DOI: 10.15773/EKE.2021.005

Doktori (PhD) értekezés

Olosz Levente

Marton Ernő életrajza

Témavezetők:

Prof. Dr. Romsics Ignác egyetemi tanár, az MTA r. tagja

Gidó Attila, dr., tudományos munkatárs, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár)

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM

Történelemtudományi Doktori Iskola

Eger, 2021

Nyilatkozat a munka önállóságáról, a szakirodalmi források megfelelő idézéséről

Alulírott Olosz Levente ezennel kijelentem, hogy a Marton Ernő életrajza című doktori értekezést magam készítettem, és abban csak a szakirodalmi hivatkozások listáján megadott forrásokat használtam fel. Minden olyan részt, amelyet szó szerint, vagy azonos tartalomban, de átfogalmazva más forrásból átvettem, a forrás egyértelmű megadásával megjelöltem.

Budapest, 2020. június 13.

Olosz Levente

1. Bevezetés 1

1.1. Problémafelvetés 1

1.2. Historiográfia 4

1.3. Módszertan - Források 12

2. Marton Ernő fiatal évei és pályájának kezdete Dicsőszentmártonban 17

2.1. Családja 17

2.2. A dicsőszentmártoni zsidóság belső tagozódása 21

2.3. Gyerekkor, iskola 28

2.4. Áttérés a világi pályájára: diák, újságíró és cionista 32

3. A két világháború közötti újságírói és politikai munkássága 43

3.1. Útkeresés - cionista mozgalom és sajtó kialakulása Erdélyben 43

3.1.1. Új Kelet napilappá alakítása és szerkesztői gárdája 54

3.1.2. Az Új Kelet működése, tartalma, recepciója 59

3.1.3. Szerkesztői gárdacsere és professzionalizálódás 66

3.2. Az ideológus és háttérszervező 71

3.3. Jogérvényesítés és zsidó politizálás 76

3.3.1. A Zsidó Párt megalakítása 84

3.4. Az Új Kelet belső átalakulása 95

3.4.1. Gazdasági válság, kilábalás 97

3.5. A cionista politikus 99

3.6. Defenzívában 112

3.6.1. Antiszemitizmus előretörése 112

3.6.2. Népnevelés és palesztinai munka 115
3.6.3. A zsidó lap megszüntetése 117

4. Marton Ernő és a magyar zsidó történetírás új irányai 120

4.1. A neológ történelemszemlélet 121
4.2. A nemzetközi cionista történetírás hatása Marton történelemfelfogására 123
4.3. Történetírása 126
4.4. Történelemszemléletének recepciója 130
4.5. Történészi érvelés Palesztináért 133

5. Mentések és segélyezés 136

5.1. Cionista munka a visszatért Erdélyben 136
5.2. A Zsidó Tanács és a mentőbizottság 149
5.3. Az Észak-Erdélyi Kuratórium élén 157
5.4. Segélyezési munka a Vöröskereszt kötelékében 168
5.5. Az Angol-Amerikai Vizsgálóbizottság előtt 173

6. Izraeli évek 183

6.1. A Cionista Világszervezet Végrehajtó Tanácsában 184
6.2. A magyar zsidó közösség vezéralakja 190
6.2.1. A Magyar zsidó közösség általános jellemzői 190
6.2.2. Az Új Kelet újraindítása 193
6.2.3. A magyar zsidók megszervezése 204
6.2.4. A magyar alija ügye 209
6.2.5. A Világszövetség és a HOH kéz a kézben 212

6.3. A Kasztner per 219

6.4. Visszavonulás az újságírásba és tudományművelésbe 224

7. Marton Ernő emlékezete 238

8. Összegzés 244

9. A felhasznált források és irodalom jegyzéke 249

Levéltári források 249

Sajtó (napi- és hetilapok, folyóiratok, közlönyök) 251

Oral History Interjúk 252

Statisztikák, lexikonok, értesítők 253

Korabbeli kiadványok 254

Marton Ernő munkái 255

Weboldalak 257

Kiadott visszaemlékezések 257

Szakirodalom 257

Monográfiák, könyvek, tanulmánykötetek, és disszertációk 258

Cikkek, tanulmányok 263

1. BEVEZETÉS

1.1. Problémafelvetés

Az erdélyi zsidóság 20. századi története tartogat néhány különleges jellegzetességet, kezdve a magyar földön szokatlanul acélos zsidó nemzeti mozgalomtól, folytatva a két világháború között megjelenő egyedülálló zsidó napilappal, egészen a holokausztig, amely szinte teljesen eltüntette az egykori prosperáló közösséget. Ha az erdélyi zsidóság előbb említett legfontosabb elemeit egy személyhez akarjuk kötni, akkor Marton Ernő nevét szükséges kiemelni. Az ő élete nagy vonalakban a közösség típuslenyomataként tekinthető.

Marton Ernő az erdélyi cionista mozgalom meghatározó alakja, aki főként a zsidó nemzeti ideológia alapjainak és politikai kereteinek lefektetésével foglalkozott, de szervezői, politikai tevékenysége is számottevő. Marton mindenekelőtt újságíró volt, az *Új Kelet,* Kolozsváron (majd később Izraelben) megjelenő cionista napilap főszerkesztője egészen haláláig. Kiterjedt munkássága ellenére Marton neve csak a szakavatottak számára ismert, de ez általánosságban igaz az erdélyi zsidó vezetőkre (Weissburg Chaim, Fischer József, Fischer Tivadar). Ebből a körből csupán két személy képez kivételt: Hegedűs Nándor, az Országos Magyar Párt vezető politikusa, valamint a magát büszke zsidónak valló, és a második világháború után a német SS-el tárgyaló Kasztner Rezső.

Az életrajzírónak kötelezően meg kell fogalmaznia maga és olvasói számára, hogy milyen típusú művet add ki a kezéből, vagyis milyen elméleti és módszertani keretbe helyezi az alany élettörténetét. Jelen munka esetében először könnyebb annak meghatározása, hogy milyen életrajz nem íródik Marton Ernőről. Ahogy azt Kövér György megállapította, hazánkban a biográfiák tekintetében a politikai életrajzok a legelterjedtebbek. Ez annak köszönhető, hogy a történészek főként a politikai szereplőket, netán hadvezéreket tesznek meg elemzésük tárgyává, valamint a politikai tevékenység nyomán számos, jól kutatható történeti forrás keletkezik.[1] Elöljáróban fontos leszögezni, hogy a Marton Ernőről írt munka nem a szó szoros értelmében vett politikai életrajzok népes táborát fogja bővíteni. A dolgozat azért nem korlátozódhat csak a politikai mezejére, mert Marton politikusként igen behatárolt működést fejtett ki. Az ilyen pozíciókból hozott döntései és parlamenti felszólalásai alig bírtak befolyással

[1] Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2014. 18-19.

az ország, annak intézményei vagy az állampolgárok nagyobb tömegeinek életére. Mindemellett az olvasó nem számíthat az egyre népszerűbb személyközpontú pszichobiográfia típusú felgöngyölítésre sem, mivel hiányoznak az ahhoz szükséges „hozzávalók", így a Marton által létrehozott nagyszámú kreatív produktum, személyiségében feltárandó talány valamint a hozzáférhető személyes források.[2]

A fentiektől eltérően disszertációmban tágan értelmezem a személyiség bemutatását, és ennek jegyében Marton szorosan vett tevékenységein túl kitérek az általa alapított és vezetett intézményekre, szervezetekre illetve az életét meghatározó társadalmi háttérfolyamatokra és eszmetőtörténeti vonatkozásokra is. Ennek alapján három irányból közelítem meg Marton élettörténetét:

1. Abból a feltevésből kiindulva, hogy a „*a struktúrák egyszerre következményei és hordozói a társadalmi rendszereket teremtő emberi gyakorlatnak*",[3] első irányként az olyan intézményeket, szervezeteket, netán üzleti vállalkozásokat teszem vizsgálatom tárgyává, amelyekben Marton vezető szerepet játszott. Mindamellet, hogy Marton személye önmagában nem bírt döntő befolyással Erdély 20. századi történetében, a hozzá kapcsolható intézmények annál inkább, így a cionizmussal átitatott munkásságát az adott intézményeken keresztül érdemes szemlélni. Ezekből kimagaslik az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, az *Új Kelet* napilap, valamint a Magyar zsidók Bevándorló Szervezete Izraelben, amelyek több magyar zsidó generációt támogattak Erdélyben és Izraelben. Ez a megközelítés óhatatlanul azt eredményezi, hogy a főszereplő mellékszereplővé válik. Az intézményeket, szervezeteket másokkal közösen irányította, miközben átalakulások sora zajlott bennük. Ezeket a belső folyamatokat és politikai harcokat szükségesnek tartom vázolni. Ha kérdéssel kell megfogalmazni a vizsgálódás tárgyát, akkor a következőt tehetnénk fel: milyen hatással bírtak a Marton által irányított intézmények, politika pártok, szervezetek a társadalmi és politikai életre? A kiegészítő kérdés pedig a következő lenne: Hogyan épültek ki, működtek és alakultak ezek az intézmények a különböző időszakokban?
2. Az első ponthoz szorosan kapcsolódik a cselekvő ágens – jelen helyzetben Marton – és környezete közötti kapcsolat felderítése. Itt mindenekelőtt Marton személyiségét és

[2] Kőváry Zoltán: A pszichobiográfiai módszer alkalmazhatósága az életrajzírásban. In: Vonyó József: *Személyiség és történelem - A történelmi személyiség - A történeti életrajz módszertani kérdései*. Budapest, Kronosz Kiadó, 2017. 57-91.

[3] Gyáni Gábor: Historical agency – a szubjektív cselekvő középpontba állítása a történettudományban. In: Vonyó József: *Személyiség és történelem - A történelmi személyiség - A történeti életrajz módszertani kérdései*. Budapest, Kronosz Kiadó, 2017. 47-48.

gondolatiságát tartom mérvadónak. A történeti biográfia kapcsán ismételten felvetődik az episztemológiai kérdés, hogy a történetíró „hőse" mennyiben alkotója az eseményeknek a determinisztikusan ható folyamatokban.[4] Martont az erdélyi cionizmus teoretikusaként tartották számon, ennek értelmében a vezércikkeiben leírtak és az összejöveteleken elmondott meglátásai legtöbbször konkrét gyakorlati lépésekben kerültek felszínre a konferenciákon meghozott határozatokban, lefektetett szabályokban vagy előirányzott tervekben. Fontosnak tartom tehát a Marton által képviselt „cionista világnézet" nyomon követesét, kialakulásától kezdve a konkrét megvalósításáig. A kérdések: milyen benyomások alapján alakult ki a személyisége és lett a zsidó nemzeti mozgalom elkötelezett híve? Milyen formában tudta befolyásolni a mozgalom irányait, a közösség jövőjét, illetve javaslatai milyen arányban valósultak meg és hogyan alakultak ki a végső döntések?

3. Végezetül a Martont körülvevő társadalmi hátérre koncentrálok. Marton körül az élete folyamán változtak az országok (Osztrák-Magyar Monarchia, Románia, Magyarország, Izrael), az emberek és a helyek, de mindig a cionista célok beteljesítéséért dolgozott a magyar zsidó közösségben. Ez a magyar zsidó közösség merőben eltért az Osztrák-Magyar Monarchiában, a két világháború közötti Erdélyben és Izraelben. Természetesen ezeket a jellegzetességeket többen feldolgozták, így a hiányzó részekre térek ki bővebben. Valamint arra a kérdésre keresem a választ, hogy Marton hogyan tudta beteljesíteni cionista hivatását az eltérő közegekben?

A cionista historiográfia már a mozgalom kialakulásától buzgón rögzítette azon személyek életét, akik a zsidó nemzeti mozgalmat megteremtették és felemeléséért dolgoztak. A legújabb életrajzok főként olyan cionista vezetőkről íródtak, akik a palesztinai zsidó közösségben kiemelt helyet szereztek, legtöbbjük fontos politikai tisztségekhez jutott Izrael megalakulása után (Mose Sáret, Pinhás Rosen, Ben Gurion).[5] Kevés olyan életrajz született, amely a cionista mozgalmat Palesztinán kívül egyben tartó vezetőkről szól. Magyarországon a cionisták életét megörökítő történelmi írásokról alig beszélhetünk, ami valószínűleg összefügg azzal a ténnyel, hogy a mozgalom a perifériáról nem tudott kitörni – legalábbis ami a trianoni Magyarországot illeti – és nem termelt ki kimagasló vezető egyéniségeket. Négy említésre méltó írást emelhetünk ki: Veszprémy László Bernát rövid tanulmányában vázolta fel Szilágyi Dénes,

[4] Gyáni Gábor: *Historical agency…* i.m. 48-53.
[5] Csak néhány példával élve: Gabriel Sheffer: *Moshe Sharett: Biography of a Political Moderate*. Clarendon Press, 1996; Anita Shapira: *Ben-Gurion: Father of Modern Israel*. New Haven, Yale University Press. 2015.

jobboldali cionista életét;[6] Michael Silber Natonek Józsefről, korai cionista életrajzát foglalta össze;[7] Alon Rachamimov Avigdor Hameiri azonosságtudatát fejtegette;[8] Novák Attila a mozgalom alapítójáról, Herzl Tivadarról írt könyvet;[9] Még szükséges megemlíteni Ujvári Hedvig Max Nordau illetve Herzl Tivadar írói és újságírói tevékenységéről írt tanulmányait.[10] A munkám szempontjából a legfontosabb Kőbányai János, a kultúrcionista *Múlt és Jövő* folyóiratról írt monográfiája, amelyben kimerítően feltárta a lap főszerkesztőjének, Patai Józsefnek az életútját.[11] A Patairól írtak példaként szolgálnak Marton életrajzához, egyrészt mivel mindketten megegyező ortodox közeg szülöttei, másrészt, mert hosszas kanyarok után találtak rá a cionista útra, valamint abból az okból kifolyólag, hogy cionista kiadványok főszerkesztőiként lettek ismertek.

1.2. Historiográfia

Miközben az irodalmi, újságírói és zsidó történelmi lexikonok vázlatosan szót ejtenek Martonról, átfogó biográfia eddig nem készült róla. A már említett intézmények, szervezetek, Martonhoz köthető események annál nagyobb figyelmet kaptak a magyar zsidó történetírásban.

Marton az Osztrák–Magyar Monarchia „zsidó aranykorában" született és szocializálódott. A korszak zsidóságát magyarosodó és szekularizálódó felfogás határozta meg, amelynek részleteit többek között Karády Viktor dolgozta fel. Az asszimilációs szerződés elméletére építve ő azt hangsúlyozza, hogy Magyarországon a zsidók voltak a modernizáció fő hordozói. Karády megállapítása szerint a modernizációval együtt zajlott a nyelvi asszimiláció gyorsulása is,[12] még a társadalmi integrációval szemben bizalmatlan ortodox zsidók körében

[6] Veszprémy László Bernát: Egy „holtig betári" – Szilágyi Dénes radikális cionista munkássága. *Múlt és Jövő*, 2018. 2-3. sz. 104-113.
[7] Michael Silber: Natonek József, egy korai cionista portréja. *Múlt és Jövő*, 2018. 2-3. sz. 16-58.
[8] Alon Rachamimov: Kollektív önmeghatározás és az osztrák–magyar zsidók. Avigdor Hameiri (1914–1918). *Múlt és Jövő*, 2006. 1. sz. 45-61.
[9] Novák Attila: *Theodor Herzl*. Budapest, Vince Kiadó, 2002.
[10] Ujvári, Hedvig: Max Nordau útirajzai a Pester Lloyd hasábjain Médiakutató: médiaelméleti folyóirat. 2004. 5. sz. 151-164; Ujvári Hedvig: Az oktatás szerepe Max Nordau és Herzl Tivadar pályájának alakulásában. *Múlt és Jövő*, 2007. 4. sz. 59-76; Ujvári Hedvig: Theodor Herzl újságírói pályájának főbb állomásai a Neue Freie Presse előt. *Századok*, 2012. 146. évf. 3. sz. 665-682; Ujvári Hedvig: Max Nordau — az európéer cionista, aki megálmodta az izmos zsidóságot. *Neokohn*, 2019. július 29.
[11] Kőbányai János: *Szétszálazás és újraszövés - A Múlt és Jövő, a Nyugat és a modern zsidó kultúra megteremtése*. Budapest, Osiris, 2014. 103-145
[12] Karády Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Budapest, Replika Kör. 1997. 14-15, 77-92.

is.[13] Az asszimilációs szerződés elméletét Gyáni Gábor és Konrád Miklós is vitatja, előbbi egy felesleges utólagos fogalmi konstrukciónak látja,[14] míg utóbbi állítja, hogy a cserealku már csak azért sem következhetett be, mert a zsidók transzformációját illetően a keresztény politikai és kulturális elit valamint zsidóság a lényegi kérdések egyikében sem jutott egyezségre.[15] Konrád Miklós írásaiban kifejti, hogy a belső és külső asszimilációs nyomás ellenére a folyamat nem zajlott zökkenőmentesen, a kirekesztő diskurzus tovább folytatódott és teljesíthetetlen elvárások elé állította az asszimilálódni vágyó zsidókat.[16] Ennek következtében a remélt és elvárt teljes jog- és esélyegyenlőség nem valósult meg.

Az ortodox zsidó hitközség intézményéről, amelynek Marton apja rabbiként részese volt, Frojimovics Kinga könyve[17] ad részletesebb képet. Az ortodox zsidók asszimilációjáról tett megfigyelései több szempontból is irányadóak a disszertáció szempontjából, de legfontosabbnak talán az a következtetése tekinthető, miszerint az ortodox zsidóság nyelvileg már eleve a magyar többségű vidékeken asszimilálódott, miközben azokon a területeken, ahol a lakosság többségét valamelyik nemzetiség tette ki, az ortodoxia megtartotta eredeti nyelvét.[18] A különálló vallási irányzattá alakult ortodoxia kapcsán a magyar származású Jakob Katz és az általa alapított jeruzsálemi iskola a premodern-modern szembeállításra alapozott elmélete a mérvadó. A Katz által megfogalmazott, majd tanítványai által tovább finomított elmélet szerint az ortodoxia a modernitásra adott válaszként jött létre.[19] A jeruzsálemi iskola az ortodox hagyomány „megalkotottságát" abban fedezte fel, hogy az ortodox rabbinikus tekintélyek a szokás és a bibliai parancsolatok közötti különbséget „elmosták". Katz tanítványai az így létrehozott hagyományokat a modernitás által keltett vallásreformra adott ortodox válasznak tekintik.[20] A modernitáshoz, a hagyományhoz és a múlthoz való viszony értelmezésére Zima András és Glässer Norbert megalkották a tradicionalitásra törekvő és tudatosan modernizáló

[13] Karády Viktor: Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy Hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá? *Századvég*, 1900. 2. sz. 8-30.
[14] Gyáni Gábor Polgárosodás, mint zsidó identitás. *BUKSZ*, 1997. 9 évf. 3. sz. (http://epa.oszk.hu/00000/00015/00007/gyani.htm letöltve 2020. augusztus 5.).
[15] Konrád Miklós: Asszimilációs elvárások és zsidó válaszok az emancipációig. *Századok*, 2020. 154. évf. 5. sz. 904.
[16] Konrád Miklós: A magyar zsidóság aranykorának árnyoldalai. Csalódott zsidók a dualizmus idején. *Múlt és Jövő*, 2018. 4. sz. 7-18; Miklós Konrád: The Social Integration of the Jewish Upper Bourgeoisie in the Hungarian Traditional Elites. A Survey of the Period from the Reform Era to World War I. *Hungarian Historical Review*, 2014. 3. évf. 4. sz. 818-849.
[17] Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem: zsidó vallási irányzatok Magyarországon, 1868-1950*. Budapest, Balassi Kiadó, 2008.
[18] Frojimovics: i.m. 108.
[19] Michael Silber: Az ultraortodoxia keletkezése, avagy egy hagyomány kitalálása. In: Michael Silber (szerk): *Magyar zsidó történelem - másképp - Jeruzsálemi antológia*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2008. 241-249.
[20] Glässer Norbert: *Találkozás a szent igazzal. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádik-képe*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2014. 41-42.

stratégiákat. Előbbi a zsidó ortodoxiát, míg utóbbi a reform irányzatot takarja.[21] Azonban az ortodoxiára nem monolitikus egységként kell tekinteni, származási helyük (jellemzően Morvaország vagy Galícia), társadalmi rangjuk (közép- és kispolgárok, iparosok stb.), liturgiájuk (askenáz vagy szefárd,) vallási irányzataik (pozsonyi ortodox, neo-ortodox, haszid), anyanyelvük (jüdisch-deutsch vagy jiddis) alapján rendkívül differenciált képet mutattak.[22]

Specifikusabban a dicsőszentmártoni zsidóság történetét néhány tanulmány[23] és visszaemlékezés[24] is érinti, a legátfogóbb képet pedig Szabó Imre adja az erdélyi zsidó közösségekről írt szociográfiájában.[25] Mivel a település története az átlaghoz viszonyítva is igen hiányosnak tekinthető, a disszertáció megírása előtt saját kutatásokat végeztem, és eredményeimet az *Ortodoxból cionista. Szempontok a dicsőszentmártoni zsidóság 1850 és 1919 közötti történetéhez* és *Dicsőszentmárton várossá fejlődése* című dolgozatokban[26] publikáltam.

Az első világháborút követően az erdélyi zsidóság román uralom alá került, új helyzetét legtalálóbban Gáll Ernő kettős kisebbségi létnek nevezett terminusával lehet meghatározni.[27] A két világháború közötti időszak erdélyi zsidó társadalmát Gidó Attila két könyvben járta részletesen körül. A zsidó intézmények közösségformáló szerepéről írt *Úton* című munkájában meggyőzően bizonyította, hogy a román állam disszimilációs politikája, állami antiszemitizmusa, a magyar integráció lehetőségének besszűkülése, valamint néhány elkötelezett vezető az erdélyi zsidóságot a saját nemzetépítés útjára terelte.[28] Doktori disszertációja alapján írt könyve egy konkrét közösség, a kolozsvári zsidóság tekintetében mutatja be a kihívásokat és a rájuk érkezett belső válaszokat, miközben részletes, társadalmi-szociológiai elemzést is nyújt. Megállapítása szerint a kolozsvári zsidóság (amely reprezentánsa Erdélynek) több mint felénél lejátszódott egy bizonyos mértékű autoidentifikációs váltás, és a

[21] Glässer Norbert – Zima András: Ráció és vallás. Hagyományracionalizálás és tradicionalitásra való törekvés a 20. század első felének magyar nyelvű budapesti zsidó hetilapjaiban. *Korunk*, 2009. 3. évf. 7. sz. 89-96; Glässer Norbert – Zima András: „A világosság örök forrása." A hagyomány fogalma a zsidó felekezeti oktatás sajtóvitáiban. *Ethnographia*, 120. évf. 4. sz. 333-353.
[22] Körner András: *Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete 1867-1940*. Budapest, Corvina Kiadó, 2013; Hogyan éltek? 2. Budapest, Corvina Kiadó, 2015.
[23] Dankó Imre: Dicsőszentmárton etnokulturális képe. In: Ujvári Zoltán (szerk): *Történeti és néprajzi tanulmányok.* Debrecen, 1994; Shmuel Spector – Geoffrey Wigoder: *The Encyclopedia of Jewish Life Before and During the Holocaust: Seredina–Buda–Z.* New York, NYU Press, 2001. 1290.
[24] Perki Géza: *Visszaemlékezések Dicsőszentmárton múltjára*. Cluj [Kolozsvár], Minerva, 1936.
[25] Szabó Imre: *Erdély Zsidói.* Kadima Kiadás, Kolozsvár, 1938. 227-228.
[26] Olosz Levente: Ortodoxból cionista. Szempontok a dicsőszentmártoni zsidóság 1850 és 1919 közötti történetéhez. In: Romsics Ignác (szerk): *Közelítések. Tanulmányok Erdély 19−20. századi történetéhez*. Kolozsvár, Komp-press, 2018. 37-68; Dicsőszentmárton várossá fejlődése. *Erdélyi Krónika*, 2018 (https://erdelyikronika.net/2018/10/dicsoszentmarton-varossa-fejlodese/ letöltés: 2020. május 18.)
[27] Gáll Ernő: Kettős kisebbségben. *Korunk*, 1991. 2. évf. 8. sz. 957-969.
[28] Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918-1940)***.** Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2009.

magyar identitás ellenébe vagy mellette, kialakult egy zsidó identitástudat.[29] Ezekben a munkákban Marton, mint közösségszervező, történetíró, újságíró és ideológus jelenik meg, aki úgymond a „háttérből" igyekezett a zsidó közösségtudatot erősíteni. Szintén adatok halmazában tűnik fel Marton neve, hasonló kaliberű cionista vezetőkkel együtt Ladislau Gyémánt vázlatos, de annál kiterjedtebb időszakot átfogó erdélyi zsidóságról szóló kétnyelvű könyvében.[30]

Gidó Attilán kívül mások is foglalkoztak az erdélyi cionista mozgalom egyes elemeivel, igaz, teljesen átfogó monográfia a témában ezidáig nem készült. Emeric Csengeri az első erdélyi cionista, Rónai János és Glasner Mózes, kolozsvári ortodox főrabbi írásain keresztül a mozgalom gyökereit tárta fel.[31] Zvi Hartman két tanulmányában azt mutatta be, hogy a mozgalom miként vált egy intellektuális egyletből tömegszervezetté, amely jelentős sikereket ért el a kivándoroltatásban is.[32] Hartman szerint a mozgalom magját a Marton Ernőből, Fischer Józsefből és Fischer Tivadarból álló cionista triumvirátus alkotta.[33]

A cionizmusnak két tudományos magyarázata ismert.[34] Egyesek úgy vélik, hogy a zsidó nemzeti mozgalom a zsidó tradícióból gyökerezik, mivel a messianisztikus megváltás, vagyis a száműzetésből Erec Izraelbe való visszatérés gondolata mindig is részét képezte a vallási hagyománynak.[35] A zsidó hagyomány nemzetiesítésében felhasználták a modern európai romantikus nacionalizmus eszköztárát is. E nézetet elsősorban a jeruzsálemi iskolához köthető történészek képviselik, így Jakob Katz, Gideon Shimoni vagy Michael Silber.[36] A másik történészi csoport a cionizmust az európai nemzeti gondolat zsidó adaptációjának tartja, amely nem eredeztethető a zsidó hagyományból. Ebből kifolyólag a zsidó nemzeti mozgalom a 19. század forradalmi nacionalizmusának terméke, egy válasz a történelmi folyamatokra, melyek

[29] Gidó Attila: *Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2016. 293.
[30] Gyémánt Ladislau: *Evreii din Transilvania. The Jews of Transylvania*. Cluj-Napoca, Institutul Cultural Roman, 2004.
[31] Emeric Csengeri: Political Essay on Zionism In Transylvania. *Studia Judaica*, 1993. 2. évf. 44-53.
[32] Zvi Hartman: Zionism in Transylvania between the world wars: From ideology to practice. *Studia Judaica*, 1996, 5. évf. 200–210.
[33] Zvi Hartman: Jewish minority in a multiethnic society. During a change of governments: The Jews of Transylvania in the interwar period. *SHVUT. Jewish problems in the USSR and Eastern Europe*, 2000. 25. sz. 162–182.
[34] A két elmélet hátteréről mmagyar nyelven kimerítő összefoglalót add Haraszti György és Zima András. Lásd: Haraszti, György: "Cionizmus a Történelemtudományban." *Múlt és Jövő*, 1993, 4. sz. 101-106; Zima, András: *A történetiség új rendje a budapesti magyar nyelvű neológ és cionista sajtóban 1882-1938*. Doktori értekezés. Budapest, OR-ZSE, 2013.30-34.
[35] Jacob Katz: *Jewish Emancipation and Self-emancipation*. New York, Jerusalem, 1986. 90.
[36] Gideon Shimoni: Ideological Perspectives. Zionism in Transition. In: Moshe Davis (szerk): *Zionism in Transition*. New York, The Herzl Press. 1980 3-42; Silber: Natonek József… i.m. 14-29; Michael Silber: Alliance of the Hebrews, 1863–1875: The diaspora roots of an ultra-Orthodox proto-Zionist utopia in Palestine. *The Journal of Israeli History*, 2008. 27. évf. 2 sz. 119–147.

megköveteltek egy új dialógust a zsidók és azon társadalmak között, amelyekben éltek.[37] Az elmélet megalkotói között megtalálható Anita Shapira, Kieval Hillel és Alain Dieckhoff.[38]

A romániai Országos Zsidó Párt egyik vezéralakjaként és parlamenti képviselőként Marton hosszabb ideig kivette részét a politizálásból is. A romániai zsidók politikai útkereséseit legátfogóbban Vágó Béla tárgyalta több, mint 50 éve megjelent tanulmányában. Ebből kiderül, hogy a nemzeti érzelmű zsidó politizálás a Román Parasztpárt farvizén vált életképessé, majd miután szövetséges nélkül maradt, gyors hanyatlásnak indult.[39] A romániai zsidó érdekérvényesítés terén létrejött, W. Fildermann és A.L Zissu nevével fémjelzett két fő irányzat közti eltéréseket Leon Volovici tárta fel tanulmányában.[40] A romániai zsidó politikusok szereplését legátfogóbban Claudai Ursuţiu dolgozta fel, azonban az ő könyve[41] csak 1931-ig, a Marton megválasztása előtti évig terjed, így sajnos ebből az általános folyamatokon és a politikatörténeten túl nem sok minden derül ki a disszertáció központi személyéről.

Mivel Marton legfőbb hivatásának az újságírást tekintette, így sajtótörténeti munkái is részét képezik a munkámnak. A sajtótörténeti feldolgozásokban szűk metszetet képez a zsidó, illetve azon belül is a cionista sajtó. Az *Egyenlőség* című hetilapot méltán nevezhetjük a legfontosabb magyarországi zsidó lapnak, de néhány kisebb tanulmánytól eltekintve[42] története nem feldolgozott. Kutatásom szempontjából kiemelkedik Kőbányai Jánosnak a *Múlt és Jövő* folyóiratról írt monográfiája, amely egy zsidó, sőt bizonyos elemeiben cionista kiadvány történetét bontja ki. Ő amellett érvel, hogy az *Egyenlőség*, valamint a *Nyugat* beolvadást erősítő programjával szemben a *Múlt és Jövő* a zsidó/héber kultúra megújítását tűzte ki célul. Ennek érdekében – érvel Kőbányai – a zsidóság témáját univerzális szóhasználattal dolgozta fel, majd modern módon adta közre, aminek következtében egy új zsidó kulturális tér jött létre.[43] Az erdélyi cionista mozgalom – amely a cionista munka szempontjából a legnagyobb sikereket érte

[37] Anita Shapira: Zionism in the Age of Revolution. *Modern Judaism*, 1998. 18. évf. 3. sz. 100 Years of Zionism and the 50th Anniversary of the State of Israel. 218, 224-225.
[38] Alain Dieckhoff: *The Invention of a Nation. Zionist Thought and the Making of Modern Israel*. London, Hurst&Company, 1998. 3-11; Kieval Hillel: *Languages of Community The Jewish Experience in the Czech Lands*. Berkeley, University of California Press, 2000. 36.
[39] Vágo Béla: The Jewish vote in Romania between the two World Wars. *The Jewish Journal of Sociology*, 1972. 14. évf. 2. sz. 229-244.
[40] Leon Volovici: Romanian Jewish intellectuals after World War I: Social and cultural trends. *SHVUT. Jewish problems in the USSR and Eastern Europe*, 1993. 16. sz. 313–323.
[41] Claudai Ursutiu: *Senatori şi deputaţi evrei în Parlamentul României (1919–1931)*. Între reuşită şi eşec. Cuj, EFES. 2006.
[42] Raj Ferenc: Combating Two Enemies, the Anti-Semites and the Zionists: Assimilated Hungarian Jews' Struggle against Alienation. *Studia Judaica*, 2010. 18. sz. 212-228; Schweitzer Gábor: A hazai cionizmus hőskorszaka. Avagy miért nem kellett Herzl a magyar zsidóknak. In: Varga László (szerk): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon: siker és válság*. Budapest, Pannonica, 2005. 180-194.
[43] Kőbányai: *Szétszállazás…* i.m. 404.

el magyar nyelvterületen – lapjáról, az *Új Kelet* újságról hasonló feldolgozás ez idáig nem készült. Annak ellenére, hogy a lapot előszeretettel használják a két világháború közötti zsidóság történelmének feltárására és bemutatására, a felhasznált cikkek megszületésének háttere homályba vész. Természetesen több áttekintő lexikonbejegyzés is készült az újságról.[44] Nagyobb ívű feldolgozására is kísérletet tettek, azonban a munkák jellemzően vagy tartalmi elemzésbe bocsátkoznak[45] vagy visszaemlékezés szerűek, ezáltal a tudományos kritériumoknak kevésbé felelnek meg.[46] Természetesen mindkettő felbecsülhetetlen fogódzót ad a további kutatások számára. Többek között ezeket felhasználva egy hosszabb tanulmányban dolgoztam fel a lap elindulásának körülményeit és első éveit.[47] Szükséges még megjegyezni Gondos Andrea tanulmányát, aki Tisbi Illés, hírneves izraeli professzor életén keresztül mutatta be az erdélyi zsidó lap erőteljes hatását.[48]

Az észak-erdélyi zsidóság második világháborús időszakát járja körül Holly Case könyve. Az amerikai kutatónő munkájában azt állítja, hogy Románia és Magyarország zsidó politikája Erdély megszerzésének vágyával függött össze. Az érvelés kimondottan egysíkú és számos történelmi körülményt figyelmen kívül hagy, mindamellett átfogó képet nyújt arról, hogy a két említett ország miként használta fel és ki az erdélyi zsidóságot.[49] Ebben a történetben Marton az erdélyi zsidó vezetőkkel egyetemben alávetett pozícióból szemlélte az eseményeknek.

Novák Attila a korszak cionista történéseiről írt munkáiban Marton egyértelműen az erdélyi cionista mozgalom első számú vezetőjeként jelenik meg, aki harciasan képviselte a tartományi tagok érdekeit a Budapesti Cionista Központtal szemben.[50] A magyar holokauszt és a hozzá vezető út talán máig legrészletesebb feldolgozását Randolph L. Braham nyújtja a több kiadást is megélt *A népirtás politikája* című monográfiájában. Braham részletesen tárgyalja a cionisták mozgásterét és ezzel szoros összefüggésben a különböző cionista mentőakciókat.

---

[44] Újvári Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest. 1929. 916; Gidó Attila: Új Kelet. *Romániai magyar irodalmi lexikon*, 2010. (http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4837/ 2018. szeptember 27.)

[45] Újvári Mária: Új Kelet: a Source for the Study of Transylvanian Jewry. *Studia Judaica*, 1996. 5. sz. 211–218

[46] Kahán Kálmán: Az erdélyi zsidó sajtó története. In: Carmilly-Weinberger Mózes (szerk): *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve*. New York, Sepher-Hermon Press, 1988. 192-196.

[47] Olosz Levente: Az Új Kelet megalapítása és első évei (1918–1920). In Bodó Barna – Szoták Szilvia (szerk.): *Diszciplínák találkozása – Nyelvek és kultúrák érintkezése*. Határhelyzetek XI. Budapest, Külgazdasági és Külügyminisztérium. 2018. 94–115.

[48] Andrea Gondos: Isaiah Tishby, Új Kelet (New East), and the Cultural Mediation of Zionism in Transylvania (1920–1930). *Contemporary Review of the Middle East*, 2019. 6. évf. 3-4. sz. 293–308.

[49] Holly Case: *Between States The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*. Standford, Stanford University Press, 2009. 194.

[50] Novák Attila: Identitásváltások. Mozaikok a magyar zsidóság szellemi változásairól a második világháború évei alatt. *Századvég*, 2014. 19 évf. 74. sz. 69-95.

Marton időről-időre Kasztner kollégájaként jelenik meg a könyvben, mint Romániában működő és erdélyi zsidókat segítő szervezet feje.[51] A Bukarestben Marton kezdeményezésére létrehozott és általa vezetett Észak-Erdélyi Zsidó Kuratórium történetét Vágó Béla a 60-as években kutatta, illetve annak diplomáciai tényked̄eseit kellő alapossággal bemutatta. Ennek köszönhetően Marton munkásságának ez a legjobban feldolgozott szelete.[52]

A Kuratórium tagjai Észak-Erdély felszabadítása után látogatást tettek a területen annak érdekében, hogy a megmaradt zsidóság helyzetét és lehetőségeit értékeljék. A küldöttség feje, Marton Ernő által készített jelentést Gidó Attila tette közzé. A dokumentumot azért tartotta fontosnak, mert a túlélőkre vonatkozó becslések mellett bőséges információt tartalmaz az 1944. novemberi észak-erdélyi közállapotokról, a zsidóság problémáiról és a segélyezéssel is foglalkozik.[53] Novák Attila a második világháború utáni cionizmus újjraéledéséről írt könyvében és tanulmányában érintőlegesen kitér Marton Ernőre, aki közvetlenül a háborút követően a magyarországi zsidóság segélyezésén [54] és a zsidó nemzeti mozgalom összefogásán dolgozott.

Marton életének utolsó szakaszát az újonnan alakult zsidó államban élte és ott a magyar földről kivándoroltak összefogásán dolgozott. Az izraeli magyar ajkú zsidóság története historiográfiai szempontból két perspektívából közelíthető meg. Egyfelől a magyar zsidó történetírás, másfelől pedig az izraeli történetírás nyújt kiinduló pontokat. Izrael állam megalakulása után az országban a cionista eszmerendszer alapján fejlődött ki a történetírás, amely egyik legfontosabb eleme a diaszpóra zsidóság tagadása volt. Ez a gyakorlat abból az elgondolásból született, hogy a cionizmus a zsidóságot nemzeti közösségként ábrázolta és a zsidó történelmet nemzeti történelemként jelenítette meg.[55] Ez a szemlélet később a 80-as években kihívóra talált a poszt-cionizmus (Post-Zionism) által, amelyet az „új történészek” nevű csoport alakított ki, akik szerint a diaszpóra-lét nem a zsidóságra kényszerített teher, hanem egy a zsidók által választott tapasztalatként értelmezhető. Az új történészek álláspontja

[51] Randoph L. Braham: *A népirtás politikája. Holocaust Magyarországon*. II kötet. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, 1997. 1067-1068; 783-784.
[52] Vágó Béla: Political and Diplomatic Activities for the Rescue of the Jews of Northern Transylvania (June 1944 – February 1945). *Yad Vashem Studies*, 1967. 155-173; Vágó Béla: The destruction of the Jews of Transylvania. In: Randolph L. Braham: *Hungarian-Jewish studies*, New York, World Federation of Hungarian Jews, 1966. 171-221.
[53] Gidó Attila: Marton Ernő beszámolója az Észak-erdélyi zsidóság helyzetéről 1944 novemberében. *Pro Minoritate*, 2015. 25 évf. 2. sz. 24-44.
[54] Novák Attila: Cionizmus érett korban. *Múlt és Jövő,* 1998. 2/3 sz. 89-106; *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon*. Budapest, Múlt és Jövő Alapítvány, 2000. 16.
[55] Anita Shapira: Politics and Collective Memory: The Debate over the „New Historians” in Israel. *History and Memory*,1995. 7. évf. 1. sz. (Israeli Historiography Revisited) 24.

megkérdőjelezte az egységes társadalom fogalmát és amellett érvelt, hogy az izraeli társadalom a bevándorló csoportok mentén rétegződött.

Az új irányzatnak köszönhetően az izraeli történetírásban elkezdődött a bevándorlás és a bevándorló csoportok történetének feltárása.[56] Annak ellenére, hogy ezek a munkák leginkább az arab államokból és az orosz nyelvterületekről érkezett zsidóságra koncentrálnak, az Európából emigrált csoportok is górcső alá veszik. A németnyelvű területekről bevándorolt zsidóság története a legjobban feldolgozott,[57] valamint a legjobb összehasonlítási alapot nyújtja a magyar jisuv[58] vizsgálatához.

A magyar történetírás a magyar zsidóság és Erec Izráel kapcsolatát leginkább a cionista mozgalom múltján és a kivándorláson keresztül mutatta be. [59] A Palesztinába illetve Izraelbe telepedett zsidóság történetének bemutatására csak néhány publikáció tesz kísérletet, amelyek sajátos kérdésekre összpontosítanak. A témában megjelent írások közé tartozik David Giladi könyve[60] a két világháború között Palesztinába vándorolt mérnökökről és más értelmiségiekről. Féder Zoltán bibliográfiai gyűjteménye[61] az Izraelben megjelent magyar zsidósághoz köthető kiadványokról, Szalai Annak tanulmánya az izraeli magyar nyelvű színházról[62] és Bányai Viktória tanulmánya, amely egy rövid bemutatást nyújt a magyar zsidó emigrációról.[63] Ezek bár keretet adnak Marton életének, személyéről nem sokat árulnak el. A szerzők jobb esetben az *Új Kelet* napilapot forrásként használják.

Az Izraelben letelepedett magyar ajkú zsidóság ezen kívül kisebb esszék[64] és visszaemlékezések[65] állnak rendelkezésre, azonban a témában legutóbb közreadott két

[56] Devorah Hakohen: *Immigrants in Turmoil: Mass Immigration to Israel and Its Repercussions in the 1950s and After*. Syracuse University Press, 2003.
[57] Yoav Gelber: The Historical Role of the Central European Immigration to Israel. In: *The Leo Baeck Institute Yearbook*, 1993. 38. évf. 1 sz. 323–339.
[58] jisuv: a palesztinai zsidó közösség megnevezése
[59] Lásd Peter Haber, Novák Attila és Gidó Attila munkáit: Peter Haber: Pozsonytól Budapestig: a magyarországi cionizmus kezdetei 1897 és 1904 között. In: Bassa László (szerk.): *Otthonkeresők, otthonteremtők. Zsidó társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2001. 164-165; Novák: *Átmenetben*… i.m; Gidó: *Úton*… i.m; Michael Miller: Zionism in Hungary, review of Die Anfänge des Zionismus in Ungarn (1897–1904), by Peter Haber. *East European Jewish Affairs*, 2004. 34. évf. 2. sz. 180.
[60] David Giladi, *Pesti mérnökök - Izrael országépítői*. Budapest, Ex Libris-Múlt és Jövő Kiadó, 1992.
[61] Féder Zoltán: *Izraeli könyvtárakban: két bibliográfia*. Tel-Aviv, Eked, 2004.
[62] Szalai Anna: Volt egyszer egy magyar színház. Mozaikok Pásztor Béla izraeli magyar nyelvű társulatáról 1953-1957. *Regio*, 2017. 25. évf. 4. sz. 192-226.
[63] Bányai Viktória: Magyar ajkú zsidó közösségek a világban. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2008. 412–417.
[64] Debreczeni Katalin: Erdélyi magyar zsidók az Ígéret földjén. *Korunk*, 1991. 3. évf. 8. sz., 1004-1006.
[65] Dan Ofry: *Egy évszázad tanúja - A dr. Hermann Dezső-dosszié.* Budapest, Aranymetszés Kiadó, 2000; Szenes Erzsi: *Van Hazám.* Tel-Aviv, 1959; Kishont Ferenc: *Volt Szerencsém: Kishont Ferenc Önéletrajza*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994; Jáir Lapid: *Síron túli emlékeim. Tomi (Joszi) Lapid története*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2012.

ismeretterjesztő kötet még Marton nevét meg sem említi.[66] Ezek alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy az izraeli magyar nyelvű zsidóság – beleértve Marton munkásságát – a legkevésbé kutatott témák közé sorolható.

1.3. Módszertan - Források

A Marton Ernőhőz és az erdélyi zsidósághoz kapcsolódó forrásanyagot a holokauszt pusztítása nyomán kialakult hiányosság és szétszórtság jellemzi. Ezt mi sem jelzi jobban, minthogy négy ország több, mint egy tucat levéltárából, könyvtárából és múzeumából gyűjtöttem össze a még foghíjasnak mondható anyagot. A források jellege nemcsak élete rapszodikus epizódjaira világít rá, hanem magas intellektusára, nemzetközi beágyazottságára is: az általa beszélt nyelvek (magyar, román, német, angol, héber és francia) mellett orosz, lengyel és olasz nyelvű iratokkal is találkoztam.

Részleges hagyatéka a haifai The Strochlitz Institute for Holocaust Research intézetben és annak másolata a Yad Vashem levéltárban található.[67] Az egy dobozból álló összeállításban megtalálható néhány személyes irata (levelek, feljegyzések, fotók), a háború alatti a mentési tevékenysége közben keletkezett iratok, a háború alatt különböző cionista és szociális szervezetekben végzett munkája során keletkezett okmányok, az Angol-Amerikai Bizottság előtt tett tanúvallomása és a hozzá kapcsolódó dokumentumok (kutatási anyagok, jegyzetek, jelentések), valamint a háború utáni időszak leíró típusú iratai (cikkek, visszaemlékezések, jelentések). Néhány levél, cikksorozat és feljegyzés mellett a legtöbb dokumentum a holokauszt alatti mentési akciókhoz köthető. A Strochlitz intézet anyagából ezen kívül használtam kollégái hagyatékát, így Komoly Ottó, Avigdor Hameiri, Márton Lajos és Kasztner Rezső dokumentumait, valamint az Erdélyi- és Romániai zsidóság nevezetű gyűjteményeket.

Marton Ernő életének feltárásában leginkább az általa szerkesztett napilap, az *Új Kelet* volt segítségemre. Az újságban kronologikusan végig lehet követni Marton politikai, mozgalmi és sokszor személyes életét, miközben a folytonos – többnyire izraeli korszakra jellemző – memoár töredékek, jubileumok és megemlékező cikkek személyes betekintést nyújtanak az *Új Kelet* vagy Marton egyes pillanataiba. Igaz, Marton memoárját nem írta meg, de számos

[66] Silló Sándor – Sebő Anna: *#Izrael70magyar*. Budapest, Corvina Kiadó, 2019; Novák Attila – Shiri Zsuzsa: *Magyar emlékek Izraelben*. Budapest, Antall József Tudásközpont. 2019.
[67] Vágó Béla: The Archives of the Late Dr. E. Marton: Their Contents and Value. *Yad Vashem Bulletin*, 1964. 15. sz. (augusztus). 60-62.

visszaemlékező vagy anekdotázó cikket közölt. Munkatársai ilyen jellegű írásaival együtt egy visszaemlékezés-kollázs építhető fel, amely – más forrásokkal egyeztetve – egyedi rálátást ad Martonra és munkásságára. Az *Új Kelet* tehát egyszerre tárgya és forrása munkámnak.

Más sajtóforrásokat Marton különböző életszakaszai szerint dolgoztam fel. Így Dicsőszentmárton esetében a *Kis Küküllő és Vármegyei Híradó Egyenlőség* valamint a *Zsidó Szemle* álltak rendelkezésemre, a két világháború közötti időszak feltárásához főként az erdélyi magyar és zsidó sajtót használtam (*Keleti Újság, Ellenzék, Ellenőr, Noár, Hoemesz*), miközben Izraelben számos magyar, angol és héber nyelvű lapot forgattam. Ezek a következők: *Hitachdut Olé Hungaria Értesítők*, *A jövő/Idő*, *Izraeli Képeslap*, *A hét* (később *A hét tükre)*, *Népünk*, *Palesztinai Szemle*, *Izraeli Figyelő*, *Háárec*, *Dávár* (héber nyelvű), *Al Hámismár* (héber nyelvű) és *Hatikva.* Utóbbi nem Izraeli sajtókiadvány, hanem Argentínában nyomtatták, de a tudósításainak jelentős része Izraelre vonatkozott.

A Martonhoz szorosan köthető intézmények dokumentumait is behatóan tanulmányoztam. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség levéltára sajnos szinte teljesen elveszett, a megmaradt fontosabb iratokat Gidó Attila gyűjtötte össze *Úton* című könyvében. A korai erdélyi cionista intézményhálózatról a legtöbb forrást a mozgalom egyik fő vezéregyéniségének, Weissburg Chaimnak a hagyatéka őrzi. A hagyaték Izraelben, a Sde Bokerbe kihelyezett Ben Gurion Levéltárban található. Marton Ernő szempontjából a Weissburg hagyaték azért számottevő, mert ők ketten nagyon szoros kapcsolatot ápoltak. Mindketten Kis-Küküllő vármegyéből származtak, gyerekkori barátok voltak, majd szorosan együttműködtek az *Új Kelet* megalapításában és az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség munkájában, egészen Weissburg Palesztinába való kivándorlásáig. Mivel Marton korai éveiről nem sok információ áll rendelkezésünkre, ezért Weissburg részletes visszaemlékezése ad betekintést az ifjú újságíró életébe.

Az itt bemutatott felsorolásból hamar kitűnik a személyes források hiánya. Barátja, Salamon Mihály megragadta ezt a hiányt, amikor a következő sorokat írta le: „*Ha egyszer valaki életének minden részletére kiterjedő biográfiáját megírja* […] *a nagy műből, úgy érzem valami még mindig hiányozni fog: közvetlensége, embersége és zsidó magatartása, amit csak mi láthattunk, akik naponta együtt voltunk vele.*”[68] Salamonnak sajnos igaza lett, Marton személyiségének részletei, gondolatainak logikája, kapcsolatrendszerének pontos kiterjedtsége az ismeretlenség homályába vész. Ennek oka az, hogy levelezése, könyvtára és

[68] Salamon Mihály: Ki látta őt? Dr. Marton Ernő emlékének. *Új Kelet* (továbbiakban *ÚK*), 1963. szeptember 6. 3-4.

okmánygyűjteménye elpusztult kolozsvári lakásában a deportálások idején. Gyűjteményének részét képezte többek között Max Nordauval folytatott levelezése és az *Új Kelet* összes száma.[69] Ami megmaradt, az kortársai hagyatékából ásható elő. Ebből kiemelkedik Komoly Ottóval 1941 és 1944 között folytatott levelezése. A levelezést olvasva részletes betekintést kaphatunk a háború alatti cionista szervezkedésbe, valamint a kivándorlás megszervezésébe.

Marton személyes forrásainak hiánya nehézkessé teszi fejlődéstörténetének, kapcsolathálózatának és emberi jellemének megismerését. A deficitet a már említett saját memoár cikkeivel, kortársak visszaemlékezésével és narratív interjúk készítésével igyekeztem ellensúlyozni. A következő személyekkel készült interjú: Fuchs Ávrámmal, az *Új Kelet* egykori újságírójával, Michael Martonnal, Marton Ernő fiával, Itamár Jáosz-Keszt, izraeli költővel, és Miron Eszter, íróval, közéleti vezetővel. A számos visszaemlékezés közül kiemelném Kisont Ferenc (Ephraim Kishon), Tomi Lapid, Kaczér Illés, Jámbor Ferenc és Barzilay István írásait.

A disszertáció a fent megnevezett források kritikai, egymásnak ütköztető elemzésével íródott. A dolgozat megírásában a magyar zsidó történetírásra, sajtótörténeti, intézményi és politikatörténeti, valamint kisebb részben irodalomtörténeti munkákra támaszkodtam. Mivel a Marton biográfia szükségszerűen egy kisebb *Új Kelet* monográfia is egyben, ezért szükséges néhány irányvonalat kijelölnöm a napilap feldolgozásáról.

Az *Új Kelet* 35 éves fennállását ünneplő jubileumi számban Marton Ernő azzal büszkélkedett, hogy sajtóvállalkozás sehol sem ért el olyan sikert a gálutban, vagyis a zsidó diaszpórában, mint Kolozsváron az *Új Kelet*. Hasonló, évtizedekig működő, nem a zsidóság nyelvén (héber, jiddis) írt cionista lapról nincs senkinek tudomása. Gyakran hangoztatták ezt a sajátságot, amikor a kolozsvári zsidó lap dicsőségét akarták bizonygatni. Három másik ugyancsak visszatérő gondolatot fedezhetünk fel a főszerkesztő bevezetőjében: egyfelől a lap szimbolizálja a zsidó nép történetének alakulását ebben a korszakban, beleértve az antiszemita támadásokat, a végső kataklizmát, majd újjáéledést. Másodsorban nemcsak rögzítette a politikai és társadalmi környezet változásait, hanem maga is részese, alakítója volt az eseményeknek. Végül rendszeresen felfogta az erdélyi zsidóság irányába tóduló antiszemitizmust.[70] Az önreflexiókat figyelembe véve az *Új Kelet* történetét három csomópont köré építem fel: az első a főszerkesztő, Marton Ernő személye, aki mindvégig lefektette és biztosította az ideológiai irányokat és az újságírói professzionizmust; a második az erdélyi cionista mozgalom fejlődése,

[69] Marton Ernő: A százéves Max Nordau. *ÚK*, 1949. augusztus 5. 3,4,7; Márton Lajos: Bibliográfiai jegyzetek az Új Kelet harmincötéves jubileumára. *ÚK*, 1954. január 15. 7-8.
[70] Marton Ernő: A mi jubileumunk. *ÚK*, 1954. január 15. 1.

amelyhez a lap szorosan tartozott és aktív alakítójaként járult hozzá; a harmadik az antiszemitizmussal mélyen átitatott román zsidópolitika, amely a létezésének kereteit adta, jóllehet a lap elleni korlátozásokra, retorikai és fizikai támadásokra is lehetőséget adott.

Kőbányai Jánoshoz hasonlóan az újságra, mint kulturális térre tekintek. Ebben a közegben az újságírók, a szerkesztők és külső szerzők személyén keresztül különböző eszmék szivárognak be a szerkesztőségbe, melyeket saját nézőpontból tárják a nyilvánosság elé. Az újság és folyóirat mindenekelőtt társadalmi diskurzust teremt. Témákat jelöl ki, kiválasztja az általa reprezentatívnak tartott résztvevőket, megszólaltatja őket és a saját maga által életre hívott párbeszédet moderálja. Ezen felül az így előhívott szellemi anyagot gondozza, artikulálja és archiválja.[71]

A fenti szempontokat figyelembe véve ábrázolom Marton főszerkesztői működését és a lap hatását, a konkrétabb módszertani fogódzókhoz pedig Gyáni Gábor útmutatásait használom. A *Médiakutató* című folyóiratban megjelent tanulmányában a sajtó társadalomtörténeti vizsgálatát javasolja. Gyáni a sajtó előállításának és készítésének gazdaság- és társadalomtörténetében, újságírók szakmai hátterének tanulmányozásában, valamint a tömegkultúra-médiumkutatásban lát lehetőséget.[72] Ennek alapján a disszertáció részét képezi majd az *Új Kelet* elindításának politikai-gazdasági részletezése, működtetésének módozatai, a cionista mozgalomban betöltött szerepe, újságíróinak társadalmi és szakmai háttere, írói munkásságuk, illetve a lap hatása az erdélyi zsidó népességre.

A disszertáció szerkezete kronologikus felépítést követ. Azonban a jobb átláthatóság kedvéért néhány témát a kronológiába ágyazva, alfejezetekben bővebben kibontok. Az első fejezet Marton fiatal éveit és karrierjének elindulását taglalja. A második fejezet – egyben a leghosszabb és legtömörebb – a két világháború közötti mozgalmi, politikai, ideológiai és szerkesztői munkájával foglalkozik. Mivel ezek a kötelezettségek szoros összefüggésben, de mégis párhuzamosan futottak, ezért a felépítés is néhány esetben követi a párhuzamosságot: alfejezetekben tematikusan tárgyal egy-egy olyan mellékszálat, mint az *Új Kelet* működése, vagy annak tartalmi felépítése. Ebben a fejezetben az erdélyi nemzeti zsidó mozgalom két eddig kevésbé elemzett területre térek ki: a mozgalmon belüli széthúzó és összetartó erőkre, valamint a zsidó politikai párt dinamikájára. A harmadik fejezet is némileg párhuzamban fedi fel Marton 1940-es évek elején tett hozzájárulását a magyar zsidó történetíráshoz. A negyedik fejezet a

[71] Kőbányai: *Szétszállazás…* i.m. 185-186.
[72] Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. *Médiakutató*, 2006. 7. évf. 1. sz. (tavasz). 57-64.

második világháború éveit és a holokauszt időszakát elemzi, amikor Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz. Az ötödik fejezetben Marton izraeli évei kerülnek terítékre, míg az utolsóban Marton Ernő emlékezetével foglalkozom.

2. MARTON ERNŐ FIATAL ÉVEI ÉS PÁLYÁJÁNAK KEZDETE DICSŐSZENTMÁRTONBAN

2.1. Családja

Marton Ernő családi hátterét a zsidó ortodox világ határozta meg, mivel apja rabbi, anyja pedig híres rabbik leszármazottja volt. Édesanyja Duschinszky Minka néven született, de később férje után Marton Miksánéra változtatta nevét. Marton anyai nagyapja, Duschinszky Bernát a Námesztó környéki kistelepülések rabbija, az ő felsége pedig Reich Katalin (Rivka Hajele) a budapesti ortodox főrabbi, Koppel Reich testvére volt.[73] Nagybátyja, Duschinszky Mihály a későbbiekben Magyarország egyik leghíresebb rabbijává vált. 1898-ban 27 évesen választották meg a Budapesthez közeli rákospalotai hitközség rabbijának, ahol több mint 40 éven keresztül állt a közösség élén. Az a rendkívüli teljesítmény fűződik a nevéhez, hogy nagy körültekintéssel és diplomáciai érzékkel sikerült megakadályoznia közössége szétválását – annak ellenére sikerült benntartani a hitközségét az ortodox intézményhálózatban, hogy tagjainak többsége neológ beállítottságúnak számított.[74]

Duschinszky Bernát gyerekei, így Minka is, a vallási és kulturális türelem légkörében nőttek fel. Anyanyelvük a német volt, de a magyart és európai nyelveket is megtanulták.[75] Marton Miksáné Dicsőszentmártonban a Zsidó Nőegylet vezetését magára vállalta. A városban emberszeretetéről, és elesetteket segítő készségéről emlékeztek meg.[76] 1935-ben hunyt el, temetésén az ország egész területéről vettek részt rabbik[77].

Az apa, Marton Miksa, 1866-ban született Sopronkeresztúron. A kereskedelmi iskolában döbbent rá, hogy ezt a pályát nem neki szánták, és elkezdte a helyi jesivát[78] látogatni.

[73] Haim Genizi – Yehuda Friedländer – Frojimovics Kinga: *Duschinszky Mihály rákospalotai főrabbi válogatott beszédei*. Budapest, M. Zsidó Lvt, 2005. 7.
[74] Haim Genizi (et. al): i.m. 8.
[75] Uo. 7-8.
[76] Özvegy Marton Miksáné emlékezete a dicsőszentmártoni Zsidó Nőegylet díszközgyűlésén. *ÚK*, 1935. február 6. 4.
[77] Eltemették özvegy Marton Miksánét. *ÚK*, 1935. január 18. 2.
[78] Tradicionális, zsidó felsőoktatási intézmény, amelyben a tanulók a Talmudot és Tórát tanulmányozzák.

Később Pozsonyban tanult Hátám Szófer[79] utódainál, rabbi diplomáját is ott szerezte meg.[80] Feleségül Duschinszky Bernát lányát, Erzsébetet vette el, de esküvőjük után egy évvel felesége meghalt és ebből a házasságból nem született gyereke. A zsidóság körében elterjedt gyakorlattal élve,[81] nemsokára a volt felesége testvérével Duschinszky Minkával kelt egybe, tőle két lánya és egy fia, Ernő született. A Marton és Duschinszky család nagyon jó kapcsolatot ápolt, mivel nemcsak Miksa, hanem öccse Dávid is Duschinszky lányt, Viktóriát vette feleségül.[82]

A Marton és a Duschinszky családban észlelhető legszembetűnőbb hasonlóság, hogy miközben mindkét család szoros kapcsolatban állt az ortodox intézményrendszerrel, gyerekeiket világi oktatásban is részesítették és a második generációban ment végbe a magyar nyelvi asszimiláció folyamata. Mihály és Miksa között a hasonlóság még szembetűnőbb, mivel rabbiként mindketten nagy nehézségek árán akadályozták meg a közösségük szétválását. Fiaik hamarosan a cionista mozgalomban találták meg a helyüket.

Marton Miksát 1891-ben megválasztották a kővágóörsi hitközség rabbijának, ahol három évig töltötte be posztját.[83] 1894-ban a dicsőszentmártoni ortodox hitközség felhívására jelentkezett a meghirdetett rabbi állásra, a többi jelölt visszalépése után ő nyerte el a tisztséget. A tudósítások szerint nagy lelkesedéssel választották meg „*Marton Miksa rabbit, aki úgy magas műveltsége, mély tudományossága, kifogástalan hitbuzgó élete, mint kiválóan kedves és megnyerő egyénisége*" mély benyomást tett a zsidó közösségre. Emellett Engelmann Hermann, hitközségi elnök és fia, az akkor még joghallgató Erdős Izor, az ifjú rabbi mellett agitáltak,[84] mivel úgy találták, hogy vallásossága és személyisége megfelelő az ortodox beállítottságú, de ortodox hagyományokat csak részben és mély vallási életet nem gyakorló közösség számára.

Megválasztásának az adta meg a végső lökést, hogy az új rabbi képes és hajlandó volt magyarul tartani az istentiszteletet a zsinagógában.[85] Marton már azelőtt is szívesen tartott prédikációt magyar nyelven, így a dicsőszentmártoni felkérést is elsősorban ennek köszönhette. Megválasztása után teljes mértékben eleget tett a kérésnek és már székfoglaló beszédét is

[79] Hátám Szófer (1762–1839). Frankfurtban született rabbi, akit 1807-ben Pozsonyba hívtak főrabbinak, és ott megalapította saját jesiváját. Eszmerendszerének alapja a zsidó reformmozgalom és a zsidóság radikális megváltozásának elutasítása volt. Ebből az eszmerendszerből fejlődött ki a zsidó ortodoxia.
[80] Zichy Hermán gróf – Derestye Gy. M. (Szerk): *Magyar zsidók a Millenniumon: Művelődéstörténeti tanulmány*. Budapest, kiadja Miljkovics Dragutin, 1896. 241.
[81] András Koerner: *How They Lived. The Everyday Lives of Hungarian Jews, 1867-1940 (Volume 2)*. Budapest, CEU Press, 2016. 45.
[82] Viktória Faige Marton adatlapja a Geni.com-on. (https://www.geni.com/people/Vikt%C3%B3ria-Marton/6641022776190070752?through=6641187948490125403#/tab/source letöltve: 2017-08-26)
[83] Yitzchok Yosef Cohen: *Ha-hami Trannsilvania 1630-1944 I [Erdély bölcsei 1630-1944 I]*, Jeruzsálem, 1988. 150.
[84] Szabó Imre: i.m. 202.
[85] A dicsőszentmártoni izr. Hitközség ünnepe. *Kis-Küküllő*, 1894. január 28. 2.

magyarul tartotta meg. Az *Egyenlőség* prédikációiról és beszédeiről több ízben is dicsérőleg számolt be. A cikkek írói szerint akkoriban a magyar nyelvű prédikáció ortodox zsinagógában szinte páratlan esemény volt, mi több, Marton beszédeit, „szép magyarsággal" adta elő.[86]

Marton Miksa világi tudományokban szerzett jártasságát elsősorban a kereskedelmi iskolában eltöltött pár évnek köszönhette. A pozsonyi jesivában kialakult szemlélete pedig, híven tükrözte a Hátám Szófer halála után megváltozott új vallás- és oktatásfelfogást. Különösképpen vonatkozott ez a prédikáció nyelvére, mivel már fia Ktav Szófer megváltoztatta apja akaratát, ugyanis bevezette a német prédikációt a zsinagógában.[87] Benedikt Lajos, Marton Miksa kortársa, aki szintén a pozsonyi jesiva diákja volt, egy olyan intézmény képét vázolta fel, amelyben megpróbálták összeegyeztetni a tradicionális alapokon nyugvó vallásosságot a kor modern kihívásaival – az ortodox eszmerendszer keretei között maradva. Így terelték a növendékeket a modern tudományok irányába[88] és a halahikus[89] tudás megszerzése mellett súlyt fektettek etikai és gyermeknevelési módszerek elsajátítására.[90]

Marton Miksa Dicsőszentmártonba érkezésekor megígérte, *„hogy minden törekvése az lesz, hogy a hitbuzgóság felélesztése mellett, a magyar állameszmét s a hon és a király iránti szeretetet és rendíthetetlen ragaszkodást híveiben meggyökereztesse*."[91] Az állami ünnepségek, megemlékezések alkalmára külön istentiszteletet tartott, így Kossuth Lajos halála[92] vagy éppen a millenniumi ünnepség keretében fejezte ki az ország iránti lojalitását és elköteleződését. Utóbbi ünnepségen Marton Miksa a vármegyeház udvarán tartott zászlóavató beszédet több száz főnyi közönség előtt.[93] Minden nagyobb ünnepségen hasonló, Magyarországot dicsőítő hazafias szellemű szónoklatot mondott. Az ortodox zsidók vallási alapon voltak hűségesek, lojálisak a mindenkori befogadó állam uralmi rendszeréhez. A *Diná demálchutá Diná* elve, kimondja, hogy királyság törvénye törvény mindaddig, amíg a hatalom nem a zsidóság ellen

[86] Ortodox rabbi - magyar beszéd. *Egyenlőség*, 1894. január 26. 12; Magyar szónoklatok. *Egyenlőség*, 1895. szeptember 6. 8; Az erzsébetvárosi hitközség új temploma. *Egyenlőség*, 1903. október 10. 8.
[87] Jakob Katz: *Végzetes szakadás*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1999. 103.
[88] Az állam már ekkor megkövetelte a négy középiskolai osztály elvégzését a rabbiktól.
[89] Halacha: a zsidó írásmagyarázók Tórából levezetett, tételekben foglalt szokásjog vagy vallási törvénykezés.
[90] Benedikt Lajos: A pozsonyi rabbiképző intézet (Jesiva). *A vallás*, 1914. február 23; A pozsonyi rabbiképző intézet (II rész). *A vallás*, 1914. február 20.
[91] Vegyesek/a dicsőszentmártoni izr. hitközség és anyakönyvi kerület rabbijának fogadtatása. *Kis-Küküllő,* 1894. január 21. 3.
[92] Gyászünnepély Kossuthért. *Kis-Küküllő,* 1894. április 8. 2-3.
[93] Dicsőszentmártonban. *Egyenlőség*, 1896. június 05. 5.

lép fel. A hagyománytisztelő zsidók ez az elv alapján vállalták az állami főhatalom felé irányuló lojalitást.[94]

A rabbi a pozsonyi eszmékhez híven nagy figyelmet fordított az ifjúság vallási nevelésére, így külön gyerek-istentiszteletet is tartott a fiatalok számára.[95] Azonban a hívekre minden bizonnyal a rabbi vallási felkészültsége és elkötelezettsége tette a legnagyobb hatást. Annak érdekében, hogy a rabbifunkciókkal járó feladatokat minél tökéletesebben elvégezze, folyamatosan képezte magát. Marton Ernő egyik visszaemlékezésében írja apjáról egy ünnepi készülődés kapcsán: *„Az apám tanult, folyton tanult, hosszú éjjeleken át, hogy befejezze erev pesszáhra a megkezdett talmud fejezetet, nehogy a város elsőszülötteinek böjtölniük kelljen."*[96]

Marton Miksa rabbi és a későbbi hitközségi elnök, Hirsch József irányítása mellett a dicsőszentmártoni hitközség gyors fejlődésnek indult, akár fizikai bővülését, akár a hitközség anyagi gyarapodását vesszük alapul. A fejlődés mozgatórugóját azonban nemcsak a két vezető személye adta, hanem az ekkorra, a polgárosodás eredményeként lassan beindult modernizáció (városiasodás), valamint a városban létrejött vegyipari központ is. Ekkor kezdte Dicsőszentmárton egy igazi város alakját ölteni magára. A zsidóság betelepüléséből adódó gyors népességnövekedés szükségessé tette a hitközség fizikai bővítését is.

Rituális fürdő felállítása volt az első fontosabb fejlesztés a hitközség életében. A pontos motiváció nem ismert, de feltehetően a város keresztény lakosságának szimpátiája elnyerése érdekében a hitközség egy közhasználatú fürdő felépítését is vállalta a saját fürdője közvetlen közelében. Az építkezés 1894-ben vette kezdetét,[97] és a rá következő évben fejeződött be. 1897-ben már arról számolt be a helyi újság, hogy a közfürdő igen népszerű a városi lakosság körében.[98] Közben Marton Miksa felhívására már 1896-ban elhatározták egy új zsinagóga megépítését, mivel az addig használt imaház szűknek bizonyult a megnövekedett lélekszámú közösség számára. Azonban a magas ingatlanárak miatt az építkezést nem tudták azonnal elkezdeni, a hitközség híján volt a terület megvételéhez szükséges pénzösszegnek. Így történhetett meg, hogy hamarabb szerezték be az új zsinagóga imaszékeit, mint az építkezéshez szükséges területet.[99]

---

[94] Glässer Norbert: Dinasztikus és nemzeti kultuszok a magyar nyelvű budapesti orthodox zsidó sajtóban (1892-1944). In: Glässer Norbert (szerk): *Mózes kőtáblái a hármashalmon: Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán*. Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2015. 19.
[95] Gyermek-istentisztelet az Izraelita zsinagógában. *Kis-Küküllő*, 1897. szeptember 12. 3.
[96] Marton Ernő: Korok és országok pészáchjai. *ÚK*, 1920. április 1. 22-25.
[97] Vegyes. *Kis-Küküllő*, 1894. szeptember 30. 3.
[98] Egyház és iskola. *Kis-Küküllő*, 1897. április 11. 2.
[99] Egyház és iskola. *Kis-Küküllő*, 1897. április 11. 2.

Az anyagi akadályok áthidalása érdekében részvénykibocsátással próbáltak kölcsönhöz jutni, bízva abban, hogy a helyi és környékbeli zsidóság megvásárolja azokat.[100] Állami kölcsönhöz is folyamodtak a Vallás és Közoktatási Minisztériumhoz, de fedezet hiányában a kérést elutasították.[101] Végül a kibocsátott részvények és I. Ferenc József császár és király magánpénztárából befolyt adomány tette lehetővé az építkezés megkezdését.[102] A munkálatokat 1901 nyarán kezdték el,[103] és 1902 végén fejezték be. Az avatási ceremóniát ünnepi alkalommá léptették elő, és meghívták rá a környező hitközségek rabbijai mellett a vármegye és a város elöljáróit is.[104] A hitközséget kiegészítő szervezetek sorában két fontos megvalósítás biztosította a vallási-rituális és társadalmi igények kielégítését. Az 1897-ben létrejött Chevra *Kaddisa*[105] *feladata volt a zsidó hagyományok által előírt módon lebonyolítani a közösség tagjainak temetését. A rabbi felesége által vezetett dicsőszentmártoni zsidó nőegylet*[106] *pedig a jótékonysági rendezvényekért és a zsidó közösség művelődéséért felelt.*

Marton Miksa sikeres karrierjét súlyos betegség szakította félbe, majd 1912-ben hosszú szenvedés után elhunyt. A temetésén majd halálának egy éves évfordulóján tartott sírkőavatási ceremónián részt vett nagyszámú és nagypresztízsű ortodox rabbik jelenlétéből[107] arra következtethetünk, hogy Marton Miksa kivételes megbecsülésnek örvendett.

2.2. A dicsőszentmártoni zsidóság belső tagozódása

Marton Ernő Dicsőszentmártonban született és nevelkedett, így a város, főként annak zsidó közössége is formálta személyiségét. Dicsőszentmárton a Küküllő folyó mentén elterülő kisváros, amely a századfordulón küllemében és fejlettségi fokában nem sokban tért el a környező mezővárosoktól. A város jelentőségét az adta, hogy 1876-ban Kis-Küküllő vármegye

[100] Dicsőszentmárton. *Kis-Küküllő*, 1897. május 16. 3.
[101] *Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Mureş* [A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Igazgatósága], (továbbiakban: RNL MMI) 335. fond (Acte prezidentiale – Elnöki iratok), 261. dosszié, 7-22. f.
[102] A templomi frigyszekrényt az európai hírű Baumhorn és Stiasny bécsi építészek tervezték Lásd: Szabó Imre: i.m. 202-203.
[103] Új izraelita templom. *Kis-Küküllő*, 1901. június 16. 4.
[104] A dicsőszentmártoni izr. Hitközség templomavatása. *Kis-Küküllő*, 1902. október 5. 2-3.
[105] A dicsőszentmártoni chevra kadisha**.** *Kis-Küküllő*, 1897. május 2. 3.
[106] Özvegy Marton Miksáné emlékezete a dicsőszentmártoni Zsidó Nőegylet díszközgyűlésén. *ÚK*, 1935. február 06. 4.
[107] A temetésén jelen voltak: marosvásárhelyi, nagyszebeni és szászrégeni rabbik. A megyesi rabbi Reich József tartott emlékbeszédet, és sógora Dusinszky Mihály rákospalotai rabbi becsúsztatta el. A sírkőavatásán apósa Duschinsky Béla, Námesztó főrabbija méltatta az elhunytat és Krausz Vilmos, Debrecen status quo hitközségének rabbija prédikált.

székhelyé vált, miközben 1912-ig nem kapta meg a rendezett tanácsú városi rangot és − Magyarország területén egyedüli településként – több évtizeden keresztül nagyközségként töltötte be a megyeszékhelyi státuszt.[108]Az 1910-es népszámlás során mindössze 404 zsidó élt a városban, ez a létszám húsz évvel későbbi számlálásnál közel 600-ra szaporodott.[109] Ez mindkét korszakban a városi népességén belül valamivel több, mint 9%-ot jelentett.

A városban 1871. október 22-én alakult meg az ortodox zsidó hitközség. Az országos zsidó vallásszakadás a települést nem érintette, neológ vagy status quo ante irányzathoz tartozó hitközség itt nem jött létre.[110] Az intézményben uralkodó közhangulat azonban nem volt feszültségmentes, több vallási, nevelési és rituális kérdésben is megmutatkoztak az ellentétek. Azonban a hitközségi vezetők és rabbik fellépése megakadályozta a közösség szétszakadását.

Marton Miksa beiktatásakor Hirsch József kifejtette, hogy a közösség *„mindig is igyekezett vallásos lenni, így elvárják ezt a szigorú vallási élet fenntartását, de nem kérnek a fanatikus irányzatokból sem…”*. Hirsch utalt még arra, hogy azért kívánták Marton megválasztását, mert a róla szóló beszámolók alapján vallási életről alkotott felfogása megfelelt a városi zsidóság magatartásának.[111] Weissburg Chaim[112] visszaemlékezése szerint a dicsőszentmártoni rokonai ugyan nem voltak vallásosak, de kóser konyhát azért fenntartottak. Ez olyan minimum volt, amelytől az akkori dicsőszentmártoni zsidó mentalitás nem tágított volna. Mindazonáltal a vallási ünnepekhez tartozó rituálékban már nem vettek részt, így nem is állítottak sátrat szukkot[113] ünnepén.[114]

---

[108]Kovács István: *Sipos Domokos*. Bukarest, Kriterion, 1990. 49; *Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára*. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1907, 218; *Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára*. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1907, 500.

[109] Lásd: Kepecs József (szerk): *Erdély településeinek vallási adatai (1880–1941) II.* Bp., Központi Statisztikai Hivatal, 2001. 235.

[110] Arhivele Naţionale Istorice Centrale ale României [Román Állami Levéltár Központi Történeti Levéltára, a továbbiakban: ANIC], Inventar (leltár) szám: 3001, Colecţia de Documente (ale) Comunităţi(i) Evreieşti din România [Román zsidó közösség dokumentumainak gyűjteménye], 1/1890, 2 fólió. Statutul Comunitatii Ortodoxe din Târnăveni [A Dicsőszentmártoni Ortodox Zsidó Hitközség Alapszabályzata].

[111] A dicsőszentmártoni zsidó hitközség ünnepe. *Kis-Küküllő,* 1913. szeptember 7. 2-3.

[112] Weissburg Chaim (1892, Diósfalu–1959, Izrael). Eredeti magyar keresztneve Hugó. Ügyvéd, cionista vezető. Jogi tanulmányait Budapesten végezte, ahol belépett az 1903-ban alapított Makkabea zsidó főiskolás diákok szervezetébe. 1913–1914 között palesztinai körutat tett, majd innen hazatérve besorozták. 1915-ben orosz fogságba esett, ahol fogolytársai körében terjesztette a cionista eszméket. 1918-as hazatérését követően Erdélyben telepedett le és részt vett az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség létrehozásában és a cionista intézményrendszer kiépítésében. Főként a Palesztina-munka területén, erdélyi zsidók palesztinai letelepítésében vállalt részt. 1925-ben maga is kivándorolt Izraelbe. Lásd: Gidó Attila: *Úton*... i.m. 505.

[113] Szukkot: „sátoros ünnep”. A Tóra parancsa szerint hét napig kell sátorban lakni, annak emlékére, hogy az Egyiptomból kivonult ősök is sátrakban laktak pusztai vándorlásuk során.

[114] The Archive of the Ben-Gurion Research Institute for the Study of Israel and Zionism, Sede Boker, Midreshet Ben-Gurion, Israel (továbbiakban ABGRI). 3 fond (Weissburg Chaim személyes hagyatéka), 10. dosszié 39. fólió. Weissburg Chaim visszaemlékezése.

A dicsőszentmártoni hitközség kivételt jelentett a prédikációban és rituális szertartásokon használt nyelv tekintetében is. Magyarországon a zsidó felekezet három irányzattá szakadásának egyik oka a zsidó intézményekben használt nyelv típusa volt. A hagyománytisztelők ragaszkodtak a hagyományos közösségekben használt jiddis nyelvhez, míg a reformerek a környezet nyelvének átvételét propagálták.[115] Ennek megfelelően az ortodox hitközségek többsége a 19. században a jiddis nyelvet használta rituális szertartások elvégzésére és prédikációk lebonyolítására, a hitközségek mindössze 7,2%-a használt magyar nyelvet 1898-ban.[116] A dicsőszentmártoni intézmény egyike volt ennek a kevés kivételnek. A hitközségen belül kialakult nyelvhasználat pontos története nem ismert, de az bizonyos, hogy 1892-ben már többnyire magyarul tartották az egyházi szónoklatokat.[117] Majd 1893-ban a hitközség vezetősége elhatározta, hogy a jövőben, a zsinagógában a hirdetések és közlések kizárólagosan csakis magyar nyelven fognak történni.[118] Ennek tudható be, hogy Marton Miksa megválasztásánál a hitközség vezetői kikötötték, hogy „magyar nyelven és szellemben hirdesse Izrael igéit."[119]

A város zsidó közösségének hitéletében folyamatosak voltak az ellentétek. Ezt támasztja alá Hirsch József kijelentése, miszerint még Marton Miksa előtt a „közösség tagjai közötti békesség veszélyeztetve volt." Leszögezte, hogy Martonnak elsődleges feladata a tagok közti béke fenntartása, mivel „ezen alapul a közösség intézménye és prosperitása."[120] Természetesen Marton Miksa e kérésnek is igyekezett megfelelni, minden bizonnyal sikerrel, mivel a felmerülő problémákat komolyabb összetűzések vagy intézményi szakadás nélkül oldotta meg. Marton Miksa a vallási és hitéleti ellentétek nyomán megjelenő széthúzást kompromisszumos döntésekkel csillapította. Az őt követő rabbi, Krausz József[121] némileg szakított ezzel a módszerrel, és ő inkább a vallási élet belső megélésével kívánta megakadályozni az ellentétek

[115] Katz: *Végzetes szakadás*… i.m. 69-70.
[116]Frojimovics: *Szétszakadt történelem...* i.m. 108.
[117] Az izraeliták húsvétja. *Kis-Küküllő,* 1892. április 17. 3.
[118] Magyar nyelv a zsidó templomban. *Kis-Küküllő,* 1893. január 8. 4.
[119] A dicsőszentmártoni zsidó hitközség ünnepe. *Kis-Küküllő,* 1913. szeptember 7. 2-3.
[120] A dicsőszentmártoni zsidó hitközség ünnepe. *Kis-Küküllő,* 1913. szeptember 7. 2-3.
[121] Krausz József (Debrecen, 1883 – Izrael 1957). A debreceni status quo ante hitközség ortodox rabbijának fia. A szászrégeni Pollák vezette jesivájába járt először, utána Slomo Fischer gyulafehérvári rabbi tanítványa lett. Világi tanulmányait Gyulafehérváron és Budapesten végezte, majd 1910-ben doktorátusi fokozatot szerzett filozófiából a müncheni Ludovico-Maximilian Monacensis Egyetemen. A korban egyáltalán nem a megszokott módon rabbi képzettsége ellenére cionista mozgalomban vállalt aktív szerepet. 1905-ben budapesti egyetemi évei alatt csatlakozott a budapesti cionista diákegyesülethez, a Makkabeához, majd miután Debrecenben tanítói állást vállalt, ott több kollégájával szövetkezve útjára indította a város első cionista egyesületét az „Ivra-t." 1953-ban vándorolt ki Izraelbe. In: Ohev salom vrodef salom… [Szeretem a békét és törekszem a békére…] Megemlékező internetes oldal Dr. Krausz Józsefről. (https://sites.google.com/site/rossmannkrausz/221 letöltve 2017–03–09); Bató Jomtov: Dr. Krausz József rabbi Az első magyar cionisták egyik kiváló egyénisége. *ÚK,* 1970. január 20. 5.

egymásnak feszülését.[122] Való, hogy Krausz József színrelépésekor már nem került sor igazán súlyos konfliktusra, vagy legalábbis ilyenek nem ismertek.

Marton Miksa idejében azonban több összetűzés is előfordult, de csak egy konkrét eset ismeretes. Weissburg Chaim Dicsőszentmártonban végezte az elemi iskolát. Szülei kérésére a városi hitközség beleegyezett, hogy vallási oktatás hiányában egy zsidó tanítót fogadjanak, aki majd zsidó vallási nevelést ad Weissburgnak és más fiataloknak. A tanító kiválasztása körül vita alakult ki a hitközségen belül, pontosabban azon, hogy milyen tanítót fogadjanak fel: „*pajeszos, kaftános melamedet*[123] *vagy pedig modern, de mégis vallásos tanítót, akivel a nem zsidók előtt sem fognak szégyenkezni*." Végül köztes megállapodás született: egy olyan tanító kapta az állást, aki a budapesti zsidó tanítóképzőt ugyan nem is végezte el, de pár évig látogatta. Annak érdekében, hogy a dicsői ortodox réteg elfogadjon egy neológ intézményben végzett tanítót, olyant választottak ki, aki egy erdélyi ortodox család gyermeke volt.[124]

A dicsőszentmártoni hitközség tagjainak jó része ortodox irányzathoz tartozásuk ellenére bizonyos mértékben eltávolodott a vallástól, főként pedig a tradicionális ortodox életviteltől. Többször állt fenn nézeteltérés és ellentét a közösség tradicionálisabb, valamint reformer szellemű tagjai között. A hitközség elöljárói (Engelmann Hermann, Erdős Izor és Hirsch József) pontosan tisztában voltak a realitásokkal és olyan rabbik megválasztását támogatták, akik a megbomlott hitközségi kereteket egyben tudták tartani. A rabbik egyfelől modernebb beállítottságukkal békítették meg a reformgondolkodásúakat, így a magyar nyelv használatával, a zsidó reformszellem meghonosításával és magyar nemzeti szellemiség felvállalásával. Mindeközben azonban mély vallásos meggyőződésről és tudatos vallási nevelési elvekről adtak tanúbizonyságot, így csillapítva le az elégedetlen konzervatív csoport nemtetszését.

Az ortodox irányzathoz tartozás és zsidó hagyományok szórványos megőrzése mellett a zsidó közösségen belül magyar akkulturáció ment végbe. Ebben a folyamatban a zsidó lakosság átvette a többségi magyar társadalom egyes kulturális jellemzőit (így a nyelvet, öltözködést, viselkedést), miközben fenntartotta saját kulturális hagyományait (így vallási normák által szabályozott társadalmi interakciót vagy mindennapi életvitelt, társadalmi

[122] A dicsőszentmártoni zsidó hitközség ünnepe. *Kis-Küküllő*, 1913. szeptember 7. 2-3.
[123] Tanár, tanító héber megnevezése
[124] ABGRI 3 fond, 10. dosszié, 41-42. f.

berendezkedést). A magyar akkulturáció vagy nyelvi asszimiláció nemcsak ezen az erdélyi településen, hanem egész Magyarország területén kisebb-nagyobb intenzitással lejátszódott.[125]

Az ország azon területein, ahol a magyar etnikum többségben volt, a zsidó ortodox közösségek rendre az asszimiláció útját választották, annak ellenére, hogy bizalmatlanságot tápláltak a társadalmi integrációval szemben.[126] Azokon a vidékeken, ahol a lakosság többségét valamelyik nemzetiség alkotta, az ortodoxia megtartotta eredeti nyelvét és kultúráját.[127] Dicsőszentmárton etnikailag vegyes településnek számított, azonban a magyarság aránya az első világháborúig konstans módon 75-80% között mozgott, így a városban ők alkották a domináns etnikumot. Ennek következtében a város zsidó lakossága is fokozatosan áttért a magyar nyelv használatára. Mindeközben a közösségben használt nyelv, a jiddis nem tűnt el teljesen, inkább lassan kikopott a használatból. Weissburg Chaim így jellemezte a város zsidó lakosságának nyelvismeretét: *„a dicsőszentmártoni zsidók bizonyos mértékben már eltávolodtak a zsidó népi élettől, nem viseltek pajeszt, még szakállt sem, és modern európai módon öltözködtek. Jiddisül ugyan még tudtak, de a családban, főleg pedig a gyerekekkel mégis magyarul beszéltek…. Szégyellték a jiddis nyelvet.”*[128]

Chaim tapasztalatait a népszámlálási adatok is alátámasztják. A 18. század végétől megfigyelhető tendencia a Kis-Küküllő vármegye zsidó lakosságának nyelvi asszimilációja. Míg 1880-ban a vármegye zsidóságának 73%[129] vallotta magát magyar anyanyelvűnek, addig tíz évvel később 81%,[130] míg 1910-ben ez a szám már 86%-ra[131] emelkedett. Eközben a német nyelvként regisztrált jiddis (esetleg jüdisch-deutsch[132]) folyamatosan csökkent 20%-ról 17%-ra. A román, mint anyanyelv pedig szinte teljesen eltűnt a 20. század elejére a vármegyei

[125] Karády: Egyenlőtlen elmagyarosodás… i.m. 8-9.
[126] Karády: Egyenlőtlen elmagyarosodás... i.m. 21-22.
[127] Frojimovics: *Szétszakadt történelem…* i.m. 108.
[128] ABGRI. 3 fond, 10 dosszié, 42. f.
[129] Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve, II. kötet*. Budapest, 1881. 453, 459-471.
[130] Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása 3. A népesség részletes leírása*. Budapest, 1907. 244, 364-375.
[131] Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *1910. évi népszámlálás 5. Részletes demográfia*. Budapest, 1916. 253-257.
[132] A jüdisch Deutsch a jiddis és a német nyelv közötti átmentetnek lehet tekintetni. A német akkulturáció egy előrehaladtott fázisában jött létre, amikor héber betűket használtak a németnyelvű könyvek nyomtatásához, illetve a ném nyelvet jiddis intonációval (ahogy mondták: „zsidósan”), néha jiddis melléknévragozást, szórendet, egy-egy jiddis szót használva beszélték. Ez az átmeneti nyelv Magyarországra a 19. század közepétől jelent meg, és elsősorban az ország nyugati régióban terjedt el.
A szakirodalom illetve Marton és Weissburg Chaim visszaemlékezése alapján szinte biztosra vehető, hogy dicsőszentmártoni zsidóság jelzett rétege a jiddis nyelvet beszélte. – nem ismerte a héber betűket (Avidor Hameiri és Wiessburg visszaemlékezése alapján) a jiddis a valószínűbb. Lásd: Marton Ernő: Komoróczy Szonja Ráhel: Jiddis, német vagy jüdisch Deutsch? A lakompaki Krausz Júda rabbi könyvei. Glässer Norbert – Zima András (szerk): *Zsidó hagyományok és modernitás*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2014. 80-82.

zsidóság körében. Külön Dicsőszentmárton szintjén nem rendelkezünk ezekkel az adatokkal, de feltételezhető, hogy a városi környezetben a magyar anyanyelvhasználat a zsidóság körében megegyezett a vármegyei átlaggal, vagy valamivel még annál is magasabb volt.

A zsidóság magyar nemzetbe való befogadásának feltétele a nyelvi asszimiláció mellett a magyar állam iránti lojalitás kinyilvánítása volt. A dicsőszentmártoni zsidóság, de főleg annak vezetői szintén az általános trendeknek megfelelően viselkedtek. A már említett állami ünnepségeken, megemlékezéseken tartott zsidó istentiszteletek, hitközségi és rabbik által elmondott nemzeti érzelmű beszédek sorolhatók a megfelelési vágy bizonyítékául. A városi és vármegyei elöljárók a zsidóság gesztusaihoz kedvezően viszonyultak. A különböző zsidó ünnepek vagy ceremóniák alkalmával, mint például a zsinagóga felavatásán vagy rabbik beiktatásán a városi és vármegyei elöljárók rendre tiszteletüket tették. Ezen felül a város prominens zsidó polgárai aktívan részt vettek a város politikai és társadalmi életében is. A millenniumra rendezett ünnepség szervező bizottságában helyet kapott az akkori hitközségi elnök Hirsch Mór és Marton Miksa rabbi is.[133] Marton Miksát többször a vármegyei törvényhatósági bizottság tagjai közé választották,[134] később más zsidó vallású személyek is tagságot nyertek akár a vármegye akár a város törvényhatósági bizottságaiban.[135]

A dicsőszentmártoni zsidóság akkultúrációjának mérésére az iskolalátogatási szokások is alapul szolgálnak. Az asszimilációs stratégia kimutatásában előszeretettel alkalmazott módszer az iskolatípusokat és azok látogatását veszi alapul.[136] Az országban állami támogatás hiányában nem minden település engedhette meg magának saját zsidó felekezeti iskola fenntartását.[137] Az asszimilációt elutasító ortodox réteg – jellemzően az ország nyugati megyéiben és Kelet-Magyarországon (Erdélyben) éltek – törekedtek kiterjedt iskolahálózatot létrehozni az asszimiláció határok között tartása vagy teljes megakadályozása érdekében. A közép-magyarországi és budapesti asszimilációs típus képviselői – többségében neológ hitközségek – túlnyomórészt nem nyitottak saját iskolát, a gyerekeiket az állami iskolákba vagy más felekezetek iskoláiba küldték tanulni.[138]

---

[133] Hirsch Mór (et. al): *Március 15 a millenniumban. Dicsőszentmártonban lefolyt ünnepek*. Dicsőszentmárton, Mór Nyomda, 1896. 10.
[134] Megyei képviselő. *Egyenlőség*, 1904. november 13. 11.
[135] 1918-ban a város törvényhatósági bizottságában a következő zsidó személyek szerepeltek: Erdős Izor, Farkas Mór, Krausz József, Révész Mór. Lásd: RNL MMI 335. fond (Acte prezidentiale – Elnöki irattok), 1828. dosszié, 72. fólió.
[136] Lásd: Frojimovics: *Szétszakadt történelem…* i.m. 109-111; Karády: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek...* i.m. 77-92.
[137] Eugen Glück: Jewish elementary education in Transylvania (1848–1918). *Studia Judaica*, 1993, 2 sz. 104-105.
[138] Frojimovics: *Szétszakadt történelem…* i.m. 110-111.

Kis-Küküllő vármegyében 1888-ban még nem volt zsidó tanító,[139] azonban 1892-ben kísérletet tettek egy talmud-tóra iskola elindítására. A tervek szerint a diákok bibliafordítást, zsidó vallási ismereteket és zsidó nyelven való imádkozást tanultak volna. Mivel a források egyértelműen arra utalnak, hogy a következő években nem folytatódott az iskola, feltételezhető, hogy a tanítás csupán egy évig folyt vagy eleve el sem indult. Nem meglepő, ha figyelembe vesszük a felvételi vizsgát, ahol a *„növendékeknek a zsidó nyelv tanulásával kapcsolatos tárgyakat zsidó nyelvről [héber] németre, erről meg magyarra"* kellett fordítsák.[140] Valószínű, hogy a fiatalok nem rendelkeztek ilyen magas szintű nyelvismerettel. A későbbiekben sem jött létre zsidó iskola a vármegyében, az 1907-1908-as tanévben a 171 zsidó kisdiák mind állami iskolába járt.[141]

Az 1872-ben elindított dicsőszentmártoni állami elemi iskolának[142] már a kezdetektől voltak zsidó diákjai. A zsidó diákok százalékos aránya konstans módon 5-9 százalék között mozgott 1908-ig, ez a szám megfelelt a zsidó lakosság városon belül elfoglalt százalékos arányának (1880-ban 4,6%, 1890-ban 4,8%, 1900-ban 6,5%, 1910-ben 9%), sőt néha felülreprezentáltság is kimutatható a kezdeti években. Ezzel szemben a polgári fiú és leányiskolában[143] a felülreprezentáltság számottevő volt, ami két dolognak tudható be. Egyfelől annak, hogy a környékbeli települések zsidó fiataljait is szüleik ide küldték tanulni. Ami ennél lényegesebb, hogy ebben a korban az urbanizáció és polgárosodás következtében a magyarországi zsidóságot túliskolázottság jellemezte,[144] a statisztikák szerint Dicsőszentmárton is beilleszkedett ebbe a tendenciába.[145]

A fentiek azt bizonyítják, hogy a dicsőszentmártoni zsidó vezetők határozottan törekedtek a közösség tagjainak magyar hazafias szellemű nevelésére és a magyarság és zsidóság közötti harmónia fenntartására. Ennek érdekében nyíltan állást foglaltak a magyar nemzetállam mellett, és elkötelezettek voltak a magyar nyelvi asszimiláció irányába. Egyfelől előszeretettel használták a magyar nyelvet mindennapjaikban, de még a zsinagógában is. Kis közösségről lévén anyagilag nem engedhették meg saját felekezeti iskola fenntartását, így gyerekeik az állami iskola asszimilációt elősegítő közegébe kerültek. A magyar állami iskola

[139] Eugen: i.m. 109.
[140] Talmud Tóra iskola. *Kis-Küküllő*, 1892. augusztus 21. 3.
[141] Eugen: i.m. 107.
[142] Lásd: *A dicsőszentmártoni „Báró Eötvös Intézet" állami elemi és gazdasági felső népiskola értesítője az 1873-1884 1/2 tanévekről*. Marosvásárhely, Imreh Sándor nyomdája, 1883. 3-11;
[143] Az 1893-ban megszületett polgári leányiskolát 1900-tól polgári fiú osztályokkal is kiegészítették. Lásd: Kósa Sándor*: A dicsőszentmártoni Polgári fiú–, polgári leány és elemi iskola értesítője az 1900-1901-ik iskolai évről*. Dicsőszentmárton, Nyomtatva Hirsch Mórnál, 1901. 9-10.
[144] Karády: *Iskolarendszer*... i.m. 77.
[145] Lásd bővebben: Olosz Levente: Ortodoxból cionista… i.m. 52-54.

nemcsak asszimilációt gyorsította, hanem a társadalmi mobilitás lehetőségét is biztosított. A tény, hogy először megpróbálták, de végül nem állítottak fel saját iskolát, azt bizonyítja, hogy nem ragaszkodtak túlságosan hagyományaikhoz. Azokon a településeken, ahol erős volt a hagyomány iránti elkötelezettség, nagy küzdelmek árán, de felállították saját iskolákat.[146]

2.3. Gyerekkor, iskola

Marton Miksának és Marton Miksánénak három gyereke (Ilona, Erzsébet és Ernő) született. Fiúk legkisebb gyerekként, 1896. május 17-én látta meg a napvilágot. A négyablakos, nagy kerttel szegélyezett családi ház az Ádámosi utcában, a város központi részén állt. Gyerekeik nevelése, valamint testi egészségük megóvása elsőrangú szempontnak számított a szülők számára. Mindent megtettek, hogy feljavítsák fiúk gyenge testalkatát, így téli időszakban csukamájolajat itattak vele és több alkalommal Abbáziába utaztak.[147] Az orvostudományban ekkor kezdett elterjedni a természetes gyógyítás, így a szülők az új eszméket követték e téren. A gyerekek minden reggel az udvaron tornásztak az ott berendezett „tornateremben," majd a már este elkészített hideg vízben fürödtek.[148] A zsidó ünnepeket előírás szerint megtartották, az előkészületekből, illetve rituálékból a gyerekek is kivették részüket. Otthon magyarul beszéltek egymással, de a tanulmányok nyelve a német és jiddis maradt. A héber nyelvet vallási rituálék talmud-történetekkel vagy éneklés során ismerték meg. Az elmondott héber szöveget az apa lefordította és megmagyarázta a gyerekeinek, azok pedig eredeti nyelven ismételték azt utána.[149]

Mivel Marton Miksa fiát rabbi pályára szánta, ennek megfelelően igyekezett nevelésén keresztül vallási alapokkal felruházni őt. A fiút a családi házban nemcsak szülei vallási buzgósága formálta, hanem apja bőséges teológiai könyvtára is, a polcokon fellelhető könyvekbe ő is szívesen belelapozott. Marton szerint „*ezer meg ezer könyv hevert a szekrényekben és állványokon, öreg fóliánsok, talmudok és bibliák sokféle változatban, hatalmas Shulchan Aruchok és imakönyvek.*"[150] Mivel az apa tisztában állt a világi oktatás fontosságával, és zsidó iskola nem működött a településen, így fiát, lánytestvéreivel

[146] Eugen: i.m. 110.
[147] Feuerstein Emil: *Egy marék virág. A magyar ajkú zsidóság szellemi öröksége*. 2 kötet. Tel Aviv, a Szerző Kiadása, 1987. 305.
[148] Lebovitsné Marton Erzsi: A szülői házban. *ÚK*, 1963. szeptember 06. 11.
[149] Marton Ernő: Korok és országok pészáchjai. *ÚK*, 1920. április 1. 22-25.
[150] Marton Ernő: Korok és országok pészáchjai. *ÚK*, 1920. április 1. 22-25.

egyetemben a helyi állami elemi iskolába íratta be. Döntésében az is közrejátszhatott, hogy a rabbiknak ekkor kötelező volt négy osztályos elemi iskola elvégzése, így ezzel is elősegíthette a fiának szánt karrier építését.

A rabbi fia 1902-ben kezdte az első osztályt a helyi állami elemi iskolában, a négy általánost a legmagasabb osztályzattal fejezte be, minden egyes alkalommal könyvjutalomban részesült, kitűnő tanulmányi eredményei elismeréséül.[151] Marton 1906-tól a dicsőszentmártoni polgári fiú, és leányiskolában folytatta tovább tanulmányait. Az első két évben humán tantárgyakból tökéletes minősítést kapott, de olyan reál és művészeti tárgyakból, mint mértani rajz, mértan, ének valamint esztétikai minősítésekben (szépírás, írásbeli dolgozat külalakja) nem tudott kitűnő lenni.[152] A második két évben sikerült leküzdenie hátrányait és sokkal jobb jegyeket szerzett a reál, művészeti tantárgyakból is, utolsó évben mindenből kitűnő értékelést kapott (igaz ehhez az is kellett, hogy testnevelésből és rajzból felmentést kapjon).[153] Egyik tanár az év végén azt írta bizonyítványába, *„hogy csak azért adok kitűnőt, mert ennél jobb nincs*."[154] Az iskolában kiváló szavalóként ismerték és példás dolgozatokat nyújtott be tanárainak.[155] Utolsó évben az iskola önképzőkörének, vagyis a legkitűnőbb diákok csoportjának tagja és pénztárosa lett. Ennek keretében különböző versenyeken szerepelt, ahol elért első helyezései még több ajándékkönyvvel gazdagították könyvespolcát. Az iskolában németet tanult, röviddel a polgári iskola elvégzése után Heine verseit fordította németről magyarra.[156] Két lánytestvére szintén kiváló osztályzatokat szerzett az iskolában, főként Ilona, aki minden évben színjeles osztályzattal végzett és több éven át volt tagja a lányönképzőkörnek.

Az iskola egyik tanára, Halmágyi Samu igen nagy hatást tett az ifjú Marton Ernőre. Halmágyi 1905-ben helyettesítőként érkezett az iskolába, ily módon reáltantárgyak tanításával kezdte meg dicsőszentmártoni tevékenységét. Irodalom iránti szenvedélyével is kitűnt az iskolában és a városban, mivel rövidesen magára vállalta a *Kisküküllő megyei Tanügy* című szaklap szerkesztését, és a helyi lapokban irodalmi és közéleti témájú cikkeket valamint verseket közölt. Verseskötetével 1915-ben debütált, azonban legfőbb hivatása a tanári pálya maradt.[157] Később a dicsőszentmártoni polgári iskola és más erdélyi iskolák igazgatójává is kinevezték. Halmágyi vezette be Martont a szépirodalom világába, és indította el az írás útján.

[151] Kósa*:* i.m. 1903, 47; 1904, 55; 1905, 55; 1906, 55.
[152] Kósa: i.m. 1907, 14; 1908, 14.
[153] Kósa: i.m. 1909, 15; 1910. 17.
[154] Feurstein: i.m. 305.
[155] Lebovitsné Marton Erzsi: A szülői házban. *ÚK*, 1963. szeptember 06. 11.
[156] Marton Ernő (fordítás): A lyrai intermezzó-ból (Heine). *Vármegyei Híradó*, 1917. augusztus 2. 1.
[157] Kelemen Miklós: Halmágyi Samu (1880-1962). In: *Unitárius Élet,* (http://tudastar.unitarius.hu/pantheon/pdf/halmagyisamu.pdf letöltve: 2017-08-28).

Marton tanárát nemcsak pedagógusként, de emberként is szerette, írói tehetségét tisztelte, sőt mestereként tekintett rá.[158] Első irodalmi próbálkozásait valószínűleg Halmágyi segítségével publikálta a helyi lapban, a *Kis Küküllőben*.[159]

A polgári iskola elvégzése után az ifjú Martont, apja 1910 szeptemberében a nyitrai jesivába küldte.[160] Az itt töltött év után a Szombathelyi jesivában folytatta tanulmányait. Több körülmény is befolyásolta a Marton családot a helyváltoztatásban. A nyitrai jesiva, a zsidó társadalom szempontjából a legelkötelezettebb ortodox terület része volt, amelynek szemléletmódja már nem egyezett teljes mértékben a család nézeteivel.[161] Az apa Vas megyéből származott, testvére Szombathelyen élt – Marton Dávid a szombathelyi ortodox hitközség tagja, divatáru kereskedelemmel alapozta meg egzisztenciáját.[162] A jesiva-növendékek tanulmányaik során rokonaiknál laktak vagy erősen támaszkodtak azok segítségére. Így Marton 1911 ősszén már a szombathelyi jesivában kezdte meg a tanévet Benedikt Márk[163] a helyi ortodox rabbi iránymutatása mellett.

A jesivában a növendékek mindennapjait a héber szövegek elemzése, azok összhangba hozása, a következtetések levonása és gyakorlati alkalmazás lehetőségeinek megtárgyalása töltötte ki. Ezért a jesivák elsődleges feladata nem a rabbik, hanem talmud tudósok nevelése volt, de a kiváló tanulók három rabbi jóváhagyásával rabbi diplomát szerezhettek.[164] Ebben a korban a jesivákban főként a jiddist használták, a Talmud és a Tóra szövegét erre a nyelvre fordították le, s a magyarázatokat is jiddis nyelven adták elő. Viszont a 20. század elején egyre elterjedtebbé vált a magyar nyelv használata is.[165] Nyitrán bizonyosan a jiddist használták, Szombathelyen a növendékek egymás között áttérhettek a magyarra, noha ott is még többnyire

[158] Marton Ernő: Hadak útján. *Kis-Küküllő*, 1916. április 23. 1-2.
[159] *Kis Küküllő*, 1909. július 18.
[160] Marton Ernő: Egy eposz margójára. *Múlt és Jövő*, 1933. 21. évf., 147.
[161] Az ortodox zsidóság 19 és 20. századi történetében megkülönböztethető unterlandiek és oberlandiek. Előbbiek Magyarország észak-keleti megyéiben éltek, legtöbbször az országos átlaghoz viszonyítva alacsonyabb jóléti körülmények között, de erős elkötelezettséggel az ortodox értékek iránt. Utóbbiak az ország nyugati megyéiben éltek szintén ortodox közösségi hálóban, azonban sokkal inkább nyitottabbak voltak a változó körülményekhez való alkalmazkodásban, és így a magyar átlagot vagy annál magasabb anyagi státuszt értek el. Lásd: Katz: *Végzetes szakadás* i.m. 118.
[162] Löwinger Ábrahám Albert*: Vasi Zsidók. A vasi zsidók emlékére a mártírhalált szenvedett vasmegyei zsidóságnak*. Jeruzsálem, 1974. 87; Kelbert Krisztina: *Szemtől szemben: képek a szombathelyi zsidóság történetéből*. Szombathely, Yellow Design Ltd., 2016. 67.
[163] Benedikt Márk: 1858-ban született, Pakson, a nikolsburgi rabbi leszármazottjaként. Sévet Széfer tanítványa, Galántán és Miaván tanult. Előbb Nagyjóka rabbija, Szombathelyre 1898-ban választották meg. Az általa fenntartott jesiva kiválónak számított az országban. Lásd: Löwinger: i.m. 173-174.
[164] Moskovitz Cvi: *Jesivák Magyarországon. Adalékok a zsidó hitközségek 1944. áprilisi összeírásának történeti értékeléséhez*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1999. 13-14.
[165] Domán István: A magyarországi jesivák növendékeinek szerepe a magyar nyelves kultúra megőrzésében – idegenben. In: Fejős Zoltán – Küllős Imola: *Vallásosság és népi kultúra a határoinkon túl*. Bp., Magyarságkutató Intézet, 1990. 63.

a jiddis volt jellemző. A jesiva növendékek – a „bóherek” – (jelentése: választott), felkészültségük és a jesivában eltöltött éveik szerint vettek részt az intézmény hierarchikus életében. Nem volt ritka, hogy a rabbi nádpálcával fegyelmezte az engedetlen vagy figyelmetlen bóhereket, de akár meg is pofozhatta a felkészületlen tanulót.[166] Marton nem tudott megbarátkozni a szegényes viszonyokkal és a testi fenyítést is magába foglaló szigorúsággal. Egyik későbbi írásában is ezt az érzést fejezi ki. A felidézett jelenetben a diákok rettegtek a rabbitól, mivel feleléskor nem tudták a leckét, túl éhesek voltak ahhoz, hogy azt rendesen megtanulják.[167]

Az irodalom iránti szenvedélyét a vallási oktatás nem tudta megtörni. Nyitrán titokban tovább folytatta a vers és novellaírást. Később így emlékszik vissza erre az időszakra: *„Alig múltam tizenöt éves, de az irodalmi ambíciók már kikezdték gyermeki nyugalmamat. A jesiva szigorú rendje mellett is egyre több időt téptem le a gemára*[168] *tanulásra szentelt éjszakákból, hogy titokban belső remegésekkel és izgalmakkal verten verseket, novellákat írjak, részben íróasztalom fiókjába, részben különböző szerkesztőségi papírkosarak számára.”*[169] Szombathelyen még több ideje nyílt az írásra, az elkészült munkákat pedig a *Vasvármegye* nevű helyi laphoz küldte be, ahol, legnagyobb meglepetésére már tiszteletdíjban is részesült.[170] Nem véletlen, hogy a jesivában eltöltött idő alatt Patai József[171] volt a példaképe, aki gyerekként szintén vallási tanulmányokat folytatott − épp a nyitrai jesivában − később pedig elismert zsidó-cionista íróvá vált.[172] Mindazonáltal a két település helyi újságjaiban nem lelhető fel az ifjú diák neve, valószínűleg azért mert a jesiva vezetői előtt titkolta irodalmi munkásságát, és kellemetlenül érintette volna, ha a tiltott tevékenység mégis napvilágra kerül.

Marton 1912 ősszén tért vissza Dicsőszentmártonba, ahol apját súlyos betegen találta. A városban „szeretetreméltó és kedves modorú” rabbiként ismert Marton Miksa halála nemcsak

---

[166] Domán István: *A hagyományos zsidó oktatás Magyarországon. A Magyarországi talmudiskolák tanítási és nevelési módszerei*. Elhangzott a „Zsidó oktatás, nevelés - 125 éves az Országos Rabbiképző Intézet” konferenciáján (Budapest, 2002. december 17-18.) (http://www.or-zse.hu/resp/mtud2002-doman.htm 2017-08-31).

[167] Marton Ernő: Májim Genovim. *A vallás*, 1914. április 10. 2.

[168] Gemára: az amórák misna- és bibliai magyarázatainak gyűjteménye. A Gemára a Misnával együtt képezi a Talmudot.

[169] Marton Ernő: Egy eposz margójára. *Múlt és Jövő*, 1933. 21 évf. 147.

[170] Feuerstein: i.m. 305.

[171] Patai József (Gyöngyöspata, 1882 – Izrael, 1953). Az elemi iskola elvégzése után több jesivában tanult, később egy évig a budapesti rabbiképzőt látogatta, majd a budapesti egyetem bölcsészeti karán tanult. 1907-ben doktori diplomát, 1908-ban tanári oklevelet szerzett. 1908–1921 között budapesti gimnáziumi tanár. 1912-től Múlt és Jövő című zsidó folyóirat szerkesztője volt. 1940-ben kivándorolt Palesztinába. Irodalmi, könyv- és folyóirat kiadói tevékenysége cionista szellemben zajlott és a zsidó nemzeti öntudat felkeltését célozta. Lásd: Kőbányai: *Szétszálazás...* i.m. 100-145.

[172] Marton Ernő: Egy eposz… i.m. 147.

a dicsőszentmártoni zsidó közösség egy történelmi korszakát zárta le, hanem családjának életét is változások elé állította.

2.4. Áttérés a világi pályájára: diák, újságíró és cionista

A továbbtanulás kérdése konfliktust idézett elő Marton Ernő és apja között. Marton Miksa felvilágosult világi nevelést akart biztosítani fiának, de végső soron azt szerette volna, ha fia követi példáját és rabbivá lesz. Ezzel szemben fia úgy érezte, hogy a jesiva „gettóként" tartja vissza őt a szabad világtól, az érettségi vizsgától, egyetemtől, irodalomtól, amelyek „messzi délibábnak" tűntek számára. Ki akart törni ebből a környezetből és saját vágyait, céljait kívánta beteljesíteni.[173] Ugyan apja akaratának engedelmeskedve rászánta magát a vallási tanulmányokra, de ahogy annak halálával, az atyai autoritás többé már nem kényszerítette őt az út folytatására, végleg elhagyta Szombathelyt.

Azonban apai örökségével és családja közösségben betöltött szerepével nem tudott rögvest szakítani, a helyzet megkövetelte az örökségbe maradt funkciók ellátását. A közösség rabbi nélkül maradt, és ő volt a legalkalmasabb személy a pozíció átvételére. Így amíg a közösség új rabbit nem talált, magára vállalta apja helyettesítését. Közel egy évig vezette a dicsőszentmártoni zsidóság vallási életét,[174] közben testvérével, Ilonával az izraelita diákok hitoktatását is ellátta.[175] Az új rabbi, Krausz József közelebbi kapcsolatban állt a Marton családdal, mivel beiktatása után elvette Marton testvérét, Ilonát. Az új rabbi elődje szellemét kívánta tovább folytatni munkájában, azonban a cionista ideológia iránti elkötelezettségéről, amely addigi életét végigkísérte nem tett említést a városba érkezésekor.[176]

A 17 éves Marton eközben kitűzött céljai elérése érdekében középiskolai tanulmányokba kezdett. Beiratkozott magántanulónak az erzsébetvárosi gimnáziumba és több hónapos megfeszített tanulás után 1914-ben letette az érettségi vizsgát.[177] A budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem jogi karára 1915 téli időszakában iratkozott be, ahol két évet

[173] Marton Ernő: Egy eposz… i.m. 147.
[174] Feurstein: i.m. 305; Marton Michaellel (Marton Ernő fia) készített interjú. Az interjú és annak átirata a szerző birtokában található.
[175] Kósa: i.m. 1913. 8.
[176] Bató Jomtov: Dr. Krausz József rabbi Az első magyar cionisták egyik kiváló egyénisége. *ÚK*, 1970. január 20. 5.
[177] Dr. Marton Ernő karrierje. *Múlt és Jövő*, 1932, 22 évf. 278.

tanult.[178] Ebben a periódusban a család anyagi helyzete nem volt stabil, Marton üres zsebbel volt kénytelen boldogulni.[179] Az anyagi akadályok leküzdése érdekében könyvelői-levelezői állást vállalt egy tojásexportőrnél.[180] Azonban nem költözött a fővárosba, otthon tanult és csak a szigorlatokra utazott fel a fővárosba.[181] A háború miatt 1916-tól a rendszeres utazásokat egyre nehezebben lehetett lebonyolítani, ezért tanulmányait a kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetemen folytatta tovább, ahol jogtudományok doktorává avatták 1918-ban.[182]

Apja halála után Marton legtöbb energiáját szenvedélyének, az írásnak szentelte. 1912 decemberében második alkalommal közölték saját neve alatt megjelent karcolatát a *Kis-Küküllő*-ben, *Téli mese* címmel.[183] Ezt követően rendszeresen jelentek meg karcolatai, novellái és versei az újságban, később 1915-től a *Vármegyei Híradó* hasábjain is. Először monogrammal, majd később teljes névvel. Prózai művei mellett rövidesen megjelentek politikai, társadalompolitikai elemzései is. 1913-ban közölt cikkében például a világpolitikai eseményeket és azok Dicsőszentmártonra gyakorolt hatását vizsgálta. Elemzésében nemcsak a világban játszódó történések hátterét tárta fel, hanem a jövőre menő előrejelzésében – a korban közhelyként csengő módon – egy „rettenetes, új európai háború rémét" vetítette az olvasó elé.[184]

A *Kis-Küküllő* és *Vármegyei Híradó* újságok nemcsak célközönség tekintetében és külalakban különböztek egymástól, hanem eszmei ellentét is fennállt közöttük. Míg az előbbi inkább a város és vármegye polgárságát, addig az utóbbi a helyi arisztokrácia világnézetét tükrözte. Ennek ellenére a szerkesztőségek között jellemző volt az átjárás. Truppel Győző plébános vagy Gyárfás Elemér helyi ügyvéd mindkét lapnál betöltött felelős szerkesztői pozíciót. Marton sem volt kivétel e gyakorlat alól. A *Vármegyei Híradóba* közölt cikkeivel Gyárfás Elemér kérésének tett eleget, aki felfigyelt tehetségére. Gyárfás 1913-tól nemcsak a

[178] *A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja az 1915-1916 tanévre.* Budapest M. K. Tudományegyetemi nyomda, 1916, 146; *A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja az 1916-1917 tanévre*. Budapest, M.K. Tudományegyetemi nyomda, 1917. 147.
[179] Marton Ernő: Tárca - Shvarc Guszti szerencséje. *Kis-Küküllő,* 1913. május 11. 1-2; Marton Ernő: A zsebemről. *Vármegyei Híradó*, 1915. október 24. 4.
[180] Lebovitsné Marton Erzsi: A szülői házban. *ÚK*, 1963. szeptember 06. 11.
[181] Feurstein: i.m. 305.
[182] *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Almanachja az 1917-1918-as félévre*. Kolozsvárt, Ajta Alber Könyvnyomdája, 1917, 98; *A Kolozsvári Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Almanachja az 1918-1919-as félévre*. Kolozsvár, Ajta K. Albert Könyvnyomdája, 1918. 105.
[183] Marton Ernő: Tárca – Téli Mese. *Kis-Küküllő,* 1912. december 1. 2.
[184] Marton Ernő: Külpolitika mentes városunk. *Kis-Küküllő,* 1913. február 2. 1-2.

Vármegyei Híradó felelős szerkesztőjének tisztségét töltötte be, de a város legismertebb ügyvédje és fényes politikai karrier várományosa volt.[185]

Martont 1916 augusztusától a *Vármegyei Híradó* szépirodalmi rovatának szerkesztésével bízták meg.[186] Egy évvel később szerkesztőtársi kinevezést nyert el a lapnál,[187] amely egy évre rá összeolvadt riválisával, s *Kis-Küküllő* név alatt működött tovább.[188] Ezt követően az újság felelős szerkesztői állandóan cserélődtek, de Marton 1918 végéig egyfolytában a lap főmunkatársa maradt. 1918-ból részletesebb információ sajnálatos módon nem áll rendelkezésünkre, mivel az 1918-as lapszámok elvesztek. Más forrásokból azonban bizonyosra vehető, hogy a lap megjelent és Marton vezető szerepet játszott működtetésében.[189]

Az újságírói pálya egyesítette benne a szépirodalom iránti vonzalmát és társadalmi problémák iránti érzékenységét. Újságíróként mindkét szenvedélyét lehetősége volt kibontani. Jól érzékelteti Marton írásszenvedélyét egyik saját műve, amelyet cselekménye alapján ars poeticájának lehet tekinteni. A történetben szereplő, saját magáról mintázott újságíró így válaszol az azt firtató kérdésre, hogy miért muszáj írnia:

> *„Muszáj édes fiam, muszáj. […] Aki egyszer belekóstolt, az már nem tudja abbahagyni. Ha egy téma befészkeli magát agyamba, úgy nem megy az ki többet onnan, izgat, megzavarja nyugalmamat. Muszáj papírra vessem. S mihelyt formába lett szorítva a gondolat, nyugtom van. És ha már le van írva, miért ne legyen kinyomtatva? A többi már csak megszokás épp úgy, mint a cigaretta. Izgatja az embert, de szükségünk van erre az izgalomra. Az írással is így vagyok. Ha nincs téma a fejemben, úgy érzem egészen üres volna. Ha van, akkor meg nagyon nehéz: muszáj kiüríteni. Ez a folyamat addig ismétlődik, míg végre egészen rabja lettem az isteni Múzsának."*[190]

Marton korai írásaiból egy olyan fiatal képe rajzolódik ki, akit a világot érintő gazdasági és filozófiai kérdések, vagy az emberi kapcsolatok problematikája érdekelnek. Sokat foglalkoztatta a modernizáció és annak negatív hatásai. Úgy vélekedett, hogy a modernizáció

[185] Sas Péter: Hetven éve hunyt el Gyárfás Elemér (1884–1945), az Erdélyi Római Katolikus Státus világi elnöke. *Egyháztörténeti Szemle*, 2015, 16. évf. 4. sz. 91.
[186] Lásd: *Vármegyei Híradó*, 1916. augusztus 6. 1.
[187] Lásd: *Vármegyei Híradó*, 1917. augusztus 2. 1.
[188] Vármegyei Híradó. *Kis-Küküllő,* 1917. augusztus 13. 7.
[189] ABGRI, 3. fond, 27. dosszié, 744. f.
[190] Marton Ernő: Tárca – Kisvárosi alakok. *Kis-Küküllő,* 1913. június 8. 2-3.

igen fontos az emberiség számára, azonban ezt körültekintéssel kell engedni nyomásának, de hátráltatni sem lehet. Végül arra a következtetésre jutott, hogy a jelenség nem fogja megoldani az emberiség problémáit csak a régiek helyett, új nehézségeket teremt.[191]

Az irodalmi munkáiban megmutatkoznak zsidó identitáskeresésének aspektusai is. Versei, novelláinak jelentős része foglalkozott zsidó témákkal. Egy hosszabb allegóriákkal és metaforákkal teletűzdelt írásából kiolvasható Marton azon vágya, hogy mélyebben megélje zsidóságát, mint amit a zsidó kultúráról és történelemről olvasott könyvek nyújtanak számára. Azonban a zsidóság mélyebb átérzésének lehetőségét mégis kétséggel kezelte, mivel úgy hiszi, népe nem létezik olyan formában, mint ahogy az, az ősidőkben fennállt.[192]

Már édesapja elültette benne az ígéret földjére való visszatérés gondolatát, igaz ezt apja még szigorúan a Tóra tanításainak figyelembe vételével képzelte.[193] Weissburg Chaim az erdélyi cionizmus egyik legfontosabb alakja több évig Dicsőszentmártonban végezte az elemi iskolát, ahol baráti viszonyba került a négy évvel fiatalabb Martonnal. Chaimot már ekkor a zsidó nemzet kérdésköre kötötte le, később kis cionista egyesületeket hozott létre, az elsőt középiskolás korában Marosvásárhelyen.[194] Marton és Chaim fiatal éveik alatt továbbra is jó kapcsolatban maradtak, az ifjú cionista szemléletmódja bizonyosan nagy hatást gyakorolt barátjára is. Sógora Krausz József, az apját követő dicsőszentmártoni rabbi már gyerekkorától aktívan részt vett a cionista mozgalomban. Marton Dávid, szombathelyi nagybátyja és annak gyerekei szintén a cionizmus tették híveinek számítottak.[195] Ideológiai beállítottságának igazi alapot vallási neveltetéséből adódó zsidó identitása és olvasmányai nyújtottak. Budapesten a Makkabea előadásait látogatta,[196] és más cionista vezetőkkel barátkozott. Megvásárolta a fellelhető cionista irodalmat, ezeket hazatérve tanulmányozta.[197]

A dicsőszentmártoni cionista egyesületet saját emlékei szerint Weissburg Chaim alapította 1914-ben.[198] Az egyesület létrejöttének pontos körülményei nem ismertek, de valószínűsíthető, hogy az 1913 nyarán, a Marosvásárhelyen rendezett cionista gyűlés után került rá sor. Az egylet tagjai jellemzően a város fiataljaiból verbuválódtak. Krausz József rabbi az ortodox elvekkel ellentétben, hallgatólagos szimpátiával viseltetett a szervezet iránt, ezzel is

[191] Marton Ernő: Tárca. Perpetou. *Kis-Küküllő,* 1913. október 26. 1-3; Marton Ernő: Tárca. Dani bá. *Kis-Küküllő,* 1913. február 2. 2.
[192] Marton Ernő: Formátlan akarás. *Vármegyei Híradó*, 1917. április 25. 1-2.
[193] Marton Ernő: Korok és országok pészáchjai. *ÚK*, 1920. április 1. 22-25.
[194] ABGRI, 3. fond, 10. dosszié, 41. f.
[195] Kelbert: i.m. 67; Löwinger: i.m. 169.
[196] Makkabea. *Zsidó Szemle*, 1915. október 5. 3-4.
[197] Lebovitsné Marton Erzsi: A szülői házban. *ÚK*, 1963. szeptember 06. 11.
[198] ABGRI, 3. fond, 10. dosszié, 764

elősegítve kibontakozását. A dicsőszentmártoni cionista ifjúsági egyesület is – vélhetően a budapesti kezdeményezés mintájára – a Makkabea nevet vette fel,[199] és 1914-ben mutatkozott be Kis-Küküllő vármegye zsidóságának.

Marton aktív szerepet vállalt a szervezetben, előadásokat tartott a szervezet összejövetelein.[200] A vármegye közéletében ekkor betöltött tisztségei miatt azonban tartózkodott vezető beosztástól. Ugyanis a kis cionista egylet tevékenysége nem maradt figyelmen kívül a város nyilvánossága előtt. 1915 ősszén a *Vármegyei Híradó* egyik tudósításában a cionizmus témáját járta körül. A cikk írója támogatta a mozgalmat, mivel szerinte *„ha másoknak lehet büszkeség sovinisztának lenni, nekik [zsidóknak] miért ne szabadna ezt, sőt fokozottan annak kell lenniük, mert a renegátok sorsa soha sem irigylendő, de az asszimilálódott zsidónak még hetedíziglen is szemébe vágják, hogy: te zsidó”*[201]

Egy másik lapszámban ugyanaz az ismeretlen szerző már a helyi szervezetet állította középpontba. Állítása szerint a városban már egy ideje „különös hangon tárgyalják” a helyi zsidó egyesületet. Így mivel ő nem volt teljesen tisztában a szervezet jellemzőivel és céljaival, annak vezetőjét kérdezte meg ezekről. Az elnök válaszai nyíltan vázolták a cionista mozgalom fő céljait, így a zsidó asszimiláció elleni küzdelmet, egységes zsidó nemzet létrehozását és egy zsidó nemzeti otthon megteremtését Palesztina területén.[202] Mivel a cikk álnév alatt íródott, az írója kilétét nem ismerjük, azonban a retorikai fordulat és a cikk stílusa arra enged következtetni, hogy Marton Ernő lehetetett a szerző. A cikk azt a célt szolgálta, hogy megismertesse a zsidó nemzeti ideológiát a város közvéleményével és bővítse szimpatizánsainak körét.

Marton nem tartózkodott permanensen Budapesten tanulmányai alatt, így a fővárosi cionista diákegyesülethez sem csatlakozott, néhány rendezvényüket lehetőség szerint azért meglátogatta, és sikerült olyan kapcsolathálót kiépítenie, amely alapján a szervezetben „elvbarátnak” titulálták.[203] A háború következtében a dicsőszentmártoni cionista egylet aktivitása is alábbhagyott, így a háború utolsó két évében valószínűleg ő sem végzett cionista munkát egyetlen szervezetben sem.

Marton újságírói munkája és az ezzel járó közéleti szereplése során ismerkedett meg Gyárfás Elemérrel. Gyárfás 1909-ben nyitott Dicsőszentmártonban ügyvédi irodát és cselekvő

[199] Cionista élet Erdélyben. *Zsidó Szemle*, 1913. december 1. 12.
[200] Marton Ernő: Májim Genovim… i.m.
[201] Vasárnapi krónika. *Vármegyei híradó*, 1915. október 10, 2-3.
[202] Vármegyei krónika. *Vármegyei híradó*, 1915. október 17. 2-3.
[203] A legelső zsidó népközség. *Zsidó Szemle*, 1918. december 29. 15.

buzgalommal bekapcsolódott a vármegye politikai életébe. Világnézetét a konzervativizmus és keresztény szellemiség határozta meg.[204] A vegyes nemzetiségű vármegye realitásait felismerve, a magyar nemzeti állameszme keretein belül elvetette a nemzetiségek asszimilációjára irányuló törekvéseket és szorgalmazta az összefogást a románsággal.[205]

Három éves frontszolgálat után 1917-ben Gyárfás Elemért Kis-Küküllő vármegye főispánjává nevezték ki. Marton a városban demokrata pártinak számított, többekkel abban bízott, hogy az új kormány véget vett a háborúnak, általános titkos választójogot vezet be, nemzetiségi autonómiát add és rendezi a földkérdést. Gyárfás kinevezése után Marton több cikkben figyelmeztette az új főispánt arra, hogy „mivel tartozik a demokráciának és mik a legsürgősebb feladatok a városban." A provokatívnak mondható cikkeket látva Gyárfás magához hívatta a fiatal szerkesztőt, megdicsérte és felkérte beiktatási beszédének megírására. Marton eleget tett a felkérésnek, igaz a beszédből az „élesebb mondatok és baloldalibb ízű politikai fordulatok" kikerültek, de Gyárfás meg volt elégedve az eredménnyel. Állandó titkári állást ajánlott Martonnak, ami azért is volt szokatlan, mert általában a nemesi családok fiai kerülhettek ebben a tisztségbe, zsidó ilyesmiről nem is álmodhatott. Gyárfás nemzetiségi kérdésben vallott toleráns nézeteivel magyarázható, hogy asszisztensének egy olyan személyt alkalmazott, aki nyíltan tagja volt egy nem magyar nemzeti mozgalomnak. Később visszaemlékezések szerint Gyárfás még Ugron Gábor belügyminiszter jóváhagyását is kikérte a kérdésben.[206]

A főispáni titkár feladata az irodai teendők ellátása és a főispán munkájának megkönnyítése volt.[207] Marton a teendőit lelkiismeretesen és precizitással végezte. Majdani kollégája az *Új Kelet*nél, Jámbor Ferenc, visszaemlékezése szerint olyan szépen fogalmazott, hogy a belügyminisztériumban is csodájára jártak. Emellett „*nem is kellett jegyezze a vármegyei üléseket, olyan feje volt, hogy ötórás ülés után emlékezetből csodálatos pontossággal állította össze a jegyzőkönyveket.*"[208] Marton később visszaemlékezésében arról vallott, hogy kezdetben félelemek gyötörték a dzsentri urakkal való munkától, azonban „gerinces rátarti zsidó magatartásának köszönhetően" egyenlő tekintélyt sikerült kivívnia magának. Zsidósága

[204] Horváth Sz. Ferenc: Az egyensúly embere. Katolikus válságtudat és vezetésvágy. Gyárfás Elemér politikai gondolkodásában. In: Bárdi Nándor, Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség. Tanulmányok.* Zenta. 2012. 99-103.
[205] Horváth: i.m. 106.
[206] Marton Ernő: A három muskétás. *ÚK*, 1954. január 15. 7-8.
[207] Pallas Nagylexikon. VII kötet, 433.
[208] Jámbor Ferenc: Egy szál virág. *Új Kelet*. 1960. szeptember 1. 3.

vállalásához a mellére tűzött cionista jelvény is hozzátartozott, amivel minden nap dolgozni járt.[209]

A nemzetiségekkel való megbékélés igen közkedvelt idea volt a vármegyében, Sipos Domokos író is hasonló, a kormány nemzetiségi programjával ellentétes gondolatokat fogalmazott meg ekkor.[210] Hasonló ideológiát vallott a város román etnikumú fiatal értelmiségije Zaharia Boilă[211] is. Marton az első éveiben kötött szoros barátságot két nálánál idősebb értelmiségivel, három muskétásnak nevezeték őket a városban. Barátságukat intellektuális kíváncsiság pecsételte meg: *„Elválaszthatatlanok voltunk, úgyszólván minden szabad időnket együtt töltöttük, beszélgetve, vitatkozva, jövő terveket szőve. Rengeteget olvastunk, történelemet filozófiát, politikát és szociológiát, és olvasmányainkat nagy szenvedéllyel vitattuk meg egymás közt."*[212] Mindhárman eltérő nemzeti aspirációkat dédelgettek, de úgy gondolták, hogy a nemzeti radikalizmus akkor divatos eszméje megoldja majd a nemzetiségi kérdést is. Meg voltak győződve, hogy a világháború után *„új nemzetközi morál fog megszületni, amely nyugodtabb és becsületesebb alapokra fogja helyezni a népek és a társadalmi osztályok egymáshoz való viszonyát"*[213] A nemzetiségi kérdés megoldása és a modern eszmékre fogékonyság alapozta meg a Sipos, Boilă és Marton közti barátságot.

A háború nyomán keletkezett szociális problémák Dicsőszentmártont sem kerülték el. A város vezetősége a szűkös anyagi helyzet, a hadiözvegyek vagy épp árván maradt gyerekek gondjaira igyekezett megoldást találni. Marton cikkeiben, többször is felhívta a figyelmet ezekre a gondokra és sürgette a lakosságot, hogy aktívan kapcsolódjanak be a segítő programokba. Többek között azért kardoskodott, hogy a lakosság vegyen részt az árvák és özvegyek támogatása céljából a Vöröskereszt által rendezett estélyeken,[214] vagy a rekvirálásban mutasson együttműködést, mivel a beszedett javak az éhezőket fogják segíteni. E téma kapcsán közölt véleményeiben megtalálhatók a szocialista eszmerendszer egyes elemei is: *„így valósul meg [a rekvirálással] az abszolút egyenlőség és testvériség életbeszökésének halvány sejtése,*

[209] Marton Ernő: A három muskétás. *ÚK*, 1954. január 15. 7-8.
[210] Kovács: i.m. 50.
[211] Zaharia Boilă (1892-1976): újságíró, író, képviselő a két világháború közti Román parlamentben, a Nemzeti Parasztpárt színeiben. Iuliu Maniu rokona, meghatározó szerepet játszott a román imperiumváltás alatt Kis-Küküllő megyében. A második bécsi döntés után a magyar hatóságok letartoztatták, azonban a háború után újból politikai karriert próbált folytatni egészen a kommunista hatalomátvételig. Az államszocializmus éveiben több ízben letartoztatták és éveken át börtönben sínylődött. Lásd: Memorii (I) - Zaharia Boila. *Ziarul Financiar*. 2003. november 18. (https://www.zf.ro/ziarul-de-duminica/memorii-i-2968746/?fbclid=IwAR1jHMUJ-Kw02DC3ZOXAUCBOL0lmzsQI6qBqSeFxV_N73JYBj8_zjCqTlac letöltés 2019-09-26).
[212] Marton Ernő: A három muskétás. *ÚK*, 1954. január 15. 7-8.
[213] Marton Ernő: New Palestine? *Új Kelet*. 1935. augusztus 22. 1.
[214] Marton Ernő: Az árvákért és özvegyekért… Vöröskereszt estély. *Kis Küküllő*, 1916. január 9. 1.

Marx és Lasalle indexre tett álmainak megvalósulása, a kommunizmus eszméjének klasszikus formában való gyakorlatba hívása."[215] Gyanítható, hogy a „szocialista" fellángolást olvasmányai és a háború hátországra tett hatása indították el benne, azonban ez az irányultság később is jelen maradt politikai gondolkodásában. A szociális kérdésekben mutatott érdeklődése eredményeképp a háború utolsó évében a Küküllő megyei Hadigondozó igazgatójává nevezték ki.[216]

1917-1918 között a vármegyei adminisztrációban végzett munkája és politikái életében betöltött szerepe összefonódott újságírói tevékenységével. A vármegyét és a várost érintő döntésekről első kézből értesült, s az azokról írt tudósításait a *Kis-Küküllőben* közölte. Szerkesztői kinevezése után a lap igazi politikai hetilappá vált, s az általános politikai hírektől egyre inkább az elemzések, véleménycikkek irányába fejlődött. Írásaiban többnyire a tények leírására koncentrált, azonban néhány cikkében felsejlenek politikai és társadalmi kérdésekben vallott elképzelései is, nevezetesen, hogy egészséges magyar öntudat kialakítása mellett, nem hagyható figyelmen kívül a nemzetiségi követeléseket sem.[217] A nemzetek függetlenségének biztosítékául nem a háborút tekintette, hanem a nemzetközi jogrendet és a demokratikus államberendezkedést, amelyek erőszakos annexió, vagy más népek megsarcolása nélkül őrködhetnek az államok függetlensége felett.[218]

A háború végén írt egyes cikkei arról árulkodnak, hogy képes volt objektíven, társadalomtudományi módszertant felhasználva megvizsgálni különböző társadalmi, politikai és közéleti kérdéseket. Így tett a vidéki sajtó problémájának kifejtésével is. Az ő szemléletében a sajtó a háború alatt átalakult kvázi hírszolgáltatóvá, ami a hírlapirodalom fővárosi centralizációjához és a vidéki sajtó elsorvadásához vezetett. Szerinte fontos lenne egy differenciált vidéki sajtó kiépülése, amely a helyi problémákat helyi szinten tudná elemezni és kiértékelni, valamint megfelelő megoldást javasolni rájuk.[219]

1918 ősszén a forradalmi légkörben a már két éve passzivitásba kényszerült dicsőszentmártoni cionista szervezet és Marton Ernő új, fontos szerephez jutott. Az őszirózsás forradalom kirobbanása után az általános elitelleneség közepette gyakran következtek be zsidó ellenes atrocitások.[220] Főként vidéki településeken, falvakban, kisebb városokban fordultak a

[215] Marton Ernő: Rekvirálás. *Vármegyei Híradó*, 1916. február 20. 3.
[216] Dr. Marton Ernő karrierje. *Múlt és Jövő*, 1932, 22. évf., 278.
[217] Marton Ernő: A vidéki sajtó hivatása és feladatai. *Kis Küküllő*, 1917. szeptember 4. 1.
[218] Marton Ernő: Dereng Már. *Kis Küküllő,* 1917. december 12. 1.
[219] Marton Ernő: A vidéki sajtó hivatása és feladatai. *Kis Küküllő*, 1917. szeptember 4. 1.
[220] Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság - Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa Kiadó. 2018. 81-82.

helyiek, − általában szegényebb lakosok − a vagyonosnak titulált zsidók ellen. Kis-Küküllő vármegyében jellemzően a kereskedelmi tevékenységet folytatott zsidókat érte atrocitás, több esetben bántalmazták őket, elűztek és üzletüket kifosztották.[221] A veszély elől a falvakban élő zsidóság egy része Dicsőszentmártonban keresett menedéket, így a városi zsidóság száma megduplázódott ezekben az időkben.[222] Csakhogy a felforgató események a várost sem hagyták érintetlenül.

A konfliktus forrása a forradalomkor megalakult dicsőszentmártoni nemzetőrség volt, amely magasabb összegű zsoldot követelt, mint amennyit a kormány hajlandó lett volna kifizetni számukra, így rövidesen feloszlatta önmagát. Azonban a leszolgált napokra igényelt zsoldot szintén nem folyósították számukra, így *„elhatározták, hogy maguk hajtják be ezt az összeget, onnan ahol tudják, hogy van pénz: a zsidóktól."* [223] A zsidó közösség vezetői, köztük a hadifogságból hazatért Weissburg Chaim, Marton Ernő, Krausz József rabbi és Erdős Izor hitközségi elnök a forradalmi eseményeket szem előtt tartva a veszélyt azzal hárították el, hogy hosszas vita után a hitközséget bevonva megalakították a Dicsőszentmártoni Zsidó Nemzeti Tanácsot.[224] Ahogy arról a cionista sajtó később beszámolt, így alakult meg november[225] folyamán Magyarország „első zsidó népközössége."[226] A tanácson belül megszervezett és felfegyverzett nemzetőrség pedig járőrözésbe kezdett, így védve meg a helyi zsidóságot.[227] A Dicsőszentmártoni Zsidó Nemzeti Tanács Intéző Bizottság tagjai, − ideértve Marton Ernőt − zsidó nemzetiségűnek titulálták magukat és tudtára adták a magyar és román nemzeti tanácsoknak, hogy bármilyen zsidóságot érintő ügy ezt követően az ő hatáskörükbe tartozik.[228] A Zsidó Nemzetőrség egészen a román csapatok bevonulásáig működött, a Zsidó Nemzeti Tanács pedig tovább folytatta a város zsidóság ügyeinek az intézését. Ez az intézmény volt az egyik kiindulópontja és mintája az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség megalakításának, amelyre 1918. november 20-án, Kolozsváron került sor.[229]

[221] RNL MMI 335. fond (Comitetul Actul Roman– a román bizottság iratai), 16. dosszié, 21-24. fólió; ABGRI, 3. fond, 27. dosszié, 747-761. f.
[222] ABGRI, 3. fond, 27. dosszié, 763-764. f.
[223] ABGRI, f. fond, 27. dosszié, 763. f.
[224] A legelső zsidó népközség. *Zsidó Szemle*, 1918. december 29. 15.
[225] A pontos dátum nem ismert. Weissburg Chaim visszaemlékezéséből és az olyan ismert eseményekből, mint a forradalom kitörése vagy az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség megalakulása, arra következtethetünk, hogy november 7 és 13 között került sor a Dicsőszentmártoni Zsidó Nemzeti Tanács létrehozására.
[226] A legelső zsidó népközség. *Zsidó Szemle*, 1918. december 29. 15.
[227] ABGRI, 3. fond, 27. dosszié, 765.
[228] A dicsőszentmártoni szervezkedés. *Zsidó Szemle*. 1919. január 12. 5.
[229] Gidó: *Úton…* i.m. 469; Weissburg Chaim a dicsőszentmártoni Zsidó Nemzeti Tanács példáját és tapasztalatát használta fel a kolozsvári szervezkedések közben. Lásd: ABGRI, 3 fond, 27. dosszié, 778-780.

A forradalmi események lehetőséget biztosítottak Marton számára addig nyilvánosan nem hangoztatott polgári radikális eszméinek kinyilvánítására is. Jászi Oszkár nyomán[230] a helyi nagybirtokos és dzsentri osztály bírálatába fogott, mindezt pedig nem is a legdiszkrétebb formában, hanem a dicsőszentmártoni vármegyeháza erkélyéről tartott napi szónoklataiban.[231] Weissburg Chaim visszaemlékezésében meggyőzően állítja, hogy Marton cselekedeteit nem annyira erős ideológiai elkötelezettség motiválta, inkább Jászi Oszkár iránt érzett rokonszenve és a budapesti politika-közéleti előmenetel lehetőségének ábrándképe.[232] Azonban a szónoklatok nemcsak a nehezményezett dzsentri osztályt bőszítették fel, olyannyira, hogy szónok megölésével fenyegettek, de a dicsőszentmártoni zsidóságot is kényelmetlen helyzetbe hozták. Nemsokára a forradalmi eseményeken felbuzdulva Marton és Sípos Domokos elindultak a forradalom eszméinek terjesztésére, de a meglátogatott falvakban tapasztalt közöny csalódással töltötte el őket és hamar abbahagyták „küldetésüket." Közben a forradalom felszínre emelte a magyar, román és zsidó nemzeti törekvések közötti nézetkülönbségeket.[233] Boilă, Marton és Sípos barátságában ekkor következett be az első törés, a teljes szakításhoz azonban még sok évnek kellett eltelnie. Marton 1918. november 13–14-én újságíróként részt vett a magyar-román tárgyalásokon is, ahol lehetősége először találkozott Jászi Oszkárral és Iuliu Maniuval.[234]

Eközben Kolozsváron elkezdődött az erdélyi cionista ernyőszervezet megalakítása.[235] A kolozsvári szervezkedés és a Dicsőszentmártonban bekövetkezett felforgató események válaszút elé állították az ifjú újságírót. Két lehetőség közül választhatott: nyitva állt előtte a régóta dédelgetett karrierlehetőség Budapesten, amely régi vágyát teljesítette volna be, másfelől a felkínált szerkesztői állás a Kolozsváron megjelenő új zsidó-cionista hetilapnál. Látszólag mind a két lehetőség mögött valós ajánlatok álltak.[236] Mivel erős cionista meggyőződését nem kívánta feladni, és felismerte a politikai realitásokat, bármilyen nehezére is esett, végül a kevesebb hírnévvel és sikerrel kecsegtető második lehetőséget választotta. Ebben az is szerepet

[230] Litván György: Jászi Oszkár és a zsidókérdés. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában.* Bp., Balassi Kiadó, 2005, 47.
[231] ABGRI, 3. fond, 27. dosszié, 775.
[232] ABGRI, 3. fond, 27. dosszié, 792.
[233] Lebovitsné Marton Erzsi: A szülői házban. *ÚK*, 1963. szeptember 06. 11.
[234] Marton Ernő: A román Masaryk. *ÚK*, 1927. július 6. 1.
[235] A dicsőszentmártoni szervezkedés. *Zsidó Szemle*, 1919. január 12. 2.
[236] Az új cionista lap szerkesztői tisztségére Weissburg Chaim ajánlotta és kérte fel Martont Lásd: ABGRI, 3. fond, 27. dosszié, 775. Egy másik visszaemlékezés szerint a belügyminisztériumból ezekben az időkben kapott állásajánlatot, fogalmazói állásra és úgy tűnt el is fogadja azt. Lásd: Jámbor Ferenc: Egy szál virág. *ÚK*, 1960. Szeptember 1. 3.

játszhatott a kihívás, hogy egy kis vidéki lapból a fővárosiakhoz hasonló színvonalú újságot kreálni.[237]

[237]ABGRI, 3. fond, 27. dosszié, 799-800.

3. A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI ÚJSÁGÍRÓI ÉS POLITIKAI MUNKÁSSÁGA

3.1. Útkeresés - cionista mozgalom és sajtó kialakulása Erdélyben

Erdélyben az első világháború előtt − Magyarország többi részéhez hasonlóan − a zsidó nemzeti mozgalom nem bírt számottevő befolyással. Az 1897-ben, Bázelben megtartott első Cionista Kongresszuson Magyarországról hét küldött vett részt. Vezetőjük, Rónai János, balázsfalvi ügyvéd a kongresszus után Nagyszebenben megszervezte az ország első cionista egyesületét.[238] Ezt követően a legfontosabb cionista központok olyan nagyobb városokban alakultak meg, mint Szatmárnémeti, Máramarossziget, Temesvár vagy Kolozsvár. A helyi rabbik bábáskodása mellett sorra jöttek létre a nemzeti eszmével kacérkodó zsidó kulturális egyesületek és cionista csoportosulások, amelyek főként egy szűk, fiatal értelmiségi réteget hódítottak meg.[239]

1918-ban a két legerősebb cionista csoport Temesváron és Kolozsváron székelt. Előbbi a Vermes Ernő által vezetett Hatikva Cionista Egyesületben öltött testet és Alexander Marmorek[240] katonaorvos köré szerveződött, míg utóbbiban az 1907-ben létrejött Ezra dominált, amelyet Glasner Mózes ortodox főrabbi és Eisler Mátyás neológ rabbi támogatott, Kohn Hillel és Blau Pál vezetett. Ezek alapján nem meglepő, hogy az impériumváltás idején e két város járt elől az aktív zsidó önszerveződés útján. 1918. november 10-én, a Temesváron megalakult Zsidó Nemzeti Szövetség a zsidóság kisebbségként való elismeréséért és állampolgári egyenlőségért szállt síkra.[241]

Kolozsváron a helyi cionista csoport tagjai hasonló szervezkedésre készültek. Weissburg nyomásának engedve, a helyi vezetők elhatározták, hogy az erdélyi nemzeti tanácsok mintájára egy Zsidó Nemzeti Tanácsot alakítanak valamint egy cionista hetilap elindításának ötlete is felmerült. Weissburg, Kohn Hillel és Blau Pál Fischer Tivadar kolozsvári zsidó ügyvédet szemelték ki elnöknek. Fischer nem tartott időszerűnek egy nemzeti gondolat

[238] Novák Attila: *Átmenetben*... i.m. 13.
[239] Részletesen lásd: Olosz Levente: A cionizmus kezdetei Erdélyben (1900-1918). In: Fazekas Csaba (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből*. Budapest, Milton Friedman Egyetem. 2019. 118-120.
[240] Alexander Marmorek: (Mielnice, 1865 – Párizs, 1923): Bakteriológus, a párizsi Pasteur Intézet osztrák származású világhírű tanára, a cionista világszervezet egyik alapítója, Herzl munkatársa.
[241] Glück Jenő: Az erdélyi zsidóság útja 1918-1923. *Századok*, 13 évf. 3. sz. 2001. 630.

alapján szerveződő politikai tömörülést, helyette Zsidó Nemzeti Szövetség néven ajánlott szervezeti formát, amelyet tárgyalópartnerei elfogadtak.[242]

Eközben egy másik csoport, mely főként fiatal cionistákból és zsidó katonákból állt a Kikaker kávéházban folytatta a szervezkedést. Itt Weissburg Chaim, Krémer Ármin és Schwartz Ignác vezetésével szimpatizánsokat toboroztak, kidolgozták a kommunikációs stratégiát, vagyis a propaganda tartalmát és olyan protokolláris eseményeket készítettek elő, mint a zászlós felvonulás. Emellett elhatározták, hogy kiadnak egy a mozgalmat kiszolgáló hetilapot, amelyhez Schwartz Ignác, nyomdász papírt és saját nyomdáját ajánlotta fel.[243] Mindeközben a főszerkesztő személyéről vita bontakozott ki. Míg a kolozsváriak Székely Bélát, országos szinten elismert újságírót szemelték ki a tisztségre, addig Weissburg régi barátját, Marton Ernőt javasolta, akit azonban a kolozsváriak nem ismertek. Székely Béla az erdélyi Bethlenben született, főiskolai tanulmányait Nagyváradon és Budapesten végezte. Újságírói karrierjét is e két városban kezdte.[244] A cionista eszmékkel is szimpatizáló újságíró döntően baloldali beállítottságúnak számított.[245]

Marton Ernő, a *Vármegyei Híradónál* és *Kis-Küküllőnél* szerzett újságírói tapasztalatai alulmaradtak Székely Budapesten szerzett rutinjával szemben. Weissburgnak azért nem tetszett Székely Béla személye, mert egy magyar lap alkalmazásában állt, így asszimiláns újságírónak tartotta őt, ellenben Marton cionizmus iránti elhivatottságáról nem volt kétsége. Végül az a kompromisszum született, hogy Marton és Székely társszerkesztők lesznek.[246] Marton Ernőnek jelöltségéről nem volt tudomása, ekkor épp Jászi Oszkár híveként Erdélyben és Dicsőszentmártonban hirdette a forradalom eszméit. Weissburg hosszasan győzködte őt, hogy vállalja el a kolozsvári lap szerkesztését és hozzon létre egy a fővárosi lapok nívóját elérő orgánumot. Azonban ő kitartott elhatározása mellett, hogy Budapestre utazik, és ott folytatja újságírói karrierjét, vagy politikai szerepet vállal az új rendszerben.[247] December első napjaiban felszállt a Budapestre tartó vonatra, azonban Kolozsváron cseh katonák lerángatták az utaskocsiból és elfoglalták a vagonokat. Marton a városban felkereste a cionistákat és más

[242] ABGRI, 3. fond, 65. dosszié, 29 f. Fischer Tivadar levele Léb Ödönnek. 1962.
[243] ABGRI. 3. fond. 27. dosszié, 789-790. oldal.
[244] Magyar Életrajzi Lexikon, 2. kötet, L-Z (1982). Székely Béla (1891-1955) szócikk. 730.
[245] Veszprémy László Bernát: Székely Béla, az *Új Kelet* lélekbúvár „igazgatója". *ÚK*, 2017. január 27. (https://ujkelet.live/2017/01/27/%EF%BB%BFszekely-bela-az-uj-kelet-lelekbuvar-igazgatoja/ letöltés 2018-06-16).
[246] Gidó Attila: *Két évtized*... i.m. 237.
[247] ABGRI 3. fond, 27. dosszié, 798-800. f.

lehetőség hiányában csatlakozott a meginduló zsidó újság szerkesztőségéhez. Következésképpen, csupán a véletlennek köszönhető, hogy Marton az *Új Kelet*nél kötött ki.[248]

Az erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség alakuló gyűlésére 1918. november 20-án került sor az Uránia filmszínházban. A megválasztott elnök betegsége miatt nem tudott részt venni, átfogó beszédet Székely Béla, hírlapíró mondott, a rendezvényt Eisler és Glasner rabbik jelenlétükkel legitimálták. Székely elsősorban a jogvédelem szükségességét emelte ki beszédében, többek között azt mondta: „*A célja ennek a szövetségnek, hogy a zsidóság erejével biztosítsa magának mindazon jogokat, amelyeket az emberfiától nem lehet megtagadni. ….az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetséggel olyan szervezetet [kell] teremtenünk, amely a zsidóságot képviseli, s meg tudja védeni ott, ahol a népek jogaiért szállnak síkra."* Továbbá utalást tett egy saját sajtóorgánum kiadására.[249] A beszéd még abban a kultúrcionista szellemben hangzott el, amelyet Fischer Tivadar vezette elnökség képviselt és a zsidó szervezkedést az 1918 előtt Magyarországon tevékenykedő nemzetiségi mozgalmak mintájára kívánta megalapozni.[250]A jogvédelmen túlmutató kulturális átalakítást, és a palesztinai kivándorlásra való felkészülést elsősorban Weissburg Chaim és a fiatal cionisták sürgették. A cionista mozgalom számára előnyös nemzetközi események, mint a Balfour deklaráció, a wilsoni elvek kihirdetése, Palesztinai mandátum létrehozása a háború végétől igen nagy reményeket keltettek a szimpatizánsok körében a saját állam megalapítására.[251] Nem meglepő tehát, hogy az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség programjába is bekerült a palesztinai zsidó állam felállításának célkitűzése.[252] A program szellemében nemsokára már a palesztinai kisbirtok megvásárlásának módját részletezték,[253] a terület befogadóképességéről cikkeztek,[254] valamint a hebraizáció jegyében felvetették az erdélyi zsidók névváltoztatásának szükségességét.[255]

A gyűlést követően, az összeállt maroknyi szerkesztőség hosszas tanácskozáson vett részt, ahol az első lapszám tartalmát és az újság programját vitatták meg. Itt szintén vita alakult ki arról, hogy az újság irányvonala a Székely és Fischer által felvázolt jogvédelem mentén működjön vagy a Weissburg Chaim által propagált és Marton Ernőhöz is közel álló, de akkor

[248] Marton Ernő: Tizenöt év ormáról. *ÚK*, 1934. március 31. 1-2.
[249] Az erdélyi zsidóság nemzeti mozgalma. *Zsidó Szemle*, 1918. november 29. 5.
[250] ABGRI 3. fond, 29. dosszié, 987-988. f.
[251] Ezra Mendelsohn: Zionist success and Zionist failure: the case of East Central Europe between the wars. In: Jehuda Reinharz – Anita Shapira (szerk): *Essential papers on Zionism*. New York, New York University Press, 1996. 174-175.
[252] Mit akarunk? *ÚK*, 1918. december 19. 1; Gidó: *Úton*... i.m. 110.
[253] Hogyan lehet Palesztinában kisbirtokot szerezni? *ÚK*, 1920. február 20. 7.
[254] Palesztina befogadóképeesége. *ÚK*, 1920. január 15. 6.
[255] Ben Atid: A gólusz nevei. *ÚK*, 1919. augusztus 7. 4.

teljesen idillikusnak tűnő Palesztinai munkára épüljön.[256] Az *Új Kelet* első számában választ találunk arra, hogy kinek a részére billent a mérleg nyelve. A bemutatkozó lapszám a háborús viszonyok között beállt papírhiány miatt, csomagolópapírra nyomva jelent meg 1918. december 19-én. A „Mit akarunk" kérdésre válaszolva az első vezércikk a palesztinai zsidó állam felállítása mellett a nemzeti önrendelkezést és a zsidó kisebbség jogainak alkotmányos garantálását követelte.[257]

A román hatalomváltás elősegítette a cionista mozgalom kiépülését, mivel az új hatalom a cionisták szervezkedésében már kezdettől a magyar kisebbség egységét gyengítő potenciális elemet látott. A román hatóságoknak, más Kelet-Európai nemzetállamokhoz hasonlóan az volt a célja, hogy a zsidóságot leválassza a magyar közösségről.[258] A román egyesülést üdvözlő szászok nyilatkozatán felbuzdulva a román kormányzat már 1919-ben összefogott a bukaresti zsidóság képviselőivel annak érdekében, hogy meggyőzzék az új tartományokban élő zsidókat, de különösképpen az erdélyi közösséget a Gyulafehérvári programhoz való csatlakozásról.[259] A kapcsolatfelvétel a cionisták és az Erdélyben berendezkedő román adminisztráció között nem váratott sokat magára. 1919-ben egy kolozsvári zsidó küldöttség tett látogatást a román Kormányzótanácsnál, majd a Marton Ernő és a Hirsch Ödön vezette ortodox küldöttség Iuliu Maniut látogatta meg, akik a zsidóságnak nyújtandó politikai és kulturális autonómia, valamint a parlamenti képviselet lehetőségeiről puhatolóztak. A legjelentősebb cionista megnyilvánulás Fischer Tivadartól származott, aki a román *Patria* újságnak azt nyilatkozta, hogy a zsidók az új állam lojális polgárai kívánnak lenni és az ország felvirágoztatásán munkálkodni. Továbbá, részt óhajtanak venni a politikai életben, amit a fennálló rendkívüli intézkedések (ostromállapot) akadályoznak.[260] Túl elhamarkodott lépesnek gondolhatták, mivel az *Új Kelet* később helyesbítette a cikk állításait. Fischer megnyilatkozását magánvéleménynek titulálta, és a semlegesség álláspontjára helyezte a Szövetséget a magyar és román hatalmi érdekek között.[261]

Azonban a zsidóság jelentős része nem osztotta a cionisták nézetét. A kulturálisan és más szempontból is integrált izraeliták jelentős része úgy gondolta, hogy a vallási életet szervező

[256] Mit akarunk? *ÚK*,1948. december 19. 1.
[257] Mit akarunk? *ÚK*, 1918. december 19.
[258] Gidó: *Két évtized* i.m. 52; Tamás Gusztáv Filep: Hungarian Jews of Upper Hungary in Hungarian Public Life in Czechoslovakia (1918/19–1938). In: Attila Novák – Pál Hatos: *Between Minority and Majority: Hungarian and Jewish/Israeli Ethnical and Cultural Experiences in Recent Centuries*. Budapest, Balassi Intézet, 2013. 162-163.
[259] Gheorghe Iancu: *Contribuţia Consiliului Dirigent la consolidarea statului naţional unitar român: (1918 - 1920)*. Bucuresti, Ed. Dacia, 1985. 84.
[260] Glück: i.m. 632.
[261] Az igazság. *ÚK*, 1920. január 15. 2.

hitközségeken túlmenően, külön zsidó szervezetekre nincs szükség.[262] A Romániához került Erdélyben az 1910-es népszámlálás szerint 182 489 izraelita vallású személy élt, 1930-ban pedig 192 833 fő (Erdély lakosságának 3,4%-a). 1910-ben az erdélyi izraelitákból mintegy 132 000, azaz 72–73% volt magyar anyanyelvű.[263]

Ilyen magatartást mellett nem csoda, hogy a zsidó hetilap nem vált azonnal a tömegek kedvencévé. A lap életben tartása megfeszített munkát kívánt, legfőképpen a két főszerkesztőtől, mivel a szerkesztői teendők mellett a cikkek túlnyomó részét is ők állították elő. Az akkor 22 éves Martonnak nagy kihívást jelentett együtt dolgozni a csupán néhány évvel idősebb, de több éves fővárosi újságírói tapasztalattal rendelkező Székellyel. A kettős szerkesztő intézménye azonban nem tartott sokáig, mivel Székely Béla néhány hét után elhagyta a zsidó lapot.[264] A hetilapként megjelenő *Új Kelet* nem elégítette ki újságírói ambícióit és anyagi igényeit, így a nagyobb presztízsű *Keleti Újsághoz* igazolt, miközben cionista álláspontját továbbra sem adta fel.[265] Pár évvel később egy rövid ideig újra visszatért az *Új Kelet* szerkesztőségéhez.

1919 elején Marton egyedül vezette a hetilapot. Ő volt a szerkesztője és egyetlen fizetett munkatársa a lapnak, Schwartz Ignác pedig a kiadója. Weissburg Chaim szerint a két fiatalnak köszönhető, hogy a lap nem szűnt meg ezekben az egész erdélyi cionista mozgalmat érintő válságos időkben.[266] Marton vezércikkeiben visszatérést hirdetett a vallásos hagyományokban gyökerező zsidó életvitelhez.[267] A galíciai menekült zsidók kitelepítését firtató cikke kényelmetlenül érintette a berendezkedő román hatalmat, így sok más cikkhez hasonlóan a cenzúra csak részleteket engedélyezett belőle. A bevett gyakorlatnak megfelelően a cenzor cikk szövegéből kihúzta a kifogásolt részeket, s a lapok üres részekkel, vagy pedig a kihúzott szavak helyén szorzójelekkel jelentek meg. A szólásszabadság ilyen mértékű megsértését hirdető üres részek új eljárás kidolgozására késztették a hatóságokat, s utasították a szerkesztőségeket, hogy a kihúzott szavak helyén nem szabad üres helyet hagyni, a szöveget újra kell fogalmazni, és a cenzúra által értelmetlenné tett mondatokat rövid értelmes mondatokká kell alakítani.[268]

[262] Romsics Ignác: *Erdély elvesztése - 1918-1947*. Budapest, Helikon, 2018. 98.
[263] Gidó: *Úton...* i.m. 29.
[264] Marton Ernő: Tizenöt év ormáról. *ÚK*, 1934. március 31. 1-2.
[265] ABGRI 3. fond, 30. d. 1211. f.
[266] ABGRI 3. fond, 29. d, 1049. f.
[267] Számvetés. *ÚK*, 1919. szeptember 25. 1-2.
[268] Győrffy Gábor: A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Romániában 1918–1989 In: Apró István – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014. 104-105.

Az újságírói hiány ellensúlyozására Weissburg Chaim „Ben Atid” (jelentése: az idő fia) álnéven több cikket közölt. Mint elkötelezett cionista, cikkeiben éles hangon és sürgetőleg szólalt fel a héber nyelv terjesztéséért, a zsidó etnikai identitás vállalásáért, illetve a zsidó politikai érdekérvényesítésért. A hetilap szinte minden egyes számában „Bli Sém” (jelentése: név nélkül) álnév alatt jelentek meg Blau Pál írásai. A Nagyváradon született Blau jogot végzett és a frankfurti jesivában tanult. A magyarországi cionista szervezetben tevékenykedett, újságírói tapasztalatot pedig a *Zsidó Szemle* felelős szerkesztőjeként szerzett.[269] Glosszái, tanulmányai többnyire a cionizmus múltjáról, teoretikus és gyakorlati problémáiról szóltak.

A Szövetségben uralkodó kezdeti eufórikus hangulat az újságban is tetten érhető. Az első lapszámban a *„magyar vidékek zsidóságának progresszív nemzeti irányú orgánumaként”* határozta meg magát. Ígérték, hogy a lap nemcsak az elnyomott zsidóság, de minden elnyomott osztály harcosa lesz. A progresszív felfogás az ekkor Magyarországon fellángoló demokratikus-baloldali eszméket jelentette. Az újság deklaráltan a zsidó nemzeti célok megteremtésének szolgálatába állott. Továbbá a helyi és nemzetközi zsidóság híreit tervezték közölni, valamint a zsidó kultúrához közelebb kívánták hozni az olvasókat.[270]

Tartalmi szempontból követte az első lapszámban lefektetett irányvonalat, miközben a cikkek tónusát a cionista romantika jellemezte. Jelzésértékű, hogy 1920 elején már a palesztinai telepítés lehetőségeit tárgyalták. Határozottan állították, hogy Palesztina *„az egész zsidó nép, az egységes zsidó szellem otthonává válik.”*[271] Az újság rendszeresen beszámolt az Erdélyi Palesztina Hivatal és az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség tevékenységéről. Hírek, tudósítások ismertették a világ zsidóságának eseményeit, leginkább héber tanintézményekről, hitközségek népközösségekké alakításáról vagy a zsidó nemzeti tanácsok befolyásának növekedéséről. Az alap a helyi, országos és világpolitikai eseményeket a zsidó társadalmon belül okozott változásokon keresztül szemlélte. Így az első világháború lezárása tette lehetővé, hogy a nemzetközi közösség a zsidóságot kisebbségként ismerje el, egyben pedig megoldási lehetőséget kínált Palesztina kérdésében.[272]

A valóságtól elrugaszkodott, túlzó kijelentések lépten-nyomon megtalálhatóak a lapban. Az 1920-ban megjelent első számban azt közölték, hogy a zsidóság nemzeti átalakulása a világon szinte mindenhol végbement.[273] 1921 februárjában arról írtak, hogy hamarosan

[269] Ujvári Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest. 1929. 129.
[270] Mit akarunk? *ÚK*, 1918. december 19. 1.
[271] Marton Ernő: Az út Cion felé. *ÚK*, 1920. július 3. 2-3.
[272] Marton Ernő: Egy év krónikája. *ÚK*, 1920. szeptember 25. 2-4.
[273] Cionizmus és nacionalizmus. *ÚK*, 1920. január. 1.

megkezdődik a kivándorlás Palesztinába.[274] Természetesen mindkét kijelentés távol állt az igazságtól. Azt a látszatot kívánták kelteni, hogy a zsidó nemzeti mozgalom az egész világon virágzik és Erdélyben is ez jelenti az egyetlen utat az ott élő zsidók számára. 1920-tól kezdődően egyre több cikk tárgyalta az erdélyi zsidóság helyzetét, különösképpen a hitközség és a cionizmus viszonyát. A cionista mozgalom nehézségeit ezekben a cikkekben nem rejthették el. Ilyenformán kiderül, hogy az erdélyi hitközségek többsége ideológiai okokra hivatkozva elzárkózott a cionistákhoz való csatlakozástól, az ortodox cionisták saját mozgalomba tömörültek, ezzel pedig az egységes fejlődést veszélyeztették.

A jelzett időszakban az újság tudósításait kettősség jellemezte. Egyfelől azt hirdették, hogy a világ zsidósága és az erdélyi zsidóság nemzeti átalakulása küszöbön áll, Palesztina betelepítése gőzerővel halad, és összességében a nemzetközi helyzet a zsidóság számára előnyös. A cikkek másik részéből megmutatkozott az erdélyi zsidóság megosztottsága, Palesztina betelepítésének akadályai, és a nagyhatalmak tisztességtelen gyakorlatai. Összevetve, a magasztos célok és felnagyított sikerek álltak szemben a gyakorlati alkalmazások és problémák lesújtó valóságával.

A hetilap elsődleges céljának tekintette megismertetni az erdélyi zsidóságot a cionizmus gondolatával és megnyerni őket a mozgalom számára. Azonban a közvetített üzenet idegenül hatott a legtöbb erdélyi zsidó számára, így a lap olvasottságában egy idő után stagnálás állt be. Az olvasókat nem érdekelték a hangzatos propagandisztikus kinyilatkoztatások, Palesztina jövőképe, a világ zsidóságának nagy átalakulása. A közöny az olvasószámban is megmutatkozott. Az olvasóközönsége a zsidó nemzeti mozgalommal szimpatizáló csekély számú erdélyi zsidóra korlátozódott. Eladott példányszáma csak szerény növekedést tudott elérni. 1919-ben 3500 példányban, míg 1920-ban 5000 példányszámban jelent meg.[275] Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség titkára olvasóinak számát – feltételezhetően erős túlzással – százezer főre becsülte.[276]

Mivel az *Új Kelet* megindítását követően Marton Ernő összes energiáját a hetilap szerkesztése foglalta le, tagja volt a Szövetség vezetőségének, de annak munkájában aktívan ekkor még nem vett részt, álláspontját vezércikkein keresztül adta az erdélyi zsidóság tudtára. Marton Palesztinával kapcsolatos eufóriája hamar alábbhagyott, 1919 közepén már Palesztina betelepítését háttérbe sorolja, szerinte először helyben kell megteremteni a zsidó szellemet,

[274] Giszkalay János: Szervezettség lényege. *ÚK*, 1921. február 11. 2.
[275] Gidó: *Két évtized*... i.m. 237.
[276] Weissburg Chaim: Titkári beszámoló. Az EZSNSZ 15. havi munkájáról. *ÚK*, 1920. január 29. 5-8.

amely alapot adhat a további építkezésnek: „*Készülődjünk rendületlenül Cion felé, tanuljuk meg népünk és országunk nyelvét, erkölcsét múltját és jelenét, hogy ne, mint idegenek menjünk oda, hanem úgy, mint aki rég nem látott otthonába tér vissza.*”[277] Marton programját a megújhodás címszó fogta körül, ami a zsidó nép újjáélesztését takarta. A programot a föld visszaszerzésével, az ország újjáépítésével valamint a nyelv feltámasztásával kell megvalósítani.[278] A felvázolt irány Áhád Háám, cionista gondolkodó eszmeiségéhez köthető. Első ízben ő hangsúlyozta, hogy a mozgalomban nem grandiózus cselekedetek végrehajtására van szükség, hanem a zsidóság kulturális megújulását és modernizálódását kell elősegíteni néhány kiválasztott ágensen (héber nyel, kultúra) keresztül.[279]

Marton eltérően Háámtól – akinek zsidó nemzeti gondolata a nyugati filozófiából mintsem a zsidó vallásból eredt[280] – a zsidó nemzettudat kiépítését a zsidó identitás alapkövének számító vallási hagyományból képzelte el. Cikkeiben előszeretettel zsidó vallási ünnepek alapján vont le morális tanulságokat, valamint ezekből határozta meg a zsidó nemzeti építkezés normatíváit. A szukkot ünnepére írt cikkében a zsidóság vándorlását a sátor szimbólumával azonosította. A zsidó nép a vándorlás során elvesztette a földhöz való kötödését, a földdel ápolt bensőséges kapcsolatot, ezt a saját földre való visszatéréssel lehet visszanyerni.[281] A zsidó és cionista kötelezettségvállalást összevonta a vallási törvények betartását előíró hágádá passzussal. E szerint a zsidó nép minden tagjának ki kell venni a munka rá eső részét az egységes néppé válás fáradságos küzdelméből.[282] Ezen elképzelésekben felfedezhetők a zsidó modernitás (cionizmus) és a családi házból magával hozott ortodox vallásos identitás ötvözésének kísérletei. Martonhoz hasonló életutat járt be néhány évvel korábban Patai József is, aki a modernitásra történő kihívásra szintén a cionizmussal válaszolt.[283]

A Marton illetve Weissburg által hangsúlyozott kulturális építkezés és belső társadalomszervezés első intézménye, az 1920-ban életre hívott Tarbut Zsidó Iskolaegyesület, a zsidó tanítási hálózat kiépítését tűzte ki célul. Az 1919–1920 között létrejött kolozsvári zsidó leány- és fiúgimnáziumban és a temesvári zsidó líceumban a héber nyelv oktatását is felvették.[284] A modern héber nyelvet megfelelő színvonalon oktatni képes tanárok hiányában

[277] Marton Ernő: Az út Cion felé. *ÚK*, 1919. július 3. 2-3.
[278] Marton Ernő: Megújhodás. A fák új éve. *ÚK*, 1920. január 29. 1-2.
[279] Arthur Hertzberg: *The zionist idea*. New York, Atheneum, 1981. 250.
[280] Walter Laqueur: *The history of zionism*. The European Jewish Publicaation Society. 2003. 165.
[281] Marton Ernő: A betakarítás ünnepe. *ÚK*, 1919. október 9. 1-2.
[282] Marton Ernő: Mi is ott voltunk… *ÚK*, 1920. 1920. április 1. 14 2.
[283] Kőbányai: *Szétszálazás*... i.m. 99-102.
[284] Gidó: *Úton*... i.m. 22.

héber nyelvoktató tanfolyamot indítottak. A Palesztina-munka végül a palesztinai földvásárlásokkal foglalkozó Keren Kájemet Leiszráél, KKL (Zsidó Nemzeti Alap) és a palesztinai zsidó bevándoroltatást és letelepítést végző Keren Hájeszod, a KH (Palesztina Építő Alap), valamint a Palesztinai Hivatal felállításával indult be.[285] A gyűjtés csak a KKL-ben kezdődött el, a másik két szerv pénzgyűjtő akciói csak több éves késéssel indultak útjukra.[286]

A Szövetség kezdetektől hangsúlyozta az erdélyi zsidó közösség képviseletének szándékát, 1920-ra pedig a sajtópolémiákon túljutva tényleges cselekvésterv kidolgozására is sor került. A kolozsvári neológ hitközség elnöke, Fischer József feladta a nemzeti mozgalommal szemben képviselt addigi elutasító álláspontját és csatlakozott az erdélyi szervezethez.[287] Fischer Budapesten tette le ügyvédi vizsgáját és ebben a minőségben kezdett dolgozni, majd 1913-ban saját irodát nyitott Kolozsváron, ahol az *Esti Lap* főszerkesztőjeként is tevékenykedett. 1919-ben a kolozsvári kongresszusi hitközség elnökévé választották meg, 1944-ig töltötte be a tisztséget.[288] Első ízben ő fejtette ki, hogy az addigi passzív politikai részvételt aktív politikai kurzus kidolgozására kell fordítani: *„meglátásunk szerint az erdélyi zsidó népre nézve elérkezett az az időpont, melyben a körülmények által eddig rákényszerített tétlenség állapotát el kell hagynia és az aktív politikai cselekvés terére kell lépnie”*[289] Vele összhangban Marton Ernő meghirdette az Erdélyi Zsidó Nemzeti Párt megalakítását. Álláspontja szerint a leendő párt programjának magába kell foglalnia a következő követeléseket: nemzeti gondolatot, demokrata elveket, jogegyenlőség szavatolását, autonómiát, vallási szabadság és szombati munkaszünet hátrány nélküli megtartását.[290] A politikai önszerveződés ezen formáját látszólag az egész Szövetség magáévá tette.[291] Az irányváltást valószínűleg a magyar kisebbség passzivitás politikájának feladása is befolyásolta.[292]

Marton mindeközben Bukarestből tudósított az *Új Kelet* számára, ahol a belső cionista szervezkedés hatalom által megengedett korlátairól és a politikai aktivizálódás módjairól puhatolózott. A főszerkesztő felkereste Iuliu Maniut a Nemzeti Parasztpárt első emberét, akivel

[285] Az erdélyi zsidóság az újjáépítési munkában. *ÚK*, 1920. október 9. 1.
[286] Gidó: *Úton*... i.m. 58-59.
[287] Fischer Tivadar egy levelében állítja, hogy ő Fischer Józsefet fél éven keresztül győzködte, mielőtt az a Szövetség kötelékébe állt. Lásd: ABGRI 3. fond, 65. dosszié, fóliószámozás nélkül. Fischer Tivadar levele Weissburg Chaimhoz. 1962.
[288] Gidó: *Úton*... i.m. 501.
[289] Fischer József: Új küzdelmek előtt. *ÚK*, 1920. április 1. 1-2.
[290] Marton Ernő: Választásra. *ÚK*, 1920. április 15. 1.
[291] Jordán Viktor, az EZSNSZ szatmárnémeti fiókjának egyik vezetője Fischerhez hasonló gondolatokat fogalmazott meg. Jordán Viktor: Politikai Aktiválás. *ÚK*, 1920. április 22. 1.
[292] A magyar politikai szerepvállalás leghangosabb képviselője Bernády György volt. Az ő iránymutatása mellett az Országos Magyar Párt 1922 végére a román politikai szféra aktív részvevőjévé vált. Lásd: Fodor János: *Bernády György. Politikai életrajz*. Marosvásárhely, Lector, 2017. 130-136.

könnyen felvehette a kapcsolatot, mivel gyerekorri barátját, Zaharia Boilă-t rokoni szálak fűzték hozzá.[293] A Marton által felvetett kisebbségi önkormányzatiságra válaszul a Parasztpárti vezér minden autonómiatörekvést ellenzett, ellenben garantálta a már megígért nemzeti jogokat.[294] A nemzeti színekben politizáló Octavian Goga elutasítóbb álláspontra helyezkedett: megkérdőjelezte az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom életképességét illetve az erdélyi zsidóságot rövidebb időn belül a regáti zsidóság kötelékében képzelte el.[295] A Szövetség vezetőségében felmerült az első parlamenti választásokon való megmérettetés lehetősége is, a választási rendszer visszásságai, a választói listák hiánya miatt ez azonban elmaradt.[296] Az önálló nemzeti zsidó politizálás ideje még nem érkezett el számukra.

Az 1920 végén megrendezett első cionista konferencia lefektette a Szövetség intézményesített programját. A hozzávetőlegesen 7500-10.000 erdélyi cionistát képviselő 143 delegátus[297] döntött arról, hogy a Kolozsváron székelő *Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség* Erdély, Bánát, Körösvidék és Máramaros zsidó nemzetiségű lakosságának legfőbb politikai, kulturális és gazdasági képviselője lesz. A konferencia deklarálta, hogy az erdélyi zsidó nemzetiségű lakosság a sanremói békekonferencián nemzetként elismert zsidó nép részének tekinti magát, mint ilyen részt kívánt venni a palesztinai zsidó nemzeti otthon felépítésében. Állampolgári lojalitásuk is kifejezésre került, magukat hű román állampolgároknak nyilvánították, akik *„a román állameszmét királyhűséggel és állampolgári kötelességeiknek odaadó teljesítésével, híven szolgálni fogják…”* Mindeközben követelték a zsidóság nemzeti kisebbként való elismerését, biztosítva számukra az ezzel járó jogokat, valamint a kulturális önrendelkezés szabadságát, amelynek főként az oktatásra kell kiterjednie.[298] A kulturális határozat a héber nyelv gyakorlatba ültetéséről és a zsidó kultúra terjesztéséről rendelkezett. Az *Új Kelet*et a Nemzeti Szövetség hivatalos lapjának nyilvánították és az újságra való előfizetést tagok erkölcsi kötelességére apellálva szorgalmazták.[299] Ez a gyakorlatban a palesztinai munka és a diaszpóra politizálás párhuzamos követését jelentette. Marton Ernő kimaradt a Szövetség szűken értelmezett (Kis Intéző Bizottság) vezetéséből, a Nagy Intéző Bizottság tagjai között

[293] Zaharia Boilă Iuliu Maniau unokahúgának a férje volt. Lásd: Gidó: *Két évtized*... i.m. 229.
[294] Marton Ernő: Maniu Gyula nyilatkozik az Új Keletnek. *ÚK*, 1920. szeptember 3. 3.
[295] Marton Ernő: Goga Oktávián az erdélyi zsidó politikáról. *ÚK*, 1920. április 15. 1-2.
[296] Marton Ernő: A választások és a zsidóság. *ÚK*, 1920. május 27. 1.
[297] Gidó Attila számításai nyomán. Lásd Gidó: *Úton*... i.m. 57.
[298] Gidó: *Úton*... i.m. 57-58.
[299] Uo. 58.

kapott helyet.[300] Az 1922-ben, Aradon megrendezett tanácskozáson választották be a Kis Intéző Bizottság tagja közé.[301]

Az első két évben az erdélyi zsidó nemzeti szervezkedés a formai cionizmus, önvédelmi mozgalom talaján állt, a deklarált nemzeti kisebbség kifejezés csak jelszavak szintjén létezett, számottevő társadalmi bázis nem állt mögötte.[302] A zsidó társadalom hagyományosan a hitközségek köré csoportosult, amelyek vallási funkciókon kívül szociális, oktatási feladatokat is elláttak. A hitközségek meghódításának herzli jelszavát az erdélyi cionisták azért tűzték a zászlajukra, hogy a szervezeti kereteket tartalommal töltsék meg és a szimpatizánsok számát növeljék.[303] Ennek fényében írta Marton, hogy *„legelső és legfontosabb feladatunk, hogy az új lehetőségeket megragadva gyökeresen átszervezzük hitközségeinket és ismét azzá tegyük őket, amik voltak, s amivé ismét lenniők kell, a zsidóság igazi közösségeivé, nemzeti, vallási, kulturális és politikai életünk központjává."*[304] A felhívást tettek követték, Weissburg Chaim több ízben tárgyalt ortodox rabbikkal, Martonnal közösen egy máramarosi haszid rebbét is felkerestek és kifaggattak a cionizmussal kapcsolatos véleményéről.[305]

A haszid rabbik meggyőzésére esély sem mutatkozott, miközben egyes ortodox közösségekben megindult az ideológia terjedése.[306] Egy az erdélyi ortodox vezető rabbikat tömörítő gyűlésen, a hithű alapon álló erdélyi zsidókat nemzeti kisebbségnek nyilvánították.[307] Azonban a Szövetség álláspontjával szemben, és nagy megrökönyödésére a nemzeti érzelmű ortodox elöljárók hamarosan követték a nemzetközi cionista vallásos blokk példáját és mizráchi név alatt saját szervezetbe tömörültek.[308] Félve az egységes cionista szervezet megbontásától, Fischer Tivadar ellenezte a vallásosak különállását, Marton Ernő ezzel szemben megengedőbb álláspontra helyezkedett. A cionista mozgalmon belüli ideológiai-politikai vonulatokkal kapcsolatban kifejtette, amennyiben a mozgalmon belül bármely csoport a három fő cél – a saját ország, saját nyelv, saját kultúra – megvalósításáért küzd, annak létjogosultsága elvitathatatlan. A kivitelezés módjai különbözők lehetnek, ezek a különbségek alkotják a pártoktól hangos cionista belpolitikát.[309]

---

[300] A cionista konferencia befejező ülése. *ÚK*, 1920. november 26. 1-2.
[301] Az aradi konferencia utolsó ülése. *ÚK*, 1922. szeptember 15. 2-3.
[302] Gidó: *Úton...* 57-58; Marton Ernő visszatekintése a Szövetség 10 éves történetére. Lásd: Marton Ernő: A szövetség tízéves munkájáról. *ÚK*, 1930. október 28. 2.
[303] Gidó: *Úton...* i.m. 56.
[304] Marton Ernő: Hitközség – Népközség. *ÚK*, 1919. augusztus 14. 1-2.
[305] ABGRI, 3. fond, 29. d. 998-1007. f.
[306] Weissburg Chaim: A zsidó egység. *ÚK*, 1919. július 31. 1.
[307] Nemzeti alapon az ortodox rabbik. *ÚK*, 1920. január 15. 1.
[308] Gyűlést hívtak egybe a rabbik. *ÚK*, 1920. május 6. 5.
[309] Marton Ernő: A cionizmus egysége. *ÚK*, 1920. február 13. 1-2.

A mozgalom szétfejlődése már a kezdetekkor elkezdődött, vezetői, Martonnal az élen, felismerték, hogy az erdélyi zsidó társadalom a végletekig megosztott (vallási szempontból: a haszidok, az ortodoxok és neológok között), minden tekintetben egységes szervezet létrehozása szükséges kudarcra ítéltetett. Palesztina felvirágoztatásától, a nemzeti gondolattól ódzkodó vallásos tömegek megnyerése pedig csak rugalmas szervezeti keretek biztosításával látszott elérhetőnek. Marton szemléletét jóváhagyva az első cionista konferencia teljes szervezkedési szabadságot adott a vallásos cionistáknak, viszonzásul azok elismerték a székelbefizetők Szövetség alá tartozását.[310]

3.1.1. Új Kelet napilappá alakítása és szerkesztői gárdája

A fejlődő mozgalom számára egyre inkább egy naponta megjelenő kiadvány létrehozása vált szükségessé, így megszületett a terv a hetente megjelenő *Új Kelet* napilappá alakításáról. Weissburg Chaim volt ennek elszánt hirdetője, mivel számára a legfontosabb célt a mozgalmon belül mindig is egy napilap felállítása jelentette, hitte ugyanis, hogy csak így lehet megszólítani az asszimilált tömegeket és megnyerni őket a cionizmus ügyének. Ő és Marton Ernő egyaránt felismerték, hogy az alacsony számú erdélyi cionistára nem alapozhatnak egy cionista napilapot, olyan lapra volt szükség, amelyet minden zsidó hajlandó olvasni.[311] Ezért egy olyan lapot akartak létrehozni, amely a kor legmagasabb színvonalú hírközlési gyakorlatára támaszkodva növeli olvasóbázisát. Az újság szerkesztősége a következőképpen nyilatkozott céljaikról: „*Pontos, megbízható és gyors hírszolgálatunkkal tájékoztatni fogjuk olvasóközönségünket az összes bel- és külföldi eseményekről s legkiválóbb íróink tollából az irodalom minden ága képviselve lesz e lapban, melyet úgy akarunk és fogunk szerkeszteni, hogy abban mindenki megkapja a maga szellemi táplálékát és kedvenc olvasmányát*."[312]

Minden lelkesedése ellenére, Weissburg kénytelen volt belátni, hogy Kolozsvár híján volt egy napilap felállításához szükséges feltételeknek, ugyanis tapasztalt zsidó újságíró gárda nem állt rendelkezésre. Ezért az a terv körvonalazódott benne, hogy budapesti neves újságírókat

[310] A cionista konferencia befejező ülése. *ÚK*, 1920. november 26.
[311] ABGRI. 3. fond, 29. 1049. f; Weissburg Chaim: Titkári beszámoló. Az EZSNSZ 15. havi munkájáról. *ÚK*, 1920. január 29. 5-8.
[312] Napilappá alakul át az Új Kelet. *ÚK*, 1920. február 20. 1-2.

hívnak az *Új Kelet* szerkesztőségébe.[313] Előzetes elképzelés szerint Kaczér Illést, Giszkalay Jánost és Jobbágy Jenőt nyerték volna meg maguknak.[314]

A Szövetség vezetősége (Fischer Tivadar, Kohn Hillel, Blau Pál, Hamburg József) szerette volna, hogy a budapesti lapokhoz hasonló színvonalú újságot alapítsanak, azonban a napilap finanszírozására nem láttak megoldást, és kétségbe vonták a leendő újságírók cionista orientációját is. A pénzügyi probléma orvoslására elhatározták, hogy a már megalapított Kadima kiadóvállalatot részvénytársasággá alakítják, az *Új Kelet*et pedig alá rendelik.[315] A lap cionista eszmeiségének megőrzésére Marton Ernő és Giszkalay János személye szolgált biztosítékul. Igaz ekkor még nem tudták, hogy Giszkalay elvállalja-e a felkérést. Marton a budapesti újságírók alkalmazásának kérdésében tartozódó álláspontra helyezkedett, feltételezhetően főszerkesztői pozícióját féltette. Nem alaptalanul, hiszen Giszkalay, sőt Székely Béla újbóli kinevezése is felvetődött a napilap élére. Hosszas vita után azonban Weissburg támogatásával Martonnak sikerült biztosítani pozícióját.[316]

Weissburg Bécsbe utazott munkaerőt toborozni, 1920 tavaszán a várost ellepték a Tanácsköztársaságban részt vett értelmiségiek, akik a fehérterror bosszúja elől menekültek el Magyarországról. A feladott plakáthirdetésre először Szabó Imre jelentkezett. Ő jesivában tanult, majd középiskolai tanulmányainak elvégzése után Budapesten kezdte meg újságírói pályafutását. A kommün alatt a *Vörös Újságnak* dolgozott és ezért kellett menekülnie.[317] Faragó Miklósnak szintén a plakát keltette fel érdeklődését a kolozsvári álláslehetőség iránt. Ő a középiskolai tanulmányai után a budapesti egyetem hallgatója volt, 1905-ben pedig újságírói pályára lépett. Először Aradon megjelenő napilapokhoz, majd a *Szeged és Vidéke* szerkesztőségébe került. 1907 óta budapesti újságoknál dolgozott, 1910-től a forradalmak végéig pedig *Az Est* munkatársa volt. A világháború alatt harctéri tudósításokat írt. A Tanácsköztársaság idején a Sajtódirektórium tagjaként tevékenykedett.[318] Weissburg mindkettőjüket alkalmazta.

Kaczér Illés neve a zsidó tárgyú regényeinek köszönhetően (Kafrit) ismerősen csengett a nemzeti zsidó körökben, így Weissburg is örült a vele való találkozásnak. A Szatmárnémetiben született Kaczér első novelláit a helyi újságban, a *Szamos* című napilapban jelentette meg.

[313] ABGRI. 3. fond, 29. d. 1071-1073. f.
[314] Napilappá alakul át az Új Kelet. *ÚK*, 1920. február 20. 1-2.
[315] Uo.
[316] ABGRI. 3. fond, 29. d. 1074-1080. f.
[317] Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szabó Imre szócikk (http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4189/); ABGRI. 3. fond, 29. d. 1086-1087. f.
[318] Ujvári: *Magyar zsidó lexikon*… i.m. 257.

Megalapította az *Új Szatmár* című újságot, de fontosabb irodalmi munkáit pesti lapokban közölte (*Pester Lloyd, a Múlt és Jövő, az Újság, Nyugat*). A demokratikus eszmék őt is magával ragadták, így 1918 őszén röpiratban támogatta a forradalmat. A tanácsköztársaság bukása után menekülnie kellett az országból.[319] Az „állásinterjún" a zsidó identitását hangoztatta és késznek mutatkozott az *Új Kelet* szerkesztőségében dolgozni.

Weissburg ezután Giszkalay Jánossal találkozott Bécsben, aki szintén emigrációba kényszerült az 1920-as évek elején. A fiatal Giszkalay, aki már évek óta közölt cikkeket és elbeszéléseket a Budapesten megjelenő felekezeti lapokban,[320] nem volt a tanácsköztársaság híve, épp ellenkezőleg, ellenforradalmárnak számított. Mivel nem volt hajlandó a Cionista Szövetség készpénzvagyonát a kommün rendelete alapján beszolgáltatni, rögtön-ítélő bíróság elé hurcolták, amelytől barátja Darvas Simon mentette meg. A Tanácsköztársaság bukása után a *Jövőnk* zsidó hetilap főszerkesztője lett, ahol egy vezércikkben fejezte ki elismerését annak a két zsidó diáklánynak, akik zsidóságukra hivatkozva megtagadtak egy iskolai feladatot. A cikk megjelenése után menekülnie kellet.[321] Giszkalay örömmel fogadta az állásajánlatot, igaz a főszerkesztői székről nehezen tudott lemondani.

További újságírók felkutatásában Giszkalay nyújtott segítséget. Ekkor már Weissburg a cionizmus melletti kiállástól eltekintett. Giszkalay elsőnek Darvas Simont, legjobb barátját ajánlotta be. Darvas Budapesten szerzett bölcsészdoktori diplomát, tanulmányai közben csatlakozott a Galilei Körhöz, melynek 1915-ben elnöke, 1918-ban titkára volt. Újságírói pályáját a *Független Magyarországnál* kezdte, majd a *Világ* és a *Szabadgondolat* munkatársa lett. A Tanácsköztársaság alatt a *Vörös Újság*ban fejtette ki kommunista nézeteit.[322] Az intelligens ember benyomását keltő, de kommunista tanokat hirdető Darvas szintén felvételt nyert a laphoz.[323] Darvas javaslatára Weissburg Sas Lászlót is alkalmazta. A Budapesten született Sas újságírói pályáját a *Keleti Értesítő*nél kezdte majd 1910-ben csatlakozott a *Világ* nevű polgári radikális napilaphoz, melynek közel tíz éven keresztül volt a munkatársa. 1919-ben elhagyta a lapot, majd Ausztriában és Németországban élt, ahol helyi lapoknak dolgozott.[324]

---

[319] Torontáli Judit: Stern Ignác, az elfeledett próféta, avagy Kaczér Illés életútja. *Yerusha*, 2014. 2. sz. (http://yerushaonline.com/content/?v=98kg30op letöltés: 2018–06–15); Szalai Anna: *Hagyománymentés és útkeresés. Zsidó vonatkozású magyar regények*. Budapest, Gondolat, 2018. 48-49.
[320] Ujvári: *Magyar Zsidó lexikon*… i.m. 314.
[321] Darvas Simon: Feltételes megálló az Ígéret földje felé. *ÚK*, 1969. február 21. 7b-6c.
[322] Kenyeres Ágnes: Magyar Életrajzi Lexikon. 1994. Darvas Simon szócikk (http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC03014/03115.htm).
[323] ABGRI. 3. fond, 29. d. 1090. f.
[324] Sas László (London): A betű halála. *ÚK*, 1969. február 21. 3b; Ujvári: *Magyar zsidó*… i.m. 767.

Weissburg emellett szerette volna Ujvári Pétert is alkalmazni, akire zsidó tárgyú novellái miatt szintén úgy tekintett, hogy könnyen megnyerhető. Ujvári Péter 1869-ben Érsekújváron rabbi családban született, vallási oktatásban részesült. 17 évesen szakított a tradicionális életvitellel, rövidesen a *Szegedi Híradó*nál kezdett dolgozni. A század elején a *Szeged és Vidéke* felelős szerkesztője, tárcáit a *Pesti Hírlap* közölte, amelyekből első könyve született *Legendák és krónikák* címmel. Regényeinek visszatérő témája: a zsidó asszimiláció nehézségei, sokszor teljes csődje. Más cikkeiben a munkásság és az újságírók szociális életének jobbításáért harcolt, az 1918-as forradalom kitörését örömmel fogadta. A kommün alatt az *Országos Hírlaptudósító* felelős szerkesztője és az Országos Ismeretterjesztő Bizottság irodalmi osztályának a vezetője, ezekből a pozíciókból irányította a népnevelési propagandát. Ezzel párhuzamosan a *Kis Újság* főszerkesztője volt a lap beszüntetéséig.[325] Mivel Ujvári ekkor még Budapesten tartózkodott levélben értesítették őt az újságíró állásról. 1920 őszén hagyta el a fővárost és családjával együtt Kolozsvárra utazott, decemberben kezdte meg a munkát a zsidó lap szerkesztőségében.[326]

A Bécsben tartózkodó leszerződtetett újságírók utazását az a körülmény hátráltatta, hogy nem rendelkeztek útlevéllel. A visszaemlékezések eltérően számolnak be az utazási dokumentum megszerzésének kalandjairól. Weissburg állítja, hogy ő a Nyugat-Ukrán Köztársaság egyik hivatalnokától vásárolta meg az iratokat.[327] Darvas Simon is a fiatal köztársaság útlevelét említi, amelyet Giszkalay egyik ismerőse révén szereztek meg. A lebukás veszélyétől félve nem használták fel azokat, végül egy Szirmai nevű újságírótól vettek jugoszláv útleveleket és azzal érkeztek meg Kolozsvárra.[328] Ezzel szemben Tomachhoff Baruch azt állítja, hogy ő Giszkalay kérésére Pozsonyban szerzett csehszlovák útlevelet számukra.[329] A részletkülönbségek ellenére bizonyos, hogy a csoport útját a kolozsvári cionisták finanszírozták és korrupciós eszközök igénybevételével, hamis útlevéllel érkeztek Romániába.

A napilap elindulása után csatlakozott a gárdához Benamy Sándor, aki 1918-ban végzett a budapesti Keleti Akadémián. A tanácsköztársaságban játszott esetleges szerepe nem ismert, de minden kétséget kizárva állítható, hogy szimpatizált a baloldali eszmékkel.[330] Utolsóként Knöpfler Bernát vált a szerkesztőség tagjává. Az ő személyéről szinte semmilyen információval

[325] Ujvári László – Ujvári Imre: Ujvári Péter. In: Ujvári Péter: *A mécs mellett*. Ujvári Péter Művei Kiadóbizottsága. Budapest, 1932. 7-24; Szalai Anna: Elsüllyedt közösségek krónikása, Ujvári Péter. Pályavázlat. *Irodalomtörténeti Közlemény*, 2007. 111 évf. 1-3 sz. 78-81.
[326] Hírek/*Új Kelet*. *ÚK*, 1920. december 5.
[327] ABGRI. 3. fond, 29. d. 1092. f.
[328] Darvas Simon: Feltételes megálló az Ígéret földje felé. *ÚK*, 1969. február 21. 7b-6c.
[329] Tomachhoff Baruch: Pozsonyi élmény az *Új Kelet* első gárdájával. *ÚK*, 1969. február 21. 1.
[330] Benamy Sándor: *A XX században éltem*. Budapest, Szépirodalmi könyvkiadó. 1966. 71.

nem rendelkezünk. Annyi bizonyos, hogy orvosként praktizált és kisebb részt vállalt az őszirózsás forradalomban. Ezt követően csatlakozott az *Új Kelethez*.[331]

Az *Új Kelet* napilappá alakítása után rövid ideig a főszerkesztő Fischer József lett, míg Marton lett a felelős szerkesztő. Fischer szerkesztői feladatköre nem egyértelmű, csak néhány saját neve alatt megjelent cikke ismert, visszaemlékezések pedig nem azonosítják őt a szerkesztőség vezető személyével. Feltételezhető, hogy Fischer egy összekötő, felügyelő pozíciót látott el a Szövetség részéről, tényleges szerkesztői munkát azonban nem végzett.

Az *Új Kelet* napilap 1920. augusztus 17-én indult. A lap újságírói közül a legtöbben baloldali eszméket vallottak, részt vettek a háború utáni Tanácsköztársaságban. Kaczér Illés, Faragó Miklós, Sas László, Ujvári Péter, Knöpfler Bernát, Szabó Imre és Darvas Simon tartozott ebbe a csoportba. Benamy Sándor és Sas László távol maradtak a kommün rendszerétől, azonban erős szimpátiával viseltettek a polgári radikális mozgalom és a szocialista ideológia iránt. Az új szerkesztőségből mindössze hárman tartoztak a cionisták táborába: Marton Ernő, Giszkalay János és Fischer József. Az *Új Kelet* napilap 12 tagú szerkesztőségének 58%-a emigráns kommunista, 17%-a szocialista szimpatizáns és 25%-a vallott cionista elveket. Következésképpen a szerkesztőség túlnyomó részt olyan újságírókból verbuválódott, akik a szocialista, kommunista ideológia mellett törtek lándzsát. Ők – legalábbis kezdetben – távol álltak a cionizmus eszméjétől.

Az újságírók cionizmushoz való viszonyát szemlélteti a Weissburg Chaim és Faragó Miklós egymást erősítő visszaemlékezése, amely szerint Bécsben Faragó azt kérte Weissburgtól, hogy magyarázza el, mi is az a cionizmus, melynek szolgálatába akarja állítani őket.[332] Darvas Simon szintén azt állítja, hogy vajmi kevés közük volt a cionizmushoz, de hozzáállásuk a zsidó lap szerkesztőségében megváltozott: „*Nem tudtuk magunkat kivonni abból a minden zsidót lenyűgöző eszméből, ami bennünket most, a forradalmi átalakulások idején a zsidó állam létesítésének lehetőségére buzdít.*”[333]

Feltevődik a kérdés, hogy milyen indíttatásból vállalták az emigráns újságírók az utazással járó veszélyeket, egy új, ismeretlen ideológia szolgálatát, valamint a letelepedést egy alacsonyabb kulturális presztízsű városban. Az emigránsok legfontosabb motivációját egzisztenciájuk újjáépítése jelenthette. Legtöbbjüket száműzték Magyarországról. A

[331] Diamant Elemér: Az Új Kelet első szerkesztősége. *ÚK*, 1969. február 21. 7b.
[332] ABGRI. 3. fond, 29. d. 1092. o; Faragó Miklós: Tempora mutatntur. *ÚK*, 1954. január 15. 11.
[333] Kahán: i.m. 194.

visszaemlékezések egyöntetűen pénztelenségről és kilátástalanságról számolnak be.[334] Fontos szempontot jelentett újságírói és írói pályájuk folytatásának lehetősége, amelyhez az *Új Kelet* napilap és a Kadima könyvkiadó vállalat megfelelő alapot biztosított. Legfontosabb munkáikat többen közülük a Kolozsváron eltöltött évek alatt jelentették meg. Végül pedig nem elhanyagolható a szabad véleménynyilvánítás lehetősége sem. Benamy Sándor szerint az motivációk között szempontot jelentett a fehérterror elleni küzdelem lehetősége is. *„Az emigránsok egy másik csoportja mindjárt állásba is jutott az épp akkor indult Új Kelet című napilapnál, amely, szemben az ottani magyar nyelvű sajtó e kérdésben húzódozó akkori más orgánumaival, szenvedélyes harcot kezdett a magyarországi fehérterror ellen."*[335]

A napilap szintén profitált az emigráns újságírók alkalmazásából. Sikerét azzal alapozta meg, hogy tapasztalattal, tehetséggel és ismertséggel rendelkező újságírókkal töltötte fel sorait. Marton Ernő a lap 15 éves fennállására kiadott jubileumi számában így konstatálta a meghívott újságírók szerepét: *„szellemileg olyan felkészültséggel indult meg a napilap, amilyenre még nem ismert példát a vidéki magyar hírlapírás. A magyar zsidó publicisztika és újságírás legreprezentatívabb neveit gyűjtötték össze…"*[336] Ez a tudatos döntésen alapuló toborzás tette lehetővé az *Új Kelet* számára egy nagyobb, a cionizmus eszméjén kívül elhelyezkedő olvasóközönség elérését. A mindkét félnek előnyös alku kényszerű mivoltát az is jól példázza, hogy az emigráns újságírók pár év után elhagyták a zsidó lap szerkesztőségét.

3.1.2. Az Új Kelet működése, tartalma, recepciója

Az *Új Kelet* hetilap kiadását kezdetben Schwartz Ignác végezte. Ő szedte- nyomta és adminisztrálta a hetilapot. Az újság kiadásának finanszírozását három jómódú erdélyi zsidó, Léb Ödön, Bergner Mór és Fischer Tivadar vállalta.[337] Bergner Mór budapesti születésű kereskedő, aki a 19. században Kolozsvárra költözött, és kereskedelmi ügyletei révén nagy vagyonra tett szert. Az ortodox hitközség elnöke és egyben cionista szimpatizáns volt, aki felismerte a sajtó jelentőségét „a zsidó nép felvilágosításában és felébresztésében."[338] Léb Ödön személyéről nem rendelkezünk bővebb információval.

[334] ABGRI. 3. fond, 29. d. 1084-1085. f; Darvas Simon: Feltételes megálló… i.m.
[335] Benamy: i.m. 70.
[336] Marton Ernő: Tizenöt év ormáról. *ÚK*, 1934. március 31. 1-2.
[337] Marton Ernő: Tizenöt év ormáról. *ÚK*, 1934. március 31. 1-2.
[338] Szabó Imre: A bölcs polgár és a művész. Az *Új Kelet* halottjai. *ÚK*, 1934. március 31. 4.

Az *Új Kelet* hetilap hivatalosan nem volt alárendelve egy szervezetnek sem, ennek ellenére a nem zsidó világ a lap közleményeit mindig az erdélyi zsidóság, de főként az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség autentikus megnyilatkozásának tekintette.[339] Napilappá alakítása után az *Új Kelet* átkerült a Kadima kiadóvállalat tulajdonába, s az 1920. november 22-én összeülő I. erdélyi cionista konferencián egyszersmind a Nemzeti Szövetség hivatalos lapjának nyilvánították.[340] A konferencia kimondta, hogy az *Új Kelet* az erdélyi cionizmus központi sajtóorgánuma, egyben pedig gátat szabott a vidéki cionista lapok terjedésének. Utóbbiak megjelenését nem tiltották, de elindításukat a központ jóváhagyásához kötötték, finanszírozását nem vállalták.[341] A konferencián a vidéki képviselők a döntésben azt kifogásolták, hogy az *Új Kelet* nem képviseli zsidó társadalom eltérő rétegeinek napirendjeit, például a munkásosztályét. A főszerkesztő hangsúlyozta, hogy a kitétel azon helyi csoportokra vonatkozik, akik hivatalos pénzből szeretnének lapot indítani, „*nehogy silány sajtóorgánumokkal diszkreditálják a mozgalmat*.” Emellett a munkásság lapindítási törekvéseit a központ mindig is támogatja.[342]

A Szövetség vezetősége a napilap kiadását részvénykibocsátásból tervezte fedezni. A Kadima Kiadóvállalatot 1920. február 20-án alapították, a hozzá tartozó részvényeket több hónapon keresztül árulták. A hetilapban közzétett felhívások és reklámok ellenére a részvények eladása lassan zajlott, a szükséges kezdőtőke csak az ősz végére gyűlt össze. A napilap elindulását a költségek gyors növekedése követte, így további tőkebevonás vált szükségessé. Azonban a részvényeladásból befolyt összeg a kiadásokat nem fedezte. Ennek következtében az 1921 decemberében megtartott II. erdélyi cionista konferencián a Kadima kiadóvállalatot átszervezték. Kadima nevet megtartották, de egy új részvénytársaságot alapítottak, amelynek részvényeit túlnyomó részt már a Szövetség birtokolta. Az átalakítás a Szövetség *Új Kelet* feletti teljes kontrollját jelentette. Továbbiakban az újság munkatársainak kinevezését a Szövetség elnöksége hagyta jóvá, a lap szerkesztésében a Szövetség utasításaihoz kellett alkalmazkodniuk.[343]

Az első cionista kongresszus döntése alapján a Kadima Kiadóvállalat az *Új Kelet* üzemeltetése mellett zsidó tematikájú könyveket is megjelentetett. A könyvkiadó kezdetben az újságírók könyveit adta ki. Ezekben a munkákban jelentős szerepet kapott a zsidó élet élményanyaga és a pozitív zsidó gondolatvilág. A zsidó tárgyakat feldolgozó írók között

[339] Marton Ernő: Tizenöt év ormáról… i.m.
[340] Gidó: *Úton*… i.m. 58.
[341] Marton Ernő: A cionista sajtó szerepe. *ÚK*, 1920. november 24. 1-4.
[342] A cionista konferencia harmadik napja. *ÚK*, 1920. november 25. 1-3.
[343] Újjászervezik a Kadima kiadóvállalatot. *ÚK*, 1921. december 9. 8.

találjuk Kaczér Illést, Ujvári Pétert, Szabó Imrét, Giszkalay Jánost, Benamy Sándort, Sas Lászlót.[344]

A napilappá alakulás során az újság új tartalmat és felépítést kapott. A gazdasági élet szabadságáért küzdő közgazdasági rovat a zsidó érdekek védelmezőjévé avanzsált. A világ minden nagyobb városába saját tudósítókat állítottak. Rövidesen, New York-i, zürichi, párizsi, bécsi, prágai, konstantinápolyi és jeruzsálemi hírszolgálatot szerveztek. Belföldi hírszolgálat minden nagyobb városban működött, így Nagyváradon, Aradon, Temesváron, Máramarosszigeten, Szatmárnémetiben és Csernovitzban. Bukarestben külön kis szerkesztőséget állítottak fel. E rendszer segítségével a vidéken lezajlott események is eljutottak a szerkesztőségbe.[345]

A szerkesztőségen belül a kezdeti ellentétek hamar megszűntek, a szerkesztők, újságírók közötti szerepek teljesen letisztultak. A napilap 1920-as elindítása után a 24 éves Marton Ernőnek sikerült megtartani felelős szerkesztői pozícióját a nála idősebb és tapasztaltabb újságírók között. Mindannyian elismerték a lap irányítójának, tanácsaival segítette az új kollégák beilleszkedését és munkáját. Kaczér Illés így emlékszik vissza a felelős szerkesztő személyére: *„A szerkesztésbe nem avatkozott be senki, azt egyedül és kizárólag ő végezte. Itt mutatkozott meg a fiatal Marton zsenije. Meg tudta tartani a szellemi vezetést több mint fél tucat hétpróbás újságíró között, akik Budapest nagy szerkesztőségeiben szereztek maguknak nevet, és akik egytől egyig idősebbek voltak nála. …[A szerkesztőség tagjai] egymás közt néha veszekedtek. De a főszerkesztő Marton Ernővel sose volt szóváltásuk, még kritikusabb megjegyzésük sem."*[346] Az újság hangnemét valamint irányát Marton kizárólagosan határozta meg, igazodva az erdélyi cionista mozgalom követelményeihez. Az első években utazásairól riportokat, tudósításokat közölt, nem kétséges, hogy ekkor az újságírás olyan részeivel is megismerkedett, többek között a bukaresti politikai tudósításai révén, amelyekben addig nem szerzett tapasztalatot.

A szerkesztőség két, a fizikai tér által is kifejezett részre tagolódott. A Ferenc József út 48. szám alatti épületben elhelyezett szerkesztőség belső szobájában „az öregek", míg a külsőben a „fiatalok" foglaltak helyet. A belső szobában ült a rideg, arisztokrata stílusú Giszkalay János. A főszerkesztő mellett ő kapta a legtöbb teret a lap alaptónusának meghatározásában, tapasztalt cionistaként olyan témákat dolgozott fel, mint a cionista nép világhelyzete vagy az erdélyi

[344] Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben (1623-1944)*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1995. 246.
[345] Napilappá alakul át az Új Kelet. *ÚK*, 1920. február 20. 1-2.
[346] Kaczér Illés: Marton Ernő halálára. *ÚK*, 1960.

cionista mozgalom fejleményei. Karcolatai rendszeresen megjelentek az újság tárcarovatában. Kaczér Illés vezércikkei szintén gyakran érintették a cionizmus fontosabb témáit. Herzl Tivadar nagyságát hosszasan ecsetelte, de a zsidó hétköznapokat is színesen tálalta tárcáiban. Cionista tárgyú regényeit részletekben közölte a lapban.

A szerkesztés technikai feladatait Faragó Miklós végezte. Ő javította a kéziratokat, és küldte tovább a nyomdába, esetleg azzal a felhívással utasította vissza, hogy írják át jobban vagy érdekesebben.[347] Mellette ült korban a legidősebb munkatárs, Ujvári Péter, aki a zsidó közéletről szóló cikkeit egy sodort cigaretta és a hozzá adagolt szódabikarbóna társaságában kézzel írta meg.[348] Mindamellett a „Mesélek nektek" sorozattal, a „Figurák" című rövid jellem- és típusrajzokkal, novelláival (Egy mezalliansz története, Kleinmann úr) sok humorral és kedves gúnnyal megrajzolt novellasorozattal, valamint részletekben közölt regényével (A mécs mellett) vonta magára a figyelmet.[349] Az „öregek" felségterületéhez tartozott az olvasók körében igen népszerű Pilpul rovat összeállítása, amelyben egy aktuális politikai, társadalmi vagy közéleti eseményt csípős kritikával illettek.[350]

A fiatalok szobájában mások mellett a mindig jólöltözött Sas László foglalt helyet. Többnyire novellákat, karcolatokat írt, tapasztalata miatt fiatal társai irodalmi alkotásaikat neki mutatták meg először. Szabó Imre irodalmi munkássága mellett, előszeretettel tájékozódott az erdélyi zsidó közösség mindennapi életéről, miközben a cionizmus terjesztéséből is kivette a részét.[351] Tudósítóként az országot, majd Európa különböző részeit látogatta meg, kalandozásairól, a közben megismert zsidó közösségekről hosszú riportokban számolt be. 1921-ben Kisinyovban járt, 1926-ban Törökországból jelentkezett, majd Bulgáriát vette célba.

A fiatalok írták a helyi riportokat, bűnügyi híreket valamint a külföldi hírügynökségek átiratait fordították. Mindennapos munkájukhoz hozzátartozott a városháza, pénzügyi kormányzóság és ítélőtábla felkeresése. Daravas Simon, aki közgazdasági egyetemet végzet élen járt ebben a munkában, miközben különösen humoros, szatirikus írásai tették nevét ismertté az olvasók között.[352] A Ben Ami írói álnév alatt rejtőző Benamy Sándor 1921 végétől bukaresti állandó tudósító posztot töltötte be, majd év közben Palesztinába utazott kiküldetésre. Az újságba küldött élménybeszámolóit *Európától Ázsiáig* címen külön kötetben adta közre.[353]

[347] Diamant Elemér: Az *Új Kelet* első szerkesztősége. *ÚK*, 1969. február 21. 7b.
[348] Farkas Lajos: Ujvári asztalánál. *ÚK*, 1922. május 20. 4.
[349] Szalai: Elsüllyedt közösségek... i.m. 82-83.
[350] Diamant Elemér: Az *Új Kelet* első szerkesztősége. *ÚK*, 1969. február 21. 7b.
[351] Szabó Imre: Chajim Nachmann Bialik. *ÚK*, 1921. július. 1. 2.
[352] Ujvári: *Magyar Zsidó Lexikon* i.m. 188.
[353] Benamy: i.m. 70-71.

Később Európa különböző városaiból külső munkatársként tudósított. Knöpfler Bernát rendszertelenül vett részt a szerkesztőség életében, mivel kiváló szónoki képességei cionista előadások megtartására szólították el.[354]

A napilap megalakítása után a tematikai eltolódás nem váratott sokat magára. 1920 szeptemberétől a propagandisztikus cikkek szinte teljesen eltűntek a lapból. A helyüket külpolitikai és belpolitikai hírek vették át, amelyek már nemcsak a nemzeti zsidóságot, de általában politikai kérdéseket is érintettek. A lap vezércikkei többnyire külpolitikával foglalkoztak. Németország határai kiemelt helyet kaptak, de más európai országok belpolitikájába, a nemzetközi kapcsolatokba és a világgazdaság, az eszmeáramlatok változásaiba is betekintést nyert az olvasó. Hasonló súllyal esett latba a román belpolitika. A rendszeres híradások mellett egyes vezércikkekben a kormányt és azok döntéseit bírálták. Az ellenzék sem kerülhette el a kritikát. Mikor az ellenzék tiltakozásképpen tíz napra nem vett rész a parlament munkájában, tettüket elmarasztalták.[355] A lap szakszerűvé válását jelzi, hogy a főszerkesztő Marton Ernő 1921 nyarán Bukarestbe utazott és onnan tudósított a parlament munkájáról, közben parlamenti képviselőkkel készített interjúkat. Mivel ekkor még a román nyelvet nem beszélte tökéletesen, németül kommunikált a képviselőkkel. Az *Új Kelet* olvasói az ő színes tudósításain keresztül ismerhették meg a román parlament egyetlen zsidóságot képviselő parlamenterét, Beno Strauchert, és képet kaphattak Nicolae Lupu baloldali eszméket valló politikus nézeteiről.[356]

Mindeközben a lap cionista jellege nem veszett el. Az erdélyi zsidóságról és Palesztináról közölt hírek rendszeressé váltak, az erdélyi cionista szervezetről pedig rendszeres elemzések és tudósítások jelentek meg. Szemléltetésül a nagyváradi cionizmus késlekedését cikkek sorozatában vázolták, végül az ortodox cionista szervezet (mizrachista) megalakítását, más szervezet hiányában üdvözölték.[357] A belpolitikai híreket sokszor az erdélyi cionista mozgalom prizmáján keresztül értékelték. Ez alapján a kormánytól és a társadalomtól számon kérték a zsidó nemzeti eszmét figyelmen kívül hagyó döntéseket. Ezekben az években az *Új Kelet* gyakran támadta a választási rendszert, mivel szerintük az nem felelt meg Erdély zsidóságának.[358]

[354] Diamant Elemér: Az *Új Kelet* első szerkesztősége. *ÚK*, 1969. február 21. 7b.
[355] Hallgat a lelkiismeret. *ÚK*, 1921. március 31. 1.
[356] Marton Ernő: Beszélgetés dr. Lupuval. *ÚK*, 1921. július 2. 3; Marton Ernő: A tisztelt ház folyosóján. *ÚK*, 1921. július 1. 2.
[357] Nagyvárad elé. *ÚK*, 1921. március 6. 1.
[358] Tiltakozunk. *ÚK*, 1921. február. 16. 1.

1921-ben Marton Ernő tudósítóként vett részt a 12. Karlsbadban megrendezésre került cionista kongresszuson. Ekkor már nyilvánvalóvá váltak a cionista táboron belüli feszültségek és a három csoportosulás (baloldali, jobboldali és centrum) megkerülhetetlen elkülönülése, ahogy Marton erről részletes elemzésében beszámolt, közben pedig a centrum csoporttal való szimpátiáját is kifejezte.[359] Itt először nyílt lehetősége arra, hogy bepillantást nyerjen a cionista mozgalom nemzetközi életébe. A váratlan vehemenciával előtörő konfliktusok azonban nem lombozták le lelkesedését, sőt több száz ismeretlen társával osztozhatott a közös ideológiai elhivatottságban, nem csoda hát, hogy olvasóit arról győzködte tudósításaiban, hogy a cionizmus a zsidóság természetes továbbfejlődése.[360] A kongresszus azontúl lehetőséget biztosított Martonnak személyes kapcsolatok kialakítására is. Megismerkedett többek között Strausz Adolf magyarországi cionista közgazdásszal, Louis Lipsky amerikai cionista vezetővel, valamint az akkor már híres héber költőként elismert Náchmán Bialikkal is.[361]

A cionizmushoz és zsidósághoz kapcsolódó hírek mellett az *Új Kelet* cionista eszmeiségét a tárca rovatban közölt zsidó irodalmi alkotások erősítették. Giszkalay János, Kaczér Illés, Szabó Imre, Ujvári Péter, Sas László írásai fordultak elő a leggyakrabban. A tárcában közölt novellák, regényrészletek, versek szinte kivétel nélkül a zsidósághoz kapcsolódtak. Ujvári Péter és Kaczér Illés már Kolozsvárra érkezésük előtt elismert írónak számítottak,[362] az *Új Kelet* további sikereket nyújtott meg számukra. Emellett a lap fiatal íróknak is biztosított lehetőséget a kibontakozásra. A két világháború között neves íróvá lett Markovits Rodin első írásait szintén az *Új Kelet*ben közölte.[363]

A tematikai váltás az olvasók megszólításában egyaránt kimutatható. Míg a hetilap egyértelműen az erdélyi cionistáknak, cionista szimpatizánsoknak íródott, addig a napilap az Erdélyben élő összes zsidónak szólt, ideológiai beállítottságtól, társadalmi vagy felekezeti besorolástól függetlenül. Jellemzően egy integráló megszólításra tértek át, amelyben azt hangsúlyozták, hogy az újságnak *„testvére minden zsidó és azokért is szól, azokért is küzd, akik szembe állnak vele.”*[364] Az újságírás és irodalom terén tapasztalt újságírók bevonása és a tematikai változtatások beváltották a hozzájuk fűzött reményeket, mivel az újság üzenete egyre

[359] Marton Ernő: A kongresszus politikai tagozódása. *ÚK*, 1921. szeptember 9. 1.
[360] Marton Ernő: A cionista világkongresszus. *ÚK*, 1921. szeptember 6. 1; Marton Ernő: A karslbadi cionista kongresszus. *ÚK*, 1921. szeptember 7. 1.
[361] Marton Ernő: Beszélgetés Bialikkal a költővel. *ÚK*, 1921. október 2. 5. Marton Ernő: Strausz Adolf professzor. *ÚK*, 1921. szeptember 23. 2; Marton Ernő: Lipsky new-yorki delegátus… *ÚK*, 1921. szeptember 24. 3.
[362] Szalai: Elsüllyedt közösségek... i.m. 82-83.
[363] Markovits Rodin: Őrhelyen. *ÚK*, 1921. október 6. 2.
[364] Marton Ernő: Egy éve – napilap. *ÚK*, 1921. augusztus 17. 5-6.

nagyobb tömegeket ért el. A lap napi példányszáma a későbbiekben megközelítette a tízezret.[365] Összeségében elmondható, hogy a lap tartalmát az olvasóközönséghez igazították. Az *Új Kelet* így nem csupán cionista lapként működött tovább, hanem hírforrást, információs bázist jelentett az olvasóknak. A palesztinai munkát hirdető cikkek mellett az olvasók beláthattak a román politika kulisszái mögé, olvashattak az életüket is befolyásoló nagy nemzetközi eseményekről, és legvégül innen tájékozódhattak a világ és az erdélyi zsidóság ügyeiről. Ez adta meg az *Új Kelet* sikerét a kezdeti években.

Az *Új Kelet* az 1920-as évekre bekerült az erdélyi köztudatba, ekkortól már magyar lapok is rendszeresen szemlézték a zsidó lap tartalmát. Ez a gyakorlatban folyamatos kritikát és sajtópolémiát jelentett. Az első konkrét összetűzést a kolozsvári *Esti Lap* cikke szolgáltatta. Ebben az *Új Kelet* pénzügyeit és a cionista mozgalomban részt vállalt személyeket támadták.[366] A zsidó napilap által képviselt ideológia és a cionista szervezeti munka elleni támadások 1920 tavaszától váltak gyakoribbá. Magyarországi és erdélyi lapok a cionista mozgalomban a magyarság egységének megbontására irányuló törekvéseket vizionáltak. 1920 márciusában a *Világ* arra figyelmeztette olvasóit, hogy a román kormánypropaganda a cionistákat felhasználva igyekszik szétrombolni „a magyar zsidóság törhetetlen magyar hazafiságát." Ebbéli törekvésükben a magyar nyelvű cionista lap, az *Új Kelet* jár élen.[367] *Az Est* című napilap felháborodva ismertette az *Új Keletben* megjelent cikket, amiben a zsidó lap munkatársa azon kesereg, hogy az erdélyi zsidó fiatalok még mindig magyar nyelven tanulnak. *Az Est* cikkének írója kifejezte azon reményét, hogy a cionisták kis közössége minél hamarabb kivándorol Palesztinába és nem mérgezi többé az erdélyi zsidóságot. A cikk a következő mondattal ért véget: *„pusztuljon Magyarországról az Új Kelet népe, ha neki a magyar iskola és a magyar szellem idegen!"*[368] 1921 végén a kolozsvári *Ellenzék* az *Új Keletet* a zsidókérdés mesterséges létrehozásával vádolta. Az *Ellenzék* egy, a zsidó lapban megjelent operett kritika alapján állította, hogy mivel a zsidókérdés tudvalevőleg a zsidók sérelméből keletkezik, így a nemzeti cionisták elsősorban zsidósérelmek gyártásával érik el céljaikat.[369] De a román lapok sem kímélték a cionista kezdeményezéseket. Egyik román lap az *Új Kelet* cikkével példálózva mutatta be az erdélyi zsidók magyarokhoz és Magyarországhoz fűződő szoros kapcsolatát,[370]

[365] Gidó: *Két évtized*… i.m. 237-238.
[366] Marton Ernő – Weiszburg Chaim: Felvilágosítás. *ÚK*, 1920.január 15. 5.
[367] A magyar zsidók országos szövetsége az erdélyi zsidóság magyarságáról. *Világ*, 1920. március 20. 6.
[368] Az „*Új Kelet*" népe vándoroljon el. *Az Est*, 1920. március 20. 5.
[369] Margó. *Ellenzék*, 1921. október 8. 4.
[370] Infratirea címére. *ÚK*, 1921. március 17. 1

míg a román liberális párt lapja azt rótta fel az *Új Keletnek*, hogy a román kormány diszkreditálására törekszik.[371]

Az *Új Kelet* szerkesztősége következetesen, polemizáló cikkekben védte meg magát a felhozott vádakkal szemben. A magyar újságok támadásaira válaszul kifejtették, hogy nem hagyták el a magyarságot és nem pártoltak a románsághoz, csupán zsidóságukhoz tértek vissza. Ez a belső forradalom pedig nem a Magyarországon lejátszódott politikai és társadalmi átalakulások függvénye, hanem az egész világra kiterjedő zsidó nemzeti megújhodásba illeszkedik. A cikkíró szerint *„csak véletlen dolga, hogy ez a processzus arra az időre esik, mikor itt Erdélyben impériumváltozás történt…*”[372] A román lap vádjaira hasonlóan feleltek, hozzátéve a kormányzattal szembeni egészséges kritika szükségességét.

Nemcsak az újság, de annak újságírói is támadások célkeresztjébe kerültek. Giszkalay Jánost egy őt rágalmazó cikkben kommunistának és háborús uszítónak bélyegezték.[373] 1922-ben *A titok* címmel megjelent kisdrámáját illették negatív hangokkal, elsősorban az abban kifejezésre jutatott zsidó nemzeti gondolatok miatt. Walter Gyula szerint miután az író az *Új Kelethez* csatlakozott, irodalmi tevékenységét is az ott hirdetett ideológiának rendelte alá. A drámájában szerepeltetett papírmasé emberek és a demagóg nyelvhasználat politikai programalkotásnak megfelelő, de irodalmi értéke a nullával egyenlő. Walter szerint „*az a bántó és visszatetsző tendencia és megítélés, amelyben a magyar szellem és képviselői részesülnek, eleve kirekeszti ezt a könyvet azoknak a könyveknek a sorából, amelyeket igaz magyar érzésű ember csak kezébe is vehet*.” Lesújtó véleményét azzal a következtetéssel zárta, hogy a könyv az erdélyi zsidóság és magyarság közötti megosztottságot mélyíti el.[374] Világosan látszik, hogy a cionista politika felvállalása miatt Giszkalayt kiközösítették a magyar íróközösségből.

3.1.3. Szerkesztői gárdacsere és professzionalizálódás

1922-től az *Új Kelet* szerkesztősége tovább professzionalizálódott. Ezt jelzi a februárban beharangozott terjedelem növelés is, amely a zsidó irodalom, művészet és tudomány számára kívánt nagyobb teret biztosítani.[375] Február 11-től Fischer József neve lekerült a főszerkesztő

[371] Két tűz között. *ÚK*, 1912. augusztus 2. 1.
[372] Nyílt sisakkal. *ÚK*, 1920. április 29. 1.
[373] Giszkalay János: Nem válaszolok. *ÚK*, 1921. július 3. 4.
[374] Walter Gyula: Giszkalay János: A titok. *Pásztortűz*, 1922. 26 sz. 712-713.
[375] A megnagyobbodott Új Kelet. *ÚK*, 1922. február 11. 4.

cím mellől, továbbiakban Marton Ernő felelős szerkesztő beosztásban viselt teljes fellelőséget az írottakért. Április folyamán a címoldal is korszerűvé vált. Az egymagában vezércikket tartalmazó címlap fragmentálódott, a vélemény vagy vezércikk mellett feltűntek a fontosabb bel- és külpolitikai hírt szerepeltető kisebb címsorok, amelyek az újság belsejében elhelyezett írások felé próbálták csalogatni az olvasót. Mivel az olvasóközönség tovább bővült, saját ifjúsági lap (*Ifjú Kelet*) kiadását vállalták, benne az erdélyi cionisták fiatal nemzedéke kapott lehetőséget írói tehetségük csillogtatására. 1923 december 28-án megjelent az *Új Kelet hetilapja*, amely1925-től *A Föld* néven folytatódott Giszkalay János, Diamant Elemér és Marton Ernő szerkesztésében. Az „Új Kelet szépirodalmi, művészeti s társadalmi folyóirata" 1927 márciusáig került kiadásra.[376] A mellékletben főként nemzetközi zsidó irodalmi fordításokkal találkozhatunk, de helyet kaptak a munkatársak nagyobb terjedelmű, tudományos vagy szépirodalmi közlései is. A változtatásokra a példányszám stagnálás miatt is szükség lehetett. Ha pontosak az 1922-ben Erdélybe látogató Walter Turnowsky beszámolói, akkor 4000 példányt adtak el a lapból az év folyamán.[377]

Az *Új Kelet* felívelését a román egyetemi diákság antiszemita mozgalma törte meg 1922 őszén. Némiképp a magyarországi példa befolyása alatt a román diákság egyes körei a numerus clausus, s más gazdasági, szociális korlátozások bevezetését követelték, azért, hogy a valósnak vélt szociális és társadalmi egyenlőtlenségeket javukra módosítsák. Követeléseik alátámasztása végett 1922 novemberében nagyobb egyetemi városokban zavargásokat kezdeményeztek, majd a következő évekre rendszeresítették ezeket.[378] A diákság tervezett kolozsvári felvonulásáról a szerkesztőség előzőleg értesült, külön vezércikkben foglalkoztak az antiszemitizmus kérdésével, a főszerkesztő pedig személyesen kért védelmet a rendőrségen. Azonban a védelem hatástalannak bizonyult, az antiszemita diákok szétrombolták a zsidó lap szerkesztőségét. A később felidézett emlékek némi eltéréssel adnak számot a történtekről. Sas László szerint a rendőrség csak az újságírók újbóli kérésére vonult ki a helyszínre, azonban ekkor már a szerkesztőséget és a nyomdát teljesen feldúlt állapotban találták. A nyomdai berendezéseket összetörték, a dokumentumok egy részét megsemmisítették.[379] Diamant Elemér szerint Marton Ernő végignézte, ahogy a diákok elvégzik a pusztítást, miközben a helyszínen állomásozó rendőrök nem avatkoztak közbe.[380] A főszerkesztő csupán tíz évvel később vetette papírra emlékeit, így talán elmondása közelíti meg legpontosabban a valóságot: a rendőrséget

[376] Márton Lajos: Bibliográfiai jegyzetek az Új Kelet harmincötéves Új Keletről. *ÚK*, 1954. január 15. 20.
[377] Gidó: *Két évtized…* i.m. 238.
[378] Gidó: *Úton…* 43.
[379] Sas László: A betű halála. *ÚK*, 1969. február 21. 3b.
[380] Diamant Elemér: A hajó kapitánya. Dr Marton Ernő emlékére. *ÚK*, 1960. szeptember 2. 3.

figyelmeztette ugyan, de azok tehetetlennek mutatkoztak a tömeg megfékezésében, az emberéletek megkímélése érdekében a szerkesztőség helyben maradt tagjait távolították el az épületből.[381]

A pusztítás nyomán több mint két millió lejes kár keletkezett, az újraindítás költségeit közösségi gyűjtéssel és a Zsidó Nemzeti Szövetség anyagi támogatásával sikerült előteremteniük.[382] 1923. február 20-án indult újra lap. A vállalkozás anyagi visszaesésének helyreállítását tűzte ki célul Székely Béla, aki igazgatóként csatlakozott a vezetőséghez. Az olvasók gazdasági, pénzügyi felvilágosítására prioritásként tekintett.[383] Az egy oldalasra bővült „közgazdaság" rovat hosszabb elemzéseket közölt az ország gazdaságáról, adózásról, a gazdaságot érintő törvényekről és a kereskedelem alakulásáról, rövid híreket pedig a helyi gazdaságot érintő eseményekről. A valutapiac szekció a külföldi valuták árfolyamváltozását követte nyomon. Székely változtatásai beépültek a lap szerkezetébe, azonban ő egy év múlva elhagyta az igazgatói széket. A támadások évről évre megismétlődtek, 1923-ban szintén kisebb rongálás érte a szerkesztőséget, 1924-ben 60-70 ember támadta meg az irodát egy korábban közölt cikk miatt, amelyben egy antiszemita professzor állításait cáfolták. A rendőrség gyors és hatékony közbelépésének köszönhetően károkozás ekkor nem történt.[384]

Közben a szerkesztőség összetételében is változások történtek, a pesti újságírók lassan elszállingóztak a laptól. Néhányan más újsághoz igazoltak, mások visszatértek Budapestre vagy nyugati országokba távoztak. Ennek oka részint a román politikai menedékjog megvonása, részint pedig a Horthy alatt Magyarországon megindult konszolidáció teremtette szabadabb légkör volt. Ujvári 1922-ben szlovenszkói körútra indult, értesülve a szerkesztőség szétrombolásáról, úgy döntött megválik állásától, hogy így könnyítsen a szerkesztőség anyagi helyzetén. Érsekújváron hetilapot indított Szombat néven, 1926-ban pedig visszatért Budapestre,[385] ahol végül szegénységben érte a halál.[386] Kaczér Illés nem sokkal rá 1923-ban kilépett, Csehszlovákiába emigrált, majd Berlinbe költözött.[387] Faragó Miklós Pallas néven lap és könyvterjesztő vállalatot létesített, amelyről hamarosan kénytelen volt lemondani, mert a román hatóságok nem hosszabbították meg a tartózkodási engedélyét. Családjával visszament Budapestre és a *Mai Nap* kötelékében kezdett dolgozni.[388] Darvas Simon 1922 folyamán

[381] Marton Ernő: Tizenöt év ormáról. *ÚK*, 1934. március 31. 1-2.
[382] Gidó: *Két évtized*…. i.m. 168-170.
[383] Székely Béla: Az Új Kelet olvasóihoz. *ÚK*, 1923. április 4. 1.
[384] Ismét romboltak az Új Kelet szerkesztőségében. *ÚK*, 1924. február 15. 3.
[385] Szalai: Elsüllyedt közösségek... i.m. 85, 88.
[386] Meghalt Újvári Péter. *ÚK*, 1931. január 18. 2.
[387] Torontál: i.m. 2-3.
[388] Diamant Elemér: Az Új Kelet első szerkesztősége. *ÚK*, 1969. február 21. 7b.

elhagyta a zsidó lapot és a *Keleti Újságnál* folytatta tovább az írást, közben átvette a Pallas könyvkiadót, amelyből sikeres vállalkozást épített ki.[389] Sas László 1924-ben Budapestre költözött.[390]

A budapestiek helyét egy fiatal erdélyi, cionizmussal ízig-vérig átitatott csoport foglalta el. Az ortodox családból származó, jesivákban is képződött Diamant Elemér 18 évesen már Nagybányáról küldte tudósításait a zsidó laphoz. Először az *Ellenzék* kötelékében dolgozott, de ott zsidó újságíróként nem érezte jól magát, így Marton Ernővel való személyes megismerkedését követően, 1921 májusában felvették az *Új Kelet*hez.[391] Assér Lemil álnév alatt jelentek meg a modern zsidó történelem beható ismeretével írt novellái[392] és szociális problémákról közölt cikksorozatai.[393] A cionista közéletben a Betár, vagyis a cionista jobboldal elkötelezett híveként ismerték.[394] 1923-ban lépett be a szerkesztőségbe Jámbor Ferenc, aki addig a baloldali zsidó diákok szervezetének élharcosa volt, gyakran keveredett vitába a cionistákkal a Biazini szállodában elhelyezett zsidó diákmenzán. Az 1922-es román antiszemita események hatására fordult a zsidó nemzeti mozgalom felé, baloldaliságát azonban soha nem adta fel, az erdélyi Hásomer Hácáir baloldali cionista szervezet vezető alakjává lett. Kezdetben kisebb hírek megírását bízták rá, de újságírói tehetsége hamar kibontakozott. Erősségévé a riport, az újságírás művészetének legmagasabb műfaja vált. Főként úti és társadalmi riportjaival örvendeztette meg az erdélyi közönséget.[395]

Kasztner Rezső fiatalon csatlakozott a baloldali ifjúsági cionista szervezethez a Barisziához, ahol vezető pozíciót szerzett. 1924-ben egy antiszemita botrányba fulladt zsidó futballmérkőzésről készített riportjával felkereste a szerkesztőséget. A stilárisan csiszolatlan, de harcias cikket megjelentették, Kasztnert pedig rövidesen a lap munkatársává fogadták. Néhány hónap múlva leérettségizett a kolozsvári Tarbut gimnáziumban és nyári szünet után már állandó íróasztalt kapott a szerkesztőségben.[396] Két évvel később már bukaresti tudósítóként és politikai cikkek írójaként ismerte az erdélyi zsidóság. Széles politikai

[389] Román Magyar Irodalomi Lexikon. Darvas Simon szócikk. (https://lexikon.kriterion.ro/szavak/654/ letöltés 2019. október 10.)
[390] Sas László: A betű halála. *ÚK*, 1969. február 21. 3b.
[391] Diamant Elemér: Az Új Kelet első szerkesztősége. *ÚK*, 1969. február 21. 7b.
[392] Assér Lemil: Három arany. *A Föld*. 1925. október 30. 17.
[393] Assér Lemil: Hajléktalan Kolozsváron. *ÚK*, 1922. szeptember 23. 3.
[394] Schön Dezső: Meghalt Diamant Elemér. *ÚK*, 1965. június 27. 1.
[395] Marton Ernő: Az ötvenéves Jámbor Ferenc. *ÚK*, 1949. április 22. 3; Faragó Miklós: Búcsú Jámbor Ferenctől. *ÚK*, 1964. május 15. 1, 23. Meghalt Jámbor Ferenc. *ÚK*, 1964. május 15. 24.
[396] The Strochlitz Institute for Holocaust Research (továbbiakban SIHR). Kasztner Rezső gyűjtemény (18. doboz), K16. doszié, fóliószámozás nélkül. Marton Ernő elmondott beszéde Kasztner Rezső halálának egy éves évfordulóján.

kapcsolatrendszerére és kiváló románt udására támaszkodva előszeretettel készített interjúkat román politikusokkal, néha az aktuális miniszterelnökkel (Vaida-Voevod, Iuliu Maniu, Nicolae Iorga), amelyekben igen provokatív kérdéseket intézett hozzájuk a kormányok kisebbségpolitikájával vagy belpolitikai fejleményekkel kapcsolatban.[397] 1924-ben csatlakozott a laphoz a nagyváradi Salamon László is. Előzőleg ő Budapesten volt tanár, bevonult, majd sebesülten tért vissza a frontról. A Tanácsköztársaság alatt a közoktatásügyi népbiztosság propagandistája volt, tevékenységéért 1919 szeptemberében letartóztatták, négyévi börtönre ítélték. A zsidó lapnál irodalmi szerkesztőként dolgozott, de emellett más lapokkal is szoros kapcsolatban állt (*Korunk, Másik Út* stb).[398] Salamon a cionizmus eszméjétől legtávolabb állt, kitűnő újságírói kvalitásait irodalmi alkotásainak közlése mellett, bel- és külpolitikai, közéleti témák kitárgyalásával kamatoztatta. Az újságíró gárda személyi összetételében a politikai befogadásra és együttműködésre való hajlam dominált. A zsidó nemzeti mozgalom ideológiai árnyalatai mind képviseletet kaptak az egyes újságírókon keresztül.

1924 és 1927 között Giszkalay János neve szerkesztő minőségben került a főszerkesztő neve mellé a lapfejre. Közben az újság tudósítók garmadáját foglalkoztatta: Fried Miksa Máramarosszigetről, Váradi Aurél Bukarestből, Görömbölyi János Dél-Amerikából, Keresztury Sándor Nagyváradról, Fischer Ernő Franciaországból, Ormos László Berlinből tudósított. Weissburg Chaim továbbra is szerepet vállalt a lap életében, külső munkatársként ismertette a palesztinai zsidó élet főbb eseményeit, programadó cikkeket közölt, palesztinai utazásairól tudósításokat, riportokat adott közre.

A napisajtóba bújtatott cionista propaganda és zsidó irodalom egyre nagyobb olvasóbázist épített ki és a propagált eszme befogadó talajra talált. Ahogy erre már a szakirodalom rámutatott az erdélyi zsidóság a két világháború között fokozatosan a magyar identitástól a zsidó felé távolodott, ebben a lapnak megkérdőjelezhetetlen érdemei voltak.[399] Az újságolvasás tömegekre gyakorolt hatása mérő eszközök híján megállapíthatatlan, csupán egyéni esetekre tudunk rávilágítani.

Schwartz Sándor nagykárolyi jesiva bóher családjához minden nap érkezett az *Új Kelet* napilap, aminek hatására már 14 éves korára cionistának vallotta magát.[400] Később, a lapban megjelenő zsidó tárgyú irodalom versírásra késztette. Műveit az inspirációt adó lapnak küldte,

[397] Kasztner Rezső: Apró képek nagy emberekről. *ÚK*, 1934. március 31. 7; Olosz Levente: Mozzanatok Kasztner Rezső i.m. 1.
[398] Salamon László szócikk. Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. (http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3868/)
[399] Gidó: *Két évtized*… i.m. 293-294.
[400] Gondos: i.m. 299.

azonban kezdetben még eltanácsolták a versírástól, és óva intették, hogy a vallási stúdiumok elhagyása esetén kereskedői pályáján folytassa életét, inkább cionista művek olvasását és gyakorlati pályát ajánlották számára.[401] Schwartz további írói próbálkozásait siker koronázta, verseit leközölték a lapban, miközben az irodalmi szerkesztő, Salamon László súlyos kritikákban részesítette. 1925-től verseit Tisbi Illés, hebraizált név alatt tette közzé. Rövid ideig a lap nagykárolyi tudósítójaként foglalkoztatta, 1928-ban az *Új Kelet* ajánlólevelével utazott Budapestre.[402] A névváltoztatással is jelzett identitásváltás után Tisbi messianisztikus hivatástudattal vetette bele magát a cionizmus terjesztésére Erdély és Európa szerte. 1933-ban Palesztinába emigrált, ahol később a Héber Egyetem professzorként a Kabbala, a haszidizmus és héber irodalom egyik legkiválóbb ismerőjévé lett.[403]

A 20-as évek közepétől, és a 30-as években a napi példányszámok megközelítették a tízezret. A Kolozs megyei prefektúra 1939-es kimutatása 7200, míg egy másik hivatalos jegyzék 1940-ben 8000-re becsülte a lap példányszámát, ezzel a város legnagyobb példányszámú napilapjai között tartották számon. A *Jó Estét*tel (22 500 példány), a *Tribuna*val (12 000) és a *Keleti Újság*gal (6500-8000 példány) vetélkedett, miközben a tekintélyes *Ellenzék*et (5400 példány) és *Estilap*ot (6900 példány) maga mögé utasította.[404]

3.2. Az ideológus és háttérszervező

Az 1920-as években a Szövetség az első cionista konferencián lefektetett irányok megvalósítására koncentrált. Palesztina betelepítéséért háksárákat (felkészítő tanfolyam a palesztinai életre) indítottak, erdélyi kolónia alapításába fogtak, valamint a nemzeti egység szempontjából nélkülözhetetlen zsidó kultúrát hatékonyabban terjesztették. Az 1923. augusztus 27-29-én, Temesváron megrendezett negyedik erdélyi cionista konferencián határozatba foglalták a Palesztina-munkára (felkészítés a kivándorlásra, alija) való nagyobb odafigyelés szükségességét.[405] A Palesztina munkát Weissburg Chaim fogta össze.

[401] Izrael Nemzeti Könyvtár Levéltára Iratára (INKL). Tisbi Illés Levéltára. ARC. 4* 1526 01 59. Levelek az Új Kelet szerkesztőségének. 1924.
[402] INKL. Tisbi Illés Levéltára. ARC. 4* 1995 09 07771 000-01. Új Kelet szerkesztősége és Tisbi Illés közötti levelezés.
[403] Gondos: i.m. 304.
[404] Gidó: *Két évtized*… i.m. 237-238.
[405] Gidó: *Úton*... i.m. 59-60.

Marton a Szövetség helyi szervezeteinek kiépítésén és tagságának feltöltésén fáradozott. A zsidó ortodoxia megnyerése kapcsán elért felemás eredmények után egy másik áttörhetetlen csoporttal próbálkozott: a magukat magyar zsidónak vagy magyar izraelitáknak vallók táborát akarta megnyerni. Ők 1918 előtt lojálisak voltak a magyar állameszméhez, magyar kultúrát fogyasztottak és a partikuláris zsidó politikával nem szimpatizáltak. A cionisták nem kevés gúnnyal nevezték őket asszimilánsoknak. 1921-től kezdve gyűléseken és az *Új Kelet* cikkeiben szólították meg, igyekeztek bevonni őket Palesztina építésébe. Marton úgy gondolta, hogy irigységből vagy politikai nézetkülönbségből nem szabad kizárni a nem cionistákat,[406] inkább a nyitottság szükségességét hangsúlyozta: *„mi mindenkit tárt karokkal fogadunk, aki nyitott szívvel közeledik felénk."*[407] A befogadás, a nyitás politikáját a mozgalom Nagyvárad tekintetében tartotta a legszükségesebbnek, mivel az ott élő húszezres zsidó közösség többsége magyarságukra hivatkozva elutasította a zsidó nemzeti eszmét. Az *Új Kelet* vezércikkírója nyíltan írt a nagyváradi zsidókkal kapcsolatos terveikről:

> *„Nekünk nem csupán reájuk [nagyváradi mizrachisták] van szükségünk, nem csupán a tradíciókhoz ragaszkodó jobb oldalra… Akiket mi elsősorban várunk, azok a zsidók, akik nemzetüktől, fajuktól, népük belső gondolatától akárhogyan mondják is meg ma az ellenkezőjét, eltávolodtak. Ezeket akarjuk magunk mellett látni. Nem csupán azért, hogy mi velük erősbödjünk, de hogy az egész zsidóság, a zsidó nemzet gondolata legyen izmosabb, mert minden visszatérő őt izmosítja, minthogy őt gyengíti minden zsidó, aki elmarad tőle."*[408]

A nagyváradi zsidóság megnyeréséért 1921 márciusában cionista gyűlést hívtak össze, a helyi szimpatizánsok mellett a kolozsvári központ vezetői (Fischer József, Weissburg Chaim) mondtak lelkesítő beszédet.[409] Marton nem volt jelen Nagyváradon, de a toborzásban ő is kivette részét, más vidéki városokban győzködte a helyi elöljárókat, hitközségi vezetőket illetve segédkezett a helyi cionista csoportok megalakításában. Szónoki és meggyőző képessége néha kudarcot vallott, azonban tartózkodott a különállók megbélyegzésétől.[410]

Az 1922-ben megalakult Országos Magyar Párt jelzésértékű megnyilatkozásokat tett az erdélyi zsidóság felé, annak érdekében, hogy az izraelitákat a magyar közösség kötelékében tartsa. A magyar párt Trianon nyomán elszenvedett együttes sorsközösségről beszélt, a

[406] Marton Ernő: Cionisták és nemcionisták. *ÚK*, 1921. január 30. 1.
[407] Marton Ernő: Fekete lista. *ÚK*, 1921. február 8. 5.
[408] Nagyvárad elé. *ÚK*, 1921. március 6. 1.
[409] A nagyváradi cionista gyűlés. *ÚK*, 1921. március 9. 4.
[410] Marton Ernő: Fekete lista. *ÚK*, 1921. február 8. 5.

zsidókérdést, esetleges társadalmi kirekesztést diszkvalifikálta.[411] Az OMP az 1924-ben tartott brassói nagygyűlésén külön határozatot hozott a zsidóság ügyében:

> *„Mondja ki a Magyar Párt, hogy a Romániához csatolt volt magyar területek zsidóságát, amely hű maradt magyar anyanyelvéhez, műveltségéhez és kultúrájához és régi magyar szokásaihoz, a romániai magyarság integráns egységébe tartozónak tekinti. És míg egyfelől a zsidóság összes magyar érdekeit a Magyar Párt – mint eddig is – testvéries közérzéssel felkarolja, támogatja és azokért, mint saját kisebbségi ügyeiért dolgozik, úgy másfelől elvárja, hogy a magyar zsidóság a Magyar Párt alkotmányos keretén belül a régi hűséggel és lelkesedéssel vesz részt a Magyar Párt áldozatkész tevékenységében és erélyes küzdelmeiben."*[412]

A párt felhívását többen üdvözölték a döntő részben magyar anyanyelvvel és nemzeti azonosságtudattal bíró zsidó közösségből, annál is inkább mivel ismert zsidó származású személyek, mint Hegedűs Nándor vagy Fehér Márton a magyar pártban politizáltak.

Az erdélyi magyar lapok nemsokára követték az erdélyi magyar politikai elit zsidóság felé mutatott befogadó magatartását, párhuzamosan pedig megkezdték a cionista mozgalom diszkreditálását. Gombos Benő az *Ellenzékben* a zsidó politikai, társadalmi tagozódások megsokszorozódásán gúnyolódott: *„Az összes zsidóság ideális cionizmusát meghamisítva azt a maguk részére teljesen kisajátítani akarják a politikai cionisták és a zsidó nacionalisták. Ezenkívül újabban agodisták, mizrachisták, különféle poalesek, halucok és az Isten tudja még miféle zsidók is lettek."*[413] Egy másik publicisztika szerint a cionisták gyártják a zsidókérdést, azt *„a föld alól is ki kell kaparniuk, hogy létjogosultságot teremtsenek maguknak…"*[414] A *Keleti Újság*ban arról cikkeztek, hogy az erdélyi zsidóság magyar kulturális kötődése miatt a magyar politikai tömörülésben foglalhat csak helyet. A cionisták felforgató törekvéseit elítélték, azokat az antiszemiták álláspontjával azonosították.[415]

A magyar lapok csípős hangvételű megszólalásai sajtópolémiák sorát eredményezték, Marton Ernő, mint az *Új Kelet* főszerkesztője és a cionista mozgalom egyik vezetője következetesen cáfolta a mozgalom ellen felhozott vádakat. A magyar politikai szervezkedés jogát nem vitatta, azonban a gyakorlat ellen, miszerint zsidókat magyarként regisztrálnak,

[411] Sebestyén Mihály: *Penelopé ruhája*. Marosvásárhely, Mentor Könyvkiadó, 2016. 105.
[412] Bárdi Nándor: *Otthon és haza*. Csíkszerda, Pro-Print, 2013. 195.
[413] Gombos Benő: A zsidó nép egységesítése. *Ellenzék*, 1921. február. 22. 4.
[414] Margó. *Ellenzék*, 1921. október 8. 4.
[415] Az aktivitás és a zsidóság. *Keleti Újság*, 1921. január 7. 1.

kifogást emelt.[416] Elutasította azt a gyanút, hogy az erdélyi cionista mozgalmat a forradalmi események szülték, ő a mozgalom felemelkedését az egész világot átható nagy nemzeti megújhodás számlájára írta.[417]

A magyar részről a zsidóság felé propagált hivatalos álláspont a következő évtizedekben egyre inkább vesztett hitelességéből, ahogy az *Erdélyi/Magyar Lapokban* felszínre kerülő antiszemitizmus teret nyert magának.[418] A sajtópolémiák az 1920-as évek végéig folyamatosan dúltak, később a politikai szervezkedés ürügyén lobbantak ki újra. 1925-ben egy a zsidókat magyar részről ért támadó publicisztika, és rá adott válaszok kapcsán Marton örömmel konstatálta az asszimilációs meggyőződés háttérbe szorulását a „magyar zsidóság" férfias, méltóságteljes válasz-megnyilatkozásaiban.[419]

A magát magyarnak való zsidóság mellett Marton egyre inkább az ortodox és galíciai haszid világhoz kötődő, jiddis nyelvű máramarosi zsidóság fele fordult. 1924-ben a megyeközpontba, Máramarosszigetre látogatott, ott megállapította a helyi zsidóságban rejtőző potenciákat a nemzeti mozgalom számára. A haszidizmus térhódítása kissé aggodalommal töltötte el, azonban a magyar asszimilációt választott társaiknál előnyösebbnek látta azon haszid elemeket, akik vallási szertartásokon, parancsolatok betartásán és vallási áhítat során kívántak közelebb kerülni Istenhez. Abból az elgondolásból kiindulva, hogy „*az ilyesmi sose ártott meg a zsidóságnak, inkább tíz haszid, mint egy népet tagadó asszimiláns*" az erdélyi cionizmus és palesztinai építőmunka új forrásbázisának nevezte ki őket.[420] Marton a Romániához újonnan csatolt chernovitzi vallásos ortodox és haszid zsidóság cionista összefogását állította példának a máramarosi zsidóság megszervezéséhez.[421]

Az erdélyi zsidóság más rétegeihez képest a máramarosi zsidóság alacsonyabb életszínvonalon állt. A gondjait tetézte a 20-as években válságba került fafeldolgozás nyomán kialakult megélhetési nehézségek és munkanélküliség, valamint a román lakosság gazdasági problémákra visszavezethető antiszemitizmusa is.[422] Az EZSNSZ ankétot indított a máramarosi zsidóság helyzetének jobb megértéért.[423] Ennek nyomán Székely Béla máramarosi körútra vállalkozott, riportjaiban ismertette a közösség mindennapjait, gazdag vallásos és kulturális

[416] Zsidók és magyarok, *ÚK*, 1921. július 7. 1.
[417] Magyar-zsidó. *ÚK*, 1921. július 12. 1; Két tűz között. *ÚK*, 1921. augusztus 2. 1.
[418] Bárdi: i.m. 195-196.
[419] Marton Ernő: revizió alá vett meggyőződés. *ÚK*, 1925. május 6. 1.
[420] Marton Ernő: Máramarosszigeti mozaik. *ÚK*, 1924. május 31. 4.
[421] Marton Ernő: Öt nemzet városa: Csernovitz. *ÚK*, 1924. augusztus 22. 3.
[422] Gidó Attila: „Szabad haza és békés otthon," Az erdélyi zsidó nemzeti szövetség Palesztina-munkája 1918-1940. In: Nagyi Orsolya (szerk.): *Adalékok a kolozsvári zsidóság múltjához IV*. Mega Könyvkiadó, Kolozsvár, 2016. 47.
[423] Székely Béla: Meg kell menteni a máramarosi zsidóságot. *ÚK*, 1925. május 4. 1.

életét és kiszolgáltatottságára is rámutatott.[424] A máramarosi zsidóság helyzete a Szövetség 1925-ben, Marosvásárhelyen megtartott konferencia napirendi pontjai közé is bekerült, a meghozott határozat értelmében *„a konferencia elsőrangú feladatának tekinti a máramarosi zsidóság életfeltételeinek feljavítását, úgy benn az országban, mint egy máramarosi zsidokból alakítandó palesztinai kolónia sürgős létesítése útján."*[425]

A máramarosi zsidó problémák megoldásának előfeltételét társadalmi közegük mélyebb megismerése képezte. 1928-ban a Joint felkérésére Marton, a Szövetség máramarosi elnöke Fried Ábrahám, és a Joint erdélyi főtitkára, Schwartz Miksa segítségével megkezdte a Máramaros megyében élő zsidó lakosság szociális és gazdasági helyzetének feltárását. A 28 település bevonásával, a kor szociológiai, közgazdasági módszereivel elvégzett vizsgálatban egy *„pusztulásra ítélt néptömeg halálos vergődése és a legelemibb létfeltételekért folytatott fantasztikus küzdelme"* rajzolódott ki.[426] Marton a főbb statisztikai adatokat és szociográfiai megfigyeléseit egy cikksorozatban tette közzé. Irodalmi stílus és zsurnaliszta fogások használatával ábrázolta a távoli régióban élt zsidók mindennapjait, kiemelve a megélhetésért végzett fizikai munkát, az ünnepekre való készülődést, valamint azt az áhítatot és kitartást, amivel a rebbét imádták. Marton soraiból a csodálat hangja érződik ki, amiért a zsidó népnek ezen ága fizikai munkával kietlen helyen küzd a megélhetésért.[427] Az elérhető hivatalos kimutatásokat, statisztikákat felhasználva (pl. a zsidó lakóházak száma) megbecsülte a közösség számát, bemutatta annak iskolázottsági mutatóit, ismertette a földtulajdoni-, valamint adóztatási rendszert.[428] Végkövetkeztetése előre borítékolható volt: a máramarosi zsidók egy részének csak a kivándorlás jöhet számításba, cionista szervezetek feladata azt átképzéssel, felkészítéssel elősegíteni.[429] A földműves máramarosi zsidóság nem igényelt a palesztinai életre felkészítő hosszú szakmai átképzést, így a Szövetség vezetősége nagy reményekkel kezdett bele a helyi zsidók kivándoroltatásába. A kedvező feltételek ellenére néhány kisebb előrelépést követően az akciót nem övezte siker, a földkiutalási bonyodalmak és kivándorlási engedélyek késése miatt a kezdeményezés elült.[430]

A máramarosi zsidóság iránti érdeklődés nem lankadt, Marton egyenesen azt javasolta, hogy a Szövetség jubileumi konferenciáját Máramarosszigeten tartsák, ezzel is az ottani

[424] Székely Béla: Egy zsidó falú az Isten háta megett. *ÚK*, 1925. április 6. 3.
[425] Az országrészi cionista konferencia további határozatai. *ÚK*, 1925. november 28. 2.
[426] Marton Ernő: A máramarosi zsidóság a számok tükrében. *ÚK*, 1928. szeptember 22.5.
[427] Marton Ernő: A máramarosi zsidóság a számok tükrében. *ÚK*, 1928. szeptember 26. 3-4.
[428] Marton Ernő. A máramarosi zsidóság a számok tükrében. *ÚK*, 1928. szeptember 27. 2; október 4. 3; október 5. 5.
[429] Marton Ernő. A máramarosi zsidóság a számok tükrében. *ÚK*, 1928. október 6. 5.
[430] Gidó: „Szabad haza…" i.m. 48.

sorstársak fontosságára szerette volna felhívni a figyelmet. A javaslatát megvétózták, végül Kolozsváron tartották meg az ülést.[431] A haszid mozgalom megállíthatatlannak tűnt a terjeszkedésben. Az 1920-as évek végére nemcsak Máramaros térségét sikerült bekebelezniük, hanem ideológiai háborút vívtak a szatmári rabbiszék megszerzéséért is.[432] Az *Új Kelet* az ortodoxok oldalára állt a harcban,[433] ennek ellenére a haszid irányzat került ki győztesen. Joel Teitelbaum 1934-ben került Nagykárolyból a szatmári ortodox hitközség rabbiszékébe. A haszid vallási vezetőkkel egyetemben elítélte a cionizmus minden válfaját, így a vallásos alapon működő Mizrachit is.[434]

Miután a haszid csoport Szatmáron átvette az uralmat és a várost ellepték a kaftános, pajeszos követők, Marton a helyszínre látogatott. Miután részt vett a rabbi Szimhát Tóra ünnepségén, élményeiről hosszú cikkben számolt be. A haszidok elleni viszolygása, ha nem is tűnt el teljesen, de nagyobb megértéssel fordult feléjük elhívatottságuk, vallási-népi megéléseik miatt.[435] Schön Dezső később arra emlékezett, hogy „*ezen az őszi éjszakán csoda történt: Marton Ernő a haszidizmus bűvkörébe került. Kezdetben csak nézte a szent elragadtatásban éneklő, táncoló tömegeket azután ő is beállt a sorba és a kaftános, szakállas haszidokkal ölelkezve táncolta végig az éjszakát. Cipőjét letaposták, inge ruhája csupa víz volt. De nem törődött semmivel… Marton Ernő meggyőződött arról, hogy a haszid tömeg a zsidó erő nagy tartaléka.”*[436]

3.3. Jogérvényesítés és zsidó politizálás

A szerkesztőség elleni támadás rádöbbentette az erdélyi cionistákat, hogy az új államhatalom a kisebbségek jogait nem garantálja, sőt a fizikai erőszak ellen sem tudja vagy akarja megvédeni a zsidó közösséget. Emiatt az Erdélyi Nemzeti Szövetség az erdélyi zsidók jogvédelmére rendezkedett be. A Szövetség jogérvényesítő képessége politikai tőke és együttműködések hiányában csak korlátozott mértékben tudott megvalósulni.[437] A különböző ügyekben a kormányhoz, minisztériumokhoz felterjesztett kérvényeikre legjobb esetben is csak

[431] Lezajlott az EZSNSZ nagyintézőbizottsági gyűlése. *ÚK*, 1929. április 3. 1-2.
[432] Schön Dezső: Istenkeresők a Kárpátok alatt. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1997. 7.
[433] Schön Dezső: Dr. Marton Ernő slosimjára. *ÚK*, 1960. szeptember 26. 1; Egy ortodox főrabbi kiáltványa az erdélyi zsidósághoz. *ÚK*, 1929. április 13. 2.
[434] Gidó: *Úton* i.m. 87.
[435] Marton Ernő: Három nap és három éjjel tartott Reb Jajlis Szimchat Tórája. *ÚK*, 1934. október 5. 5.
[436] Schön Dezső: DR. Marton Ernő slosimjára. *ÚK*, 1960. szeptember 26. 1.
[437] Gidó: *Úton*… i.m. 59.

ígéretet kaptak. Ilyen formán a jogvédelem nagy részét az *Új Kelet* hasábjaira terelték, ahol nyilatkozatok és tiltakozások formájában öltött testet. A szerepet tudatosan vállalták,[438] úgy tekintettek a lapra, mint amely az antiszemitizmus és jogtiprás elleni harc első frontvonalán állt,[439] *„nem egyszer a villámhárító szerepét is betöltötte, amikor felfogta a zsidóság elleni gyűlölet első csapásait és rohamait."*[440] A szavakkal megformált jogvédelmet elősegítette a cenzúra 1922-es részleges feloldása, amely lazított az erdélyi kisebbségi sajtóra, így az *Új Kelet*re feszülő információ- és véleménykorlátozáson, de teljesen nem szüntette meg azt. 1928. november 21-én kihirdetett rendelettörvény értelmében az ország egész területén megszűnt a sajtócenzúra és az ostromállapot, 1933-ig egy szabadabb időszakot biztosítva az erdélyi kisebbségi újságírásnak.[441] A könnyítések folytán a román hatóságok sok esetben bürokratikus, hatalmi eszközöket használtak az *Új Kelet* elhallgattatására.

A kiadvány harcias hangnemben, következetesen felszólalt a román törvénykezés zsidóságot hátrányosan érintő vonatkozásai ellen, illetve a zsidók ellen foganatosított hatósági intézkedéseket kritizálta. Marton Ernő a lap főszerkesztőjeként élen járt a tiltakozó cikkek írásában. 1925-ös Anghelescu-féle magánoktatási törvény, amely előírta a zsidó oktatási intézményeknek a román vagy zsidó (jiddis vagy héber) nyelv használatát, óriási csapást jelentett a többnyire magyar anyanyelvű erdélyi zsidóságnak. Vezércikkében Marton a közösség megaláztatásáról írt, mivel az anyanyelvüktől való megfosztás méltóságuk sárba tiprását, egyéniségük, identitásuk tagadását jelenti.[442] Tudományos alapossággal felépített cikkében az anyanyelv, nemzeti nyelv és államnyelv közti különbségekre is rámutatott, ettől remélve a törvényhozás szándékainak megváltoztatását. Az asszimiláció híveit tette felelőssé a kialakult helyzetért, akik az impériumváltás után nem voltak hajlandóak a magyar kultúra melletti kiállásukból alábbhagyni, miközben a cionisták küzdöttek a zsidó nemzeti nyelv, vagyis a héber terjesztéséért. A probléma megoldását abban látta, hogy a héber nyelv elsajátításához a kormányzatnak átmeneti időt kellene biztosítania.[443] A sajtóban és memorandumokban megfogalmazott tiltakozások azonban nem értek el eredményt, a törvény decemberben hatályba lépett.

Az ilyen formában alkalmazott jogérvényesítés terén a Szövetség minimális eredményt ért el, így egyre inkább a politika érdekérvényesítésben látták a megoldást. Az *Új Kelet*ben

[438] Marton Ernő: A tizedik évfolyam küszöbén. *ÚK*, 1927. január 1. 1.
[439] Az Új Kelet olvasóihoz. *ÚK*, 1927. február 25. 5.
[440] Marton Ernő: Jubileumunk. *ÚK*, 1954. január 15. 1-2.
[441] Fleisz János: *Az erdélyi magyar sajtó története 1890-1940*. Budapest, Pannonia Kiadó, 2005. 82.
[442] Marton Ernő: Anghelescu miniszter sárga foltja. *ÚK*, 1925. május 12. 1.
[443] Marton Ernő: Anyanyelv, nemzeti nyelv, államnyelv. *ÚK*, 1925. május 21. 1.

Marton már kezdetektől a saját párttömörülés szószólójaként lépett fel. Úgy érvelt, hogy egy egységes zsidó politikai szervezetet a mindenkori kormányok nem tudnak könnyedén eltaposni,[444] valamint a kisebbségek csak egy politikai párton keresztül tudnak egyenlő jogokat kiharcolni.[445] Marton programadó írásaiban irányt mutatott, kifejtette azokat a morális és politikai megfontolásokat, amelyek saját választásai blokk, majd zsidó párt létrehozására késztették a Szövetséget.[446]

Az első politikai szervezkedési kísérletre 1922-ben, a parlamenti választásokat megelőzően került sor. Kezdetben még a demokratikus állapotok hiányára hivatkozva tiltakoztak a választások ellen, később látva egy alternatív zsidó csoport aktivizálódását (Klein Miksa és Molnár Jakab vezetésével)[447] a részvétel mellett döntöttek. 1922. február 14-én került sor az Erdélyi Zsidó Néppárt megalakulására, a lefektetett program lényege, *„a nagyromániai zsidóságnak önálló népkisebbségül való elismerése és felruházása mindazon jogokkal, melyek a népkisebbséget egy demokratikus államban a mai kor eszméi szerint megilletik.”*[448] A párt elnökének Fischer Tivadart választották, vezetősége teljes átfedésben állt a Szövetség elöljáróival, így Marton Ernő is közéjük tartozott.[449] A március elsejére kiírt választásokig azonban számottevő eredményt nem tudtak felmutatni, sem képviselői listák letételére, sem mozgósításra nem került sor, a választási részévételtől végül visszaléptek.[450] Gidó Attila szerint a visszalépéshez hozzájárult a hiányos választói névjegyzék, valamint az erdélyi zsidók korlátolt ismerete a román politikai viszonyokat illetően.[451] Marton a politikai viszályokat Szovátafürdőn pihente ki a nyár közepén.[452]

Az előnyösebb politikai érdekérvényesítésért szélesebb tábort kívántak megnyerni maguknak, először az erdélyi ortodox és neológ hitközségeket magába foglaló egységes szervezet létrehozásán dolgoztak,[453] a kísérlet kudarca után az egységes romániai zsidó szervezet kiépítéséért kardoskodtak. Az eredmény kontraproduktívnak bizonyult, a Román Zsidók Szövetségével (Uniunea Evreilor Români- UER) éles ellentétbe kerültek. A konfrontáció elsődlegesen abból az elvi különállásból származott, hogy az UER a zsidóságot

[444] Országos Zsidó Párt felé. *ÚK*, 1924. december 30. 1.
[445] Marton Ernő: A parasztpárt és a kisebbségek. *ÚK*, 1925. november 12. 1.
[446] Marton Ernő: Miért megyünk a nemzeti párttal? *ÚK*, 1926. február 5. 1-2.
[447] Klein Miksa: Nyílt levél. *ÚK*, 1922. január 26. 2.
[448] Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség felhívása a helyi csoportokhoz és a csatlakozott hitközségekhez az Erdélyi Zsidó Néppárt helyi szervezeteinek megalakítására. Idézi, Gidó: *Úton...* i.m. 163.
[449] A zsidó néppárt nagygyűlése. *ÚK*, 1922. február 15. 4.
[450] Gidó: *Úton...* i.m. 61.
[451] Gidó: *Úton...* i.m. 98.
[452] Marton Ernő: Utazás a föld körül: Kolozsvártól Szovátáig. *ÚK*, 1922. július 15. 5.
[453] Gidó: *Úton...* i.m. 38.

vallási-kulturális kritériumok alapján határozta meg, ezzel szemben az erdélyi cionisták a zsidóság nemzeti meghatározását részesítették előnyben. A regáti szervezet álláspontját a román hatalom a román társadalmi integritás kívánatos beteljesülése miatt is előnyösnek tartotta, ezért tartózkodtak saját politikai párt létrehozásától.[454]

Marton Ernő több cikkben kitért az UER-rel való együttműködés lehetőségeire, de ennek akadályait nem látta könnyen áthidalhatónak. Az egyesülést történelmi, kulturális és világnézeti differenciák hátráltatták, amelynek kitűnő mutatója az eltérő régiók zsidó lakosainak öltözködése vagy nyelve. A legszembetűnőbb különbség világnézeti: míg a regáti lakosság és annak szervezetei „különböző politikai pártok felé való orientálódását kezdte meg", addig *„az erdélyi zsidóság nagy többsége népi, sőt par exellence nemzeti alapon akarja kiépíteni jövőjét… tehát mint önálló népi kisebbség kíván részt venni a Romániai politikai életben.*" Marton mégis egy jövőbeni szövetség létrejöttét vizionálta a két entitást egymás felé sodró összekapcsoló momentumok alapján, amelyeket ő a közös sorssal és veszéllyel azonosított.[455]

Az 1924 szeptemberében Nagyváradon összehívott évi rendes szövetségi közgyűlést Marton azzal a feladattal ruházta fel, hogy a Romániában található zsidó szervezetek közötti organikus kapcsolatot megteremtse és a „nagyromániai zsidóság egységes felépítését" kezdeményezze.[456] A témában az általa napirendre tűzött javaslatot elfogadták, így a delegátusok felhatalmazták *„a vezetőséget, hogy… tovább folytassa a tárgyalásokat a regáti, bukovinai és besszarábiai szervezetekkel az országos cionista föderáció és a Bukarestben felállítandó központi iroda megvalósítása tárgyában."*[457] Az együttműködést a Szövetség programjának gerincét képező kisebbségi elv elfogadásától tették függővé.[458]

Marton Ernő véleményében komoly változás állt be, miután az UER vezetője, Wilhelm Filderman 1925-ben, a román nyelvet kötelezővé tevő iskolatörvény előkészítő fázisában kijelentette, hogy a zsidó tanintézményekben a jiddis és héber nyelv ellenében az állam nyelvét támogatja.[459] Válaszában Marton elismeréssel írt Fildermanról, miközben a tévesnek tartott álláspontjára hívta fel a figyelmét. *„Az eljövendő zsidó generációt egy pillanatig sem szabad abban a tévhitben nevelni, hogy természetes alkotó eleme a román kultúrnemzetnek, mert hiszen*

[454] Gyémánt: i.m. 251; Gidó: *Úton...* i.m. 61.
[455] Marton Ernő: Válasz az elvtelenség pártjának. *ÚK*, 1924. május 6. 3.
[456] Marton Ernő: Az ötödik konferencia. *ÚK*, 1924. szeptember 8. 1.
[457] Véget ért az ötödik országrészi cionista konferencia. *ÚK*, 1924. szeptember10. 1.
[458] Szervezeti jelentés az EZSNSZ VI. konferenciájára az 5685/6. konferenciális évről (1924–1925) . Közzéteszi Gidó: *Úton...* i.m. 197-198; Ursutiu: i.m. 68-69.
[459] Szabó Imre: Az erdélyi zsidóság manifesztumával Bukarestben. *ÚK*, 1925. május 19. 1-2.

még Anghelescu törvényjavaslata is, amely a zsidóság anyanyelveként az államnyelvet tünteti fel, külön nemzetiségnek tekinti a zsidóságot."[460]

A Szövetség és az UER közti bizalmat tovább rontotta a Szövetség Kis Intéző Bizottság két tagjának váratlan lépése. Molnár Jakab és Klein Miksa a hatékonyabb jogvédelem érdekében, 1925 szeptemberében létrehozta az UER erdélyi fiókját.[461] Döntésük indoklásában a két erdélyi kezdeményező a Szövetség jogvédelmi munkájában fellépett hiányosságokra és az erdélyi zsidóság kiszolgáltatottságára hivatkozott.[462] Kezdeményezésükben az is közrejátszhatott, hogy a mindenkori román kormány inkább tekintette az Ókirályságban székelő UER-t tárgyalófélnek, mint a különböző országrészek zsidó szervezeteit, ennek okán képes volt kormányzati döntéseket befolyásolni.[463]Az EZSNSZ vezetősége elítélte a szervezkedést, mivel szerintük az UER jogvédelme az ország zsidóságának románsághoz való asszimilációját szolgálja.[464] Az erdélyi zsidóság politikai egységét a román pártok zsidó kortesei tovább szabdalták, akik egyes településeken igyekeztek szavazatot hozni a Nemzeti Parasztpártnak vagy Liberális Pártnak.[465]

Az 1925-ös helyhatósági választások újból felkészületlenül érték a politikai részvétellel kacérkodó erdélyi cionistákat. A Szövetség vezetősége helyi választási bizottságok megalakítását rendelte el, amelyek jelöltjei közös listákon indultak volna más pártokkal.[466] A Nagy Intéző Bizottság ülésén országos zsidó párt megalakításának előkészületeit is elhatározták,[467] mindhiába, a választásokon való jelenlétet nem tudták biztosítani. Részsikerként könyvelhető el a novemberben létrehozott Zsidó Választási Blokk, amelynek tagjai a Szövetség mellett a neológ-, és ortodox hitközségből, valamint a Poale Cedek iparos egyesületből kerültek ki.[468]

Az ideológiai-politikai csatározásoktól valószínűleg nem függetlenül Marton kíméletlen kritikát mondott a Szövetségre az 1925-ös konferencia előtt, érintve a palesztinai munkát és a szervezet belső működését is. Beszélt a kivándorlás hatékonyabb megszervezésének

[460] Marton Ernő: Harc a zéróért. *ÚK*, 1925. május 20. 1.
[461] Nem alakult meg az Uniunea erdélyi fiókja. *ÚK*, 1925. szeptember 16. 1. 4.
[462] Erdély, Bánság, Máramaros és Körösvidék népi kisebbségi alapon álló zsidóságához! *ÚK*, 1925. október 7. 1.
[463] Gidó: *Úton...* i.m. 59, 61.
[464] Fischer József: Az erdélyi zsidóság és az Uniunea Evreilor Romani. *ÚK*, 1925. szeptember 18; Szervezeti jelentés az EZSNSZ VI. konferenciájára. i.m.
[465] Désen például Weinberger Samu következetesen a Nemzeti Paraszt Párt, míg Ordentlich Ferenc a Liberális Párt szekerét tolta. Lásd: Singer Zoltán (szerk.): *Volt egyszer egy Dés… Bethlen, Magyarlápos, Retteg, Nagyilonda és környéke*. Tel-Aviv, Kiadja a Dés és Vidékéről Elszármazottak Landsmannschaftja, 1970. 177.
[466] A EZSNSZ döntött a községi választásokról. *ÚK*, 1925. október 20. 1-2.
[467] Kimondták az országos zsidó kisebbségi párt megalakítást. *ÚK*, 1925. október 21. 4.
[468] Gidó: *Úton...* i.m. 480.

szükségeségéről, valamint az országos zsidó párt megalakítását hangsúlyozta. Az UER törekvéseit kompromisszumra hajlás nélkül elutasította.[469] A közel 500 delegátus jelenlétében, Marosvásárhelyen lezajlott konferencia fordulópontot jelentett a Szövetség életében. A cionista mozgalom elmélyítése, valamint a gyakorlati munka irányainak kijelölése érdekében,[470] a nemzetközi cionista mozgalom változásait lekövetve cionista pártok alakítását engedélyezték. Négy pártformáció jelentkezett be az erdélyi cionizmus irányítására: a vallásos szellemiséget képviselő, addig különutas mizrachisták, Nussbaum Sámuel és Altmann Sámuel vezetésével, a palesztinai cionista munkáspártok mintájára létrejött „Brit Háávodá", Hamburg József és Kohn Hillel irányításával, a Zeev Jabotinsky[471] politikai elveit hirdető revizionista párt, Székely Béla irányításával, valamint a herzli elvekhez hűen ragaszkodó, centrumban helyet foglaló klálcionisták. Utóbbi szervezésében Marton Ernő és Fischer József jeleskedett, a konferencia tudósítója – kisebb részrehajlással – azt is megjegyezte, hogy a klálcionista párt rendelkezett a legjobban kidolgozott programmal, feladata nem kevesebb, mint *„a többi pártok támogatásával a Szövetség további munkásságát irányítani."* Az ifjúsági szervezeteket a pártoktól elkülönült blokk képviselte.[472]

Az erdélyi zsidó nemzeti mozgalmon belül élesedő ideológiai szembenállást a konferencia egy több évig elhúzódó politikai csatározássá alakította, amelyben a frakciók abban voltak érdekeltek, hogy a Szövetséget saját képmásukra formálják. A pártok már az első konferencián vezető szerepre jelentkeztek, a stafétabotot egymásnak adva kritizálták a Szövetség vezetésének addigi munkáját, főként a haluckérdés (fiatal cionisták) tekintetében. Marton szintén a halucmunka fontosságát emelte ki, de egyben rámutatott a fiatalság politikai befolyásoltságának veszélyeire is. A kommunista ideológia fenyegetésére külön kitért: *„hasznosabb a zsidóságra egy nemzeti szellemben nevelt ifjúság, még ha talán az szélsőséges is, mint azok a zsidó ifjak, akik ma a sziguránca börtönében ülnek"*[473] – utalt a szélsőbaloldali elemek elleni hatósági fellépésre. A kritikákat megszívlelve határozatba foglalták a halucmunka hatékonyabb kivitelezését. Emellett megerősítették álláspontjukat az UER elutasításában és a népkisebbségi elv fenntartásában.[474]

[469] Marton Ernő: A hatodik konferencia előtt. *ÚK*, 1925. november 5. 1; A hatodik konferencia előtt II. 1925. november. 9. 1.
[470] Székely Béla: A konferencia pártjai. *ÚK*, 1925. november 18. 1.
[471] A vásárhelyi konferencia második napja. *ÚK*, 1925. november 25. 1-2.
[472] Négy konferencia párt indul a küzdelemben. *ÚK*, 1925. november 24. 5.
[473] A hatodik cionista konferencia határozatai. *ÚK*, 1925. november 27. 1.
[474] A konferencia után. *ÚK*, 1925. november 28. 1. Az országos cionista konferencia további határozatai. *ÚK*, 1925. november 28. 2.

A Szövetség 1925-ben még mindig nem rendelkezett hatásos politikai erővel. Miután a magánoktatási törvény parlamenti vitáját napirendre tűzték, a vezetőség megbízásából Marton Bukarestbe utazott, hogy más zsidó szervezettekkel karöltve az iskolatörvény módosításáról tárgyaljon. Marton a szövetség manifesztumának alapelveit igyekezett érvényre juttatni: az ő intervenciója hatására Stern Adolf parlamenti felszólalásban tudatta a Szövetség álláspontját, részt vett a romániai zsidó szervezetek delegátusainak találkozóján, valamint találkozott Angelescu miniszterrel is.[475] A miniszterrel folytatott tárgyalások előtt a zsidó szervezetek között a zsidóknak szánt oktatási nyelv kapcsán lépett fel nézeteltérés. A bukovinai és besszarábiai delegáltak a héber mellett a jiddist is követelték, Marton elfogadta a jiddis nyelv lehetőségét, de ragaszkodott hozzá, hogy az nem tekinthető a zsidóság nemzeti nyelvének. Átmeneti jelleggel ő is követelte az anyanyelv jogát, vagyis az erdélyi zsidóság számára a magyart tette kívánatossá. Végül egyöntetű döntés hiányában az oktatási nyelv tekintetében a miniszterhez eltérő javaslatok kerültek benyújtásra. Az összes többi kérdésben egységesen léptek fel, azokat az UER tolmácsolta a kormánynak.[476] A javaslatcsomag hatására a miniszter több kiigazítást is tett, a végső törvényből kikerült a román nyelvet zsidó iskolákban kötelezővé tevő paragrafus, helyette a törvény választást írt elő a román vagy zsidó között. Ez kettős értelmezést tett lehetővé: az egyes iskolák szabadon eldönthették, hogy amennyiben nem kívánnak teljesen román nyelvű oktatást bevezetni, választhatnak a jiddis vagy a héber között. Az iskolák tanítási nyelvétől függetlenül, Románia földrajzát és történelmét, alkotmánytanát kötelezően román nyelven kellett tanítani.[477] A törvény következtében az erdélyi zsidóság jelentős része kiszorult a magyar iskolákból, valamint megnehezítette az erdélyi zsidó diákok oktatását, mivel sem ők, sem a tanerők többsége nem ismerte megfelelően a héber vagy román nyelvet.[478]

A magánoktatási törvény kapcsán ért sérelmek egyre sürgetőbbé tették az EZSNSZ részére a politikai érdekképviselet kialakítását. A két világháború közötti román politika ingoványos talaján sorra buktak meg a kormányok, választások sorát tartották, több alkalmat is biztosítva a zsidóság számára a bekapcsolódásra. Az 1926-os önkormányzati választásokon az EZSNSZ-hez tartozó Zsidó Választási Blokk az ellenzéki Nemzeti Parasztpárttal kötött választási szövetséget.[479] Marton a Választási Blokk tagjaként hosszú vezércikkben sorakoztatta fel érveit a paktum mellett. Legfőképpen a beszűkült lehetőségek terelték a

[475] Az EZSNSZ eredményes tárgyalásai Anghelescu miniszterrel. *ÚK*, 1925. december. 10.
[476] Milyen engedményeket tett Anghelescu a zsidó iskoláknak. *ÚK*, 1925. december 14. 1-2.
[477] Gidó: *Úton...* i.m. 23-24; 37.
[478] Gidó: *Úton...* i.m. 480-481.
[479] Elvileg létrejött a paktum a Zsidó Választási Blokk és a nemzeti párt között. *ÚK*, 1926. február. 4. 1-3.

Parasztpárt irányába őket. Mivel a kormányzó Nemzeti-Liberális Párt nem volt hajlandó a zsidóságnak olyan koncessziókat tenni, mint a magyar pártnak, a két párt közötti tárgyalások megszakadtak. Ehhez szorosan hozzájárult a liberális kormányzat alatt a zsidóságot ért tengernyi sérelem (antiszemitizmus, atrocitások, iskola törvény, másodrendű állampolgárokká süllyesztették a zsidókat), sőt számukra elfogadhatatlan módon a demokrácia visszaszorítása. A gyakorlati céljaik és politikai, erkölcsi felfogásuk is az ellenzéki pártokkal való megegyezés felé sodorták az erdélyi cionistákat. Továbbá, a tárgyalások alatt a Nemzeti Parasztpárt hajlandóságot mutatott arra, hogy a zsidóságot képviselethez juttassa és harcoljon az antiszemitizmus és más sérelmek ellen.[480]

Az erdélyi cionisták nem voltak felkészülve a kampány során tapasztalt, a választási szabadságot megsértő heves küzdelemre. A rendőrség „tűzbiztonsági és közegészségügyi okokra hivatkozva" öt napra bezáratta az *Új Kelet* nyomdáját, ellehetetlenítve a lap megjelenését a választások hajrájában.[481] Lejáró cikkeket fogalmaztak meg a cionista mozgalom ellen valamint az UER erdélyi vezetője, Kelin Miksa a Liberális Párt irányába terelte a zsidó szavazókat.[482] A paktumnak köszönhetően három erdélyi városban (Temesvár, Kolozsvár, Nagyvárad) zsidó jelöltek is bekerültek a városi vezető testületekbe.

1927-ben szintén a kormányzó Liberális Párttal ellenzékben indultak a cionista képviselők. Kasztner Rezső a szerkesztőség – és a vele szoros kapcsolatban álló politikai körök – megbízásából Máramarosszigetre utazott, hogy a város zsidóságának eljuttassa a lapot, mivel azt a helyi hatóságok, a kormányzó Liberális Párt nyomásának engedve betiltották. A városban a román politikai rendőrség, a sziguránca emberei letartóztatták, majd kihallgatása folyamán bántalmazták.[483]

Közben a Szövetség és a napilap szerkesztősége meg kellett birkóznia a növekvő antiszemitizmus rákfenéjével is. Legfőbb információs csatornájukban, az *Új Kelet*ben tudósítások tömkelege készült antiszemita indíttatású támadásokról, amelyekért az ország engedékeny, sőt sok esetben zsidó ellenes hangulatot szító kormányait tették felelőssé.[484] A

[480] Marton Ernő: Miért megyünk a nemzeti párttal. *ÚK*, 1926. február 5. 1-2.
[481] Marton Ernő: Győzött a demokrácia. *ÚK*, 1926. február 22. 1; Az egész ország sajtója tiltakozott az Új Kelet elnémítása ellen. *ÚK*, 1926. február 22. 5.
[482] Öt napra hatóságilag bezárták az Új Kelet nyomdáját. *ÚK*, 1926. február 16. 1; Egy balsikerű zsidó választási gyűlés. *ÚK*, 1926. február 16. 2. A két kisebbségi paktum visszhangja. *ÚK*, 1926. február 6. 1.
[483] Kasztner Rezső: Letartóztatott és megvert Máramarosszigeten Mihály Gábor szigurancája. *ÚK*, 1927. június 30. 3-4.
[484] Jámbor Ferenc: A talyigás. *ÚK*, 1925. augusztus 6. 1; Miért kellett meghalnia Schön Bernátnak. *ÚK*, 1924. július 25. 1; Vádoljuk a kormányt. *ÚK*, 1924. július 30. 1-2. Marton Ernő: Harc egy sír fölött. *ÚK*, 1926. november 18. 1.

közölt cikkek nem minden olvasó tetszését nyerték el. Ez annak volt betudható, hogy a nagyobb városokban, a 20-as években még csak elvétve találkozhattak nyílt zsidó ellenes atrocitásokkal, így sok olvasóban az a képzet alakult ki, hogy a cionista lap túldimenzionálja a jelenséget. Mindeközben a lap munkatársai eltökéltek voltak, hogy felhívják a figyelmet a fokozatosan terjedő zsidó ellenes indulatokra.[485] Ilyen megfontolásból saját tudósítót küldtek Alexandru Ioan Cuza, antiszemita mozgalmi vezér 1925-ben megrendezett erdélyi körútjára, sőt Jámbor Ferenc interjút készített vele. Cuza kertelés nélkül mondta tollba a zsidó újságírónak antiszemita programját, aminek végkövetkeztetése az volt, hogy az országból ki kell űzni az összes zsidót.[486]

Az antiszemita incidensek nem hagyták érintetlenül a „villámhárítóként" működő lapot, 1927-ben a szerkesztőséget újabb támadás érte. Az év decemberében Nagyváradon megrendezett diákkongresszus végeztével a résztvevő diákok zsidó üzletek, házak, zsinagógák megrongálásában, személyek inzultálásában vezették le indulataikat. Akciójukat Kolozsváron folytatták, ahol a támadási célpontok között az *Új Kelet* is szerepelt. A lap Hátszegi Ernő jóvoltából folyamatosan tudósított a kongresszusról, s a kirobbant zavargásokról. Miután a diákok megérkeztek Kolozsvárra a szerkesztőségből a legfontosabb iratokat és eszközöket (írógépek, kartotékok, főkönyvek, kéziratok) két kocsival elszállították. A több száz diákból álló tömeg megostromolta az *Új Kelet* épületét, benne Marton Ernővel és Jámbor Ferenccel. A karhatalom közbelépett, a tömeg nem tudott betörni az épületbe. Egy félóra múlva, az utcafronti szobában lekapcsolt villanyokkal, a teljes létszámmal dolgoztak tovább a szerkesztőségben.[487] Eközben az antiszemita diáksereg a városban hatalmas pusztítást végezett, zsinagógákat rongáltak meg, tóra tekercseket égettek.

3.3.1. A Zsidó Párt megalakítása

Annak ellenére, hogy Marton az EZSNSZ egyben tartásán munkálkodott, az 1926-os konferencia a szervezetet elindította a kettős szétfejlődés útján. A korábban létrehozott pártformációk adták az centrifugális erő egyik alkotóelemét. Az összes párt saját ideológiai irányvonaluk szemszögéből vette támadás alá a Szövetség vezetését. A haluc kérdés komoly súllyal esett latba, a klálcionisták és a Brit Haavoda is magának követelte a felkészítés

[485] Jámbor Ferenc: Egy régi interjú Cuzával. *ÚK*, 1954. január 15. 5.
[486] Jámbor Ferenc: Az Új Kelet munkatársának vitája Cuza professzorral. *ÚK*, 1925. november 11. 1-2.
[487] Barzilay István: Örök novella. *ÚK*, 1934. március 31. 15-16.

megszervezését és kivitelezését.[488] Ahogy az a két évvel későbbi tanácskozáson kiderült, a vita lényegében az anyagi források elosztása és a Szövetség palesztinai munkájának ideológiai beállítottsága körül zajlott.[489] Az erdélyi cionista mozgalom belső hatalmi harcát továbbá befolyásolta még a nemzetközi mozgalmon belüli pártösszetűzések is, amelyek a cionista intézményeket és a Palesztina építést uraló munkásmozgalom[490] és annak vad kritikusa, a jobboldali, militáns revizionista szárny között zajlottak.[491] Idomulva az anyapártokhoz, az erdélyi mizrachisták a vallásos nevelést, a munkáspártiak Palesztina békés építését, míg a revizionisták az angolok Palesztinai politikája elleni hangsúlyosabb fellépést követelték.

A 20-as évek közepétől a cionista konferenciák ügyrendje szükségessé tette, hogy a delegátusok valamely cionista blokkhoz vagy párthoz tartozzanak. Az 1929-es konferenciát megelőzően a párformátumok részéről addig nem látott kampány vette kezdetét a nagyobb delegátusszám eléréséért. Az *Új Kelet* Szövetség párton felül álló lapja közölte az összes párt programját és felhívásait. Marton Ernő a Klálcionista, vagyis az általános cionista blokkhoz tartozott, a Szövetség három első elnökével (Fischer Tivadar, Fischer József, Vermes Ernő) egyetemben. A Klálcionista párt az EZSNSZ működésének egyedüli letéteményeseként tekintett magára. A vezetőségében elfoglalt döntő súlyuk arra szolgált biztosítékkal, hogy a pártpolitikai érdekeken felülemelkedve vezetni tudják a szervezetet. „*Annál fontosabb, hogy a csoport, amely a cionizmus kérdésében minden mellékszemponton felülemelkedik, az úgynevezett klálcionisták csoportja, amely az egész mozgalom gerincét és alappillérét alkotja, domináló súllyal léphessen fel és dönthesse el a felmerülő problémákat.*" – érveltek kiadott pártprogramjukban. A program a legtisztább herzli cionizmus képviseletének szentelte a pártot, híven követte Chaim Weizmann, a Zsidó Világkongresszus elnökének politikai krédóját: Palesztina felépítésének elsőbbségét, a zsidó többség kialakítását Palesztinában, békés együttélést az arab népességgel, védekezést ellenük, ha érdekeik ez kívánják, valamint vallásszabadságot. Az erdélyi cionista mozgalom tekintetében a helyi csoportok felrázását, decentralizációt, aktív kultúrmunkát és feszes pénzügyi szabályozást hirdetett.[492]

Az általános cionisták leghangosabb bírálói a revizionisták voltak, a kilencedik konferencia előtt vezetőség-, és szemléletváltást követeltek. A Cionista Világszervezet ellen felvetett bűnök lajtromát sorolták az EZSNSZ klálcionista vezetőségére is: „*A klálcionista*

[488] A nagyváradi konferencia második napja. *ÚK*, 1926. november 9. 6.
[489] A konferencia általános vitája. *ÚK*, 1928. június 13. 2.
[490] Ide tartozott ekkor az Achdut Haavoda és a Hapoel Hacair, amelyek 1930-ban Egyesült Munkáspárt néven olvadtak össze.
[491] Laqueur: i.m. 316-120.
[492] Klalcionista Blokk felhívása a IX erdélyi cionista konferencia választóihoz. *ÚK*, 1929. november 27. 7.

szellem, amely az erdélyi cionista szervezetet is hatalmába kerítette, és amely a színtelenség, határozatlanság és tiszta célkitűzés hiányának bélyegét nyomta rá erre a szervezetre is, meg kell szűnjön… Pénzgyűjtő szervezetté alakult át a cionista szervezet és egyedül a pénzek adminisztrációjával foglalkozik ma." A Szövetség vezetőit azért ostorozták, mivel a szervezet felhagyott az asszimiláció elleni küzdelemmel.[493] A kijelentés egyértelműen politikai támadásként értelmezhető, mivel a Szövetség ideológusa, Marton Ernő asszimiláció ellenes álláspontja széles körben ismeretes volt.

A Szövetség vezetésére nagy nyomás nehezedett a konferencián is, egyértelmű volt számukra, hogy a baloldali Brit Haavoda vagy a Revizionisták felülkerekedése esetén a Szövetségben testet öltő egység szempillantás alatt darabokra hull. A Klálcionisták végül megszerezték a delegátusok döntő többségét,[494] így a pártviadalokba belefáradt, és lemondását fontolgató Fischer Józsefet választották újra elnöknek. A gyűlés mégis a revizionisták és munkáspárti delegátusok hangos szóváltásától vált emlékezetessé. A revizionisták a Hitachdutot (Brit Haavoda) a nemzetközi cionista munkásmozgalom követése miatt hazaárulással vádolták, a baloldali mozgalom pedig az „ultranacionalisták" megbélyegzését követelte. Végül a klálcionista vezetés közvetítésével rendezték a nézeteltérést.[495] A pártviadalok a konferencia után csillapodni látszottak, a következő években hasonló összecsapásokra nem került sor.

Az erdélyi zsidó nemzeti mozgalomban kifejlődött másik széthúzó erőt a román választásokon elindulni képes zsidó politikai alakulatról vallott eltérő elképzelések táplálták. A zsidó politikai pártnak az erdélyi cionisták táborában Marton lett az egyik legfontosabb propagálója. Az ő szeme előtt az Országos Zsidó Párt megalakítása lebegett elérendő célként, nem függetlenül attól a ténytől, hogy egy erdélyi jellegű zsidó párt megalakítása nem bírt vonzerővel a Szövetségen kívül álló nem cionistákra.[496] Marton úgy gondolta, hogy az egész országra kiterjedő alakulat megteremtheti a szétforgácsolt zsidó politikai egységet, miközben kulturális-vallási hovatartozását senkitől nem vitatná el.[497] 1926-ban kísérletet tettek a formáció létrehozására,[498] az éves konferencián Marton javaslatára deklarációba foglalták, hogy minden

[493] Knöpfler Bernát: Kiadvány – A revizionisták a kilencedik erdélyi konferencián. ABGRI, 3. fond, 42. dosszié. fóliószámozás nélkül
[494] A 159 delegátus a következő képpen oszlott meg: Klálcionisták: 52, Revizionisták 28, Barisszia 27, Hitahdut 24, Mizrachi 23, Pártonkívüli 5. Lezajlott a ZSNSZ jubiláris konferenciája. *ÚK*, 1929. december 28. 1.
[495] ABGRI. 3. fond, 33. dosszié. 14-16; 32. Jegyzőkönyv EZSNSZ 9. konferenciájáról.
[496] *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség VII. konferenciája az 5686. évi működésről. 1926. november 7-9*. Cluj [Kolozsvár], Kadima Ny., 1927. 4
[497] Marton Ernő: A temesvári zászlóbontás. *ÚK*, 1926. október 28. 1.
[498] Országos Zsidó Párt megalakulását jelentették be Temesváron, de a kezdeményezés elhalt.

erejükkel „az országos zsidó párt megalakulásáért fognak küzdeni."[499] A következő fontos állomás a cél elérésében 1927, amikor sor került a Nagyromániai Cionista Szervezetek Legfelsőbb Tanácsának (Consiliul Superior al Organizaţiilor Sioniste din România) létrehozására, amely az ország különböző részein tevékenykedő cionista szervezeteket abból az elgondolásból tömörítette, hogy a nemzeti eszme alapján folytatott érdekképviseletet és a közös munkát összehangolják. A Tanácsban az erdélyi cionistákat Marton Ernő, Szőnyi Géza és Wienberger Nándor képviselte.[500]

A Szövetség erőfeszítéseinek dacára az országos zsidó párt létrejötte elérhetetlennek látszott az UER-el vallott politikai és ideológiai nézetkülönbségek miatt. Az 1927-es parlamenti választásokon az UER a kormányzó liberális párttal kötött paktumot, miközben a Zsidó Választási Blokk, Marton hathatós közreműködésével, a Parasztpárttal indult. A választások előtt azzal próbálkoztak, hogy az országos zsidó szervezeteket egységes listán tömörítsék. Marton és Filderman pártjuk képviseletében találkoztak, azonban nem voltak képesek meggyőzni egymást a politikai szövetségük felrúgásáról és a másikhoz való átállásról.[501] Filderman amellett érvelt, hogy az országból hiányoznak a demokratikus alapok és az antiszemitizmus az összes román pártokat áthatja, így a kormányzásra legesélyesebb erővel érdemes szövetségre lépni, mivel a biztos politikai képviselettel előnyöket lehet kicsikarni a zsidóságnak. Marton demokrata felfogása, illetve szabadságjogok iránt érzett lelkesedése miatt nem tudott ellenfele nézeteivel azonosulni, a Parasztpártban a demokrácia megtestesítőjét látta, a liberális pártot pedig, a múlt antiszemita eseményeiben vállalt részvétel miatt alkalmatlannak gondolta a zsidóság problémáinak megoldására.[502]

A Zsidó Választási Blokk a Nemzeti Parasztpárttal szövetségben az 1926-os választásokhoz hasonlóan, 1927-ben sem tudott képviselőt bejuttatni a parlamentbe. A vereség annál is inkább fájdalommal élték meg, mivel az a választásokat megnyerő Nemzeti Liberális Párt révén az UER színeiben indult Jakobi Emil képviselő lett. 1928-ban a kormányt váltó, Nemzeti Parasztpárttal kötött egyezség alapján a Nemzeti Szövetség részéről Fischer Tivadar (1928–1931) és Fischer József (1928–1933) nyertek képviselői mandátumot.[503] Korábban a máramarosi zsidóságban felfedezett politikai potenciált felhasználva, Fischer József képviselőt a megyéből, míg Fischer Tivadart Bihar megyéből jelölték.

[499] Véget ért a nagyváradi cionista konferencia. *ÚK*, 1926. november 10. 1-2.
[500] Megalakult a romániai cionista szervezetek legfőbb tanácsa. *ÚK*, 1927. április 28. 1.
[501] Marton Ernő: Nem követjük Önt Fildermann doktor. *ÚK*, 1927. június 30. 1.
[502] Uo; Marton Ernő: Csináljunk reálpolitikát. *ÚK*, 1927. július 2. 1.
[503] Gidó: *Úton...* i.m. 62.

A politikai sikerek arra késztették Martont, hogy a Parasztpárttal kötött paktum cementezésén dolgozzon. Az új konstellációban az *Új Kelet* hathatós propagandát fejtett ki a választások alkalmával. A sajtó felületére összpontosuló választási kampány minden eleme megtalálható a zsidó lapban, így a Zsidó Választási Blokk programjának, céljainak hangoztatása, a szövetséges Parasztpárt érdemeinek ismételgetése, jelöltek bemutatása, tudósítások a kampánykörutakról és az ellenfelek (esetünkben a Liberális Párt és a velük szövetkező regáti zsidó szervezet) denunciálása. Talán a legnagyobb erőfeszítést az olvasók meggyőzése jelentette, hogy a Parasztpárt méltó a zsidóság támogatására, győzelmük esetében pedig követeléseiket maradéktalanul teljesítik. Ennek érdekében Marton a párt vezetőjét, Iuliu Maniut emelte főszerepbe, aki szerinte egy személyben meghatározza a párt jellegét, ideológiai irányait.[504]

Részben a kormánypárt és magyar sajtó támadásai, részben a nagyobb tömegbázis elérése érdekében Marton a Szövetséget és a Zsidó Választási Blokkot két külön entitásként kezelte. Úgy állította be, hogy a cionisták csupán állampolgári kötelességből vesznek részt az országos politikában: „*Ettől eltekintve azonban az Erdélyi Zsidó Választási Blokknak nemcsak cionisták a tagjai, hanem mindazok a zsidók, akik a népkisebbség elv alapján állnak, s akik ilyenformán, nem tagjai más román, vagy kisebbségi, vagy osztálypártnak.*”[505] Természetesen ez távol állt a valóságtól, ami azt is bizonyítja, hogy a két szervezet vezetőségében szinte teljes volt az átfedés.

Marton Ernő kezdetben társaival együtt hitt a gyulafehérvári nemzetgyűlésen kinyilvánított kisebbségvédelmi pontok megvalósulásában, a román belpolitika realitásai azonban kijózanítólag hatottak rá. Újra és újra szomorúan konstatálta Gyulafehérvár szellemiségének sárba tiprását, a gyakorlatot, amiben a nemzeti kisebbségeket kiforgatják a jogaikból.[506] A gyulafehérvári rendelkezések és általában a zsidó kisebbségi jogok garantálását 1927-től mindinkább a Nemzeti Parasztpárt, és annak vezére Iuliu Maniu személyében látta megvalósulni.[507] Elveikben egyetértett Iuliu Maniuval, politikai szövetségben álltak egymással, sőt még rokoni szállak is egymáshoz fűzték őket,[508] nem meglepő tehát, hogy a pártvezérről személyes, meleg hangú portrét közölt. A pártját vaskézzel irányító, de közben mindenki felé

[504] Marton Ernő: A román Massaryk. *ÚK*, 1927. július 6. 1.
[505] Marton Ernő: Egy kis vita az állampolgárságról. *ÚK*, 1928. november 30. 1.
[506] Marton Ernő: Gyulafehérár hatodik évfordulója. *ÚK*, 1924. december 1. 1; Erdély tradíció ellen. ÚK, 1925. január 15. 1.
[507] Marton Ernő: Gyulafehérvár miatt. ÚK, 1927. július 4. 1.
[508] Gidó: *Két évtized*… i.m. 290.

nyitott köntösben tetszelgő politikus[509] nemcsak Martonban élesztette fel az antiszemitizmus megszűnésének, a jogegyenlőség beteljesítésének és a zsidó nemzeti önrendelkezés elérésének lehetőségét, hanem bizonyosan a portrét olvasó erdélyi zsidók tömegében is.

Marton a zsidó belpolitika útját nemcsak a sajtóban egyengette, hanem szervezőként is kivette részét. A Nemzeti Parasztpárt kormányra kerülése és a két erdélyi zsidó képviselő megválasztása után Bukarestbe utazott, ahol segédkezett a négy cionista képviselőből (Mayer Ebner,[510] Michael Landau[511] és Fischer Tivadar, Fischer József) létrejött Zsidó Parlamenti Klub irodájának felállításában. A klub megalakításával új korszak beköszöntét hirdette, mivel először Románia történetében *„a zsidóság, mint önálló szervezett csoport jelentkezik a román törvényhozás házaiban.*" Teljesült másik rég óhajtott vágya, a parasztpárt győzelmével egy kedvezőbb atmoszféra kialakulása vette kezdetét „*amelyben a romániai zsidóság életbevágó problémái nyugodtan és az ellenséges indulatok kirobbanása nélkül lesznek megtárgyalhatók.*"[512] Részt vett a parlamenti ülésszakokon, ami egyre inkább meggyőzte a saját politikai párt megalakításának szükségességéről. A törvényhozás kapcsán azt a következtetést vonta le, hogy a más pártok listáján bekerült zsidó képviselők zsidókat elárulva saját pártjukat szolgálták.[513] Ebből kifolyólag „*a romániai zsidóság számára csak egyetlen politikai út járható, ez pedig az önálló népi kisebbség útja. Népi érdekeinket nem bízhatjuk rá és nem szolgáltathatjuk ki egyetlen más politikai pártnak sem és még kevésbé szabad valamely párt uszályhordozójává szegődnünk.*"[514]

A román fővárosban keserűen azt is tudomásul kellett vennie, hogy a Nemzeti Parasztpárt kormányzása nem feltétlenül a demokrácia és teljes állampolgári szabadság jelszava alatt zajlik, az új kormány elődjéhez hasonlóan olykor kemény hangot ütött meg a zsidósággal szemben.[515] Az egyértelműen észlelt negatívumokat a főszerkesztő „magyarázatai" tompították a lap olvasói előtt. A Nemzeti Parasztpárt megkérdőjelezhető döntései és a rossz kormányzás felé vezető jelek nem a párt és annak elképzeléseinek tudható be, hanem a kormány személyi összetételében, állította Marton. E szerint a kitűnő politikai kvalitásokkal rendelkező Iuliu

[509] Marton Ernő: Az összes gyeplők Maniu kezében vannak. *ÚK*, 1929. március 28. 3.
[510] Mayer Ebner (Czernowitz, 1872– 1955, Izrael): újságíró, politikus, a bukovinai cionista mozgalom egyik legfontosabb vezetője. 1926 és 1933 között több ízben választották a román parlament felsőházába. Lásd. Andrei Corbea-Hoisie: Ebner, Mayer. *The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe.* https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Ebner_Mayer *letölve 2020. május 21.*
[511] Michael Landau: ügyvéd, újságíró, a kisinyovi Unzer Zeit c. újság igazgatója. Zsidó parlamenti képviselő.
[512] Marton Ernő: Zsidók a parlamentben. *ÚK*, 1929. január 22. 1.
[513] Marton Ernő: Zipstein és Rosenberg. *ÚK*, 1929. július 23. 1.
[514] Marton Ernő: Új év, új remények. *ÚK*, 1929. október 5. 1.
[515] Marton Ernő: Costachescu igazi arca. *ÚK*, 1929. december 17. 1; Marton Ernő: A munka minisztériumát! *ÚK*, 1929. november 6. 1.

Maniu és szűk köre a párt programját képviselik, párttársaik azonban csak érdek vezérelt szereplők.[516] A főszerkesztő néha kritikusabb hangot is megütött, például mikor emlékeztette a Parasztpárt első emberét a zsidóság lankadatlan támogatására, miközben számon kérte az ígért demokratizálódást és a zsidó jogproblémák orvoslását.[517] A bírálatok ellenére olvasóiban nem hagyott kétséget afelől, hogy a Nemzeti Parasztpárt a romániai zsidóság egyetlen esélye egy olyan törvényi bázis és közhangúlat megteremtésére, amelyben a zsidók teljes értékű polgárokként élhetnek. Ezért is üdvözölte kitörő örömmel a Parasztpárt kormányalakítását 1930-ban. Eufórikus hangulatát jelzi, hogy hosszan tartó nyugodt és stabil kormányzást jósolt az új kormánynak.[518]

A román koalíciós párttal szemben felmerült kétségek ellenére az 1930-as helyhatósági választásokon több helységben is együtt indultak, miközben keresték a lehetőséget más formációkkal történő együttműködésre is.[519] A siker maximalizálását tekintették prioritásnak, amely eddig nem látott összefonódásokat eredményezett. Kolozsváron a Parasztpárttal, OMP-Szociáldemokrata szövetséggel, valamint a német párttal kötöttek technikai kartelt.[520] Marton örömmel konstatálta a paktum létrejöttét, mivel így elkerülhették a szükségtelen választási küzdelmeket, egyben pedig a magyar kisebbség részéről a zsidó politizálás létjogosultságának elfogadását is jelentette.[521]

A paktum alapján a Zsidó Választási Blokk öt helyet kapott, amelyre azonban nyolcan nyújtottak be jelölést, köztük Marton Ernő is. A belső titkos választáson Marton kapta a legtöbb szavazatot, azonban a felmerült személyes és szervezeti ellentétek miatt a végső lista kisebb korrekcióra szorult, amelyen Fischer Tivadar és Schwartz Jakab mögött a harmadik helyre került, Noszin Mór és Klein Miksa előtt.[522] A módosítás során Kohn Hillel helyett Schwartz került be a jelöltek közé.[523]

A Nemzeti Parasztpárt kormányzása lehetővé tette a viszonylag szabad választásokat, így a zsidó képviselők is aktívan kampányoltak megválasztásukért. Az egyik kolozsvári

[516] Marton Ernő: A munka minisztériumát! *ÚK*, 1929. november 6. 1.
[517] Marton Ernő: Nyílt levél Maniu Gyula miniszterelnökhöz. *ÚK*, 1930. május 15. 1.
[518] Marton Ernő: Maniu kettős győzelme. *ÚK*, 1930. június 14. 2.
[519] Kolozsváron és Máramarosban a nemzeti parasztpárttal kötött választási kartelt a Zsidó Választási Blokk. *ÚK*, 1930. január 18. 4.
[520] Románok, zsidók, magyarok és szocialisták közös listával vesznek részt a kolozsvári választásokon. *ÚK*, 1930. február 12. 1.
[521] Marton Ernő: A kolozsvári paktum. *ÚK*, 1930. február 13.
[522] A kolozsvári zsidóság megejtette a jelöléseket a tanácsválasztásra. *ÚK*, 1930. február 27. 3; Marton Ernő: A jelölések után. *ÚK*, 1930. március 5. 1.
[523] Gidó Attila: Az ideológiai utas. Kohn Hillel életpályája. Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012. 140.

választási gyűlésen Marton az erdélyi zsidóság politikai gondolkodásában bekövetkezett átalakulásról beszélt. Az EZSNSZ szisztematikus nevelő munkájának köszönhetően az erdélyi zsidóság önálló politikai kisebbségként emancipálta magát.[524] A liberális atmoszféra ellenére a választás napja nem múlt el incidens nélkül, az antiszemita diákok megfélemlítették a zsidó szavazókat. Az *Új Kelet* riportja ad közelebbi képet a választás napjáról:

> *„A zsidó jelöltek dr. Marton Ernő, Schwartz Jakab, Noszin Mór mérnök, és dr. Klein Miksa az egész nap folyamán járták a szavazókerületeket, hogy ellenőrizzék és megakadályozzák a presszió és a brutális aktusoknak sorozatait. A kora reggeli órákban már kezdetét vette a zsidó választók terrorizálása. Kettős, hármas csoportokban antiszemita diákok járták be a várost, bementek a zsidó üzletekbe, zsidók által lakott házakba és egyik-másik helyen revolverrel fenyegetve közölték, hogy adják át nekik a választási igazolványaikat. Délelőtt tíz órakor az Eperjes-utcában inzultáltak néhány, a sorban állót…”*[525]

A Zsidó Blokkból a kolozsvári városi tanácsba négy képviselőt választottak be, köztük Marton Ernőt. A kartellmegegyezés egyik pontja kikötötte, hogy a koalícióban résztvevő pártok mindegyikének biztosítanak egy-egy alpolgármesteri tisztséget, így az alku alapján Marton alpolgármesteri tisztséghez jutott. A jelölést Marton ismertségének és jogi végzettségének köszönhette, mivel a román törvények szerint a városvezető helyettesének ilyen képesítéssel kellett rendelkeznie.[526]

A választási siker és az országos zsidó pártformáció megalkotásának lehetetlensége egyre inkább egy kimondottan erdélyi zsidó politikai formáció létrehozása irányában sodorta a Szövetség vezetését.[527] A Szövetség 1930. április 24-én tartott Nagy Intézőbizottsági ülésén kimondta az Erdélyi Zsidó Párt megalakítását. Marton szemében a megoldás távol esett az ideálistól, de kompromisszumra kényszerült. Több társával együtt abban reménykedett, hogy az új pártalakulat alapját fogja képezni az országos zsidó pártnak, amelynek „megvalósítása továbbra is elsőrangú feladatát kell, hogy képezze a Szövetség vezetőségének.”[528] Az Erdélyi

[524] Imponáló egységgel vonul fel Kolozsvár zsidósága vasárnapi népgyűlésre. *ÚK*, 1930. március 11. 1.
[525] Izgalmak közepette zajlottak le az ország nagy városaiba a választások. *ÚK*, 1930. március 15. 1-2.
[526] Vasárnap délután… *Ellenzék*, 1930 február 23. 4; Hatalmas botrányok közepette zajlott le a kolozsvári városi tanács alakuló ülése. *ÚK*, 1930. június 12. 1,3.
[527] Fischer József: Községi választások után. *ÚK*, 1930. március 29. 1.
[528] Az Erdélyi Zsidó Párt megalakítását mondotta ki a Szövetség NIB. *ÚK*, 1930. április 30. 5.

Zsidó Párt váratlan megalakulását Marton igyekezett egy hosszú cél megvalósulásaként beállítani. Amellett érvelt, hogy már 1920-ban kitűzték egy saját párformáció létrehozását azonban tíz éves politikai nevelő munkára volt szükség, hogy az erdélyi zsidó társadalomban kineveljék a szükséges politikai öntudatot. A Szövetség által végzett nevelés inkább a szükség hozta kényszer, mintsem tudatosan vállalt cselekvés volt. A választásokon elért nagyszerű eredmények megmutatták, hogy a nevelés meghozta gyümölcsét, így sor kerülhetett a politikai párt létrehozására.[529] Amit Marton egy hosszútávú cél betetőzésének akart bemutatni valójában egy utólagosan konstruált narratíva benyomását kelti, a valóságban a politikai részvételük az aktuális politikai erőviszonyoktól függött. A Zsidó Választási Blokk nem egy tudatos, a zsidóság politikai nevelését elősegítő szerv szerepét töltötte be, hanem csak a kampányok időszakára korlátozódott, félkész megoldásként működött az egységes országos zsidó politikai szervezet és a szövetség politikai aspirációi között.

Az Erdélyi Zsidó Párt megalakítása a Szövetségen belüli súrlódások enyhítésére is szolgált, mivel sokan úgy gondolták, hogy[530] a belpolitikai részvétel rovására az eredeti cionista célok háttérbe szorultak. Már az 1926-os konferencián felvetődött a két törekvés szétválasztása, azt követően valamennyi konferencia foglalkozott a problémával. A Szövetség partiumi városokba kihelyezett tagozatai szólaltak fel letöbbször a Palesztina-építés és a belpolitika szétválasztásáért.[531]Az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom nem egyedüliként került ebbe az ellentmondásos helyzetbe, a közép-kelet-európai államokban fellelhető cionista körök szimultán törekedtek zsidó parlamenti képviseletre és a zsidó többségű Palesztina kialakítására. A cionizmus ezen két oldala potenciálisan ellentétbe került egymással. Ha a cionistáknak sikerült volna nagyságrendekkel jobbá tenni a kelet-európai zsidók életét, akkor követőik valószínűleg nem kívánkoztak volna Palesztina reményében elhagyni az országot.[532]

Marton és a politikai alakulat pártolói úgy gondolták, hogy egy saját párt alakításával képesek lesznek különválasztani a két funkciót, egyben pedig a hangoskodókat is lecsendesíthetik. Azonban az elégedetlenség, illetve vezetőség elleni kritika már megállíthatatlanná terebélyesedett. A szétválasztást a Szövetség székhely-áthelyezésével elérni kívánó leghangosabb szószólóként Jordán Viktor, a szatmárnémeti tagozat egyik vezetője lépett fel.[533] Ő, Marton ellenében már 1929-ben elérte, hogy a Szövetség pénzügyi problémáinak

[529] Marton Ernő: Mire tanít a szabadság ünnepe. *ÚK*, 1930. április 12. 1.
[530] Tizenegy temesvári vélemény a cionista központ áthelyezésének kérdéséről. *ÚK*, 1929. november 22. 2.
[531] Két hónapon belül összehívják… *ÚK*, 1928. február 21. 1-2.
[532] Ezra Mendelsohn: *On Modern Jewish Politics*. Oxford University Press, 1993. 69.
[533] Ben Eleázer: Az Erdélyi cionista szervezet problémái. *ÚK*, 1929. november 20. 2.

megoldása miatt a palesztinai két alap (KKL és KH) nagyságrendileg magasabb pénzügyi bevételeit a Szövetség alá vonják.[534] A szétválasztás kérdésében is Jordán féle szándék győzedelmeskedett.

Az 1930-ban tartott 11. cionista kongresszuson Marton Ernő beszédében lezárta a „kolozsvári érát", amelynek legfőbb eredményeit abban jelölte meg, hogy „a Szövetség programját cionista ideológiával oltotta be," majd egy „olyan dualista alkotmányt teremtett, amely egyforma súlyt helyezett a belpolitikai és cionista tevékenységre." A fejlődés következtében a cionizmus egyre jobban utat tört magának a belpolitikával szemben, így szükségessé vált kizárólagossá tenni azt. Végül Marton terjesztette be a javaslatot a Szövetség székhelyének Temesvárra való áthelyezéséről, amelyet a delegátusok nagy többséggel elfogadott.[535] Martont társelnöknek választották, így a szervezet vezetésének kötelékében maradt, azonban a földrajzi távolság, és politikai elfoglaltságai egyre kevésbé tették lehetővé számára az aktív részvételt a „cionista" vagyis Palesztinai munkában.

A székhely-áthelyezés az mutatja, hogy Marton és a kolozsvári vezetőség belátta az ellentmondást a belpolitika és Palesztina építése között, e két törekvés teljes szétválasztását tartották eszmeibb megoldásnak. Marton úgy gondolta, hogy a Kolozsváron maradt politikai csoport a román belpolitikában további eredményes munkát tud majd kifejteni, miközben Temesváron az új baloldali generáció veszi át a kivándorlási, építési feladatokat. Marton ezzel egyidőben azt is hitte, hogy Palesztina meghódítása egy több nemzedéken átívelő folyamattá hosszabbodik, amelynek első szakaszában a diaszpóra zsidóságot kell megerősíteni, átnevelni, végső soron népi alapokra helyezni és nemzetiségi köntösbe bújtatni.[536] Írásaiból, megszólalásaiból levonható a következtetés, miszerint ő nem számított arra, hogy saját életében bekövetkezik a zsidó állam megalakulása, így neki és harcostársainak nem lesz lehetőségük küzdelmük tárgyába, Palesztinába vándorolni. A prioritásváltásban minden bizonnyal a Palesztinából érkező hírek is befolyásolták: a gazdasági nehézségekről, lakhatási kilátástalanságról, valamint a britek palesztinai politikájáról. Ne feledjük, Marton (a cionista vezetőkhöz hasonlóan) ekkor még nem járt Palesztinában, az ottani helyzetképről csak híradásokból értesült. Az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom első generációjára jellemző volt a szólamok szintjén hangoztatott kivándorlásra buzdító cionista munka, miközben a tényleges

[534] Lezajlott az EZSNSZ jubiláris konferenciája. *ÚK*, 1929. december 28. 1.
[535] A nagyváradi konferencia… *ÚK*, 1930. október 28. 1-3.
[536] Marton Ernő: Csalódások esztendeje. *ÚK*, 1930. szeptember 23. 1.

kivándorlás minimálisan valósult meg.[537] Ahogy Gidó Attila rámutatott könyvében, a mozgalom első korszakát leginkább az Áhád Háám féle kultúrcionizmus vagy a Simon Dubnov által képviselt zsidó autonomizmus (népi mozgalom) jellemezte, nem a szó szoros értelemben vett kivándorlásra törekvő cionizmus.[538] Ezt a felállást érzékeltette a szellemes mondás, miszerint Erdélyben *„cionistának nevezzük azt a zsidót, aki egy másik zsidó pénzén egy harmadik zsidót kiküld Palesztinába."*[539] Marton kollégája, Jámbor Ferenc később bevallotta, hogy változatos érvekkel győzködték magukat a maradás fontosságáról: *„Mi nem aljazhatunk. Ránk itt van szüksége a mozgalomnak. Ki vezetné a cionizmust, ha mi magára hagynánk?"*[540] A romániai zsidóság viszonylagos jóléte és a jogbiztonság szabott gátat a tömeges kivándorlásnak. A második világháború előtt a megnövekedett kivándorlási hajlandóság leginkább a szociális, gazdasági nehézségek illetve antiszemitizmus kiújulásának indokán támadt fel, mintsem cionista elszántságból.[541]

A Szövetség munkájának szétválasztása összességében a szétesés megakadályozását szolgálta, valamint hozzájárult a cionista pártok lecsendesítéséhez. Krausz Naftali, a mozgalom egyik tagja szerint a két szervezet eltérő szerepet töltött be a cionista mozgalomban. A kolozsváriak voltak a cionizmus úttörői Erdélyben, kiváltságosok, az ő vallásilag átitatott cionizmusukkal univerzális, távoli és elérhetetlen célokat hajszoltak partikuláris, könnyen elérhető célok helyett. Ezzel szemben a temesvári vezetőség a pontos megvalósítható projekteket részesítette előnyben, amelyek kiszámíthatók és rövid időn belül megtérüléssel kecsegtetnek. Emellett *„több súlyt kívánt helyezni a pontos, minden nap meghatározható és ellenőrizhető adminisztrációra."*[542]

A cionista munka súlypontjának Temesvár-központúvá válása maga után vonta a cionista sajtó alkalmazkodását is. Az *Új Kelet* szerepét, a nemzeti mozgalommal kapcsolatos események ismertetésében fokozatosan a temesvári *Neue Zeit–Új Kor* vette át. A kolozsvári lap pedig egyre nagyobb teret szentelt a bel- és külpolitikai cikkeknek.[543]

---

[537] Gidó Attila szerint a két világháború között kb. 4000-5000 személy vándorolhatott ki Erdélyből Palesztinába. Lásd: Gidó: „Szabad haza"… i.m. 52.
[538] Gidó: *Két évtized*… i.m. 224.
[539] Két arcvonal. *Hatikva*, 1955; Jámbor Ferenc: Így érkeztünk haza húsz évvel ezelőtt. *ÚK*, 1961. április 28. 2.
[540] Jámbor Ferenc: Így érkeztünk… Uo.
[541] A lengyel zsidóság Palesztina irányába történő vándorlásában az játszott főként szerepet az 1920-as évek közepén (negyedik alija), hogy befagyasztották az Amerikába irányuló bevándorlást valamint a lengyel gazdasági reformok folytán beállt gazdasági nehézségek támadtak. Lásd: Mendelsohn: *On modern Jewish politics*… i.m. 68.
[542] SIHR. Naplók I (37. doboz), T3C7. 12-13. f.
[543] Gidó: *Úton*... i.m. 65.

3.4. Az Új Kelet belső átalakulása

A 20-as évek végén az *Új Kelet* szerkesztőségének belső életét anyagi indíttatású összetűzések nehezítették. Az előzményekhez hozzátartozik, hogy a kiváló szónoki képességű Giszkalay János több ízben szervezett körúton nagyobb összegeket szerzett a kiadóhivatal számára.[544] A pénzügyi sikereknek köszönhetően Giszkalay, Marton és nagyobb pénzadományokkal az újságot segítő Léb Ödön 1923 végén megalakították a Kadima RT-t és az *Új kelet* kiadói jogát bérbe öt évre vették.[545] A munkafeladatok elosztása közti nézeteltérés és nem tisztázott anyagi érdekek miatt 1925-ben Giszkalayt kiszorították a közös üzleti formából, a korábban megkötött szerződésnek megfelelően végkielégítésben részesítették. Mindeközben Giszkalay az eljárást igazságtalannak tartotta, a cionisták közül pedig sokan igazat adtak neki.[546] Darvas Simon a *Keleti Újság* hasábjain szállt szembe régi munkaadójával, azt állítva, hogy Giszkalayt gyalázatos feltételek mellett szorították ki a tulajdonosi társulásból és szerkesztői székből.[547]

Máig tisztázatlan körülmények között (talán bírósági úton érvényesített korábbi munkaszerződés)[548] Giszkalay neve a sajtóbotrány kitörése után tíz nappal újra felkerült az *Új Kelet* fejlécére, mint szerkesztő. Ha hihetünk az *Ellenzék* cikkének Giszkalay és az *Új Kelet* között kötött szerződés szerint az író havi bérezés ellenében minden nap köteles volt leszállítani egy cikket, amelyet azonban a szerkesztőség vezetősége kivétel nélkül elsüllyesztett, ezzel a módszerrel próbálva Giszkalay felmondását kikényszeríteni.[549] A lapból valóban eltűntek Giszkalay cikkei, csupán cionista munkálkodásairól olvashatunk. 1927-ben már neve is eltűnt a szerkesztői titulus mellől, helyét Jámbor Ferenc foglalta el. Giszkalay egészen 1929-ig szállította a cikkeket, amikor is betegség miatt nem tudott eleget tenni kötelességének, ekkor az *Új Kelet* azonnal szerződést bontott vele. A jogtalannak tartott lépést a költő bíróságon megtámadta, azonban elvesztette a pert.[550] A szerkesztőség és Giszkalay útjai ezzel végleg elváltak.

[544] Giszkalay kontra Új Kelet. *Ellenőr*, 1929. június 20. 23.
[545] Mi az igazság Giszkalay ügyben? *ÚK*, 1925. október 24. 2.
[546] Becsületbíróság és vizsgálata a cionisták mozgalmában. *Keleti Újság*, 1925. október 3. 5.
[547] Darvas Simon: A Giszkalay ügyben az igazság másik, de mégis egyetlen oldala. *Keleti Újság*, 1925. október 26. 6.
[548] Tisztázzuk hát a Giszkalay ügyet. *ÚK*, 1925. október 27. 4; Giszkalay kontra Új Kelet. *Ellenőr*, 1929. június 20. 23-24.
[549] Giszkalay kontra Új Kelet. *Ellenőr*, 1929. június 20. 24.
[550] Giszkalay kontra Új Kelet. *Ellenőr*, 1929. június 20. 24-25.

Az 1920-as évek második felétől fiókszerkesztőségnek nevezték a nagyobb városokban székelő állandó munkatársak posztját, akik főként a helyi hírek közvetítésében jeleskedtek. A pozíciót Aradon Bihari Miklós, Temesváron Fried Miksa, Máramarosszigeten Schön Dezső töltötte be.[551] Schön a haszidizmus mindennapjairól közölt cikkeivel kiemelkedett.[552] Marton Ernő biztatására kezdett el alaposabban foglalkozni az erdélyi haszidizmus múltjával, hagyományaival, elsősorban a Teitelbaum-dinasztiával. A kutatás alapján készített, a haszidizmus gyökereit egy családtörténeten keresztül bemutató cikksorozata 1935-ben *Istenkeresők a Kárpátok alatt* címmel, önálló könyv formájában is megjelent.[553]

1927-ben kezdett a lapnál dolgozni két fiatal újságíró, Barzilay István és Hátszegi Ernő. Barzilay Déván nőtt fel, már ott diáklapot szerkesztett, 1924-től az *Új Keletben* közölt tudósításokat, majd három év múlva csatlakozott a szerkesztőséghez.[554] A politikai és társadalmi riport állt hozzá a legközelebb, némelyik nagyobb visszhangot is kiváltott. Egy zsidókat bántalmazó rendőrről írt riportja miatt perbe fogták és rágalmazásért elmarasztalták.[555] Hátszegi Ernő Hunyad megyében született és ott végezte a kereskedelmi középiskolát. Kisebb ideig újságíróként és állami tisztviselőként kereste kenyerét, majd Párizsba ment tanulni, ahol többek között újságírói diplomát szerzett. Az *Új Kelet* szerkesztőségében munkabírásával tűnt ki, emellett anyanyelvi szinten bírta a román nyelvet. Írótársa később megállapította, hogy *„energiája és ambíciója mindent pótolt Hátszegiben. Nem a csillogó szavak, a fennen szárnyaló mondatok és szólamok, nem az irodalom legfelsőbb szférájához közelítő stílus művelője volt. De ő volt a megbízható, a lelkiismeretes, az egyszerű szavakkal mindent kifejezni tudó újságíró, akinek egész pályafutása alatt egyetlenegy információját sem kellett helyreigazítani.”*[556] Minuciózus, mindig pontosságra törekvő személye miatt nevezték ki 1929-től a lap bukaresti tudósítójának, amelyben a lap megszűnéséig megmaradt.

Danzig Hillel, Danzig Samu a máramarosszigeti szefárdi zsidó hitközség rabbijának fia 1929-ben jogi tanulmányai végett költözött Kolozsvárra, közben bekapcsolódott a cionista szervezetbe (Barisszia elnöke), illetve a cionista lap újságírói közé fogadta. A lapban harcos cionista vezércikket, elemzéseket közölt, majd a külpolitikai és szombati mellékletet vezette.[557]

---

[551] Az Új Kelet fiókszerkesztőségei fiókkiadóhivatalai. *ÚK*, 1928. november 13. 6.
[552] Schön Dezső: Az Új Kelet cikkeinek nyomán új vizsgálat indult meg a borsai tűz okainak kiderítésére. *ÚK*, 1930. július 9. 1.
[553] Bernhardt Dániela: Schön Dezső. A HebraWiki-projekt keretében elkészült és publikált cikkek. (http://www.hebraisztika.hu/site/pageprocess.htm?id=527 letöltés 2019. október 22.)
[554] Dan Ofry: *A Húszéves Izrael*. Lumen könyvkiadó, Tel-Aviv, 1968. 405.
[555] Elmarasztalta a törvényszék az Új Kelet munkatársát. *ÚK*, 1933. december 15. 2.
[556] Barzilay István: Emlékezés Hátszegi Ernőre. *ÚK*, 1939. április 3. 3.
[557] Ofry: *A Húszéves Izrael* i.m. 407; Züszman Alfréd: *Tízéves Izráel*. Tel-Aviv, 1958. 276.

Utolsóként, 1933-ban Halász Erzsébet csatlakozott az újságírói gárdához, aki Budapesten született és nevelkedett, de cionista elhivatottsága Kolozsvára vonzotta. Miután Danzig Hillel és ő egybekeltek felvette a Danzig Elséva nevet.[558] A fiatal újságírók mindegyike szorosan kapcsolódott az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom egyik-másik ágához, abban tevékeny munkát vállaltak. Eredményeképpen a szerkesztőség a cionista ideológiával elkötelezett tagokkal népesült be, a továbbiakban rájuk támaszkodtak a zsidó kultúra terjesztése és a népnevelés terén.

3.4.1. Gazdasági válság, kilábalás

Az 1929-ben kitört gazdasági válság Erdélybe is begyűrűzött, hatásai alól az újságírók sem tudták kivonni magukat. A nehéz pénzügyi helyzetben a kiadványok színvonala visszaesett, szakmai visszaélésekre került sor.[559] Az *Új Kelet* kiadójában a pénzügyi bajok már 1929-ben felütötték a fejüket, a lap több ízben kérte az elmulasztott előfizetések rendezését.[560] A válság miatt előfizetőinek jó részét elvesztette, új olvasókkal nem tudta az előfizetők táborát bővíteni.[561] Kisebb érvágást jelentett az elmaradt fizetések kikényszerítésére kezdeményezett munkabeszüntetés.[562] A sztrájk csupán négy napig tartott, de figyelmeztetésként hatott a kiadónak és olvasóknak egyaránt.[563]

A finanszírozási problémákhoz a közösség segítségét kérték. A Szövetség vezetői, és a lap szerkesztői azzal apelláltak az olvasókhoz, hogy az *Új Kelet* nemcsak egy vállalkozás, hanem az egész erdélyi zsidóság organikus része. Fischer József többek között azt írta: *„Az erdélyi zsidóságnak meg kell értenie, hogy a legnagyobb anyagi nehézségei közepette sem hagyhatja magára intézményeit, mert ezzel saját életének fonalát vágja ketté. És különösen nem hagyhatja magára intézményeinek legfontosabbikát: az Új Keletet.”*[564] Kertész Jenő, hasonló hangnemben kérte az erdélyi zsidókat, hogy előfizetésiekkel mentsék meg a lapot.[565] A pénzügyi bajok terhei főként Marton Ernőre nehezedtek, ekkor már kiadó és felelős szerkesztő minőségben „utazó ügynök” módjára járta Erdélyt, hogy új előfizetőket toborozzon. Többnyire

[558] Ofry: *A Húszéves Izrael* i.m. 406; Danzig Elséva: Szellemidézés. *ÚK*, 1954. január 15. 18.
[559] Győrffy: i.m. 109.
[560] Az Új Kelet olvasóihoz. *ÚK*, 1929. január 10. 7; *ÚK*, 1929. február 1. 7.
[561] Marton Ernő: A négyezeregyedik. *ÚK*, 1931. január 24. 1.
[562] Sztrájkba lépett az Új Kelet szerkesztősége. *Keleti Újság*, 1931. november 16. 9.
[563] Véget ért a sztrájk az Új Keletnél. *ÚK*, 1931. november 21. 1.
[564] Fischer József: Vigyázzatok a zsidó sajtóra. *ÚK*, 1931. november 29. 1.
[565] Kertész Jenő: Teljesítsük kötelességünket a zsidó sajtóval szemben! *ÚK*, 1931. december 3.

pozitív tapasztalatai mellett baljósló jelenségeket is felfedezett, ennek hatására nem mulasztotta el megrovásban részesíteni a közösséget. Úgy gondolta, hogy a gazdasági válság miatt életbe léptetett takarékosságot nem a jótékonyságnál, hanem a kávéházaknál kell megkezdeni, ahol „számarányunkhoz és képességünkhez képest jóval nagyobb mértékben vagyunk még mindig jelen."[566]

A nagyobb olvasószám elérése érdekében teljesen újjászervezett tartalommal jelentkeztek be december 15-én. A hírszolgálatot felújították, aktuális eseményekről eredeti, friss tudósításokat és riportokat ígértek, új gazdasági rovatot indítottak, amelyet a gazdasági élet keresztmetszeteként képzeltek. Az újság jól láthatóan útmutató fáklyaként akart világítani a gazdasági válság nyomán kialakult pénzügyi kilátástalanságban. Marton Ernő és Ligeti Sándor a „Pénz Tragédiája" címmel tudománynépszerűsítő riportsorozatot indított.[567] Az akció hatására az előfizetői kedv kissé megnövekedett, de még egy év múlva is arra panaszkodtak, hogy „a legnagyobb erőfeszítések árán tudják az *Új Kelet* friss és pontos hírszolgálatát biztosítani." Az előfizetői árat pedig nem áll módjukban csökkenteni, mivel a kieső bevétel ellehetetlenítené a dologi és személyi kiadások kifizetését.[568]

Közben Palesztinát is gazdasági nehézségek gyötörték, kevés, a témában közétett cikkben kényszerültek kitérni a munkanélküliségre, a lakhatás hiányára és az alacsony gazdasági teljesítményre is. Ehhez még hozzájárultak az 1929-ben kitört, több tucat zsidó áldozattal járó arab zavargások. Részletes tudósításban ismertették az eseményeket, természetesen nem mulasztva el a pozitívumok hangoztatását. A zsidó lap tudósításai hangoztatták, hogy a zsidó kisebbség sikeresen „önvédelmi harcban" szállt szembe az arab támadókkal. Marton vezércikkeiben a cionizmus szempontjából pozitív fejleményeket hangsúlyozta, azonban megmutatkozik a kiábrándultság, ráeszmélés arra, hogy a Balfour deklarációt nem emelték be a brit külpolitikai törekvésekbe, sőt teljesen elfeledték.[569]

[566] Marton Ernő: Mit parancsol az idő. *ÚK*, 1931. december 15. 1.
[567] December 15-ikétől kezdve teljesen újjászervezett tartalommal jelenik meg az Új Kelet. *ÚK*, 1931. december 6.
[568] Az olvasóhoz. *ÚK*, 1932. május 13. 1.
[569] Marton Ernő: A zsidó Palesztina önvédelmi harca. *ÚK*, 1929. augusztus 30. 1.

3.5. A cionista politikus

Marton politikusi pályája az alpolgármesteri poszt elnyerésével vette kezdetét. A kinevezését másik három társával közösen Vaida-Voevod belügyminiszter lemondása előtt fogadta el. A kolozsvári tanács megalakulását botrány kísérte a magyar nyelv használata elleni tiltakozások miatt.[570] A Nemzeti Liberális Párt és néhány antiszemita tanácsosból létrejött „román blokk" a tanácsban a használt nyelvhasználatot a román nyelvre akarta korlátozni, a magyar képviselők magyar felszólalásait hangos tiltakozásokkal zavarták meg. Az első tanácsülésen Marton Ernő románul szólalt fel, a költségvetés megszavazását a zsidó kórház részére előirányzott szubvenció jóváhagyásától tette függővé.[571] A havonta ülésező tanácsban Marton a népjóléti osztály élére került.[572] Alpolgármesteri tényked ése elsősorban a zsidó érdekek képviseletére korlátozódott, de kivette részét a város ügyeinek kezeléséből is, így az útépítési kölcsönjavaslatról mondott véleményt,[573] vagy az ármaximáló bizottság élén koordinálta a kolozsvári élelmiszerárak csökkentését.[574]

A kolozsvári városi tanács kinevezése előtt, 1930. július 4-én került sor a két világháború közötti erdélyi antiszemitizmus legdurvább megnyilatkozására, a Máramaros megyei Borsa zsidó házainak felgyújtására. A faluban a román lakosság kilátástalan szociális helyzetét kihasználva a Vasgárda a helyi ortodox és görög-katolikus papokkal együttműködve kegyetlen zsidóellenes uszításba kezdett. Az uszítás következtében Borsa zsidók által lakott részét a helyi román lakosság felgyújtotta. Megközelítőleg 2100–2500 zsidó maradt fedél nélkül, akiknek többsége további zavargásoktól tartva elmenekült a faluból. A cionisták lapja természetszerűleg tudósított az eseményről, továbbá először vetette fel a szándékosság gyanúját, amiért azonnal perbe fogták.[575] Schön Dezső a későbbi, 1966-ban készült, visszaemlékezésekkel tarkított szociográfiájában állította,[576] hogy ő és Kasztner Rezső újságírói minőségben jelen voltak az eseményeknél. Politikai és személyes kapcsolataikat felhasználva igyekeztek elejét venni a támadásnak, miután próbálkozásaik kudarcot vallottak a borsai zsidókat segítették a menekülésben.[577]

---

[570] Hatalmas botrányok közepette zajlott le a kolozsvári városi tanács alakuló ülése. *ÚK*, 1930. június 12. 1, 3.
[571] A magyar szó viharos harca a városházán. *Keleti Újság*, 1930. szeptember 24. 1; A magyar nyelv… *ÚK*, 1930. szeptember 23. 5.
[572] Vaida belügyminiszter… *Keleti Újság*, 1930. október 10. 2.
[573] Negyvenmilliós… *ÚK*, 1931. február 1. 4.
[574] A márciusi ár maximalizálások. *ÚK*, 1931. március 1. 4.
[575] Eljárás indult az Új Kelet ellen rémhírterjesztés miatt. *ÚK*, 1930. július 6. 3.
[576] Schön Dezső: A zsidó Borsa históriája. *ÚK*, 1966. május 6. 1.
[577] Olosz Levente: Mozzanatok Kasztner Rezső... i.m.

A borsai gyújtogatások apropóján Marton Bukarestben először a Zsidó Parlamenti Klub kötelékében részt vett egy találkozón Vaida-Voevod belügyminiszterrel, ahol a politikust arra sürgették, hogy hagyjon fel a „szelíd metódusok" alkalmazásával és az erős kéz eszközét vesse be az antiszemitizmus ellen.[578] A borsai incidens az ország különböző pontjain kiformált zsidó szervezeteket a Zsidó Parlamenti Klub égisze alatt egy tanácskozásra hozta össze, ezen csupán az UER nem képviselte magát. A 176 delegátus által elfogadott határozat a parasztpárti kormányt tette felelőssé az antiszemita incidensekért.[579] Sokak szemében az egységesítés felé tett lépésnek tűnt egy állandó zsidó képviselet létesítéséről született döntés, amely a zsidó lakosság kollektív érdekeinek megvédését irányozta elő. Marton Ernőt választották a képviseleti szerv egyik erdélyi meghatalmazottjának.[580]

Az egységes zsidó képviseletet nemcsak az integrációs modellt képviselő UER és a zsidó kisebbségi lét kialakításáért küzdő nemzeti zsidók közti kibékíthetetlen ellentét nehezítette, a nemzeti táboron belül is számottevő differenciáltság létezett. Az első világháború után Romániához csatolt három területen – Erdély, Bukovina és Besszarábia – három új zsidó közösség jött létre, összesen többen, mint a régi királyság zsidó lakói. A földrajzilag elkülönülő közösségek egymástól eltérő történelmi, kulturális fejlődési utat jártak be, a román nyelv és kultúra alapvetően idegen volt számukra. A belső szervezkedés, polgári jogállás és társadalmi sajátosságok különböztették meg őket, amelyeknek legfőbb bizonyítéka, hogy míg Erdélyben főként magyar anyanyelvű zsidók éltek, addig Bukovinában a németet, míg Besszarábiában a jiddist használták a mindennapi kommunikációban.[581]

A bukaresti tanácskozáson előirányzott országos jogi képviseleti szerv megteremtésére később nem került sor, viszont az összejövetel megágyazott az országos zsidó politikának. A tanácskozást követően Marton és Fischer Tivadar Bukarestben tárgyalt egy országos zsidó párt létrehozásáról[582] Mayer Ebnerrel a Bukovinai cionisták vezérével, és Abraham Leib Zissu cionista vezetővel, aki Martonhoz hasonlóan cionista sajtót igazgatott, és az első világháborút követően küzdött a román zsidóság nemzetiségként való elfogadásáért.[583] A választások során a zsidó nemzeti programmal a törvényhozásba került képviselők politikai beágyazottsága valamint az Erdélyi Zsidó Párt megalakítása kedvező atmoszférát teremtett az országos zsidó

[578] Marton Ernő: Ki a felelős? *ÚK*, 1930. július 19. 1.
[579] Lezajlott a romániai zsidóság első országos konferenciája. *ÚK*, 1930. július 24.3; Marton Ernő: Az országos zsidó értekezlet tanulságai. *ÚK*, 1930. július 24. 1.
[580] Megválasztották… *ÚK*, 1930. július 25. 1, 3.
[581] Volovici: i.m. 313
[582] Néhány héten belül meg fog alakulni az Országos Zsidó Párt. *ÚK*, 1931. április 22. 3.
[583] Ursutiu: i.m. 43.

párt létrehozásához. Kezdeményezőként az erdélyiek és a bukovinai cionisták léptek fel, a besszarábiai szervezet kisebb fenntartásokkal csatlakozott, a regáti zsidóság az UER ellenkezése miatt egy parányi kisebbséggel képviselte magát.[584] A párt létrejöttéhez hozzájárult a Nemzeti Parasztpártból érzett kiábrándulás, és a korábban heves antiszemita hírében állt Nicola Iorga év közepén felállt kormánya, amely nem volt hajlandó paktumot kötni a zsidó szervezetekkel.

Az Országos Zsidó Párt 1931. május 5-én alakult meg Bukarestben. Az OZSP elnökévé Fischer Tivadart választották, Marton az elnöki tanácsban kapott helyet. [585] A szervezet erdélyi tagozataként működő Erdélyi Zsidó Párt élére pedig Fischer Józsefet jelölték. A párt megalakulását Marton hatalmas győzelemként értékelte, amely egy 12 éves törekvés végére tett pontot. A Nemzeti Parasztpárt mellett tett korábbi állásfoglalásait kissé meghazudtolva a pártalakítást elsősorban a paktumpolitika kudarcával magyarázta: „*a paktumpolitka, amelyet eddig folytattunk, csak igen kis részben vált be, de annál keservesebb csalódásokat hozott számunkra. A pártok, amelyekkel a különböző országrészek zsidósága választási megállapodásokat létesített nem teljesítették a zsidóságnak tett ígéreteiket s ezáltal népszerűtlenné tették magát a paktumpolitikát is. Elérkezett a pillanat, amikor a zsidóságnak a maga erejéből kell kiharcolnia, hogy képviselői ott legyenek, ahol az ő sorsát intézik.*" A párt programját két fontos elemre bontotta: először is az állampolgári jogegyenlőséget felhasználva biztosítani kell a zsidó identitás megélését, másrészt a Zsidó Pártnak „*küzdenie kell mindazon jogosítványokért, amelyek a népi és vallási kisebbségeket… mint kollektívomat megilletik.*"[586]

Az 1931-es választásokkor a zsidó párt önálló listával indult. A kampányt felfokozott választási hangulat jellemezte. Az új párt országszerte gyűléseket tartott, hozzá közzel álló sajtókiadványokat, így az *Új Kelet*et is választási cikkekkel töltötték meg, miközben a hivatalos közegek nem egyszer ellenségesen léptek fel ellenük.[587] Példának okáért Máramarosszigeten elkobozták a cionista lap számait, miközben annak helyi tudósítóját törvénytelenül letartóztatták.[588] Természetesen a cionista pártalakítására az Országos Magyar Párt heves tiltakozással válaszolt, továbbra is elutasított mindenfajta partikuláris zsidó politikai program

[584] Vago: The Jewish vote i.m. 236.
[585] Bukarestben kimondták az Országos Zsidó Párt megalakulását. *ÚK*, 1931. május 5. 1.
[586] Marton Ernő: Országos Zsidó Párt - országos zsidó lista. *ÚK*, 1931. május 3. 1.
[587] Marton Ernő: A kétezeréves párt. *ÚK*, 1931. május 24. 1; Déván politikai párbajt vívott a Magyar Párt és a Zsidó Párt elnöke. *Erdélyi Futár*, 1931. július 26. 6.
[588] Máramarosszigeten törvénytelenül letartóztatták az Új Kelet munkatársát. *ÚK*, 1931. május 26. 1.

létezését, ami végső soron – érvelt Hegedűs Nándor, a párt zsidó származású parlamenti képviselője – a zsidókérdés napirenden tartását szolgálja.[589]

Marton Ernő az *Új Kelet* frontjáról irányította az Erdélyre kiterjedő választási propagandát, minden erejével két barátja Fischer Tivadar és Fischer József megválasztásán munkálkodott. Már maga is úgy érezhette, hogy egy túlzásba esett, mivel az olvasók elnézését kérte a napi szenzációk és szórakozás rovására közzétett tömérdek választási cikk miatt.[590] A június 2-án tartott választásokat Marton az *Új Kelet* szerkesztőségéből követte, amely egyben információközpontként is üzemelt, megállás nélkül csengtek a telefonok, zsidók tucatjai érkeztek bővebb felvilágosításért.[591] A választásokon a Zsidó Párt elég szavazatot szerzett a 2%-os bejutási küszöb átlépéséhez. Összesen négy helyet nyertek, kettőt Erdélyből. Míg az Ókirályságban a zsidó szavazók csupán 20%-a, addig az erdélyi zsidó választók mintegy 70% adta le voksát az Országos Zsidó Pártra.[592]

A választási győzelem a párt bázisának kiszélesítésére sarkallta a vezetőket. Marton az alulról jövő szervezkedést tartotta szükségesnek ezért a párt helyi fiókjainak felállításán munkálkodott.[593] Politikai nevelés címszó alatt tanulmányi bizottságok felállítását javasolta a különböző fiókszervezeteknek, amelyek azt a feladatot kapták, hogy feldolgozzák és nyilvános vita tárgyává tegyék az OZSP összes elméleti és gyakorlati problémáit.[594] A pártszervezést az EZSNSZ és Zsidó Párt különválasztása folytán beállt pénzügyi forráshiány akadályozta. A probléma orvoslására Marton egy a zsidóság tehetősebb rétegeiben lefolytatandó pénzgyűjtő akciót javasolt.[595] A gyűjtés kisebb összeghez juttatta a párt erdélyi szervezetét, a befolyt összegek a nagyobb strukturális hiányosságokat nem tudták kezelni.[596]

Marton a Zsidó Párt működésének legitimációs, elméleti bázist is akart kölcsönözni. Egy olyan történeti narratívát kreált, amelyben a zsidóság 2000 éven keresztül igyekezett népi életének feltételeit biztosítani, ezt az utat csak az emancipáció szakította meg, amely az asszimiláció útjára terelte a zsidóságot, a cionizmus előretörésével azonban újra a népi gondolat diadalmaskodott.[597] Továbbá azt állított, hogy a zsidó önkormányzatiság, politikai képviselet

[589] Hegedűs Nándor: Zsidók és magyarok. *Keleti Újság*, 1931. május. 28. 6.
[590] Marton Ernő: Még egyszer utoljára. *ÚK*, 1931. május 31. 1.
[591] Marton Ernő: A Zsidó Párt a választási terror ellenére… *ÚK*, 1931. június 3. 1.
[592] Gidó: *Úton*… i.m. 63.
[593] A Zsidó Párt konferenciái Szigeten és Szatmáron. *ÚK*, 1931. október 31. 2.
[594] Lezajlott a Zsidó Párt nagyváradi vezetőségi ülése. *ÚK*, 1932. január 19. 2.
[595] Zsidó Párt kolozsvári vezetőségi ülése. *ÚK*, 1932. június 7-8.
[596] A Zsidó Párt… *ÚK*, 1932. június 21.
[597] A zsidó és magyar kisebbségi probléma… *ÚK*, 1932. március 29. 6.

mindig is a zsidó népi élet belső megnyilvánulása volt, amelyet azonban a történelmi időkben nem fejezhettek ki nyíltan, csupán a mostani demokratikus keretek között ölthetett testet.[598]

A párt fiókhálózatát a következő parlamenti választások állították újabb próba elé. A román kormányalakítások visszás gyakorlata miatt[599] a Iorga kabinet 1932 nyarán megbukott. A király a Nemzeti Parasztpártot kérte fel a választások megtartására, az Országos Zsidó Párt egy lehetséges kartellszerződés megkötéséről szóló tárgyalásokat kezdeményezett velük.[600] A Nemzeti Parasztpárt nem volt hajlandó politikai jellegű ígéreteket tenni az Országos Zsidó Párt részére, csupán technikai szövetségre hajlott. Az előző évi választások eredményeitől győzelemittasan Marton és a Zsidó Párt vezetői hitték, hogy újra elérik a bejutási küszöböt, sőt a szabad választások biztosítása esetén Marton egyenesen 85-90 ezer szavazattal számolt.[601] Végül az önálló lista mellett döntöttek.

Fischer Tivadar nem vállalta az újabb jelölést, így Marton Ernő lépett a helyébe. Martont, a Mayer Ebnerrel kötött ismeretségének köszönhetően a bukovinai Storojineț megyében indították. A lakosság 9%-át kitevő, 15 ezer zsidó lakóst számláló megyében[602] Marton jó esélyekkel indult, annál is inkább, mivel az előző választáson is sikerrel juttattak be innen képviselőt a román parlamentben. Egy másik erdélyi jelölt, Ligeti Sámuel szintén Bukovinában indult.

Marton, Ligetivel és Ebnerrel bukovinai választási körútra ment, az *Új Kelet* szerkesztőségét Jámbor Ferencre bízta. A két erdélyi jelöltnek Ebner volt segítségére helyismeretével és cionista-politikai munkában sok év alatt szerzett tapasztalatával. Marton barátjának és tanítójának tartotta a bukovinai kollégáját: „*abban a szerencsében lehetett részem, hogy attól a perctől kezdve, amikor sors egy közös állam határai közé sodort bennünket tanítómesternek, vezéremnek és atyai barátomnak tekintettem dr. Ebnert. A választások alkalmával heteken át jártuk együtt Bukovina városait és falvait és agitáltunk a Zsidó Párt*

[598] Marton Ernő: A kétezeréves párt. *ÚK*, 1931. május 24. 1.
[599] A korabeli kormányok nem a választások után létrejött parlamenti többség szerint alakultak, hanem a király előbb kinevezte a kabinetet, feloszlatta a parlamentet, a kormánypárt kiírta a választásokat, gyakran választási manipulációkkal teremtve meg a parlamenti többséget. A választási prémium, illetve a kormánykinevezési gyakorlat szándéka egy stabil parlamenti többséggel bíró erős végrehajtói hatalom biztosítása volt, így a törvényhozói hatalom kontrollja a kormány felett gyakorlatilag nem létezett, a kabinet sorsa a „kulisszák mögötti" politizálástól függött, ebben pedig a királynak és a befolyásosabb politikusoknak volt meghatározó szerepe. Lásd: Szabó Csongor: Választások és parlamenti elit a két világháború közötti Székelyföldön. *Székelyföld*. 2018. 22. évf. 7. sz. (július). (http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MzY1MA== letöltés: 2019. december 12.)
[600] Önálló listával indul a Zsidó Párt a választásokon. *ÚK*, 1932. június 12. 8.
[601] Marton Ernő: Miért megyünk önálló listával? *ÚK*, június 15. 1.
[602] *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, II. kötet. 736-737.

érdekében.”[603] A körút során közel negyven települést látogattak meg, Marton példa értékűnek találta a bukovinai zsidók politikai önállóságát és szervezettségét.

A jelöléseket megelőzően kételyek merültek fel az erdélyi képviselők bukovinai választási szerepléséről, vagyis arról, hogy *„az egység eszméje le tudja-e győzni a kicsinyes, de predominálóbb szempontokat.”* Marton beszámolói pozitív csalódásról adtak hírt, ugyanis – mint leírta – a bukovinai zsidók nem személyekre szavaznak, hanem a zsidók pártját nemzetiségi hovatartozása miatt részesítik előnyben.[604] A kampánykörút során néhányan felvetették a zsidó parlamenterek eddigi kudarcait az antiszemitizmus megelőzésében, valamint kételyeiket a képviselők jövőben cselekvési lehetőségeik kapcsán. Marton azzal magyarázta a képviselet szükségességét, hogy annak létezése addig is elengedhetetlen volt más antiszemita események meggátlásában, és a jövőben is hasonló célokat fog szolgálni.[605]

Az 1932-ben lezajlott választás győzelmet hozott az Országos Zsidó Párt számára, többségében a csatolt tartományokból megszerzett 67.582 szavazat (az összes szavazatok 2,48%-a)[606] Marton mellett másik négy képviselőt jutatott be a parlamentbe (Dr. Fischer József – Máramaros, Dr. Mayer Ebner – Cernovic, Michael Landau – Soroca, Manfréd Reifer – Câmpulung, Misu Weissmann – Hosu).[607] A zsidó jelöltekre leadott bőséges szavazat egyben bizonyítja azt is, hogy az erdélyi cionista mozgalom sikerrel alakította át az erdélyi zsidók identitását. Korábbi kutatások alapján az erdélyi zsidóság 54%-ának körében már lejátszódott egy bizonyos mértékű autoidentifikációs váltás, és a magyar identitás ellenébe vagy mellette, kialakult a zsidó identitástudat.[608]

A parlamenti képviselőség Marton számára ifjúkori álmának beteljesülését jelentette. A parlament folyosóján meleg öleléssel üdvözölte régi dicsőszentmártoni barátját, Zaharia Boilă-t, aki a Nemzeti Parasztpárt színeiben kapott mandátumot. A régi trióból csupán Sipos Domokos hiányzott, aki szintén újságírói és politikai pályára törekedett azonban 1927-ben elhunyt.[609] A két barát kapcsolata később romlásnak indult, mivel Boilă az általa szerkesztett *România Nouă* hasábjain a zsidókat súlyos törvénytelenségekkel, visszaéléssekkel vádolta meg,

[603] Marton Ernő: Meghalt Mayer Ebner. *ÚK*, 1955. december 13. 1-2.
[604] Marton Ernő: a bukovinai példa: *ÚK*, 1932. július 16. 1.
[605] Marton Ernő: Útravaló. *ÚK*, 1932. július 17. 1.
[606] Vago: Jewish votes… i.m. 239.
[607] A választások mérlege. *ÚK*, 1932. július 20. 1,4.
[608] Gidó: *Két évtized*… i.m. 293.
[609]Marton Ernő: A három muskétás. *ÚK*, 1954. január 15. 7-8.

Marton pedig terjengős cikkben utasította vissza a rágalmakat, valamint antiszemitizmus szításával gyanúsította meg régi barátját.[610]

Marton törvényhozói működése a román antiszemita mozgalom kiteljesedése idején zajlott. Alexandru C. Cuza vezette Vasgárdának ekkor sikerült képviselőit először mandátumhoz juttatnia.[611] A gazdasági antiszemitizmusra alapozó Nemzeti Demokrata Párt számottevő erőt sorakoztatott fel a román törvényhozásban, köztük a zsidóellenes kirohanásairól ismert Cuza-t, és az egyetemi katedrával bíró pártvezért, Nicolae Iorgát is. Iorga olyan antiszemita kijelentésekkel szórakoztatta a parlamentet, mint *„mielőtt meghalok, látni szeretném, ahogy a zsidajok vére sárral keveredik,"*[612] vagy *„ha az oroszok átlépik a Dnyesztert, legyilkoljuk a zsidókat*." Marton és a többi zsidó képviselő nem egy alkalommal keveredett súlyos vitába Cuzával, amikor annak antiszemita kijelentéseire reagáltak, – Martonra egyáltalán nem jellemző módon – sokszor hangos bekiabálás formájában, ahogyan ez az akkori román parlamentben dívott.[613] Olyan furcsa helyzetek is előfordultak, hogy Marton Ernő, Misu Weissmann és Landau a transzjordániai kolonizációs tervekről értekezett a parlament büféjében, közben a szomszédos asztalnál Cuza és társai a zsidókat gyalázták.[614] A korszellem hű lenyomatát fejezi ki az az incidens, melyben két antiszemita képviselő a törvényházban bántalmazta Michael Landaut, a Zsidó Párt egyik tagját.[615]

Marton a zsidó képviselők elleni indulatok lecsapódását villámhárító szerepként értékelte: ők kapták és védték ki azokat a csapásokat, amelyeket a zsidóság ellen szántak. Ő a törvényhozás házában folyamatos félelmet érzett: *„nekem sokszor volt az az érzésem egy-egy izgatott, viharos parlamenti gyűlésen, amikor a zsidó képviselő ott állott a parlament tribünjén és a gyűlölet magasra csapó hullámai között meg nem rettenő bátorsággal védte népe igazát, hogy a halál stigmáját látom a szónok homlokán. Nem, nem túlzás mikor azt mondom, hogy minden zsidó képviselő az életével játszik a román parlamentben."*[616]

Marton 1932. augusztus 20-tól 1933. november 13-ig, a parasztpárti kormány bukásáig volt tagja a román parlamentnek. Rövid törvényhozói szereplését főként az általa kifogásolt törvények egyes passzusai ellen tett interpellációk töltötték ki. Egy napirendi felszólalására

[610] Marton Ernő: New Palestine? *ÚK*, 1935. augusztus 22. 1
[611] Miskolcy Ambrus: *A Vasgárda (1927-1937). Antiszemitizmus, mitológia, vallás*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör. 2019. 89-90.
[612] Miskolczy Ambrus: A Vasgárda születése. *Századok*, 2014. 4. sz. 864.
[613] Cuza nyíltan pogromra uszított… *ÚK*, 1932. december 17. 5; Kasztner Rezső: Parlamenti képek… *ÚK*, 1932. augusztus 27. 3.
[614] A szünet után… *ÚK*, 1933. február 4. 5.
[615] Ha Landaut… *ÚK*, 1932. október 1. 3.
[616] Marton Ernő: A legnagyobb Lautsprescher. *ÚK*, 1933. december 20. 1.

került sor. Rövidesen a parlamenti ülésszak megkezdése után, augusztus 26-án Marton a miniszterelnökhöz és az igazságügyminiszterhez intézett felszólalásában az George Mârzescu által 1924-ben, a zsidó kisebbséget hátrányosan érintő[617] állampolgársági törvény módosítását kérte. A módosító javaslat lehetővé tette volna több tízezer, az állampolgárságától megfosztott zsidó egzisztenciájának újjáépítését, valamint hitelt adott volna a törvényesség és szociális igazságosság hívószavak köré felhúzott kormányprogramról.[618] A kérés nem talált meghallgatásra, ahogyan a közigazgatási törvénytervezet vitáján tett hozzászólása sem. Ekkor főként az állami centralizáció bővítését kritizálta, ellenpéldaként felsorakoztatta azokat a nyugat-európai önkormányzati rendszereket, amelyek a decentralizáció elvén évtizedek óta sikeresen működtek.[619]

A legnagyobb visszhangot a konverziós törvénycsomag körül fellángolt nézeteltérések okozták. A törvény a mezőgazdászok tartozásainak bizonyos mértékű eltörlését irányozta elő. Fischer József módosító indítványában kérte, hogy az értelmiségiekre, kézi munkásokre és kiskereskedőkre is terjesszék ki a törvény hatását. Annak ellenére, hogy csupán az indítvány első két kategóriájára vonatkozó részét fogadták el, végül a Zsidó Párt megszavazta a törvényt.[620] A párt azzal indokolta a vitatott, és valószínűleg sok szavazójára kiábrándítóan ható döntést, hogy az az addigi káros törvényen így is javított, így összességében a zsidóság számára előnyösebb helyzetet teremtett.[621] Az Országos Zsidó Párt a konverziós törvényhez hasonlóan még néhány alkalommal kísérletet tett a kormánypárti törvények megváltoztatására, majd részleges siker elérése után megszavazta azokat.[622] A választói akarat képviselete mellett itt minden bizonnyal egy politikai háttéralku is fennállt a kormánypárt és az Országos Zsidó Párt között.

A Zsidó Parlamenti Klub felállítása után született meg az a gyakorlat, amelyben a nemzeti zsidó képviselők minden parlamenti szakasz elején kihallgatáson jelentkeztek az aktuális miniszterelnöknél annak érdekében, hogy közelebb hozzák egymáshoz a kormány politikáját és a zsidó választók igényeit. Ilyen találkozóra 1932-ben is sor került, ahol a delegátusok állampolgársági törvény, hitközségek autonómiája, zsidó iskolák szubvenciója, valamint kisebbségi minisztérium kapcsán nyújtottak be kérelmet. A kormányfő pozitív választ adott, komoly változtatásokat irányzott elő, cserébe a zsidó képviselők ígéretet tettek arra, hogy

[617] Gidó Attila: *Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică*. Cluj Napoca, ISPMN, 2014. 118.
[618] Argetoianu a kamarában. *ÚK*, 1932. augusztus 27. 8.
[619] „A rendszer… *ÚK*, 1932. szeptember 6. 8.
[620] Óriási… *ÚK*, 1932. október 7. 8; A Zsidó Párt… *ÚK*, 1932. október 8. 8.
[621] Fischer József: A Zsidó Párt álláspontja… *ÚK*, 1932. október 14. 4.
[622] Landau nagy beszédében… *ÚK*, 1932. október 9. 8.

tartózkodnak az ellenzéki politizálástól és „igyekeznek közvetlen relációt fenntartani a kormánnyal.”[623]

Az együttműködés kezdetben konfliktusokkal terhelt volt, de mindkét fél számára kellő mozgásteret és politikai tőkét biztosított. Azonban 1933 tavaszán az Országos Zsidó Párt parlamentereinek kormánykritikája megszaporodott. Marton például februárban a nagyváradi ortodox hitközség élére kinevezett bizottság ellen tiltakozott a kamarában, majd márciusban tudományosnak ható interpellációjában visszautasította azokat az antiszemita kijelentéseket, amelyeket az egyik kolozsvári ügyész tett.[624] Képviselőtársai az állampolgársági törvénytervezet kapcsán szólaltak fel, sérelmezték, hogy az új kiegészítés a Mârzescu-féle törvényt a zsidók kárára szigorítja.[625] A hitközségek és zsidó iskolák finanszírozásában észlelt hátrányos megkülönböztetés váltotta ki azonban a leghevesebb tiltakozást.[626] Ennek kapcsán Marton az addig legsúlyosabb bírálatot mondta ki a kormányra. „*Tizenöt esztendő óta az egymást követő kormányok a jogfosztás politikáját űzik a zsidó kisebbségekkel szemben… a zsidó iskolák egyetlen banit sem kapnak az államtól, a néhány zsidó középiskolát, és több mint 140 elemi iskolát kizárólag a zsidó hitközségek tartják fenn”* – fejtette ki Marton. Számításokkal bizonyította, hogy a zsidó lakosság teherviselése nincs összhangban a rájuk fordított támogatással, így a pártjuk nevében követelte, hogy a hitközségeknek és iskoláknak juttatott támogatásokon keresztül egészítsék ki a különbözetet.[627]

A zsidó parlamenti képviselet képtelennek bizonyult a zsidóságra hátrányosan ható törvények megváltoztatását elérni. Ennek egyenes következményeként a Zsidó Párt az első kongresszuson elhatározta, hogy ellenzékbe vonul a kormánnyal szemben.[628] A tanácskozáson lefektették a párt alapelveit és követelésalapú programját is. Ebbe beletartozott többek között az 1924-es állampolgársági törvény megreformálása, alkotmányos rend fenntartása, jogállamiság tiszteletben tartása, a kultusztörvény zsidó vallásra vonatkozó rendelkezéseinek módosítása továbbá más olyan törekvések, amelyekért a zsidó képviselet a parlamentben

[623] Másfél órás audencián… *ÚK*, 1932. augusztus 31. 3; Marton Ernő: Kisebbségi minisztereket akar Maniu. *ÚK*, 1932. november 30. 5.
[624] Hat törvénytervezetet… *Keleti Újság*, 1933. február 21. 5; Marton Ernő meginterpellálta… *ÚK*, 1933. március 3.
[625] A Zsidó Párt… *ÚK*, 1933. március 3. 1.
[626] Fischer József… *ÚK*, 1933. március 23. 5.
[627] Évi 8 lej… *ÚK*, 1933. április 2. 5.
[628] Megnyílt a Zsidó Párt első országos kongresszusa. *ÚK*, 1933. november 8. 8.

sikertelenül küzdött.[629] Az ellenzéki politizálás végül elmaradt, mivel novemberben a kormány megbukott és a király új választások kiírását rendelte el.

A zsidó parlamenti képviselet egy másik vonulata a nyilvánosság kizárásával, a háttérben működött: korrupciós eszközökkel valamint politikai befolyással bizonyos személyes, intézményi vagy közösségi ügyek elintézése. A kijárásos érdekképviselet bevett gyakorlatnak számított a romániai politikában, a magyar kisebbség politikusai is előszeretettel alkalmazták azt.[630] A zsidók körében először a jogvédő irodák végeztek ilyen irányú munkát, majd a Zsidó Parlamenti Klub vette át a feladatok jó részét.[631] Források hiányában, néhány utalás, későbbi visszaemlékezés fedi fel a misszió körvonalait. Az erdélyi zsidóság körében a szürke zónában végzett jogi, gazdasági érdekérvényesítés legismertebb szereplője minden bizonnyal Kasztner Rezső volt. Ahogy azt Marton egy későbbi megemlékezésben kifejtette, „a *zsidó parlamenti Klub nem egy kényes misszióval bízta meg, főleg olyan esetekben, ahol a hivatalos fellépés nem látszott kívánatosnak. Ezeket a feladatokat a fiatal Kasztner meglepő ügyességgel és diplomáciai érzékkel oldotta meg.*" [632] Más visszaemlékezésekben Kasztner a kolozsvári rendőrfőnöknél járta ki, hogy az átképző táborokat a tiltó törvény ellenére se zárják be.[633] Marton és párttársai napi elfoglaltsága is hasonló ritmusban zajlott, „reggeltől estig szaladtak egyik minisztériumból a másikba," a zsidó választók „ügyes bajos dolgát elintézni." Az intézésre váró feladatok sokszínűek voltak, „*hol az állampolgárság nincs rendben, hol a kocsmajogot veszik el, hol egy trafikra volna szükség, hol a tartózkodási engedélyt kell meghosszabbítani."* Meggyőződéssel állította, hogy a megválasztott öt zsidó képviselő több ezer ilyen ügyet oldott meg, sikertelenség esetén az elkerülhetetlen szidalmazást is viselniük kellett.[634]

A kormányválságot követő választásra a Zsidó Párt teljes mobilizációt hirdetett, addigi választási sikereikre alapozva további politikai képviseletre készültek. Azonban a Nemzeti Parasztpárttal történt szakítás miatt politikai szövetségesek nélkül maradtak. A Nemzeti Liberális Párttal egy lehetséges politikai szövetségről folytattak tárgyalásokat, amely egyszerre jelzett realista politikaszemléletet és elvfeladási hajlamot is. A tárgyalások kudarca után saját

[629] Fischer Tivadar román nyelven elmondott üdvözlőbeszéde a Romániai Zsidó Párt I. kongresszusán és a párt programja. Közzéteszi. Gidó: *Úton*… i.m. 220-225.
[630] Bárdi: *Otthon és haza*... i.m. 477.
[631] Gidó: *Úton*... i.m. 63.
[632] Marton Ernő: Dr. Kasztner Rezső. *ÚK*, 1957. március 17. 1.
[633] Dan Ofry: *Egy évszázad tanúja*… i.m. 50.
[634] Marton Ernő: A legnagyobb Lautsprescher. *ÚK*, 1933. december 20. 1.

listával indultak a megmérettetésen, Marton és Fischer József személyi okokra hivatkozva visszaléptek a jelöléstől.[635]

Az 1933 decemberében tartott választások alkalmával az Országos Zsidó Párt nem érte el a bejutáshoz szükséges két százalékos küszöböt, így kénytelenek voltak lemondani az önálló zsidó politikai részvételről. A választási csalások és visszaélések mellett a Zsidó Párt kudarcában közrejátszott a jogbizonytalanság és az antiszemitizmus kiéleződése, amely a zsidó képviselők egyre nagyobb száma ellenére sem látszott csillapodni. Sok választó úgy látta, hogy a nemzeti-zsidó parlamenterek kis csoportja nem képes elejét venni a fasizmus romániai térhódításának, ennélfogva számos korábbi a szimpatizáns a román pártokban helyet kapott zsidó képviselőket részesítette előnyben.[636] A vereséget a vallásos zsidóság ellenkampánya tette teljessé.[637]

Az Országos Zsidó Pártból történt kiábrándulás csírái már 1932-ben tetten érhetők, amikor az *Új Kelet*ben több kritika is megfogalmazódott a Zsidó Parlamenti Klub működésével szemben. Főként a gazdasági antiszemitizmus elleni fellépés hiányát és a konverziós törvény megszavazását bírálták.[638] Úgy tűnik ezeket a hiányosságokat Marton és az új képviselőknek sem sikerült orvosolniuk. Sok embernek segítettek egyéni problémáik megoldásában, valószínűleg tiltakozásaikkal, törvénymódosításaikkal hozzájárultak a zsidók elleni diszkrimináció csökkentéséhez, elképzelhető, hogy erőszakos eseményeket is megakadályoztak, azonban a zsidó választók tömegének igényeit ezzel nem elégítették ki.

A választási kudarc apropóján Marton hosszú vezércikkben fejezte ki fájdalmát. Ebben azt írta, hogy a romániai zsidóság jóidőre elvesztette egyik legfontosabb védelmi fegyverét, a parlamenti tribünjét. A leginkább azt sajnálta, hogy a kisemberek ügyes-bajos dolgaik megoldásával és jogsérelmeikkel magukra maradtak. A parlamentben elhangzó antiszemita kijelentések a jövőben ugyancsak válasz nélkül maradnak. Marton szokásához híven a cikkét reménykeltő szavakkal zárta: a zsidóság számára leckével fognak szolgálni az elkövetkező esztendők, az Országos Zsidó Pártnak pedig öntudatra kell ébresztenie a romániai zsidóságot a következő képviselőválasztás előtt.[639]

[635] A Zsidó Párt kolozsmegyei tagozata… *ÚK*, 1933. december 1. 5.
[636] Vago: Jewish vote… i.m. 239.
[637] Gidó: *Úton*... i.m. 99.
[638] Lévai Lajos: A Zsidó Parlamenti Klub működése elé. *ÚK*, 1932. július 26. 4; Dimon Dezső: Nyílt levél a Zsidó Párt részére. *ÚK*, 1932. szeptember 4. 6.
[639] Marton Ernő: Az elárvult tribün. *ÚK*, 1933. december 23. 1.

Marton parlamenti működése közben a palesztinai gazdasági válság lecsengett, így a területtel kapcsolatos tervek egyre gyakrabban kerültek a Zsidó Nemzeti Szövetség üléseinek a napirendi pontjai között. Az újra feléledő érdeklődést és az *Új Kelet* gazdasági helyzetének javulását jelezte az 1933 nyarán a kiadóvállalat által szervezett palesztinai kirándulás is, amelyhez három újságíró csatlakozott: Marton Ernő, Jámbor Ferenc és Hátszegi Ernő. Mindhárman terjengős cikkekben számoltak be élményeikről, Palesztina addig távoli képét közelebb hozták az erdélyi zsidósághoz.

Marton először jutott el a hosszú évek óta eszményített földre, ahol a megélt tapasztalatok tovább mélyítették csodálatát. Az utazást megelőzően úgy gondolta, hogy a legapróbb részletekig ismeri a területet, mivel napról-napra jelentettek róla az olvasóknak, azonban később már úgy ítélte meg, hogy Palesztina túlnőtt rajtuk, önálló valósággá vált. Megvallotta, hogy „az érzés, amelyet Palesztinából magunkkal hoztunk, nem az apai büszkeség, inkább a gyermeki alázatosság volt."[640] Megérkezéséről így írt: „*Vizsgáltam magam, de hiába, könnycsatornáimban egyenesen szaharai szárazság uralkodott. Nem borultam le megcsókolni a szent rögöket, nem estem extázisba, nem táncoltam hórát, általában egész normálisan viselkedtem. Józanul és hétköznapiasan veszekedtem az arab vámtisztviselővel, aki egy kis propaganda-filmet talált poggyászomban és azt mindenáron meg akarta vámolni, azután siettem szállodát keresni, hogy öltözködjek és megvacsorázzak. A korgó gyomor egyébként is a legkérlelhetetlenebb ellensége a szentimentális érzéseknek.*"[641]

A palesztinai utazás Martonnak alkalmat biztosított személyes kapcsolatok kialakítására. Társaival felkereste Avigdor Hameirit, a Magyarországról Palesztinába vándorolt héber nyelven alkotó írót. Rajta keresztül megismerkedettek Tel-Aviv akkori polgármesterével, Meir Dizengoffal, aki személyesen mutatta meg a három kolozsvári újságírónak a várost.[642] Marton Jeruzsálemben meglátogatta a cionizmus egyik legfontosabb sikereként számon tartott Héber Egyetemet. Ott találkozott Pfefferman Emánuellel, az egyetem temesvári származású könyvtárosával, valamint Fodor Andorral a Kémiai Intézet alapítójával. Rajtuk kívül az egyetemen már ekkor több magyar nyelvterületről elszármazott személy is dolgozott, ebből Marton azt a következtetést vonta le, hogy a magyar ajkú zsidóság vezető helyet tölt be a palesztinai tudományos életben.[643] A Palesztináról közölt személyes hangú beszámolók felkeltették az erdélyi zsidóság kíváncsiságát a messzi föld után, az *Új Kelet* így további

[640] Marton Ernő: Három újságíró Palesztinában. *ÚK*, 1933. május 27. 5.
[641] Marton Ernő: Két hét az épülő országban. *ÚK*, 1933. június 2. 3.
[642] Jámbor Ferenc: Szemtől-szembe Dizengoffal. *ÚK*, 1961. március 10. 3.
[643] Marton Ernő: Jeruzsálem, az emberiség városa. *ÚK*, 1933. június 25. 4.

palesztinai utazásokra invitálta a közönséget. Marton 1934-ben újra Palesztinába járt, riportjaiban annak gazdasági fellendüléséről, meggazdagodási lehetőségekről és a zsidó kultúra virágzásáról számolt be.[644] Az 1935-ös palesztinai kirándulásra Jámbor Ferenc, a felelős szerkesztő kísérte el az erdélyi turistákat.

Igaz, Marton palesztinai útjára némileg későn került sor, azonban ez nem jelenti azt, hogy a nemzetközi cionista politika iránti érdektelenséget tanúsított volna. Míg az 1921-ben megrendezett 12. Cionista Világkongresszuson az *Új Kelet* tudósítójaként vett részt,[645] addig az 1925 és 1927-es konferenciákon erdélyi delegátusként képviselte a Szövetséget.[646] Természetesen ez nem akadályozta meg abban, hogy a tanácskozásról színes riportokat és elemzéseket adjon közre.[647] A közgyűlésen nem szólalt fel, azonban háttértárgyalásokon vett részt, többek között a máramarosi kolónia és a Cur Salom[648] mellett lobbizott a cionista vezetőknél. Többek között tárgyalt George Halpernnel,[649] Náchum Szokoloval[650] és Jacob Thonnal.[651][652] Politikai elfoglaltságai miatt az 1931-es, és 1935-ös kongresszusokon nem vett részt, azonban 1933-ban, 1937-ben és 1939-ben is a delegáltak között találjuk.[653] Az 1933-ban rendezett 19. Cionista Kongresszus pártcsatározásai nagyon elkeserítették,[654] a következő összejöveteleknek már nagyobb szerepet tulajdonított a zsidó állam megalakításában.[655] Delegátusként a weizmanni klálcionista programot támogatta. A konferenciák lehetőséget

[644] Marton Ernő: Hajfán a zsidó föld ünnepén. *ÚK*, 1934. június 5. 1; Prosperitás, spekuláció, földéhség. *ÚK*, 1934. június 10. 5; Új palesztinai legendák. *ÚK*, 1934. június 13. 5.
[645] Marton Ernő: A cionista világkongresszus. *ÚK*, 1921. szeptember 6. 1-2.
[646] Létrejött a megegyezés az erdélyi. *ÚK*, 1927. augusztus 9. 9.
[647] Marton Ernő: A kongresszus megnyitásának előestéjén. *ÚK*, 1925. augusztus 22. 3.
[648] A Cur Salom Szövetkezeti Társaság 1924-ben jött létre egy Palesztinában felépítendő erdélyi város terveinek megvalósítására. A társaság földvásárlási akcióit az 1926-os palesztinai gazdasági válság, majd a világgazdasági válság kerékbe törték. Hartman: Zionism in Transylvania… i.m. 209.
[649] George Halpern (Oroszország, 1879 – Izrael, 1962). Cionista politikus, az Izraeli Nemzeti Alap (Keren Hájeszod) egyik megalapítója, az Angol-Palesztin Bank (a Bank Leumi elődje) igazgatója több éven keresztül. 1933-ban költözött ki Palesztinába.
[650] Náchum Szokolov - Nahum Sokolow: (Oroszország, 1859 – London, 1936). A cionista mozgalom egyik élharcosa, politkus, író, fordító, a héber nyelvű sajtó pionírja. 1931-ben őt választották a Cionista Világkongresszus elnökévé, 1935-ig töltötte be ezt a posztot, mikor is Chaim Weizmann vett át tőle.
[651] Jacob Thon (Lengyelország, 1888 – Izrael, 1950). Cionista politikus, aki már 1907-ben Paleztinába emigrált. A Zsidó Nemzeti Tanács (Vaad Leumi) egyik megalapítója, haláláig a Palesztinai Föld-fejlesztő (Palestine Land Development Company) vállalatot igazgatta.
[652] Marton Ernő: A cionista végrehajtó bizottság beszámolója. *ÚK*, 1925. augusztus 26. 1-4; Marton Ernő: Az erdélyi zsidóság a bécsi kongresszuson. *ÚK*, 1925. szeptember 7. 3.
[653] SIHR. Román Gyűjtemény III (42 doboz). R3C21. A Zsidó Nemzeti Szövetség delegátusai XX Cionista kongresszusra.
[654] Marton Ernő: A kongresszus mérlege. *ÚK*, 1933. szeptember 5. 1-2; Marton Ernő: A kongresszus válaszúton. *ÚK*, 1933. szeptember 1. 3.
[655] Marton Ernő: A történelmi dilemma. *ÚK*, 1937. augusztus 6. 1.

biztosítottak számára, hogy Európa fontosabb városait meglátogassa. A konferenciák után általában Párizsba és Bécsbe utazott kikapcsolódni.[656]

3.6. Defenzívában

3.6.1. Antiszemitizmus előretörése

1930-as évek közepén a román antiszemita, fasiszta mozgalmak egyre nagyobb teret nyertek a román politikai arénában. A Cuza által vezetett Nemzeti Keresztény Liga egyesült Octavian Goga pártjával, létrehozva a Keresztény Nemzeti Pártot, a Corneliu Zelea Codreanu által irányított „Mihály arkangyal légiója", vagyis a Vasgárda pedig erős parlamenti képviseletet szerzett.[657] Az általános zsidóellenesség biztosította a politikai hatalmat az antiszemita indíttatású törvények megszövegezéséhez,[658] ami ellen a Zsidó Párt parlamenti képviselet hiányában nem sokat tehetett. 1935-ben a párt erdélyi része tiltakozását fejezte ki a „*hatóságok szemeláttára folyó felelőtlen akciók ellen és követelte a zsidóság számára a teljes hatósági jogvédelmet.*" Állásfoglalásában Marton javasolta, hogy a párt olyan demokrata erőket támogasson, akik a polgári szabadságjogokért és az itt élő népek egyensúlyáért küzdenek.[659] Marton saját lapját használta fel a szélsőséges nacionalizmus nyomán elviselhetetlen légkör enyhítésére. Következetesen megcáfolta azokat a statisztikai, gazdasági adatokat, amelyekre alapozva az antiszemita politikusok a zsidóság gazdasági, jogi státuszát megnyirbáltak.[660] Társadalmi, jogi, és gazdasági helyzetre tett tűpontos megállapításai és cselekvésre felszólító mondatai mellett cikkei a jövőre néző optimizmus forrásai voltak. Ebből meríthettek reményt az olvasók, még a legzordabb, legkilátástalanabb időkben is.

Az *Új Kelet*ben ekkortól a politika híradások, antiszemita incidensek listázása került előtérbe. A Külpolitikáról a Világ Tükre rovat adott betekintést. Kasztner Rezső elemzései kínálták a legátfogóbb képet a nemzetközi kapcsolatok egyre gyorsabb változásairól, így például a Molotov-Ribbentrop szerződésről is.[661] A mindennapi politikai tudósításokból nem

[656] Marton Ernő: A hálás Párizs… *ÚK*, 1927. szeptember 24.3;
[657] Jean Ancel: *The history of the holocaust in Romania*. University of Nebraska Press, Yad Vashem, 2011. 20-21.
[658] Gyémant: i.m. 266.
[659] Az erdélyi zsidóság tiltakozása… *ÚK*, 1935. december 28. 1-2.
[660] Marton Ernő: A gazdasági kongresszus után. *ÚK*, 1935. november 30. 1; Marton Ernő: Nemzeti munkavédelem. *ÚK*, 1937. március 10. 1.
[661] Kasztner Rezső: A moszkvai szerződések. *ÚK*, 1939. október 1. 1-2.

hiányzott az ország és világ zsidóságának helyzetértékelése sem. A lap szorosan követte a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt erősödése nyomán Európa szerte elterjedt antiszemitizmus előretörését. Jelentett a szélsőjobboldali mozgalmak politikai szerepvállalásáról,[662] lengyel pogromokról,[663] német zsinagógák lerombolásáról,[664] és általában minden a zsidóság élethelyzetét hátrányosan befolyásoló aktualitásról. 1935-től az újságban már lépten-nyomon olyan címekkel találkozhatunk, mint „Szabályos iskolai rendszer szerint száztizenegy agitátort képeztek ki a magyar nyilaskeresztesek" vagy „Ausztria a hitleri antiszemitizmus nyomdokán."[665] A zsidó szenvedés ábrázolása azt a célt szolgálta, hogy az olvasókat felvilágosítsa, tanítsa, „tisztába hozza a zsidó valósággal és így saját helyzetével is." A főszerkesztő, egy a szenvedéstörténetek túlsúlyára panaszkodó olvasónak írt válaszában kifejtette, hogy nem passzióból közlik a hasonló híreket, mivel azonban a zsidó újságírást hivatásnak tekintik, nem dughatják a fejüket a homokba, felelősséggel tartoznak az olvasók és elszenvedők felé. A cikkek nyomán szükséges etnikai szolidaritást vállalni az atrocitások elszenvedőivel. „*Ha már nem vagyunk képesek aktív segítséget nyújtani az üldözötteknek legalább ne tagadjuk meg tőlük a részvétnek azt a minimumát, hogy az olvasáskor gondolatban egy kicsit velük szenvedünk."*[666]

A jogfosztó törvénykezésekkel, antiszemita incidensekkel és zsidó ellenes sajtóhangulattal még hangsúlyosabban foglalkoztak. 1935-ben a főszerkesztő és Kasztner Rezső hat és fél órás interjút készítettek Alexandru Vaida-Voevoddal, a Romániai Front nacionalista, antiszemita mozgalom vezetőjével, amelyben a két újságíró a numerus valachius nevet viselő zsidó ellenes törvénytervezetéről kérdezték a politikust, illetve heves vitában szálltak szembe vele. Saját igazukról nem sikerült meggyőzni őt, de a hat részben közölt interjúsorozattal felhívták a közvélemény figyelmét a romániai zsidók viszontagságos körülményeire és azokra a törekvésekre, amelyek a román gazdaságból szorítanák ki őket.[667]

Mindeközben a beszűkült lehetőségek között tovább politizáltak. Marton és Fischer Bukarestben folytatott tárgyalásaiknak eredményeképp 1936-ban sikerült elérni a rég áhított egységet az UER-el. Közösen alakították meg a Romániai Zsidóság Legfelsőbb Tanácsot.[668] A

[662] Hitler az alkotmány… *ÚK*, 1934. augusztus 3. 8; Szabályos iskolai rendszer szerint száztizenegy agitátort képeztek ki a magyar nyilaskeresztesek. 1937. július 6. 3.
[663] Újra pogrom volt Lengyelországban. *ÚK*, 1936. március 27. 5; Újból pogrom… *ÚK*, 1937. június 36. 8.
[664] Megkezdték a nürnbergi zsinagógák lerombolását. *ÚK*, 1938. augusztus 11. 8.
[665] Ausztria…. *ÚK*, 1935. november 10. 3.
[666] Marton Ernő: Válasz egy olvasónak. *ÚK*, 1938. július 23. 3.
[667] Vajda hat és fél órán keresztül beszél az Új Keletnek a numerus valachicusról. *ÚK*, 1935. március 1. 1.; A vita további folytatását március 2 és március 7 közötti lapszámokban tették közzé.
[668] Megvalósult a romániai zsidóság egységes politikai képviselete. *ÚK*, 1936. január 31. 1.

közeledést nem az ideológiai differenciáltságban beállt változás, hanem az előtérbe helyezkedő szélsőjobboldali politikai erők jogcsorbító törvénykezdeményezései, valamint a bürokratikus antiszemitizmus szétburjánzása tette lehetővé.[669]

1937-ben a Zsidó Párt újból kudarcot vallott a parlamenti bejutási küszöb elérésében. Az eltelt négy év alatt az Országos Zsidó Párt erdélyi tagozata szervező munkájának köszönhetően kisebb taglétszámnövekedést ért el ugyan, de a politikai agitáció szinte csak Kolozsvárra redukálódott, a széles szervezeti háló kiépítése elmaradt.[670] A választások alkalmával a Zsidó Párt eredményei javultak 1933-hoz képest (1,42%) és Erdélyben is 4000 szavazattal kapott többet, de ezúttal sem sikerült parlamenti képviselethez juttatnia jelöltjeit.[671] Marton a 2000 éves gálut utolsó nagy csapásaként tekintett az elvesztett választásokra, amely fordulópontot hozott a romániai zsidóság életében, utalva a durván nacionalista és antiszemita Octavian Goga vezette Keresztény Nemzeti Párt kormányalakítására.[672]

Ekkor már újra törvényerőre emelkedett az előzetes cenzúra és az ostromállapot, ami szélesebb lehetőséget biztosított a hatóságok számára a sajtótermékek elleni fellépéshez. Ebben a helyzetben az *Új Kelet* tartózkodott a régebbi hangos tiltakozásoktól, helyette hírek egyszerű leközlésére, valamint a zsidókat hátrányosan érintő törvények és rendelkezések tudományos cáfolatára támaszkodott. Marton később úgy emlékezett vissza, hogy cenzúra ellenére a lap sikeresen informálta és bátorította olvasóit: *„a [Goga] kormány nem tiltotta ugyan meg a zsidó lapok megjelenését, de rendkívül szigorú cenzúrának vetette alá azokat. A legenyhébb kritikai szót is elfojtotta. Ez a sors érte az Új Keletet is… De a legszigorúbb cenzúra ellenére is napról-napra tudtunk üzeneteket küldeni a lapban olvasóinknak, amelyek magasan tartották moráljukat, a remény sugarát csillantották meg előttük és megacélozták ellenállásukat. A sorok között elrejtett célzásokkal, allegorikus képekkel, amelyeket a cenzor nem értett meg, küldtük üzeneteinket az olvasóknak és az olvasótábor, mint a legérzékenyebb szeizmográf, azonnal reagált ezekre az üzenetekre, a legrejtettebb célzásokat is megértette és hálásan nyugtázta. Még azt is meg tudtuk üzenni virágnyelven olvasóinknak, hogy a kormány rövidesen meg fog bukni, nincs tehát ok a kétségbeesésre.”*[673]

[669] A Zsidó Párt egységfrontra szólítja… *ÚK*, 1935. február 24. 1.
[670] A Zsidó Párt… *ÚK*, 1935. január 16. 5; Megnyílt Bucurestiben a Zsidó Párt II-ik országos kongresszusa. *ÚK*, 1937. június 22. 3.
[671] Gidó: *Úton* i.m. 100.
[672] Marton Ernő: Az idő mérlegén. 1937. december 30. 1.
[673] Marton Ernő: A sajtószabadság megvalósítói. *ÚK*, 1956. március 30. 3.

A zsidók gazdasági térnyerését korlátozni hívatott nemzeti munkavédelem törvénytervezet kapcsán Marton Ernő hosszasan írt az iparban létrejött zsidó túlsúly történelmi gyökereiről, végkövetkeztetésként pedig megállapította, hogy a zsidó tőke és szakértelem nélkül az ország gazdasági fejlődése fenntarthatatlan lenne.[674] Szélesebb lefedettséget kapott az állampolgárság felülvizsgálatáról szóló rendelettörvényt, amelynek alapján bizonyítaniuk kellett jogosultságukat azoknak, akiknek az állampolgársága megkérdőjeleződött.[675] A lap újságírói több ízben kifejezték aggályaikat a törvénytervezettel kapcsolatban, azonban kritikai észrevételeiket nem hozhatták nyilvánosságra. Végül a Zsidó Párt és az EZSNSZ tiltakozását közölték.[676] A rendelettörvény elleni nemzetközi tiltakozások vezettek 1938 februárjában a Goga kormány bukásához, és a királyi diktatúra kihirdetéséhez. Kasztner Rezső egy későbbi visszaemlékezésében azt állította, hogy a diktatúra több sajtótermék mellett az *Új Kelet*et is betiltotta. Kasztner az évek során kialakított politikai kapcsolataira támaszkodva, az akkori királyi tanácsost, Vaidát hívta telefonon és kérte közbenjárását a tilalom feloldására. Fél nap sem telt bele, a kolozsvári cenzori hivatal táviratot kapott utasítást Bukarestből a zsidó lap kiadásának engedélyezésére.[677]

3.6.2. Népnevelés és palesztinai munka

A Zsidó Párt kiüresedése miatt Marton a közösség belső megerősítését és nevelését tűzte ki célul. A népi önismeret elősegítését fontos feladatnak tartotta, a Salom Bnai Birth szabadkőműves páholyban javaslatot tett zsidó népkönyvtárak felállítására, az erdélyi zsidóság történetének megírására és egy múzeum felállítására.[678] Ezek a javaslatok azonban nem jártak értékelhető eredménnyel. Miután az 1938-ban bevezetett királyi diktatúra betiltotta a Zsidó Pártot, a belpolitikai tevékenység átvételére létrehozták a *Cionista Közéleti Tanácsot*, amely a romániai zsidó politikában az erdélyi különutas vonalat vitte tovább. A szervezet első embere megegyezett a Szövetség elnökével, Reiter Károllyal, vezetőségi tagjai között találjuk Martont, a két Fischert és Kasztner Rezsőt. Míg az EZSNSZ a Palesztinai munkát vitte tovább, addig a

[674] Marton Ernő: Nemzeti munkavédelem. *ÚK*, 1937. március 10. 1.
[675] Gyémánt: i.m. 266.
[676] Megjelent az állampolgársági revizóról szóló rendelettörvény. *ÚK*, 1938. január 23. 1.
[677] Kasztner Rezső: Zsidó lap magyar nyelven Romániában. *ÚK*, 1954. január 15. 9.
[678] Marton Ernő: A páholyok külső kultúrmunkája. *B'nai B'rith Szemle*, 1934. április–május, 69–72; Gidó: *Két évtized*… i.m. 242.

Közéleti Tanács a hitközségekkel közösen belpolitikai, illetve szociális és gazdasági problémákra próbált megoldást találni.[679]

A jogképviseleti mozgástér besszükülése és a növekvő antiszemitizmus hozzájárult az erdélyi cionista mozgalom Palesztina-munkájának felértékelődéséhez. A sékelbefizetések növekedtek, a Szövetség valamint ifjúsági szervezetek újabb mezőgazdaságra átképző, vagy ahogy akkor nevezték, átrétegző telepeket hoztak létre a kivándorlásra megnövekedett igény kielégítésére.[680] Marton is feladni látszott addigi álláspontját, amely a gálut és palesztinai zsidóság párhuzamos építését irányozta elő. 1936-ban már arról írt, hogy Palesztina nemcsak szükséges kivándorlási úticél, hanem a bevándorlási mérleg alapján egyben a cionizmus összes feltételezésének a beigazolódása is. A cionista célok Palesztina irányába történt belső eltolódását érzékeltetik Marton következő sorai is: *„mi cionisták nem becsüljük le azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a zsidóság gálutbeli pozícióinak megvédésére és megerősítésére tesz. Sőt ellenkezőleg, teljes erönkből támogatjuk azokat és ennek a küzdelemnek is az élvonalán harcolunk. De… tisztában vagyunk vele, hogy a zsidó probléma végleges és természetes megoldása csakis Palesztinában lehetséges…”*[681] Nem számított a gáluti zsidóság teljes felszámolására, de a jogfosztott európai zsidók milliónak jövőjét egy Zsidó Államban képzelte el.[682]

Az *Új Kelet* újabb szerepváltáson esett át, a nemzeti zsidó kultúra népszerűsítésének és a Palesztinába történő kivándorlás promoválásának szentelte utolsó éveit. Az újságot elárasztották a Palesztinával foglalkozó hírek, kezdve a bevándorlás kérdésétől, a zsidó bevándorlók nehézségeinek bemutatásán át, egészen a háború helyi lecsapódásának részletezésig. Lépten-nyomon találkozhatunk a Palesztina Hivatal felhívásaival is. Palesztina újbóli felértékelődése saját tudósítót követelt. Barzilay István 1938-ban sajtóigazolványával és az *Új Kelet* megbízólevelével lépett Palesztina földjére. Barzilay kezdetben még eltitkolta az élet nehézségeit valamint az arab lázongásokat, félt ugyanis, hogy a realitások fényében az erdélyi zsidók megtagadják az adakozást a palesztinai alapok részére. Barzilay egészen az *Új Kelet* megszűnéséig küldte egyre őszintébb beszámolóit Kolozsvárra.[683] A román antiszemiták kívánatosnak tartották, míg a kormány helyeselte a zsidók kivándorlását, azt egyszersmind a

[679] Gidó: *Úton*… i.m. 70.
[680] Gidó: „Szabad haza” i.m. 50-51; Gidó: *Úton*... i.m. 66-68.
[681] Marton Ernő: Konferencia beszéd. *ÚK*, 1936. december 25. 1.
[682] Marton Ernő: A holnap békekonferenciája elé. *Az Új Kelet Szombatja*, 1939. november 24. 1.
[683] Barzilay: Az Új Kelet palesztinai tudósítójától. *ÚK*, 1954. január 15. 18.

zsidókérdés egy lehetséges megoldásának tartották.[684] Ebben a „támogató" környezetben az Új Kelet nem ütközött akadályokba, ha Palesztina promoválásáról volt szó.

Az antiszemitizmus tombolása közepette egyre inkább a közösségi önazonosságtudatot erősítő népi önismeret vált kívánatossá, amelyre az irodalom és történelmi múlt feltárása kínált megfelelő alapot. Ennek érdekében újjárendezték az *Új Kelet* tartalmát is. Miután bejárta a fél Európát, Kaczér Illés 1938-ben meglátogatta a szerkesztőséget. Megegyezés született új regényének, „Ne fél szolgám Jákob" leközléséről, az első rész 1939. január 3-án jelent meg.[685] 1939. novembertől az *Új Kelet* pénteki számát egy szépirodalmi és tudományos melléklet egészítette ki, amely az „*Új Kelet Szombatja*" címet viselte. A beharangozó egyértelműen az új idők kihívásaira adott válaszként értékelte a melléklet megindítását „*A mai időkben oly fontos a lelki egyensúly és szellemi tartás a zsidó ember és a zsidó közösség számára, hogy a zsidó sajtó is elsőrendű feladatának tekinti ennek erősítését. Ennek a feladatnak a szolgálatába kívánjuk állítani «Az Új Kelet Szombatját», amelyben a zsidó irodalom és szellemi élet legjelesebb termékeit fogjuk közölni és a legkülönbözőbb szórakoztató írások mellett a zsidó élet és problémák megismertetését is fogjuk szolgálni.*"[686] A napilapban a csupasz hírek, riportok és beszámolók, míg a mellékletben a román belpolitikához nem kötődő hírek véleményezése, esszék, tanulmányok, novellák és regényrészletek jelentek meg. Ennek megfelelően a mellékletben Marton Ernő a gálut fenntarthatóságáról értekezett, Kasztner Rezső a világháború alakulását elemezte, Márton Lajos, az újságíró babérokra törő fiatal joghallgató, a palesztinai zsidó állam visszaállítására tett javaslatról számolt be, amit az 1878-as magyar országgyűlés elé terjesztettek. Emellett könyvismertetők és versek színesítették a mellékletet.

3.6.3. A zsidó lap megszüntetése

Marton újságírói, politikai és mozgalmi aktivitása egyaránt csökkent a 30-as évek második felében. Ez nemcsak a zsidó politika hanyatlásával, hanem magánéletében beállt változásokkal is magyarázható. 1936. július 11-én[687] feleségül vette Deutsch Gizellát, a középiskolai franciatanárnőt. Felesége 1904. november 18-án született Kolozsváron Deutsch

[684] Mihai Chioveanu: The Paper Solution. Jewish Emigration from Romania during the Holocaust. Studia Politica. Romanian Political Science Review, 2009. 9. évf. 3. sz. 434.
[685] Kaczér Illés új regénye az Új Keletben. *ÚK*, 1938. december. 31. 4.
[686] Az Új Kelet Szombatja. *ÚK*, 1939. november 1. 4.
[687] Certificat de căsătorie [házassági anyakönyvi kivonat]. Marton Ernő személyes hagyatéka.

Samuel, cipész és Deutsch Aranka lányaként.[688] 1937. január 14-én született meg egyetlen gyermekük, Mihály. Martont közben tüdőbaj támadta meg, 1938 februárjában ágynak esett, júliustól orvosi utasításra négy hónapra szanatóriumba vonult a Magas Tátrában található Újtátrafüredre.[689] Ebben az évben a mozgalmi ügyekbe nem tudott bekapcsolódni, néhány elmélkedése, külpolitikai cikke jelent meg csupán. A tétlenség megviselte a magas munkabírásáról ismert főszerkesztőt.

Egészségének javulása után visszatért Kolozsvárra és az *Új Kelet*en keresztül tartotta a reményt népében az egyre fokozódó antiszemita hangulat közepette. 1940 augusztusában a kormány által meghozott első romániai zsidótörvények kapcsán is higgadtan, előremutató észrevételeket tett. A törvényeket hatalmas veszélynek értékelte, amelyek főként az erdélyi zsidóságot sújtják, azonban arra sürgette olvasóit, hogy történelmi távlatból szemléljék a híreket, ami némiképp csökkentheti azok negatív hatását. A közösséget arra buzdította, hogy a szociális feladatok és kötelességek átvállalásával segítse a törvény rendelkezései alá esőket.[690]

A második bécsi döntést követően Kolozsvár, Erdély északi részével együtt visszakerült Magyarországhoz. A megváltozott hatalmi viszonyok a zsidó laptól is állásfoglalást követeltek. A szerkesztők tisztában voltak az 1939-es magyarországi lapbetiltások tényével, amelyek során a hatóságok utasítást adtak az országban megjelenő központi zsidó kiadványok, így az *Egyenlőség*, a *Zsidó Újság* és *Zsidó Szemle* beszüntetésére.[691] Az előzmények ismeretében joggal tartottak hasonló retorzióktól az *Új Kelet*tel szemben, közben abban reménykedtek, hogy az erdélyi magyarság megvédi a zsidó lapot. A magyar katonaság bevonulásakor nyomott hangulat uralkodott a szerkesztőségben, „*Marton Ernő szobájában gyülekeztek a munkatársak, s az «Új Kelet családjának» közeli barátai. A lap utolsó vezércikkét szövegezték. Kínos munka volt ez. Üdvözölni kellett valahogy a hatalom új urát, anélkül, hogy a szervilizmus visszataszító formát öltene. A szerkesztősig cikket a zsidó szervek határozata folytán, a hitközségek főrabbijai, Glasner Akiba és Weinberger Mózes írták alá.”*[692] Miután 1940. szeptember 13-án a visszacsatolt területek megszállása befejeződött, Kolozsvár katonai parancsnoksága

[688] Certificate de naştere [Anyakönyvi kivonat]. Marton Ernő személyes hagyatéka; Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (továbbiakba CNSAS), dosszié száma: I 448358, 3 fólió. Ernest Marton dosar informativ [Marton Ernő megfigyelési dossziéja].
[689] Marton Ernő: Madártávlatból. *ÚK*, 1938. július 5. 1; Barzilay István: Meghalt Maton Ernő. *ÚK*, 1960. augusztus 29. 1.
[690] Marton Ernő: A zsidótörvény és az erdélyi zsidóság. *ÚK*, 1940. augusztus 11.
[691] Guy Miron: Szemtől szemben a gonosszal. A magyarországi zsidó újságírás szemben az antiszemitizmussal a harmincas évek végétől 1944-ig. *Múlt és Jövő*, 2004. 1-2. sz. 187.
[692] Márton Lajos: Bibliográfiai jegyzetek az Új Kelet harmincötéves Új Keletről. *ÚK*, 1954. január 15. 20.

rendeletben szabályozta a kolozsvári sajtótermékek megjelenését. Az *Új Kelet* nem volt a felsorolt újságok között. Betiltották.[693]

A szerkesztőség vezetősége kísérletet tett az újság újraindítására, ebbéli törekvésükben az erdélyi magyar újságíró kollégáik nyilatkozatok formájában támogatták őket. Az Erdélyi Magyar Újságírók Egyesülete szerint az *Új Kelet* a román uralom alatt „*kisebbségi sorsban küzdött a román részről megnyilvánuló elnyomó törekvésekkel szemben*," Paál Árpád, nagyváradi *Magyar Lapok* főszerkesztője hangsúlyozta, hogy a lap a „*magyar nemzeti keresztény irányzat szempontjából is fontos munkát végeztek.*" A *Keleti Újság* szintén eufemisztikus megfogalmazásban azt írta, hogy „*miközben [az Új Kelet] a magyar nyelvű zsidóság tömörülését és érdekvédelmét szolgálta […], állást foglalt a román asszimilációs törekvések ellen is, mint ilyen a magyar nyelv és kultúra ügyét is védte.*"[694]

Jámbor Ferenc Dulin Jenő miniszteri tanácsos, s egyben országos sajtófőnöktől kérte, hogy engedélyezzék az *Új Kelet* megjelenését. Indokként azt emelte ki, hogy a perifériára kényszerített magyar zsidóságnak szüksége van sajtóra autonóm kulturális életük felépítéséhez, ezáltal a kívánt kisebbségi berendezkedés elkezdéséhez.[695] Márton Lajos állítása szerint Papp kormánybiztostól halvány ígéretet kaptak a lap engedélyeztetésére. Végül Hlakty Endre akkori miniszteri kiküldöttől tudatta Marton Ernővel, hogy „*nincs mit olyan szekér után futni, amelyikre úgysem lehet felkapaszkodni. Mielőtt Erdélyben jöttünk, mondta Hlakty, miniszterközi bizottság dolgozta ki az erdélyi intézkedéseket. Ez a bizottság átlapozta az Új Kelet huszonkét éves számait is. Ez a huszonkét év nem teszi lehetővé, hogy a magyar hatóság az Új Keletet engedélyeztesse.*"[696]

[693] Gidó: *Úton*… i.m. 498.
[694] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz) II.1. d.
[695] Jámbor Ferenc: Így érkeztünk haza húsz évvel ezelőtt. *ÚK*, 1961. április 28. 2.
[696] Márton Lajos: Bibliográfiai jegyzetek az Új Kelet harmincötéves Új Keletről. *ÚK*, 1954. január 15. 20.

4. MARTON ERNŐ ÉS A MAGYAR ZSIDÓ TÖRTÉNETÍRÁS ÚJ IRÁNYAI

Az *Új Kelet* betiltását követően Marton érdeklődését a régóta kutatott téma, a magyar zsidó történelem kötötte le. Törekvése összhangban állt az 1930-as év végén meghirdetett népi önismeret mélyítésének programjával. Marton jól ismerte és mélységesen megvetette a dualizmus kori és két világháború közötti magyar zsidó történetírást, amely elsősorban a történelmi események nyomán létrejött zsidó magyar kapcsolat asszimilációs elvárásait elégítette ki. Ennek tudható be, hogy a magyarországi zsidó történetírás felekezettörténeti keret közé szorult, a vallásfelekezet történetének betudva a zsidóság múltját,[697] ez pedig több kényes kérdéskör (antiszemita mozgalom, zsidóság a gazdasági életben és a tőkés fejlődésben játszott szerepe) negligálásához vezetett.[698] Ráadásul nem született átfogó, a magyar zsidó történelem minden jellegét érintő történelmi munka.[699]

A magyar zsidó történetírásról írt összefoglalók ebben egyetértenek, azonban a további fejlődés irányában már kevesebb konszenzust találnak. Nathatniel Katzburggal az élen Frojimovics Kinga és Haraszti György azt állítják, hogy a magyar zsidó történetírás a holokauszt előtt nem tudott kilépni a vázolt korlátokból,[700] míg Schweitzer Gábor vagy Gyurgyák János hangsúlyozzák[701] az 1930-as évek folyamán a többnyire erdélyi alapokon nyugvó cionista mozgalom hatására kialakult új történelemszemlélet fontosságát. Utóbbi főként Marton Ernő munkásságára utal, ami megalapozta az új eszmerendszert és történelemfelfogást.

---

[697] Frojimovics Kinga: A „doktor rabbik" nagy nemzedéke Magyarországon: a neológ identitás kialakítása a történetíráson keresztül. In: Zsengellér József (szerk): *Széfer József. A tanítványok tanulmánykötete a tanítómester (Rabbi) Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére 80. születésnapja alkalmából*. Budapest, Open Art, 2002. 233.

[698] Nathaniel Katzburg: A magyar-zsidó történetírás problémái. Miért nem volt magyar Dubnov, zsidó Szekfű? *MTA Judaisztikai Kutatócsoport Értesítője*, 1995. 12. sz. július. (http://www.kisebbsegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/hungaricajudaica/Ertesito_1995_jul.pdf letöltve 2017-12-02), 4.

[699] Nathaniel Katzburg: Hungarian Jewish Historiography: In: Moshe Carmilly Weinberger: *The Rabbinical seminary of Budapest 1877-1977*. Sepher Hermon, 1986. 230.

[700] Nathaniel Katzburg: A magyar-zsidó történetírás problémái. i.m. 8.

[701] Schweitzer Gábor: A magyarországi zsidó történetírás önképe és fogadtatása 1945 előtt. Historiográfiai áttekintés. In: Czoma László – Frojimovics Kinga: *„Új idea, új cél keresésére szorítanak bennünket". Tanulmányok a zsidó történetírásról.* Szeged, Universitas Kiadó - Judaica Alapítvány, 2005. 79; Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. 248-249.

4.1. A neológ történelemszemlélet

Marton történelemszemlélete és az általa magyar nyelvterületen meghonosított zsidó nemzeti történetírás elsősorban reakcióként kell értelmezni az addig uralkodó neológ történelemszemlélettel szemben. A modern zsidó tudományok, vagyis a rabbinikus teológiai tanulmányoktól eltérő curriculum a német nyelvterületről került Magyarországra. A nyugaton kifejlődött „Wissenschaft des Judentums" (Zsidó tudományok) Magyarországon a reform rabbik tudományos tevékenységében honosodott meg, így szálltak szembe a tradicionális rabbinátus a zsidó tudományművelésben fenntartott monopóliumával.[702] A zsidó magyar történetírás első művelői is ebből a csoportból kerültek ki a 19. század közepén, elég Löwy Lipót munkásságára gondolunk. Ebben az időszakban jött létre a magyar történetírás külön ágaként a magyar zsidó történetírás.[703] Azonban ez a specifikus historiográfia több évtizedig nem vált el a reformzsidóság vallási intézményeitől.

Az 1868-as Izraelita Egyetemes Gyűlés után lezajlott ortodox-neológ szakadás[704] folytán a neológ irányzat létrehozta a Budapesti Rabbiképzőt a vallási vezetők kinevelése céljából, kellő figyelmet fordítva arra, hogy az intézményben végzett rabbik teológiai képzettségük mellett történetírói és társadalomtudományi képesítésre is szert tegyenek. Az intézmény oktatói és az itt végzett „doktor rabbik" történelemtudományban szerzett jártasságukat a magyar zsidó történelem egyes részeinek megírásában kamatoztatták. Ezek a történelmi munkák kis időszakokra, specifikus területre vagy közösségekre koncentráltak és többnyire lokális kontextusban dolgozták fel a társadalmi integráció témáját.[705] Egyik legismertebb művelője Bernstein Béla szombathelyi neológ rabbi, aki a 19. század végén részletesen feldolgozta a szombathelyi zsidóság történetét.[706]

A helytörténeti munkák mellett néhány zsidó tudós kísérletet tett a magyar zsidóság nagyobb társadalompolitikai összefüggéseinek vizsgálatára is. Kohn Sámuel grandiózus áttekintése a magyarországi zsidóság teljes történetéről (*A zsidók története Magyarországon a*

[702] Tamás Turán – Carsten Wilke (szerk.): *Modern Jewish scholarship in Hungary: the „Science of Judaism" between East and West*. Berlin – Boston, Walter de Gruyter, 2017. 3.
[703] Nathaniel Katzburg: Hungarian Jewish Historiography… i.m. 217.
[704] A Gyűlés után az izraelita vallási irányzatok három intézményi keretbe tömörültek: neológ, ortodox és Status quo Ante, ez pedig azzal a következménnyel járt, hogy a vallási normákat és oktatási gyakorlatot maguk képmására alakíthatták ki intézményhálózatukban. Lásd: Katz: *Végzetes szakadás* i.m. 200-221.
[705] Gábor Schweitzer: Scholarship and Patriotism: Research on the History of Hungarian Jewry and the Rabbinical Seminary of Hungary - the first Decade In: Turán – Carsten (szerk.): i.m. 102-104.
[706] Bernstein Béla: Emlékkönyv. *Történelmi és nemzetiségi folyóirat*, 1998. 4. sz. Szombathely, Partes populorum minores alienigenae.

legrégibb időktől a mohácsi vészig) csak félig készült el, műve a 16. századnál félbeszakadt. Kohn könyvében a neológ eszmékhez híven azt próbálta bebizonyítani, hogy a zsidóság már a honfoglalástól a magyarság szerves részét képezte.[707] Elméletét azzal indokolta, hogy a honfoglaló magyarokhoz csatlakozott kazárok zsidó hitét mutatta ki és hangsúlyozta utóbbiak integrálódását a magyar társadalomba.[708] Kétes források alapján állította, hogy a zsidó hitű kazárok a magyarokkal bensőséges kapcsolatot alakítottak ki és az élet minden területén elfogadásban részesültek. Elméletét így magyarázza: *„a zsidók ama legrégebbi korban nemcsak a szabadságnak és minden jognak csorbítatlan élvezetében voltak, hanem, mint a nemzet szerves tagjai, a hódító magyarok minden előjogával is bírtak, és a magyarok néplétével a legszorosabb s a legbensőbb kapcsolatban álltak."*[709] A magyar zsidó összetartozás koncepciójának bizonyítására Kohn más toposzokat is alkotott, így a néha felbukkanó antiszemitizmust külföldi indíttatásúnak állította be.[710]

Kohn Sámuelhez hasonlóan Venetianer Lajos is a kor prizmáján át láttatta a magyar zsidóság történelmét. Könyve sokkal később 1922-ben jelent meg, azonban szemléletében még a dualizmus kori asszimilációs felfogást tükrözte. *A Magyar zsidóság története* című könyvben a magyarság történetén keresztül mutatta be az országban élt zsidóság múltját. Elsősorban arra összpontosított, hogy országban élt zsidók milyen mértékben járultak hozzá a magyar gazdasághoz és kultúrához.[711] Emellett a magyarságot lovagias, a zsidóságot megvédelmező, külső zsidógyűlölő erőknek ellenálló közösségként ábrázolta. Elődjéhez hasonlóan Venetianer is igyekezett bebizonyítani a zsidó kontinuitást, vagyis azt, hogy a zsidók már a honfoglalás előtt a magyarokkal éltek és később a kazárokon keresztül olvadtak be magyarságba.[712]

A neológ történetírás a magyar reformzsidóság korabeli társadalmi és politikai helyzetképét tükrözte, nem meglepő tehát, hogy elsősorban legitimációs és apologetikus szerepet töltött be. Nevezetesen azzal próbált érveket és tényeket biztosítani a liberális emancipáció számára, hogy a magyar zsidó kontinuitásnak egy több évszázados múltat kreált. Apologetikus szerepe az antiszemitizmus vádjaival szembeni szellemi önvédelem erősítésében merült ki.[713] Nem kevésbé fontos Frojimovics Kingának, a doktor-rabbik nemzedékét vizsgáló

[707] Konrád Miklós: Zsidók és a magyar nemzet. A nemzeti múlt zsidó tudományos ábrázolása, különös tekintettel a kazárelméletre. *Századok*, 2016. 3. sz. 653.
[708] Kohn Sámuel: *A Zsidók története Magyarországon. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig*. Budapest. 1884. 20-25.
[709] Kohn: i.m. 34.
[710] Gyurgyák: i.m. 226-227.
[711] Schweitzer: Scholarship and Patriotism… i.m. 104-105.
[712] Gyurgyák: i.m. 228-229.
[713] Schweitzer: A magyarországi zsidó történetírás önképe… i.m. 62.

tanulmányában tett megállapítása, miszerint a „19-20. század fordulójának neológ zsidó történetírása a történeti műveken keresztül formálta hol tudatosan, hol inkább ösztönösen a magyarországi neológia identitásának alapjait, illetve igyekezett ehhez történeti támpontokat biztosítani."[714]

4.2. A nemzetközi cionista történetírás hatása Marton történelemfelfogására

Míg Magyarországon a magyar zsidó történetírás szigorúan a felekezeti kereteket erősítette, addig a 19-20. század fordulóján az országtól nyugatra egy új zsidó történelemszemlélet kezdett kibontakozni. Fontos leszögezni, hogy a zsidó nép történetének homogén egységként való megjelenítése nem választható szét a „zsidó nemzetfogalom" kiépítésének folyamatától. Vagyis a cionista mozgalom és nemzeti zsidó történetírás egymással kölcsönhatásban alakultak ki. Ebben a tekintetben tartózkodom Shlomo Sand „zsidó nép kitalálásának" elméletétől,[715] azonban egyetértek Uri Ram azon következtetésével miszerint a cionista történetírás hozzájárult a zsidó nemzet megkreálásához, azáltal, hogy a történelmi zsidóságot egy egységes identitással bíró nemzet narratívájában ábrázolta.[716]

A 19. század elején Isaak Markus Jost munkájában a zsidóság még nem képezett organikus egységet, a kiválasztott népi identitást és belső fejlődést az őket körülvevő társadalmak formálták. Ebben a tekintetben Erec Izráel nem rendelkezett befolyásoló erővel az egymástól távol és elszigetelten élő közösségekre.[717] A zsidó történetírás következő nagy alakja Heinrich Graetz a zsidóság történetét magába foglaló több kötetes könyvében elsőként teremtette meg a zsidó nép fogalmát.[718] Igaz a „zsidó törzs" számára kulturális és spirituális entitást jelentett, nem nemzetit vagy etnikait.[719] A tórát használva bizonyítani kívánta, hogy a zsidóság az emberiség legkorábbi népe.[720]

A német nyelvterületeken született zsidó történészek még közelebb érezték és éreztették a zsidó népet a környező társadalmakhoz, ami már csak azért sem meglepő, mert ezeken a

[714] Frojimovics: A „doktor rabbik"… i.m. 237.
[715] Shlomo Sand: *Hogyan alkották meg a zsidó népet?* Budapest, Kairosz, 2010.
[716] Uri Ram: Zionist Historiography and the Invention of Modern Jewish Nationhood: The Case of Ben Zion Dinur. *History and Memory*, 1995. 7. évf. 1. sz. Israeli Historiography Revisited (Spring -Summer). 93-94.
[717] Ram: i.m. 101.
[718] Sand: i.m. 124.
[719] Ram: i.m. 102.
[720] Sand: i.m. 132-136.

területeken a 19. században az asszimiláció mindinkább a zsidóság problémáinak ideális megoldását jelentette. Nem csoda, hogy az új zsidó történelemfelfogás atyja egy olyan régióból érkezett – nevezetesen Oroszországból –, ahol igény mutatkozott a zsidó önazonosság-tudat kifejlesztésére, védekezésül a növekvő orosz nacionalizmus ellen.[721] Simon Dubnow, a zsidóság történetét feldolgozó munkájában a közösséget nemzetként ábrázolta, amelyet a közös kulturális háttér tapaszt egybe, a nemzeti identitás alapját pedig a – zsidó történelemfelfogásban először – a vallásos hit adta.[722] A zsidó nép fogalmába az etnikai komponenst azonban nem emelte be. Míg Greatz még a rankei historizmus hagyományai alapján írta meg munkáját, addig Dubnow az új 19. századi professzionális történelemtudomány módszereit használta, leginkább a forráskezelés terén alkalmazott újításokat. „Szociológiának" nevezett módszertanában a zsidó nép belső mechanizmusai mellett vizsgálta környezetük rájuk gyakorolt hatásait is.

Annak ellenére, hogy Dubnow volt az első, aki a zsidó nemzet történeti fogalmát megalkotta, ő nem tekinthető cionistának, a protonacionalista jelző jobban illik személyiségére és munkásságára.[723] A történetírás zsidó nemzeti olvasata Ben Zion Dinur személyében testesült meg a legtisztább formájában. Ő már Palesztinában írta meg értekezéseit a zsidó történelemről, miközben kulturális, politikai és oktatási tevékenységével aktívan részt vállalt a zsidó nemzetépítés folyamatában is. Később Izrael államban oktatási és kulturális miniszteri posztban folytatta a nemzetépítési munkát. Dinur, Dubnow zsidó nemzetfelfogását tovább fejlesztve a kulturális kötelék mellé politikai és etnikai elemet is társított. Az ő szemében a történelem folyamán a zsidó nép egy szerves egészet alkotott, amely esszenciális karakterek (életstílus, politikai akarat, etnikai háttér) mentén kötődött egymáshoz. Erec Izráel pedig a szétszóródott nép társadalmi és politikai centrumaként funkcionált. Nem kérdéses, hogy Dinur historiográfiai paradigmája a cionizmus politikai-ideológiai meggyőződésének a reflexiója volt.[724]

A felsorolt zsidó történetírók közül elsősorban Simon Dubnow munkái hatottak Marton Ernőre. Graetz téziseit elvetette, mivel munkái megjelenése óta a zsidóságban lezajlott politikai és társadalmi átalakulások (minden bizonnyal a zsidó nemzeti eszme felemelkedésére gondolva) idejétmúlttá tették őket. Egy 1925-ben megjelent cikkben így írt erről: Graetz *„történelmi világszemlélete már nem fedi a mai kor zsidóságának történelmi látását és*

[721] Sand: i.m. 148.
[722] Ram: i.m. 102.
[723] Sand: i.m. 148-149.
[724] Ram: 104-106.

megállapításai bizony nagyon elavultak"[725] Ezzel szemben Dubnow munkája már teljes mértékben megfelelt a kor követelményeinek, mivel annak megközelítése híven tükrözte a kor zsidóságának világnézetét. Marton szerint Dubnow könyvének legfontosabb erénye, hogy az addig követett teológiai felfogással szakítva a zsidó nép társadalomfejlődésére összpontosított. Következésképp a zsidó nép a különböző korokban, nemcsak mint egy vallási közösség létezett, hanem megszerezve „szociális" (Marton olvasatában társadalmi) életét, egy kialakult karakterű nemzetként lépett fel a többi nemzetek között.[726] Így Marton számára a zsidó nép fejlődésének bemutatása lép elő követendő példának: *„Dubnow a zsidó történelmet nem, mint halott múltat de, mint élő és élni akaró nemzet történelmét tárgyalja és a zsidó múlt eseményeit akként csoportosítja, hogy belőlük a zsidó népiesség egységes képe és meg nem szakadó folytonossága tárul az olvasó elé."*[727] A dubnowi hatás nemcsak tudományos, hanem szakrális értelemen is érintette Martont, héber bibliáját Dubnow prizmáján keresztül olvasta, annak gondolatmenete szerint jegyzetelte.[728]

Dubnow tíz kötetes összefoglaló munkájáról a Marton Ernő által szerkesztett *Új Kelet*ben több pozitív kritika és hirdetés is megjelent. Ezekben hangsúlyozták, hogy a mű „egyetlen zsidó család könyvei közül sem hiányozhat."[729] Dubnow visszaemlékezését Marton fordította le magyarra és adta ki Kolozsváron 1942-ben, azzal a nem titkolt vággyal, hogy „a nagy tanítómester" élete és munkássága formálni fogja a magyarországi zsidóság nemzeti identitását.[730] Marton nemcsak népszerűsítette és árusította a műveit, de saját munkáiban is következetesen használta. Fő művében, Marton a dubnowi új történetírói iskola[731] szemléletmódja alapján vázolta a magyarországi zsidóság történelmét, miközben nehezményezte, hogy a magyar zsidó irodalomban ez az új szemléletmód mellőzött.[732]

Marton nem használta fel Ben Zion Dinur munkáit, pedig ideológiailag ő közelebb állt hozzá, mint Dubnow. Az 1930-as évek közepén és 1942-ben még mindig Dubnow munkáit

[725] Marton Ernő: Megjelent Dubnow zsidó világtörténelme. *ÚK*, 1925. július 2.
[726] Marton Ernő: Bevezető. In: Simon Dubnow: *Életem története*. Felelős kiadó: dr. Marton Ernő, Kolozsvár, 1942. 7.
[727] Marton Ernő: Megjelent Dubnow zsidó világtörténelme. *ÚK*, 1925. július 2.
[728] A Magyar Nyelvterületről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma, Cfát, Izrael (továbbiakban: Emlékmúzeum). J.310.0/2933. Marton Ernő héber bibliája.
[729] Simon Dubnow: A zsidó nép a világtörténelemben. *ÚK*, 1925, november 7.
[730] Marton Ernő: Bevezető. In: Simon Dubnow: *Életem története*. Felelős kiadó: dr. Marton Ernő, Kolozsvár, 1942. 6-8.
[731]Az iskolához tartoznak Marton szerint még: Elias Auerbach, Josef Kalusner, Josef Kastein.
[732] Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája. Vázlat a magyarországi zsidók településtörténetéhez.* Fraternitas, Kolozsvár, 1941. 7.

propagálta[733] és fordította, annak ellenére, hogy Palesztinában a cionista történetírás alapjai ekkor már kikristályosodtak. Egy lehetséges magyarázat Dinur munkáinak mellőzöttségére, hogy Dinur héberül írta műveit, és ezeket ekkor még európai nyelvekre nem fordították le, a kontinensen nem terjesztették, így Martont nyelvismereti és földrajzi korlátok akadályozták a munkák feldolgozásában. Igaz Dinur szemléletmódjának egyes elemei Martonnál behatás nélkül is kifejlődtek.

4.3. Történetírása

A két világháború között az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom az intézményi keretek kialakítása mellett nagy hangsúlyt fektetett a közösség önképének formálására. Ennek legfontosabb eszköze a közösségi azonosságtudat megalkotása[734] – közös nyelv és kultúra –, ebben pedig Marton Ernőnek volt meghatározó szerepe. Egy közös zsidó történelmi múlt feltárása, a vallási hagyományok és az ezzel összekapcsolódó egyetemes ókori történelmi tudat, közös sors (Izrael népe) és üldöztetés (antiszemitizmus) elemeivel, vagyis a zsidó etnikum komponenseivel látta el a közösséget.[735] A cionisták szintén eszközként tekintettek a történetírásra, mivel céljuk volt a zsidóság újrafogalmazása úgy, hogy annak középpontjában a zsidóság, mint nép áll. A cionista történészek és ideológusok a zsidó vallásos kollektív emlékezetet alakították át nemzeti történelemmé és kívánták vele megalapozni a modern nemzeti tudatot, egyszersmind a zsidó nacionalizmust folytonossággal felruházni.[736]

Az *Új Kelet*ben közölt cikkei mellett az 1922-ben kiadott első könyvével ért el kézzelfogható eredményt.[737] Az intézményi formában csupán négy éve fennálló erdélyi zsidó nemzeti mozgalom történetét, hosszabb történelmi keretbe ágyazva vázolta fel. Az erdélyi nemzeti mozgalom fejlődésében három periódust (az önvédelem-, a formai nacionalizmus-, a cionista

[733] Egy erdélyi zsidó szabadkőműves páholyban tartott előadásán a tagok szellemi nívójának emelését irányozta elő, konkrét programot felvázolva a hallgatóság előtt. Ebben a programban szerepelt egy részletes irodalomjegyzék is, amely a zsidó társadalomtudomány különböző ágaiba engedett betekintést. A listában Dubnow neve mellett Adolf Böhm, Szokolov és más a zsidó nemzeti mozgalomhoz közel álló történetírók munkája volt megtalálható. Lásd: Marton Ernő: A páholyélet szellemi megújhodása. In: *Bnei Brith Szemle*, 1934. Február. 44-46.
[734] Gidó: *Úton...* i.m. 20-21.
[735] Gidó Attila: *Úton...* i.m. *21.*
[736] Zima: *A történetiség…* i.m. 70-71.
[737] Marton Ernő: *A zsidó nemzeti mozgalom Erdélyben*. Kadima, Cluj [Kolozsvár], 1922.

nacionalizmus korszaka) különböztetett meg,[738] amelyek egybeestek az erdélyi zsidóság társadalomi- és politikai fejlődésével. Az erdélyi zsidóság származását vizsgálva, elutasította a neológ történetírás által felvázolt nagyobb megállapításokat, így az ókori Erdélyben élt zsidóság létezését vagy a zsidó-kazár elméletet. Bizonyítékok hiányában, ekkor még csak feltételezte, hogy az erdélyi zsidóság döntő többsége Galíciából származott.[739]

A 19. század első felében élt erdélyi zsidó közösség Marton szemében saját népi öntudattal, autonómiával, közösségi valamint egyéni zsidó identitással rendelkezett. Voltaképpen minden népi jellemvonást felvonultatta, ami a nemzeti mivoltuk elismeréséhez szükséges volt.[740] Egy korabeli dokumentumból arra az anakronisztikusnak ható következtetésre jut, hogy *„az erdélyi és magyarországi zsidóság abban az időben… büszkén nemzetnek érezte magát, s amikor jogokért fordult a hatalomhoz, nemcsak egyszerű polgárjogokat kért, hanem valóságos nemzeti autonómiát."*[741] Ezt a zsidó nemzeti identitást az asszimiláció teljesen szétzúzta, mivel a zsidó egyén javára adott jogokért cserébe a népi egységet eltörölték. Azonban a világháború és az utána következett politikai átmenet lehetőséget biztosított, hogy a foszlányokban megmaradt népi identitás romjain egy erősebb nemzeti egységet építsenek fel.[742]

Megállapításait ekkor még forrásokkal nem bizonyította, azok valószínűleg olvasmányaiból és megfigyeléseiből eredeztethetők, így könyve nehezen tekinthető szakszerű történeti munkának, noha bővelkedik újszerű megállapításokban. Ismerve az erdélyi cionizmus történetét egyértelműnek tekinthető, hogy a rövid könyvnek nem is volt célja a történelmi múlt hiteles feltárása. Azáltal, hogy az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom történeti kereteit kiterjesztette és a közösséget visszamenőleg népi attribútumokkal ruházta fel, saját mozgalmának biztosított legitimitást. Ez a gyakorlat szorosan illeszkedett a korai nemzetközi zsidó történetírás cionizmusról írt munkáihoz, ahol az ideológiát a társadalmi folyamatokból eredeztették.[743]

Az 1940-es évek első felében Marton több olyan tanulmányt is írt, amelyekben a gáluti (száműzetés) élet törvényszerűségeit taglalta. Többek között megállapította, hogy a zsidók egy viszonylag hosszabb, prosperitást mutató és békés idő után az őket körülvevő társadalom

[738] Marton Ernő: *A zsidó nemzeti mozgalom Erdélyben*… i.m. 35.
[739] Marton Ernő: *A zsidó nemzeti mozgalom Erdélyben*… i.m. 8-11.
[740] Marton Ernő: *A zsidó nemzeti mozgalom Erdélyben*… i.m. 14-18.
[741] Marton Ernő: *A zsidó nemzeti mozgalom Erdélyben*… i.m. 21-22
[742] Marton Ernő: *A zsidó nemzeti mozgalom Erdélyben*… i.m. 25-33.
[743] Yoav Gelber: The History of. Zionist Historiography. From Apologetics to Denial. In: Benny Morris (szerk.): *Making Israel*. Ann Arbor, University of Michigan Press, 2007. 50.

prédájává vállnak és leszámolnak velük. Később a körforgás egy másik néptest kötelékében megismétlődik.[744] Az asszimiláció csak bizonyos feltételek mellett és körülmények között[745] mehet végbe, de Marton szerint a magyar zsidóság esetében a feltételek csupán némelyike teljesült, így nem meglepő annak sikertelensége.[746] 1944 végén az európai zsidóság múltjának áttanulmányozása után azt a következtetést vonta le, hogy a gálutot nem lehet a gálutban (érsd: nem Izrael földjén) megszüntetni, sem vándorlással sem államalapítással, sem kolonizációval. Az egyetlen járható út egy zsidó állam megalapítása Erec Izráelben.[747] A Marton által megállapított történelmi törvényszerűségek a zsidó nemzeti mozgalom ideológiáját támasztották alá a gáluti életforma természetellenességéről és egy zsidó állam megalapításának fontosságáról.

Marton legfontosabb munkája *A magyar zsidóság családfája* azonban már nélkülözi az ideológiai színezetet, teljes terjedelemmel a történelmi múlt feltárására törekszik. Teszi mindezt a hamisnak vélt neológ történelemkép megcáfolása érdekében. A neológ történetírás feladatait és céljait a következőkben foglalta össze: 1. a kazár legenda révén állapítson meg „vérségi" kapcsolatot a magyarság és a zsidóság között; 2. bizonyítsa be, hogy a zsidóság Magyarországon mindig is vallásfelekezetet jelentett; 3. a zsidó sorsközösség évezredes tudatának feloldásával hangsúlyozza az európai zsidóságtól különálló magyar zsidó sorsot; 4. mossa tisztára a magyar múltat az antiszemitizmus vádja alól.[748]

Ezzel szemben ő egy olyan új történetírás művelését javasolta, amely a népi önismeret hívószava alatt, bátran feltárja a magyar zsidó múlt addig nem tárgyalt vagy elhallgatott részleteit. Azért is fontos ez – érvelt – mert az „emancipáció romjain" vissza kell vezetni a zsidóságot a hajdanán létezett népi öntudat világába. Első lépésként a magyar zsidóságnak el

[744] Marton Ernő: *A zsidó nép jövője: a népi asszimiláció törvényszerűségei*. Fraternitas, Kolozsvár, 1941. 7-10.
[745] A beolvadásnak öntudatlannak kell lennie; Észrevétlen kell lennie, annak érdekében, hogy bekövetkezzen a folyamat; Nem szabad túl nagy különbségnek lennie a beolvadó és a beolvasztott nép között; Számszerűleg nem lehet nagy a beolvadók csoportja; Csak a teljes jogegyenlőség légkörében mehet végbe az asszimiláció; Csak kiegyensúlyozott biztonságban levő maguk erejében bízó népek képesek és hajlamosak nagyobb mennyiségű idegen asszimilálására; Utánpótlás nélküli kell hogy legyen a beolvadó csoport
[746] Marton Ernő: *A zsidó nép jövője...* i.m. 20-25.
[747] Marton Ernő: Utóirat az Ararát ankétjához. In: *Ararát évkönyv az 1944. évre*. Budapest, Országos Izr. Leányárvaház, 1944, 37-40. Marton írását röviden Laczó Ferenc is elemzi könyvében. Szerinte Marton és Bisseliches Mózes, egyedüli cionisták, akik az *Ararát* hasábjain megszólaltak, írásaikban a sematikusnak hangzó cionista meglátásokat ismételték el. Mindeközben nemcsak a zsidókérdés meglétét és megoldási kényszerét fogadták el, hanem az antiszemita diskurzus által is hangoztatott társadalmi egyensúly" hiányára is utaltak. Lásd: Laczó Ferenc: *Felvilágosult vallás és modern katasztrófa közt - Magyar zsidó gondolkodás a Horthy-korban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2014. 264-265.
[748] Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája*... i.m. 8.

kell fogadnia, hogy sorsa része az egyetemes zsidó nép történelmének, következésképpen nem lehet egy sajátos magyar zsidó sorsról beszélni.[749]

Marton úgy látta, hogy a régi zsidó történetírói gárda a liberális korszellem hatása alatt elferdítette a múltat. Ennek egyik fontos eleme az antiszemitizmus kiretusálása a magyar történelemből,[750] a másik a honfoglalástól létező magyar zsidó kontinuitás és közös sors létrehozása a kazár legenda által. Szerinte Kohn Sámuel kreált bizonyítékait már Bückler Lajos is megcáfolt. Bücklerre hagyatkozva amellett érvelt, hogy a középkori zsidók rítusaiban nem mutatható ki bizánci jelleg (amelyet a kazárok hordoztak), szertartásaiknak maradványai azonban tősgyökeres német eredetet mutatnak.[751] Marton számára, a Hóman-Szekfű kötet teljes bizonyosságot adott a kazár teória fenntarthatatlanságáról, ezzel pedig az is bizonyosságot nyert számára, hogy „a magyar zsidóság egyenes ági leszármazottja, törvényes utóda az ötezer éves zsidó népnek és fatális módon osztozik annak örök sorsában."[752]

Ő sem vonta kétségbe a középkori zsidóság létezését, de kimutatta, hogy az nem állt kontinuitásban a 19. századi zsidósággal. A középkor folyamán több bevándorlási hullám zajlott le, azonban minden betelepülés a zsidók kiűzésével végződött.[753] Úgy találta, hogy a török uralom utáni országegyesítéskor a magyarországi zsidóság száma mélypontra süllyedt, így elképzelhetetlennek tartotta, hogy a 19. századi zsidók ennek a csoportnak a leszármazottai lettek volna.[754] Ezzel szemben a zsidóság egy a 17. században elindult 150 éves bevándorlási szakaszban honosodott meg az országban.

Kutatásának legfontosabb eredménye az újkor folyamán a magyarországi zsidó migráció főbb irányairól és a magyarországi zsidók területi eloszlásáról készített összeállítás. Forrásbázisát az 1735 és 1738 között végrehajtott magyarországi zsidó családfőszámlálás, a Conscriptio Judeorum adta. Ennek alapján megrajzolta a bevándorlási folyamatok dinamikáját az 1700-as évektől és vizsgálta a bevándorlók gazdasági-társadalmi összetételét. Három bevándorlási szakaszt különített el: az 1700-as évekig az osztrák-német zsidók bevándorlása-, 1700-tól a század közepéig a morva-cseh bevándorlás-, míg 1700 közepétől 1825-ig a lengyel zsidók bevándorlása zajlott.[755] Fontos megállapítása, hogy a bevándorlás első szakaszában a bevándorlók a származási országukhoz közel eső határszakasz közelében telepedtek le, majd

[749] Gyugyák János: i.m. 248.
[750] Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája*… i.m. 11-12.
[751] Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája*… i.m. 16.
[752] Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája*… i.m. 18.
[753] Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája*… i.m. 21-42.
[754] Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája*… i.m. 42.
[755] Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája*… i.m. 53-60.

egy, de leginkább két generáció múlva hatoltak be az ország belsejébe.[756] Ezzel megcáfolta a 19. század második felében elterjedt antiszemita diskurzust a nagyszámú galíciai bevándorlásról, amelynek tagjai valójában már több évtizede Magyarország területén éltek.

Jellemző, hogy Marton a bevándorlók magukkal hozott szellemiségét azok származási helyéhez, leginkább a kiinduló pont politikai-szellemi életéhez kötötte. Az ott lejátszódó folyamatok hatoltak be a zsidó közösségekbe is, amelyeket később a bevándorlók Magyarországra is közvetítettek. Ennek egyik legfontosabb hozadéka a felekezeti megoszlás volt. Így Marton szerint a neológ hitközséget a felvilágosultabb és modernebb morva-cseh bevándorlók, míg az ortodoxot a szegényebb és vallásosabb lengyel, valamint osztrák-német bevándorlók hozták létre. A kettő között fennállt társadalmi-vallási ellentét miatt intézményesült a szakadás.[757]

Marton történetfelfogása összefüggött politikai meggyőződésével. Utóbbi fő motívuma a népi megújhodás gondolata képezte, amelynek az új nemzeti zsidó identitás kialakítása és a zsidó intézményszerkezet megerősítése volt a feladata. Az ideológiai hűség Marton történetírói munkásságát három irányba befolyásolta: először is a témaválasztást, vagyis a zsidó bevándorlás és asszimiláció kérdéseivel foglalkozott. Mivel úgy gondolta, hogy a magyar zsidóság nem valamiféle honfoglalás kori „zsidó-kazár" törzs leszármazottja, hanem az európai askenázi zsidóság szerves része, ezt a meggyőződését igyekezett bebizonyítani. Cionista szemlélete végül pedig a történelemi események elemzéséből kikövetkeztetett törvényszerűségek megalkotására sarkalta, amelyeket más írásaiban kiterjesztett a zsidóság jövőjére is. Marton és a Magyarország területén élő kortárs zsidó cionista teoretikusok célja az volt, hogy a diszkriminatív zsidótörvények következtében jogilag és társadalmilag disszimilálódó magyar zsidóságnak saját „népi" múltjukat megmutassák és erősítsék a közösségi kohéziót a vészterhes jövő elviseléséhez.[758]

4.4. Történelemszemléletének recepciója

Marton könyve először a magyar szupremáciát hirdető *Magyarság*ban talált visszhangra. A lap Marton kazárelméletre tett cáfolatát emelte ki, és örömmel konstatálta, hogy

[756] Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája*… i.m. 53.
[757] Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája*… i.m. 63-67.
[758] Schweitzer Gábor: A magyarországi zsidó történetírás önképe… i.m. 81.

nincs vérségi kapcsolat a magyarság és zsidóság között. Megelégedettséggel nyugtázták Marton fő megállapítását is, miszerint a magyar zsidóság többsége galíciai származású.[759]

Fogadtatása tudományos körökben mérsékeltnek mondható, a Századokban Török Pál méltatta a könyvet. A recenzens szerint Marton „jó történeti érzékkel" bontotta ki a Magyarországra irányuló zsidó bevándorlás szakaszait, valószínűleg Kovács Alajos megállapításait is meghaladta, aki a zsidó bevándorlás időhatárát 1869-ben húzta meg. Mindazonáltal Török felrója a könyv szerzőjének egyoldalúságát, amiért a középkori zsidóüldözéseket egyedül a király számlájára írta és adóztatást kizárólagosan zsidókra vonatkoztatta.[760] Török a történeti kérdéseken felül kortárs társadalmi-politikai vitákat is érintett, az asszimiláció kifulladásának martoni értelmezésével nem tudott egyetérteni. Szerinte a jelenség a régmúlttól végig követi az ország zsidóságának életét és teljes megszűnését nem tartotta valószínűnek a jövőre nézve sem. Ezzel egyetértésben Marton azon nézetét hangsúlyozta, amely bizonyos sorközösséget feltételez Magyarország és a magyar zsidóság között: „valahányszor csapások érik a magyarságot, azok rázuhannak a magyar zsidóságra is."[761]

Marton téziseit a zsidó neológia bástyáit adó *Egyenlőség* és tudományos folyóirata, a *Magyar Zsidó Szemle* még csak említésre sem méltatták. Marton könyvében hangoztatta, hogy „át kell mennie végre a zsidó köztudatba, hogy a [kazár] legenda szétfoszlott. A magyar zsidóság is egyenesági leszármazottja, törvényes utóda az ötezeréves zsidó népnek és fatális módon osztozik annak örök sorsában." Azonban a legenda nem szűnt meg, sőt az antiszemitizmus előretörése csak tovább növelte az igényt a magyar zsidó együvé tartozás bizonyítására. Marton és más kritikák ellenére a neológ zsidó közvélemény formálásában aktív szerzők a holokauszt előestéjéig a kazárelmélet tudományos igazát, tudományos bizonyítottságát hangsúlyozták.[762]

A történelemtudományban Marton munkáját először az Izraelben tevékenykedő, de magyar zsidó gyökereket ápoló történészek új nemzedéke fedezte fel magának, így például Nathaniel Katzburg építette bele Marton elméletét a magyarországi zsidóság újkori történelméről héber nyelven írt munkáiba.[763] Nem sokkal később a magyarországi zsidóságot

[759] A magyarországi zsidóság fele galíciai eredetű. *Magyarság*, 1943. december 12. 13.
[760] Török Pál: Marton Ernő: A magyar zsidóság családfája. *Századok*, 1942. 485-486.
[761] Török: i.m. 486-487.
[762] Konrád: Zsidók és a magyar nemzet… i.m 658-659.
[763] Nathaniel Katzburg: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből*. Budapest, Osiris, 1999. 45, 172. (a könyv kézratának alpjául Katzburg egy 1975-ben megírt tanulmánya szolgálta az alapot).

nyugati országokban kutató történészek (Moshe Carmilly-Weinberger, Walter Pietsch) idézték.[764] Végül a magyarországi és romániai-magyar kutatók is felhasználták és felhasználják napjainkig Marton munkásságát, igaz elmélete kisebb kiegészítésekkel vagy más forrásokkal, statisztikusok munkáival kontrasztba kerül ábrázolásra.[765]

Marton elmélete sem állta ki az idő próbáját. A kelet-európai újkori zsidóság kutatója, Prepuk Anikó nemrégiben következetesen megcáfolta Marton elméleteit, legalábbis ami a bevándorlás korszakolását és a több generáción átívelő periféria-centrum lépcsőzetes letelepedést illeti. A budapesti ortodox hitközség anyakönyveit felhasználva Prepuk kimutatta, hogy a Budapesten bejegyzett ortodox kereskedők többsége első generációs bevándorlóként került a városba. Jelentős részük (férfiak 17%), az országon kívül, a legtöbben (70%) pedig a fővároson kívül születtek, azonban nem annak közvetlen vonzáskörzetében. Így Marton elmélete, miszerint a bevándorlók először az ország perifériáján telepedtek le, majd a második vagy harmadik generáció jutott el Budapestre, megdőlt.[766] Ugyancsak megkérdőjelezte Marton, a magyarországi zsidó bevándorlás szakaszos lezajlásáról tett megállapításait. Prepuk szerint elődje, az által alkalmazott módszertanban nem vette figyelembe a periférikus régiókból az egy generáción belüli elvándorlás lehetőségét illetve azt, hogy egyes zsidók akár ki is hagyhatták a közbeeső megállót a bevándorlás folyamán.[767] Kecskeméti Károly pedig az ortodoxia és neológia sematikus kategorizálásának problémájára hívta fel figyelmet. Szerinte nem állja meg a helyét az az elmélet, miszerint a neológok nyugati (német-, cseh- és morvaországi), az ortodoxok keleti (oroszországi, galíciai és bukovinai) eredetűek. Ő valószínűnek tartja, hogy az 1910-ben a magyarországi neológoknak több mint fele galíciai eredetű, az ortodoxoknak pedig mintegy 15-20%-a nyugati eredetű volt.[768]

Összeségében elmondható, hogy Marton a neológ történetírásban tátongó valós hézagokat szerette volna „objektív" történészi módszertannal betölteni, azonban fő munkája, A *magyar zsidóság családfája* minden szakmai erénye és elismertsége ellenére elődje hibájába esett: megállapításait a cionista meggyőződésével összhangba tette, vagyis az egyetemes és

[764] Walter Pietsch: *Reform és ortodoxia - A magyar zsidóság belépése a modern világba*. Budapest, Múlt és Jövő, Kiadó, 1999. 23-24; Moshe Carmilly-Weinberger: *A zsidóság története Erdélyben*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995. 36.
[765] Kövér György: *A tiszaeszlári dráma*. Budapest, Osiris, 2011. 89.
[766] Prepuk Anikó: Evidence of residential mobility among the orthodox merchants of the Budapest Jewish community 1873-1895. *History and Society in Central Europe*, Hajnal István Kör. 1991. 1. évf. 1. sz. 91-93.
[767] Prepuk: i.m. 91-92
[768] Kecskeméti jól láthatóla nem különbözteti meg a haszidizmust az ortodoxiától, ahogy Marton tette, így Marton azon nézetére nem reflektál, hogy a pozsonyi ortodoxia osztrák-német területekről, míg a haszid „ortodoxia" galíciai eredetű. Lásd: Kecskeméti, Károly: Homályzónák: a zsidók közép-európai történetének néhány tisztázandó kérdése. *Aetas*, 2006. 21. évf. 1. sz. pp. 122-124.

magyar zsidóság közötti folytonosságot igyekezett bizonyítani. Ez a törekvése illeszkedett addigi munkásságába, hogy a magyar zsidókat történelmileg is leválassza a magyarságról illetve a közösséget a történelemben visszafele – teljesen anakronisztikusan – népnemzeti tulajdonságokkal lássa el. Nem véletlenül zárta híres munkáját kutatásaiból egyáltalán nem következtethető gondolatokkal:

> *„A magyar zsidóság, miként a világ zsidósága általában, a legutóbbi évtizedekig a maga sajátos népi életét élte és népi kultúráját ápolta… Ennek a magyar zsidó népi életnek a vonala az emancipáció évtizedeiben megtört…. Történelmi szükségesség volt, hogy a zsidóság hozzásimuljon az európai életformához, az európai kultúrához…. Aminthogy történelmi erők működését figyelhetjük meg ma i, amikor a zsidóság mindenütt a világon, lassanként visszatér a népi gondolat és a népi élet nemrég elhagyott útjára. Ez a jelenség a magyar zsidóságot is előbb-utóbb visszahelyezi abba a történelmi folytonosságba, amelyből az asszimiláció évtizedei alatt egy történelmi másodpercre kilendült."*[769]

4.5. Történészi érvelés Palesztináért

Marton a történelem tanulmányozása során megállapított, a zsidó népre alkalmazható törvényeket használta a cionisták által sokat hangoztatott érvek alátámasztására. A magyarországi zsidó ellenes törvénykezések nyitányakor mindennél egyértelműbbé vált számára, hogy a gáluti zsidóság életgörbéje egy végtelen pusztulási folyamatot ír le. A zsidókat először a környező társadalmak tizedelték meg újra és újra, majd az asszimiláció opció megjelenésétől a zsidóság a népi öngyilkosság útjára lépett. Az népiség feladása Martonnál önvesztést jelentett: „*Számunkra az asszimiláció társadalmi, kulturális és politikai probléma és a népi élet vetületében azt jelenti, hogy egy kisebbség a környezet hatása alatt feladja a népi egyéniségét, kultúráját, elveszíti népi különállásának tudatát és kikapcsolódik abból a sorközösségből, amelyben beleszületett*."[770]

A „szép reményekre jogosító magyar zsidó asszimiláció" összeomlásának okai levezethetők azokból a szociológiai törvényekből, amelyek „a beolvadás folyamatát megszabják, előnyösen vagy hátrányosan befolyásolják."[771] Az asszimiláció kilenc pontban

[769] Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája*… i.m. 71.
[770] Marton Ernő: *A zsidó nép jövője*… i.m. 17-19.
[771] Marton Ernő: *A zsidó nép jövője...* i.m. 20.

összefoglalt törvényszerűségeihez tartozik többek között az a kitétel, hogy a folyamatnak öntudatlannak és észrevétlennek kell lennie, nem szabad túl nagy különbség fennálljon a két csoport között, a beolvadó közösség számszerűleg nem lehet kimagasló és csak a teljes jogegyenlőség légkörében mehet végbe.[772] Ezek a feltétel együttállása sem a Magyarország sem Európa más országában nem valósult meg, a jövőben sem lát erre eshetőséget. Végkövetkeztetése szerint a „gálutot természetes úton megszüntetni nem lehet."[773]

A diagnózis megállapítása a megoldás bemutatása követte. Javasolta az emancipáció zsákutca feladását és a népi úthoz való visszatérést. Tévútnak tartotta az egyenjogúsítás újbóli hajszolását, vagyis a jogegyenlőség állapotához való visszatérést, mivel a 150 évvel azelőtti állapotok újrateremteni már nem lehet. A történelem nem ismétli önmagát, hanem „hullámvonal alakjában halad tovább."[774] Szerinte az európai zsidóság számára hosszú távú megoldást egyedül csak Palesztina képezhet. Sem az Amerikai Egyesült Államokat sem a Szovjetuniót nem tartotta alkalmasnak erre a feladatra. Ezzel szemben Palesztinába a gáluti lét két fenékkötője szűnhet meg: a zsidók gazdasági függése a környezet szükségletitől és ezáltal az asszimiláció kísértése is.[775] Két kiadványban, *Palesztina és a nagyvilág* valamint *Mit nyújthat Palesztina a világ zsidóságának?* a mandátum belső politikai aspektusait illetve földrajzi, geopolitikai jellemzőit járta körül. A két füzet minden tekintetben pozitív megállapításokra jut a palesztinai zsidó közösség sorsáról, a jövőre nézve pedig kecsegtető előrejelzéseket tett egy zsidó állam megalapításáról.[776]

Az asszimilációs csapda kikerüléséről és a palesztinai zsidó államról szőt gondolatai már távol álltak az empirikus tudományművelést̋l. A sorok között inkább Marton vágyai elevenednek meg, mintsem források, elemzések alapján hozott következtetések. Ez összefüggött a zsidók helyzetének szisztematikus romlásával, mivel az idő előrehaladtával egyre inkább a Palesztina tűnt számára egyetlen elfogadható lehetőségnek a zsidók megsegítésében.

[772] Marton Ernő: *A zsidó nép jövője...* i.m. 20-24.
[773] Marton Ernő: *A zsidó nép jövője*… i.m. 28.
[774] Marton Ernő – Kasztner Rezső: *Az emancipáció multja és jövője: négy tanulmány*. Kolozsvár, Fraternitas, 1942. 5.
[775] Marton Ernő: *A zsidó nép világhelyzete 1941-ben*. Kolozsvár, Fraternitas, 1941. 35-45.
[776] Marton Ernő: *Mit nyújthat Palesztina a világ zsidóságának?* Kolozsvár, Fraternitas, 1943; Marton Ernő: *Palesztina és a nagyvilág*. Kolozsvár, Andrási Nyomda, 1943.

5. MENTÉSEK ÉS SEGÉLYEZÉS

5.1. Cionista munka a visszatért Erdélyben

A magyar-román területi vitára az 1940. augusztus 30-án, Németország és Olaszország vezetésével felállított döntőbíróság hozott megoldást, ennek következtében Észak-Erdély 43.104 négyzetkilométernyi területe, 2.185.000 lakosa (ebből 1.123.000 magyar) visszakerült Magyarországhoz. A visszatért területen ekkor megközelítőleg 165.000, míg Dél-Erdélyben 40.000 zsidó lakos élt.[777] A zsidótörvények sorát életre hívó román állami antiszemitizmus és Magyarország iránt 1918 előttről fennmaradt nosztalgia miatt az erdélyi zsidóság a visszacsatolást kezdetben lelkesen fogadta. A hatalomváltozáshoz fűződő illúziók viszont hamar szertefoszlottak.[778]

A közjogi állapotok változása a kolozsvári cionistákat politikai irányvonaluk újragondolására késztette. Közben az erdélyi zsidóság román uralom alatti magatartása, magyar kisebbséghez való viszonya vált a magyar közbeszéd vitatémájává. Az olyan fajvédő, nacionalista közírók, mint Milotay István vádak özönét zúdította az erdélyi zsidókra. Meggyőződéssel állította, hogy Erdély elszakítása után a magyarságtól elfordult zsidó polgárság egy része szövetkezett a területet elözönlő galíciai zsidó „hordákkal," ezek egyesüléséből született a zsidó nacionalista mozgalom, amely később saját politikai párttal jelentkezett. A zsidóság másik fele egyéni gazdasági érdekeit és Erdély státusza megváltozásának lehetőségét figyelembe véve „látszatra, kifelé bizonyítás céljából" sorsközösséget vállalt a magyarsággal. *„Amily mértékben aztán előrehaladt a román berendezkedés s állandósulni látszott az új uralom, úgy hidegedett el, úgy vált egyre tartózkodóbbá ennek a magyar zsidóságnak viszonya is a magyar kisebbséghez. Végül csak olyan laza, tessék-lássék kötelékeket tartottak fenn, amelyeket, ha a magyar uralom visszajön, alibi igazolásra fel lehessen mutatni, ha pedig a román impérium véglegesül bármely percben, ha az érdek úgy kívánja, végleg el lehessen szakítani ezeket az utolsó szálakat is."* Milotay végső ítéletében azt állította, hogy az erdélyi zsidóság *„a magyar kisebbséggel együtt megvívott harcok, az ellenállás, a közös, hősies élet küzdelmei, megpróbáltatásai*" ellenében *„a gazdag*

[777] Weinberger: *Az Erdélyi zsidóság története...* i.m. 289.
[778] Gidó: *Két évtized…* i.m. 295; Sárándi Tamás: *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940*. Pro-Print, Csíkszereda, 2016. 35.

Nagy Románia fölemelkedést, óriási anyagi, üzleti konjunktúrát jelentő esélyei, ezeknek kihasználása, az ezekben való részeltetés s az ezzel egyet jelentő behódolás és alkalmazkodást" választotta.[779]

Kovács Alajos egyetértését fejezte ki az erdélyi zsidók köpönyegforgató, elvtelen hozzáállásáról, írótársa megfigyeléseit statisztikákkal igyekezett alátámasztani. Sommás megállapítása világnézetét és a kor hangulatát tükrözte: „*a zsidóság nem tud tökéletesen asszimilálódni semmiféle nemzethez sem, mert mihelyt életfeltételeiben bármiféle változás következik be, minden lelkiismeret furdalás nélkül forgatja nemzetiségét olyan irányban, amely neki kedvezőbb életlehetőséget biztosít. Arról, hogy szenvedjen és áldozatot hozzon azért a nemzetért, amellyel látszólag közösséget vállalt, a legtöbb esetben tudni sem akar*."[780] A közírók a románok kiszolgálását összekötötték az új köntösbe bújtatott régi antiszemita toposzokkal, a „galíciai zsidók" térhódításával és a gazdasági térfoglalással. A visszacsatolást követően egy Erdélybe látogatott újságíró szerint Szatmárnémetiben már a magyar őslakosság jelenti az igazi kisebbséget, mert minden kereskedés és minden ipar a zsidók kezébe került."[781] A nagyváradi *Szabadság* zsidó szerkesztőiről is elmarasztaló vélemények születtek, amiért a napilap „defitista szellemet" terjesztett a román időkben. De nekirontottak Hegedűs Nándornak is, akinek még a magyarság érdekében való tevékenységét is gúnyos hangon kezdték emlegetni.[782]

A citált cikkek közvéleményre, főként a magyar politikai elitre tett benyomásainak ellensúlyozására Marton 1940 szeptemberében egy, az erdélyi zsidóság helyzetét és román uralom alatti magaviseletét vázoló memorandumot készített. Ezt az összes magyar képviselőnek valamint az összes felsőházi tagoknak megküldte.[783] Marton szerint a sajtóban közzétett vélemények „téves információkat" tartalmaztak a kisebbségi alapon álló erdélyi zsidókról, így szükséges „*őszinte képet adni azoknak a belső mozgató erőknek, amelyek az erdélyi zsidóság magatartását a román uralom alatt kialakították*." Az 1918-ban megkezdett, és a magyar állam által jóváhagyott zsidó kisebbségi létforma kiépülését nem tagadta, ennek célját azonban nem valami opportunista haszonhajhászásban láttatta, hanem abban, hogy a közösséget „a népi élet és együttműködés" alapjaira helyezze, végső soron így biztosítsa a

[779] Milotay István: A zsidóság Erdélyben. *Új Magyarság*, 1940. szeptember 29. 1-2.
[780] Kovács Alajos: Az erdélyi zsidók magyarsága. *Új Magyarság*, 1940. október 6. 7.
[781] Fiala Ferenc: Erdély és a zsidóság. *Magyar Lapok*, 1940. szeptember 26. 4.
[782] Katona Béla: *Várad a viharban*. Nagyvárad, Teala Kórháztámogató Egyesület, 1946. 35.
[783] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továkbiakban MNL OL). K149. fond, PTI 651/2-1941-6-15091. sz. irat. 4. fólió. Magyar királyi rendőrség kolozsvári kapitányságának levele a belügyminiszternek. 1941. szeptember 26.

zsidóság helyét a népek között.[784] Továbbá állította, hogy a cionisták igyekezete semmilyen módon nem károsította az erdélyi magyar kisebbséget, hanem épp ellenkezőleg, számos ponton hozzájárult a magyar kulturális, politika és társadalmi kohézió fenntartásához.

Állításainak bizonyításához négy érvet sorakoztatott fel. Először az erdélyi cionisták a magyarországi állameszméhez fűződő hűségéről emlékezett meg: *„Az erdélyi zsidók soha egy pillanatra sem feledkeztek meg arról a hűségről, amellyel Magyarországnak tartoznak. Míg a szászok már a főhatalom változás első heteiben lecsatlakoztak az új román államhoz, a zsidók a legnyomatékosabb unszolás ellenére sem voltak hajlandók ilyen nyilatkozatot kiadni, amelyre Romániának a békekonferencia befolyásolására volt szüksége. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség […] a legnagyobb erőfeszítéseket tette, hogy ne akadjon az erdélyi zsidóságban még disszidens csoport, vagy egyén se, amely ilyen nyilatkozat megtételére hajlandó. Ezt a fáradozást teljes siker is koronázta.*" A román politikai elittel szembeni ellenállás legkiemelkedőbb példája a „Magyarország területi integritása mellett" állást foglaló emlékirat, amelyet az EZSNSZ a Cionista Világkongresszushoz és a párizsi békedelegációhoz küldött.[785] Megjegyzendő, hogy ilyen állásfoglalást a szakirodalom ezidáig még nem ismer.

A memorandum az elmúlt 22 évet a román asszimilációs törekvések mindent elsöprő kísérletének írja le, amelyben a román államnak az UER volt a szövetségese. Az erdélyi zsidóság a zsidó népkisebbségi mozgalomnak köszönhetően vált immunissá a román asszimilációra. Marton kifinomult érveléstechnikáját dicséri annak kifejtése, miszerint az erdélyi zsidóság különutas politikája szintén a magyarságot erősítette. A teljes zsidóság részvétele a magyar politikában nagyon széles támadási felületet nyújtott volna a románoknak, így a Zsidó Párt tompította a magyar zsidó egység román kritikáját, és megakadályozta a zsidóság magyarságtól való leválasztását. Az ismert tények elhallgatásával hozzáfűzi: „*ennek a felismerésnek tudható be, hogy a magyarság vezetői nem tettek különösebb erőfeszítéseket, hogy a zsidóság tömegeit politikailag a magyarság soraiban megtartsák.*" A Zsidó Párt nem vont el szavazatokat a magyar párttól, olyan zsidó érdekeket képviselt, amelyek felkarolását a magyar párttömörüléstől nem várhatta el. Mindeközben az erdélyi zsidó mozgalom teljes sorsközösséget vállalt a magyar politikai párttal, több ízben politikai szövetségesként léptek fel a román elnyomás ellen.[786]

[784] MNL OL, K149. PTI 651/2-1941-6-15091. 7 fólió. Marton Ernő memoranduma.
[785] MNL OL, K149. PTI 651/2-1941-6-15091. 8-9. fólió. Marton Ernő memoranduma.
[786] Uo. 11-13. fólió.

A memorandum végezetül felsorolta az erdélyi zsidók a magyar kultúra megőrzéséért tett erőfeszítéseit. Ebben a tekintetben hosszú fejtegetésbe kezdett arról, hogy az erdélyi zsidó közösség a román uralom alatt nyelvében és kultúrájában változatlanul magyar maradt, ezen az sem változtatott, hogy a román asszimiláció ellen a héber nyelvet sok zsidó iskolában a tanítás nyelveként használták. Héberül tudó tanárok és diákok hiányában azonban az oktatás nyelve a valóságban végig magyarul zajlott. Továbbá „*a 22 év alatt a zsidók voltak a magyar sajtó, a magyar könyv és a magyar színház legerősebb fenntartó oszlopai Erdélyben*", a ragaszkodásukért pedig a román nacionalizmus sorozatos támadásaival fizettek.[787] Marton végső következtetése szerint a zsidóság egy része a „*látszólag semleges kisebbségi álláspontra helyezkedett. Így vált lehetségessé, hogy az erdélyi zsidóság… az eltelt 22 év rendkívüli nehézségei között is teljes odaadással szolgálhatta a magyar kultúra ügyét…*"[788] Marton a magyar kötődésre tett megállapításai nem estek távol az igazságtól, elég, ha az erdélyi zsidók magatartását vesszük alapul Erdély visszacsatolását követően. Az erdélyi zsidók a magyarokkal együtt köszöntötték a területre bevonuló magyar hadsereget és Horthy Miklóst, a kolozsváriak nagy hányada mellére kokárdát tűzött.[789] Mindent összevetve a memorandum számos ferdített tényállást tartalmaz, bővelkedik az eufemisztikus, ellenőrizhetetlen vagy az ismert tényeknek ellentmondó állításokban. Ezzel a retrospektívan konstruált narratívával Marton célja a közösség megbecsülésének megőrzése és a vádló kritikák élének tompítása volt.

Marton memoranduma nem érte el célját, a döntéshozók látásmódján nem sokat változtatott. 1940 decemberében Pál Gábor, Erdélyből behívott képviselő parlamenti beszédében kijelentette, hogy az „*erdélyi zsidóság túlnyomó része nemzeti hovatartozását megtagadta, külön politikai pártot létesített, amely szemben állott az erdélyi magyarsággal.*" Mindazonáltal megemlékezett azon zsidókról is, akik a magyarság melletti kiállásukat többszörösen bizonyították.[790] Borgida József, szatmárnémeti ügyvédet a cionista mozgalomban és a Zsidó Pártban vállalt, magyarellenesnek kikiáltott szerepe miatt ügyvédi tevékenységétől eltiltották.[791] Horthy Hitlerhez írott levelében az erdélyi zsidókat a román rezsim alatti nyerészkedéssel vádolta.[792] A memorandum által felsorakoztatott érvek a

[787] Uo. 14-16. f.
[788] Uo. 17. f.
[789] Lőwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Kolozsvár, Koinónia Kiadó, 2005. 121.
[790] Erdély szava. *Az Újság*. 1940. december 3. 5; Gábel Sándor: Hozzászólás Pál Gábor képviselő beszédéhez. *Az Újság*. 1940. december 7. 5.
[791] Sárándi: i.m. 133-136.
[792] Holly Case: *Between States The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*. Standford, Stanford University Press, 2009. 177.

zsidóellenes közbeszéd kapuit nem tudták áttörni. A bécsi döntést követően a magyar napisajtó az antiszemitizmust Erdélyben is széles körben terjesztette. Az erdélyi magyar társadalmi és politikai élet a szélsőjobboldali ideológia felvállalásában hamar felzárkózott az anyaországhoz.[793]

Az Észak-Erdélyben felállított katonai közigazgatás azonnal megkezdte a Magyarországon érvényben levő zsidótörvények alkalmazását, noha a törvények a területre vonatkozó módosításait a parlament csak 1941 tavaszán fogadta el.[794] A második zsidótörvény (A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. törvénycikk) értelmében bevonták a zsidók iparigazolványát, valamint a zsidó szabadfoglalkozású alkalmazottak számát 6%-ra szorították vissza.[795] Egy közzétett rendelet értelmében nem adtak állampolgárságot az Óromániа területéről származó izraelitáknak. A honvédség kötelékében már szeptember folyamán megkezdték az első erdélyi munkaszázadok összeállítását. Marton a törvény hatálya alá esett, két ízben is behívót kapott, azonban betegsége miatt 1942 végén véglegesen „nemtényleges viszonyba" helyezték.[796] Megkönnyebbüléssel nyugtázta, hogy visszatérhet a „polgári és a cionista életbe".[797]

Az *Új Kelet* mellett a zsidó szervezeteket, klubokat is betiltották.[798] A Magyar Cionista Szövetség helyi szervezeteit a belügyminiszter már 1940. július 11.-én feloszlatta,[799] ennek megfelelően az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség is megszűnt. Egyedül a budapesti központ működése maradt biztosított. 1938-ban Felvidék és Kárpátalja majd később Észak-Erdély visszacsatolásával egyértelművé vált, hogy a területek cionista csoportjai eltérő fejlődési utakat jártak be. Kárpátalján a vallásos és a jobboldali cionisták képeztek többséget, míg Erdélyben és Felvidéken a baloldal volt erős. A visszatért területek mozgalmi emberei az anyaországi társaikra az eredeti nemzeti céloktól elszakadt „szaloncionistaként" tekintettek, ennélfogva szerettek volna lecsatlakozni és önállósodni.[800]

---

[793] Horváth Sz. Ferenc: Népcsoport-politika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel. A holokauszt Észak-Erdélyben, *Múltunk*, 2006. 3. sz. 113-114.
[794] Sárándi: i.m. 137.
[795] Sárándi: i.m. 141.
[796] Leszerelési jegy. 1942. október 2. Marton Ernő személyes hagyatéka. Michael Marton tulajdonában (a másolat a szerző birtokában van)
[797] Yad Vashem Archive (YVA), P 31. csoport, 38. szám. 273. f. Marton Ernő levele Komoly Ottónak. 1942. október 23.
[798] Gidó: *Két évtized*… i.m. 295-296.
[799] Novák Attila: A „szaloncionizmus"-tól a tömegmozgalomig. A magyarországi cionista mozgalom a második világháború első éveiben. In: Karsai László – Molnár Judit (szerk): *Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*. Budapest, Mazsihisz, 2002. 24.
[800] Novák. „Szaloncionizmustól"… i.m 11.

A román politika és antiszemitizmusban edződött erdélyiek nem kevés felsőbbrendűségi érzéstől vezérelve magától értetődőnek tartották azt, hogy a budapesti szervezetben vezető pozícióhoz jutnak.[801] A kolozsvári cionista csoport, amely ekkor Marton Ernő és Danzig Hillel irányítása alatt törvényes keretek nélkül működött, az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség utódjának tekintette magát, és ebben a minőségben vett részt az 1940 novemberében, Budapesten tartott cionista tanácskozáson. A nemzeti gondolat mellett foglaltak állást, valamint sürgették az Erec Izráelre és a zsidó élet minden területére kiterjedő cionista munka folytatását. A húsz év alatt kialakult szervezeti kereteket szerették volna tovább hagyományozni, így egy olyan központ felállítását indítványozták, amely „*lehetővé teszi az egységes szervezet gondolatiságát és fegyelmét, és felülemelkedik a párton belüli ellentéteken, belső demokráciával minden csoportosulás igényeit és jogait maradéktalanul kielégíti*." Végezetül pedig ragaszkodtak az erdélyi mozgalom, alijára is kiterjedő autonómiájához.[802] Szervezeti különállásukat sikerült fenntartaniuk, az erdélyi cionista központot Kolozsváron – törvényi tiltás miatt hivatalos forma nélkül – újjászervezték,[803] saját Palesztina Hivatalt állítottak fel, és Marton lett a Zsidó Nemzeti Alap főtitkára.[804]

Az erdélyi cionisták benyomulását a magyarországi zsidó közéletbe az anyaországi, integráció mellett elkötelezett zsidó elit mély ellenérzéssel fogadta. Jámbor Ferenc arra emlékezett, hogy vezető vagyonos, elismert zsidókkal (Láng Lajos, Goldberger Leo) ültek le tárgyalni, ahol az erdélyi cionisták elmondták véleményüket a zsidókérdésről. Tárgyalópartnereik elutasító válaszukban a cionistákat hibáztatták az antiszemitizmus terjedéséért, valamint a kormányzó személyes garanciáira hivatkoztak arról, hogy a magyarországi zsidóknak nem esik bántódása.[805] Látva az ellenállás komolyságát Jámbor az alijázás mellett döntött. A vallásos zsidóság meggyőzése sem bizonyult egyszerűbb feladatnak. Az ortodoxia magyarországi központja, az Ortodox Központi Iroda elnöksége 1943-ban kijelentette, hogy a cionizmussal szemben fenntartja az 1904 óta hatályban levő iszurt (tiltást). A kivándorlási szervezetek válaszul elítélték az anakronisztikus hozzáállást és megtagadták az

[801] Finoman ezt a nézetet fejezte ki Danzig Hillel a Magyar Cionista Szövetség Közgyűlése elé írt publicisztikájában. Lásd: Danzig Hillel: *Új utak előtt. A magyar cionista Szövetség közgyűlése elé*. Noár könyvek, Fraternitas, Kolozsvár 1941. 1.
[802] SIHR, Román Gyűjtemény III (42 doboz), R3C15. 2020 f. An die löbl… [Marton Ernő és Danzig Hillel levele a Zsidó Ügynökség Végrehajtó Bizottságához]. 1945. február 25.
[803] SIHR, Román Gyűjtemény III (42 doboz), R3C15, 2020 f. An die löbl… i.m.; MNL OL, K149. PTI 651/2-1941-6-15091. 8-9. fólió. Marton Ernő memoranduma.
[804] Emlékmúzeum fond I, C.5899.10.98 akta. Marton Ernő, mint a KKL főtitkárának levele Bedő Rudolfnak. 1943. július 9.
[805] Jámbor Ferenc: Így érkeztünk haza húsz évvel ezelőtt. *ÚK*, 1961. április 28. 3.

alijalehetőséget mindazon személyektől, akik a határozattal közösséget vállaltak. Marton az erdélyi cionizmus képviseletében írta alá a határozatot.[806]

A magyar zsidó közélet nemzeti gondolatot elutasító magatartása ellenére Marton lépéseket tett a magyar zsidó tömegek tájékoztatására. A két világháború között elsajátított szervezési és propaganda technikákat felhasználva szerette volna „visszavezethetni őket a zsidósághoz."[807] Legfőbb kommunikációs csatornája, az *Új Kelet* megszűnésével megmaradt kiadóhivatalát, a Fraternitast használta fel a cionista ideológia terjesztésére. A kiadó 1940 és 1944 között 43 a zsidó történelemről, irodalomról és Palesztináról szóló kis füzetet adott ki, ebből tíz Marton már ismert nézeteit tartalmazta. Magyarország határainak kibővülésével Marton is nagyobb indíttatást érzett, közel egy millió ember felvilágosítására, zsidó népi életforma terjesztésére.

A Magyar Cionista Szövetség tagszervezeteinek betiltása miatt 1940-től a mozgalom törvényes része Budapestre korlátozódott. A széles körben érzékelhető veszély közelebb hozta az addig egymással szemben állt zsidó nemzeti mozgalmat és a neológ irányzatot. A közeledést jól érzékelteti az 1938-ban létrehozott Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája és hozzá szorosan kapcsolódó Országos Magyar Zsidó Segítő Akció. A két szerv végezte az arra rászorulók segélyezését, de az idő előrehaladtával egyre több olyan feladatot is ellátott, ami addig a cionisták privilégiuma volt. Ennélfogva átképzési programokat szervezett.[808]

A tömegek tájékoztatásáért Marton előadások sorozatát tartotta, írásait széles körben terjesztette. Palesztina és a zsidó kultúra közti kapcsolatról fejtette ki véleményét a Pesti Izraelita Hitközség több rendezvényén,[809] a Cionista Szövetség közgyűlésén a zsidóság problémáiról beszélt.[810] A Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának 1943. szeptemberi előadásán, a zsidó politikai szellem címen tartott előadást. Ebben történelmi példák alapján a zsidó politika jövőbeni szükségessége mellett érvelt. Úgy látta, hogy a zsidó diaszpóra politizálás célja kettős: a zsidó egyén polgári jogainak és gazdasági életlehetőségeinek biztosítása valamint a zsidó közösség kollektív jogainak-, felekezeti és kulturális autonómiájának kivívása, közösségi intézmények létesítése.

[806] Novák: Identitásváltások… i.m. 83.
[807] Danzig: Új utak előtt… i.m. 1; Marton Ernő: Komoly Ottó a Herzl hegyen. *ÚK*, 1951. április 20. 9.
[808] Novák: „Szaloncionizmustól".. i.m. 4 -7.
[809] A Magyar Zsidó Szabadegyetem előadássorozata. *Egyenlőség*, 1943. december 2. 9; A pesti izr. hitközség előadása. *Egyenlőség,* 1944. február 17. 2.
[810] A Cionista Szövetség közgyűlése. *Egyenlőség*, 1942. február 26. 7; YVA, P31, 13. sz. 2. f. Meghívó.

Marton ebben az időszakban Kolozsváron élt, de a mozgalmi ügyek rendszeresen a fővárosba szólították. Első ilyen útján ismerkedett meg Komoly Ottóval, a Magyarországi Cionista Szövetség 1940-től kinevezett elnökével. A két férfit intellektuális habitus, politikai ideológia – mindketten klálcionista nézetet vallottak – valamint integráló személyiségük kötötte össze, s fűzte szoros barátsággá ismeretségüket. Ettől az időtől kezdve a német csapatok bevonulásáig Marton és Komoly szünet nélkül kapcsolatban állt és „emberileg nagyon közel kerültek egymáshoz." Marton úgy emlékezett az időszakra, hogy „*bár ezek az évek életem legválságosabb, legborzalmasabb korszakát alkották, mégis a Komoly Ottóval megtett útszakaszt tekintem egyik legharmonikusabb élményemnek.*"[811]

Komoly helyesnek ítélte meg Marton és erdélyi párttársai helyzetértékelését, így hajlandónak mutatkozott a magyar zsidóság nemzeti aspirációinak feltámasztásában segédkezni. Komoly 1942-ben írta meg *Cionista életszemlélet* című tanulmányát, amelyet több cionista vezető értelmiséginek megküldött. Többek között Kahán Niszon és Marton is megkapta. Míg előbbi a mély filozófiai és tudományos szempontok hiánya miatt kritikával illette, addig Marton védelmébe vette a művet. Komolyhoz írott levelében a felvilágosítás fontosságára hívta fel a figyelmet: „*igenis ez a füzet propagandának van szánva, ezzel a céllal írtad, erre van ma szüksége a magyar cionizmusnak és ezt a hivatását kiválóan be is fogja tölteni.*"[812] A könyvet Kolozsváron, a Fraternitas nyomdájában készítették el.[813]

A zsidóság társadalmi és jogi kirekesztése félelemmel töltötte el a cionista vezetőket, egyben lehetőséget láttak benne a mozgalom megerősítésére. A magyar politikai vezetést arról győzködték, hogy ha már asszimilálódni nem engedik, akkor hagyják őket dolgozni népi életük megszilárdításáért és jelöljék ki számukra a betölthető gazdasági szférákat. Jámbor Ferenc szerint a hatóságokhoz intézett beadványaikban a diszkriminációt használták fel érveik megalapozásához: „*ahhoz, hogy a magyar zsidók a gazdasági és a társadalmi élet perifériájára húzódjanak, lehetővé kell tenni azt is, hogy felépítsék autonóm kulturális életüket. Hogy testileg és lelkileg kisebbségként rendezkedjenek be. Saját iskolával, színházzal, újsággal és a népkisebbségi élet minden egyéb kellékével.*"[814] Ezt a célt szolgálták Komoly Ottó Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterhez küldött beadványai, amelyekben a Magyarországi Cionista Szövetség szakosztályainak újraindítását kérelmezte. A beadvány szerzője a zsidóság etnikai különbözősége folytán a zsidótörvényeket történelmi szükségszerűségnek festette le. De mivel

[811] Marton Ernő: Komoly Ottó a Herzl hegyen. *ÚK*, 1951. április 20. 9.
[812] YVA. P31, 38. sz. 270. f. Marton Ernő levele Komoly Ottónak. 1942. augusztus 17.
[813] YVA. P31, 38. sz. 271-273. f. Komoly Ottó levelei Marton Ernőnek.
[814] Jámbor Ferenc: Így érkeztünk haza húsz évvel ezelőtt. *ÚK*, 1961. április 28. 3.

a törvények által érintett emberek *„minden talajt elvesztettek a lábuk alól és egyéni sérelmeiket látva könnyen zsákmányaivá lehetnek a legszélsőségesebb eszmeáramlatoknak,"* kérte a helyi szervezetek újjáalakítását.[815] A második kérelmet siker koronázta, 1943. december 14-én rövid időre ismét engedélyezték azt, hogy a cionista szövetség szakosztályai megkezdhessék működésüket.[816]

Marton hasonló meggyőződésből több ízben kért engedélyt a kormánytól egy zsidó nemzeti eszmét hirdető sajtókiadvány kiadásához. Először 1941 elején, *Erdélyi Zsidó Szemle* címmel kívánt hetilapot indítani, az engedélyt viszont nem kapta meg, mivel nem volt tagja a sajtókamarának.[817] A visszautasítást követően 1941 áprilisában a *Keleti Újság* munkatársán keresztül adta le a lapalapítási kérelmét a Miniszterelnökséghez.[818] Beadványát elutasították. 1943-ban újabb esélyt látott egy zsidó orgánum kiadására, ekkor Komoly Ottóval közösen tették meg a megfelelő előkészületeket. Először Komoly személyes kapcsolatait felhasználva tájékoztatta tervükről a döntéshozókat,[819] majd a kérelmet a Cionista Szövetség részéről nyújtották be. Hosszas megfontolások után az *Új Kelet* nevet elvetették,[820] de Martont javasolták a főszerkesztőnek. A sajtókamarai felvételt úgy tűnik személyes kapcsolatokon keresztül sikerült biztosítani.[821] A benyújtott kérvényben a „*Kelet Napja*" című hetilap kiadásának jóváhagyását kérték. Az indoklás a korábbi érvekhez hasonlóan a szélsőséges irányzatok elleni védekezésre épült: *„a jelen körülmények között, amidőn az elmúlt öt esztendő megpróbáltatásai következtében részben meghasonlott és a zsidótörvények végrehajtása során munkanélkülivé vált zsidó tömegek, elsősorban azonban a zsidó ifjúság számára egyedül a cionista gondolat jelentheti a jövőnek azt a reménységét, amely megakadályozhatja, hogy e réteg szélsőséges eszmeáramlatok áldozataivá váljon, a magyarság érdeke az, hogy elképzeléseink a zsidóság minél szélesebb köréhez eljuthassanak…"*[822] A kiadásról született döntést nem ismerjük, azonban mivel a hetilap nem jelent meg valószínűsíthető, hogy elutasító határozat született. Az antiszemita magyar nacionalisták és a zsidó nemzeti világkép közös

[815] Novák: „Szaloncionizmus." 41.
[816] Novák: „Szaloncionizmus." 44.
[817] MNL OL, K 28. fond, 89. doboz, 147. tétel, 1941–0–17.835. sz. irat, 97–98. Vö.: A m. kir. minisztérium 30/1941. Marton Ernő sz. rendelete a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészen megjelenő időszaki és nem időszaki lapokkal kapcsolatos egyes rendelkezésekről. *Budapesti Közlöny* 1941. január 8., 5. sz., 13.
[818] MNL OL, K 28. fond, 89. doboz, 147. tétel, 1941–0–17.835. sz. irat, 97–98.
[819] YVA. P31, 38. sz. 277-278. f. Marton Ernő levele Komoly Ottónak. 1943. január 14.
[820] YVA. P31, 38. sz. 290-291. f. Komoly Ottó levele Marton Ernőnek. 1943. június 4.
[821] YVA. P31, 38. sz. 295. f. Komoly Ottó levele Marton Ernőnek. 1943. szeptember 28.
[822] YVA. P31, 41. sz. 14-15. f. Miniszterelnökhöz címzett kérés a hetilap kiadásának engedélyezése iránt.

pontjainak kihasználása nem Marton és Komoly találmánya, évekkel korábban már Szilágyi Dénes, jobboldali cionista sikerrel alkalmazta a módszert.[823]

Martonnak és cionista bajtársainak a kivándoroltatás jelentett némi mozgásteret céljaik elérésében. A második világháború idején több alijacsoportot szerveztek, ezekben közel 2000 ember hagyta el legálisan az országot.[824] A palesztinai bevándorlási engedélyeket, vagyis certifikátokat a Zsidó Ügynökség (Jewish Agency) a különböző országokban felállított Palesztina Hivatalokon keresztül osztotta szét, a rendelkezésre álló kvóták alapján. Ez az intézmény volt felelős a bevándorlás gyakorlati lebonyolításáért is.[825] A certifikátok szétosztása mindig is feszültségforrást képezett a különféle orientációjú pártok között, mivel általában kevesellték a nekik juttatott engedélyeket.[826] A bajokat tovább tetézte a magyarországi Palesztina Hivatal vezetőjének rendezetlen jogállása. 1937-től a vezetést fokozatosan az akkori ügyvivő, Krausz Miklós vette át, formális kinevezést azonban nem kapott. Többek között Marton Ernő és Komoly Ottó is felmerült a hivatal vezetői posztjára, végül ez az opció nem valósult meg. Krausz önhatalmúlag valósította meg elképzeléseit, igyekezett magához ragadni a Hivatal minden tevékenységét.[827]

A Kolozsváron létrehozott Palesztinai Hivatal a Magyarországnak küldött certifikátok 30 százalékára számított, kérésüket a palesztinai alija központ jóváhagyta, csakhogy a gyakorlatban az elv nem teljesült. Amikor 1941-ben Magyarország 150 ifjúsági beutazási engedélyt kapott, a budapesti Palesztina Hivatal figyelmen kívül hagyta az erdélyi autonómiát és az elvártnál kevesebb certifikátot adott át. A budapesti központ nem vagy csak későn tájékoztatta a jogosult személyeket a szükséges iratokról, így sok esetben nem maradt idő azok beszerzésére „ami ahhoz vezetett, hogy az engedélyekkel nem a jogosult személyek, hanem a budapesti Palesztina Hivatal által kijelölt más személyek alijázhattak. Marton a tarthatatlan helyzetnek a megváltoztatására törekedett, azonban erőfeszítései eredménytelenek maradtak. Erdély háttérbe kerülését jól példázzák az alijázási statisztikák: Erdélyből 1941-ben 42 gyerek

[823] Veszprémy: Egy „holtig betári”… i.m. 107.
[824] Novák: Identitásváltások i.m. 85.
[825] A feladatok a következőből álltak: jelöltek kiválasztása és nyilvántartásba vétele, az emigrációs csoportok megszervezése, a palesztinai bevándorlási engedélyek szétosztása, az útlevelek és vízumok beszerzése és az utaztatás megoldása. A hivatal működésének irányelveit a nagyobb cionista pártok 11 képviselőjéből álló bizottság határozta meg.
[826] Novák: Identitásváltások i.m. 81.
[827] Braham: *A népirtás politikája.* 1997… i.m. 1067-1068.

és 2 vatik[828] család, 1942-ben egy személy sem, míg 1943-ban 7 gyerek vándorolt ki Palesztinába legálisan.[829]

A zsidóság kirekesztése, egzisztenciájuk fokozatos felszámolása következtében a cionizmuson kívül álló zsidóknak is elfogadhatóvá, sőt nemegyszer kívánatossá vált a palesztinai kivándorlási opció. Egyre gyakrabban előfordult, hogy a szűkös certifikát-kvótába a cionista mozgalmon kívül álló személyek is bekerültek. A probléma 1943-ra vált akuttá, amikor is az erdélyi cionisták megrökönyödésére, a listára olyan személyek kerültek fel, „akiket úgy ismert az erdélyi zsidóság, mint akik a cionizmussal és a palesztinai építőmunkával szemben ellenségesek."[830]

Epstein Samu, a nagyváradi cionista csoport vezetője Martonhoz és Komolyhoz küldött levelében fejtette ki ellenérzését a certifikátok, szerinte tiszteségtelen elosztása miatt. Felháborodását az váltotta ki, hogy miközben a nagyváradi zsidó közösség az országépítő alapok támogatásával hatalmas áldozatot hozott Palesztináért, a 121 (más források szerint 102) kiosztott alija-engedélyből egyetlen egyet sem juttattak a város zsidóságának. A döntésről nem értesítették és miután a követőik a hírt mástól hallották, nevetség tárgyává vált a város zsidósága előtt.[831] Marton továbbá Szatmárnémetiből és Máramarosszigetről is kapott tiltakozó telefonokat. A panaszok Martont és Komolyt kellemetlenül érintették, annál is inkább, mivel az elosztást nélkülük végezték. Marton Komolyhoz írott levelében megjegyezte, hogy „*sajnos a budapesti barátaink nem akarják tudomásul venni, hogy nálunk [Erdélyben] még mindig egy élő mozgalommal kell számolni, amely érzékenyen reagál minden ilyen jelenségre*."[832]

A két cionista vezető Eliezer Kaplan, a Zsidó Ügynökség vezető tagjának közbenjárásával tett egy valószínűtlen kísérletet a Palesztina Hivatal átszervezésére, miközben az engedélyek átláthatatlan kiosztása miatt is felemelték szavukat. Tiltakozó levelükre nem érkezett megnyugtató válasz, a központ a már leszögezett biztosítékra hivatkozott. Az 1943 végén tervezett ifjúsági alija kapcsán Marton félelmeiről számolt be Komolynak, és kérte őt, hogy legyen résen a certifikátok elosztásakor: „*Minthogy nem akarok utólagos vitákat és szemrehányásokat, szükségesnek tartom leszögezni, hogy a ceritifikátok elosztása kizárólag a tavalyi megállapodás alapján történhet, vagyis Erdély 25%-ot kap minden Magyarországon*

[828] A héber ותיק szóból ered. Jelentése: veterán, rangidős.
[829] SIHR, Román Gyűjtemény III, R3C15. 2020. f. An die löbl… i.m. 4-5.
[830] SIHR, Román Gyűjtemény III, R3C15. 2020. f. An die löbl… i.m. 5.
[831] YVA. P31, 38. sz. 52. f. Epstein Samu levele Komoly Ottó részére. 1943. február 12; YVA. P31, 38. sz. 53-54. f. Epstein Samu levele Komoly Ottónak. 1943. február 23.
[832] YVA. P31, 38. sz. 279. f. Marton Ernő levele Komoly Ottó részére. 1943. február 15; YVA. P31, 38. sz. 280-281 f. Komoly Ottó levele Marton Ernőnek. 1943. február 17.

szétosztásra kerülő certifikátból. Menekültek címén semmiféle levonásba nem mehetünk bele, mert olyan mértékben vagyunk mi is túlterhelve menekültekkel, hogy belátható időn belül nem is gondolhatunk más elemeknek mint menekülteknek az alijáztatására. Ezeknek a menekülteknek az alijáztatása még a pestieknél is fontosabb, mert nagyrészük határzónában lakik és így helyzetük veszélyesebb."[833]

1943 végén Marton újabb tiltakozó levelek sorát vette kézhez erdélyi párttársaitól. A legerélyesebben a szatmári csoport lépett fel, mivel a nyár közepén kapott cerfitikát-lista hat olyan nevet is tartalmazott, akik a múltban a cionisták ellenségei voltak, „*nagyrészt igen gazdag üzletemberek, köztük olyanok is, akik erkölcsi szempontból súlyosan kifogásolhatók.*" A cionistákra nézve hátrányos megkülönböztetést súlyosbította, hogy a szervezeten kívül álló személyek az év végére kijutottak Palesztinába, míg a mozgalom régi tagjainak kiutazását nem sikerült elintézni. Az események folytán a szatmári vezetőség gúny tárgyává vált, a városban azt kezdték beszélni, hogy a certifikátoknak fix áruk van. A szatmári tiltakozó levél mulasztással vádolta a jeruzsálemi és isztambuli Palesztina Hivatalt, amiért nem tudták az engedéllyel rendelkezők kiutazását megszervezni, de itt nem álltak meg, szerintük „*az MCSZ budapesti és erdélyi vezetőségét is súlyos közöny terheli, mert nem lépett fel a Szochnutnál.*"[834] A nagyváradi Epstein Samu és a máramarosszigeti Fried Ábrahám megerősítették a szatmáriak panaszát és kérték Martontól „az alijázási anomáliák" azonnali megszüntetését.[835]

Válaszában Marton egyetértett a tiltakozás elvi részével és elismerte a szatmáriak jogos felháborodását. Azonban elutasította azt a vádat, miszerint nem tiltakozott elég erélyesen a Szochnutnál. Ő és Komoly is több levelet intéztek a vezetőséghez, amelyben vázolták a certifikátok elosztása miatt okozott gondokat. Megemlítette, hogy legutóbbi budapesti tartózkodásakor javaslatot tett a Palesztina Hivatal beszüntetésére mindaddig, amíg a cionista certifikátok illetőleg vízumok meg nem érkeznek, „*mert hiszen semmi értelme nincs annak, hogy ezeket a hivatalokat csak azért tartsuk üzemben, hogy nemcionisták és anticionisták ügyeit intézzék.*"[836]

1944. februárban Marton és Danzig Hillel hosszú levélben számolt be a Zsidó Ügynökség Végrehajtó Bizottságának az erdélyiekkel szembeni megkülönböztetésről. Kiemelték az „erdélyi mozgalom egységét" valamint meghatározó erejét, szemben a budapesti

[833] YVA. P31, 38. sz. 297. f. Marton Ernő levele Komoly Ottó részére. 1943. október 25.
[834] YVA. P31, 38. sz. 299-300. f. Tiltakozó levél Marton Ernőnek. 1943. december 26.
[835] YVA. P31, 38. sz. 55-56. f. Epstein Samu levele Komoly Ottó részére. 1943. december 5; YVA. P31, 38. sz. 82-83. f. Fried Ábrahám levele Komoly Ottó részére. 1943. december 28.
[836] YVA. P31, 38. sz. 267. f. Marton Ernő levele Schwartz Lajos részére. 1943. december 29.

cionisták pártérdekek által vezérelt, önző magatartásával. Szerintük 1940 után a magyar cionista mozgalomban az erdélyiek vezető szerepet játszottak, amelyről a pénzalapokhoz tett felajánlások is tanúskodnak. Százalékok. (1 ábra).

Mint írták, a felvázolt áldozatos munka ellenére a budapesti cionisták, főként pedig a Palesztina Hivatal hátrányos megkülönböztetést alkalmazott az erdélyiekkel szemben, a döntésekbe nem vonták be őket, a kiutazási engedélyek rájuk eső részét elsikkasztották, illetve anticionisták kivándorlását segítették elő. Így írnak erről:

> *„Hogy tisztán értsék, mélyen tisztelt elvbarátaink: az erdélyi vatikok számára érkezett 102 engedély birtokában többségében közismert anticionistákként számon tartott jómódú haszidok utazhattak ki, miközben a cionisták mind itt maradtak és még ma is a Gálut foglyai. Köztük olyanok, akik nemcsak cionista érdemeikkel szolgálták ezt meg, hanem kellemetlen személyes helyzetük miatt is szükségük lenne rá.*" Ez a gyakorlat hatalmas csapást okozott az erdélyi mozgalomnak, hűséges tagok fordultak el a cionizmustól: *„Nem találunk megfelelő szavakat, hogy megvilágítsuk az Önök számára, milyen rettenetes csapást jelent ez a helyzet a magyar és a különösen érzékenyen érintett erdélyi cionizmus számára. Az északi megyék olyan nagy zsidó központjaiban, mint Szatmárnémeti, Nagyvárad és Máramarossziget, amelyekből a legtöbb cionista olim származott, barátaink végső kétségbeesésükben beszüntették cionista tevékenységüket. Ezekben a városokban lehetetlenné vált mindenféle cionista munka. Az egész országban elterjedt a cionista alija botrányának híre, különösen Erdély nyilvánosságában…. A közvélemény a cionista bürokráciát vádolja korrupcióval, mivel nem talál más magyarázatot ezekre a jelenségekre. A keresztény napilapokban hirdetések jelennek meg, amelyek kiutazási engedélyeket árulnak, ez tovább rontja az amúgy is tarthatatlan légkört."*[837]

Komoly és Marton így továbbra sem tudta befolyását érvényesíteni az engedélyek elosztásában, az 1944 tavaszáig összeállított kevés kivándorlási listában is mozgalmi emberek negligálása és a Palesztina Hivatalon belüli korrupció dominált.[838]

Marton 1944 elején hozzászólt az Aratát folyóirat „Mit tanulhatunk a zsidóság mai válságából" című ankétjához, amelyben a magyar zsidóság különböző szellemi irányzatait képviselők az aktuális válságos helyzet értékelését adták és politikai kiútkeresés módjainak

[837] SIHR, Román Gyűjtemény III (42. doboz), R3C15. 2020 f. An die löbl… i.m. 3-8.
[838] YVA. P31, 13. sz. 80-82. f. Kauderes Ferenc levele Komoly Ottó részére. 1944. április 28; YVA. P31, 13. sz. 80-82. f. Ismeretlen feladó levele Szatmárnémetiből Komoly Ottó részére. 1944. január 15.

széles skáláját vonultatták fel. Még ezekben, a zsidóság számára válságos években, akár az antiszemita platformon állókkal megkötendő kompromisszumokat tartották célravezetőnek.[839] Saját történetszemléletére és a nemzeti programjukra támaszkodva elutasított mindenfajta kompromisszumos lehetőséget. A válságot Marton nem időszerű eseménynek láttatta, hanem azt a történelmi folyamatba ágyazva a zsidó nép hontalanságával és társadalmi-gazdasági elhelyezkedésével hozta összefüggésbe. A helyzet megoldására Marton elutasította az olyan külső megoldásokat, mint más országba vándorlás vagy beolvadás tovább forszírozása, helyette a már jól ismert receptet ajánlotta: zsidó nép belső átalakítása és Erec Izráel.[840]

5.2.A Zsidó Tanács és a mentőbizottság

Magyarország német megszállását követően a cionisták mozgástere beszűkült, kimondott mozgalmi munkára nem kerülhetett többé sor. A szűkös működési keretet a továbbiakban a megszállók által felállított Zsidó Tanácsok, valamint az üldöztetések által kikényszerített, ad hoc módon tevékenykedő mentőbizottságok biztosították.

A Zsidó Tanácsok felállítását a nácik már számos országban alkalmazták arra, hogy saját és a helyi kollaboráns hatóságok akaratát közvetítsék a zsidó tömegek felé." Lévai Jenő szerint „szolgai módon túlzott jóakarattal" teljesítették a németek minden kívánságát, Randolph Braham ezt azzal egészítette ki, hogy „az együttműködés csapdájába csalták őket.[841] Az általánosakban vett európai és a magyar zsidó tanácsokra vonatkozó újabb kutatások árnyalni látszanak a tanácsok kollaborációjáról alkotott egydimenziós, leegyszerűsítő képét.[842] Az új megközelítések a zsidó tanácsok kilátástalan helyzetét ecsetelik, amelyekben csak rossz megoldások között választhattak. Szerepük megítélésében egyre inkább Isaiah Trunk 1972-ben tett konklúziója látszik elfogadottnak, miszerint „*a deportálások kivitelezésében felvállalt zsidó részvétel vagy ennek hiánya lényegében nem befolyásolta a kelet-európai holokauszt kimenetelét.*"[843] Fennállásuk alatt hitsorstársaik szenvedésének enyhítésére, lehetőség szerint

[839] Laczó Ferenc: Magyar zsidó helyzetértékelések és tervek a második világháború idején. Politikai-eszmetörténeti elemzés az Ararát évkönyvek alapján. *Múltunk*, 2010. 4. sz. 154-160.
[840] Marton Ernő: Utóirat az Ararát ankétjához. *Ararát évkönyv az 1944. évre*, Budapest, Országos Izr. Leányárvaház, 1944, 32-41.
[841] Braham: *A népirtás politikája*… i.m. 430-431
[842] A zsidó Tanácsok historigráfiáját lásd: Karsai László: *Holokauszt*. Budapest, Pannonica, 2001. 254-262; Dan Michman: *Holokauszt és történetírás*. Budapest, Balassi Kiadó, 2008. 132-133.
[843] Isaiah Trunk: *Judenrat: The Jewish Councils in Eastern Europe Under Nazi*. New York, Macmillan Publishing, 1972. 176.

emberek mentésére törekedtek.[844] Különös képpen igaz ez a magyarországi Központi Zsidó Tanács egyes formációira és időszakaira.[845] Ugyanakkor, a tanács tagjainak és azok családtagjainak részére juttatott mentességi igazolványok, melyek kivonták viselőjét a közösség többi tagját sújtó korlátozások alól, hozzájárultak életminőségük fenntartásához, végső soron növelték túlélési esélyeiket.[846] Egyes esetekben pedig a felkért személyek opportunizmusból vállalták el a tanácstagsággal járó feladatokat, majd pozíciójukat nyerészkedésre használták fel.[847]

A német csapatok 1944. március 27-én vonultak be Kolozsvára, a Gestapo a New York szállóban, míg a katonai hírszerzés (SD) a Devecseri László tulajdonában álló Péter-Pál villában állította fel székhelyét. A bevonulást követő éjszakán a németek 150 zsidó értelmiségit és nagytőkést tartóztattak le.[848] Marton Ernő nem volt köztük, de írótársa, Salamon László és Lakatos Imre újságíró igen. Az agresszív fellépés ellenére, a kolozsvári zsidók többségéhez hasonlóan Marton optimista volt a jövőt illetően, azt remélte, hogy a magyar kormány megvédi a zsidó állampolgárait a németektől.[849]

Kolozsváron a Gestapo a Zsidó Tanácsot április első napján állította fel. A Tanács elnöki tisztjét Fischer József töltötte be, tagja volt Glasner Akiba ortodox és Weinberger Mózes neológ főrabbi, dr. Fenichel József kórházi főorvos, Klein Gyula iskolaszéki elnök, Léb Zsigmond, az ortodox izraelita hitközség elnöke, Moskovits József bankigazgató, Herman Dezső ügyvéd és Marton Ernő.[850] A domináns pozícióba került erdélyi cionizmus tette lehetővé, hogy az ország más zsidó tanácsaitól eltérően itt a mozgalom tagjai vezető szerepet kaptak a szervezetben. Az országban felállított zsidó tanácsokhoz hasonlóan, a kolozsvári is elsősorban a német hatóságok parancsait tolmácsolta a zsidó lakosság felé. Továbbá részt vett pénz- és vagyontárgyak begyűjtésében, zsidó lakosok összeírásában, valamint a német és magyar hatóságok követelésinek teljesítésében. A deportálásért felelős német katonai szervek háromszor szervezték át a kolozsvári tanácsot hat hét alatt, annak érdekében, hogy olyan személyi összetételt alakítsanak ki, amely nagyobb engedelmességet és együttműködési hajlandóságot

[844] Yehuda Bauer: The Judenrate - Some Conclusions. In: Israel Gutman et. al (szerk): *Patterns of Jewish leadership in Nazi Europe, 1933-1945: proceedings of the Third Yad Vashem International Historical Conference, Jerusalem, April 4-7, 1977*. Jerusalem, Yad Vashem, 1979. 399.
[845] Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy kooperáció?* Minerva, Budapest, 1990. 35; Molnár Judit: A Magyar Zsidók Központi Tanácsának megalakulása, működése (1944. március 20 - július 7). In: Molnár Judit: *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből*. Szeged, Officina, 2000. 154.
[846] Braham: *A népirtás politikája*... i.m. 437-440.
[847] Karsai László: Zsidósors Budapesten 1944-ben. *Kritika*, 1990. 11. sz. 23-24.
[848] Lőwy: *Kálváriától*… i.m. 169.
[849] Hátszegi Ernő: *Kazbek*. Afikim, a szerző kiadása, 1944. 15-17.
[850] Randolph L. Braham: *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Budapest, Park, 2008. 157.

tanúsít.[851] Marton mindvégig tagja maradt a szervezetnek, miközben a két kolozsvári rabbi kiszorult belőle.

A Zsidó Tanácsok mellett az 1943-ban, baráti kapcsolatok útján életre hívott Budapesti Segélyező- és Mentőbizottság (Váádát há zrá véháHácáláh) tevékenykedett illegalitásban. A csoport a szomszédos államok zsidó menekültjeit segítette elrejtőzni, vagy más országba tovább szökni. Tagjai voltak Komoly Ottó elnök, Kasztner Rezső elnökhelyettes, Brand Jenő (Joel) és felesége, Hansi, Schweiger Mózes (Mose), Rosenberg Mose, Springmann Sámuel, Szilágyi Ernő. A német megszállást követően a Mentőbizottság SS-tisztekkel bocsátkozott tárgyalásokba – kiemelten Adolf Eichmannal – a magyar zsidóság gázkamráktól való megkíméléséről. A szakirodalom által részletesen feldolgozott, és napjainkig vitatott[852] „vért áruért" náci ajánlat szerint a magyar zsidóság egészét különböző árukért válthatták volna meg a nemzetközi zsidó szervezetek, és szövetséges hatalmak.

A budapesti zsidó-segélyszervezet mintájára 1944 tavaszán Marton Ernő vezetésével hívták életre a kolozsvári Mentőbizottságot. A zsidó tanáccsal ellentétben a bizottság kizárólag cionistákból állt, tagja volt Fischer József, Danzig Hillel, Hátszegi Ernő, és Guttfried Jakab (Barisszia vezetője).[853] A kolozsvári szervezkedés létrehozását elősegítette a Kasztner Rezsővel, a pesti csoport kulcsfigurájával ápolt szoros baráti kapcsolat, valamint a magyar-román határon keresztül spontán módon zajló szökések. A német megszállás előtt a román magyar határon való illegális, és a román hatóságok ismert fellépése miatt veszélyesnek ítélt határátlépést többnyire lengyel és szlovák menekültek választották. A történéseket Tibori Szabó Zoltán vizsgálta behatóan, szerinte 1944-ben megközelítőleg 5000 személy választotta ezt a lehetőséget.[854] A kolozsvári Mentőbizottság a szökés előkészítésében és a csempészés megszervezésében segédkezett.[855] Marton és Fischer megpróbálta meggyőzni Aurel Socol ügyvédet, aki pártfogoltjainak segített átjutni a határon, hogy tevékenységét nagyobb volumenben folytassa. A román ügyvéd arra hivatkozva, hogy nincs mögötte szervezet,

[851] Vágó: The destruction of the Jews of Transylvania… i.m. 189.
[852] A legfontosabb tudományos feldolgozások: Szita Szabolcs: *Aki egy embert megment a világot menti meg*. Budapest, Corvina, 2005; Braham: *A népirtás*… i.m. 1023-1057; Karsai László – Molnár Judit: *The Kasztner Report: The Report of the Budapest Jewish Rescue Committee, 1942 – 1945*. Jerusalem, Yad Vashem, 2013; Yehuda Bauer: *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933–1945*. New Haven, Yale University Press. 1994; Dina Porat: *The Blue and the Yellow Stars of David: The Zionist Leadership in Palestine and the Holocaust, 1939-1945*. Cambridge, Harvard University Press. 1990. 174-187.
[853] Weinberger: i.m. 291.
[854] Tibori Szabó Zoltán: *Élet és halál mezsgyéjén. Zsidók menekülése és mentése a magyar-román határon 1940-1944 között*. Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület, 2001. 72-75; 142.
[855] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz) III/4. Dr Benedek jelentése az Észak-Erdélyi Kuratórium tevékenységéről. 1945. február 25; 82. Asher Cohen: *The Halutz Resistance in Hungary, 1942-1944*. Colorado-New York, Boulder-Institute for Holocaust Studies of the City University of New York, 1986. 82.

visszakozott.[856] A szöktetéseket többnyire a határ román oldalán szerveződő cionista csoportok végezték. Két legfontosabb alakulat Tordán és Aradon székelt. Ezek a menekülteket biztonságba helyezték és számukra a Bukarestbe utaztatáshoz szükséges hamis papírokat biztosították.[857] A tordai csoportot Hirsch Ernő és Mose Finkelstein irányította.[858]

Kasztner mentőakciójával szoros összefüggésben egyes történészek éles kritikákat fogalmaztak meg a kolozsvári zsidó vezetőkkel,[859] így Martonnal szemben is, amiért azok elmulasztották a város zsidóságának mentését megszervezni a pár kilométerre található határon keresztül, vagy legalább felvilágosítani őket a közelgő veszedelemről. Helyette csak saját maguk megmenekülésére gondoltak. A vádak szerint Marton szökési tervét feleségével és fiával sem osztotta meg, őket hátrahagyva mentette saját magát.[860] A kolozsvári Mentőbizottság követte példáját, Hátszegi Ernő és Guttfried János szintén a határon átszökve kerülte el a deportálást. Braham szerint a pár hétig működő csoport a rendelkezésükre állott eszközöket és lehetőségeket kizárólagosan csakis a saját maga megmentésére használta fel, ezt az illegális határátlépést nem mint végsőt, hanem mint a legbiztonságosabb menekülési lehetőséget vették igénybe.[861] Ezek a súlyos bíráló megállapítások Arnold David Finkelstein, a tordai cionista mentőcsoport egyik vezetőjének egyoldalú visszaemlékezésére támaszkodnak, amelyet kritikai szemlélet nélkül elfogadtak.[862] Továbbá figyelmen kívül hagyták a bizottság, így Marton szökésének részleteit is.

Bizonyosra vehető, hogy a kolozsvári zsidó vezetők május elején tudomást szereztek a haláltáborok létezéséről, mindazonáltal a hozzájuk több forrásból érkező hírek csak lassan tudatosultak bennük. Kasztner Rezső május 3-án látogatott Kolozsvárra, hogy megtudakolja

---

[856] Tibori: *Élet és halál mezsgyéjén*… i.m. 86-87; Antonio Faur: *Un deceniu din existenţa evreilor bihoreni (1942-1952). Contribuţii istoriografice şi documentare*. Cluj-Napoca, Mega, 2012. 83-84.
[857] Tibori: *Élet és halál mezsgyéjén*… i.m. 81.
[858] Finkelstein Arnold Dávid: *Fénysugár a borzalmak éjszakájában. Kortörténet*. Tel-Aviv, A. Finkelstein, 1958.
[859] Randolph L. Braham és Tibori Szabó Zoltán sok éves hadjáratot folytatott Weinberger Mózes, a kolozsvári neológ hitközség egykori főrabbijának állítólagos zsidómentő akciójával szemben. A rabbit és feleségét 1944. május 2-án a tordai cionistákkal kapcsolatban álló Hannah Ganz csempészte át a határon. Sok túlélővel együtt a holokausztörténészeket az háborította fel, hogy 1985-től Weinberger szökését mentőakciónak igyekezett beállítani. Az ellentmondásos állításokat Randolph Braham több tanulmányban, és egy kiadatlan, alapos kéziratban cáfolta. Lásd: Randolph Braham: *Román nacionalisták és a holocaust*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1998. 89-98; Randolph Braham: Erdély zsidósága: opportunista történelmi beszámolók. *Korunk*. 1997. október. 131-137; SIHR, Erdély I gyűjtemény (11 doboz), T3h14. Randolsph L. Braham: *The Rescue of Jews Across the Hungarian-Romanian Border During the Nazi Era. Facts and Fiction*. 1993 (kézirat).
[860] Braham: *A népirtás*... i.m. 1063.
[861] Braham: *Román nacionalisták* i.m. 96.
[862] Finkelstein hivatkozott könyve 1958-ban jelent meg, három évvel a Kasztner pert követően. A könyv megírását és abban felsorakoztatott személyekről írt jellemzéseket a Kasztner perben vállalt szerepe is hatással lehetett. A perben a védelem oldalán, vagyis Kasztner ellen tanúskodott, abban súlyos vádakkal illette a felperest és a kolozsvári mentőbizottságot, amiért azok nem tették lehetővé a kolozsvári zsidóság tömeges szökését a román-magyar határon. Lásd. Paul Bogdanor: *Kasztner's Crime*. New Brunswick, Transaction Publisher, 2016. 54.

Dieter Wislicenyítől, a budapesti Eichmann-kommandó tagjától a deportálások volumenét. Ekkor felvilágosította barátait, ismertette az Auschwitz-jegyzőkönyvek tartalmát. Ez még akkor is biztosra vehető, hogy Danzig Hillel és Hermann Dezső később tagadták ennek megtörténtét.[863] Mégsem érthetünk egyet azokkal az állításokkal, hogy a zsidó vezetők monopolizálták az információt. A lengyel, szlovák menekültek beszámolói, munkaszolgálatosok elmondásai, valamint fiatal cionisták figyelmeztetései széles körben ismertté tették a keleti-európai zsidók szomorú sorsát.[864] Marton, 1943-ban megjelent kis füzetében nyíltan írt a „Lengyelországban elpusztult milliós zsidó emberanyagról."[865] Ha a magyar zsidók más ismert csatornákon nem is, innen egyértelmű sejtetést kaphattak a rájuk leselkedő veszélyről. Mi több, bizonyított tény, hogy a zsidók elleni atrocitásokra, megsemmisítésükről szőtt tervekre vonatkozó hírek a sajtóban is mindenki számára hozzáférhetők voltak, tehát nem a tájékoztatás elmaradása okozta a zsidóság téves hozzáállását, hanem az akarat hiánya a jelek internalizációjához.[866] A folyamat nemcsak a zsidó lakosság nagyobb tömegeiben zajlott le lassan, de még az antiszemitizmus növekedését hirdető cionisták körében is. Továbbá nem szabad elfelejteni, hogy a felvilágosítás módozatai korlátozottak voltak: sajtóorgánum, nyomda nem állt a kolozsvári zsidó vezetők rendelkezésére, jogkorlátozó intézkedések álltak fenn ellenük, korlátozva mozgás és szólásszabadságukat. Mindeközben zajlott a város zsidó lakosságának gettóba tömörítése.

Az erdélyi zsidóság vonakodott a Romániába való távozás gondolatától. Az illegális határátlépésért a román hatóságok szigorú szankciókat helyeztek kilátásba, igaz az idő előrehaladtával egyre inkább váltak megengedőbbé.[867] A magyar határőrök ennél egyértelműbb bánásmódot alkalmaztak, akiket illegális határátlépésen kaptak szeretteik többé nem látták viszont.[868] Az erdélyi zsidóság tisztában volt a román állami antiszemitizmus hevességével, mivel a két világháború között több ízben átélte annak erőszakoskodásait. Magyar részről ilyet

[863] Braham: *A népirtás*… i.m. 783-784.
[864] A szakirodalom – Brahamat és Tiborit beleértve – elismeri a zsidók elleni náci atrocitásokról szóló híresztelések széles körű ismertségét. Lásd: Tibori Szabó Zoltán: Auschwitz-jegyzőkönyvek: Kikhez jutottak el és mikor? In: Braham, Randolph L. (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról V*. Budapest, Balassi Kiadó, 2011. 16; Bauer: i.m. 160-161. Braham: *A népirtás*... i.m. 768; Az állítást számos forrás is megerősítette: SIHR. Tanúságtevők I (4 doboz), H3c15. Weisz György Mordechaj visszaemlékezése; Hegyi Ágnes: Információáramlás az információkorlátozás idején a holokauszt erdélyi dokumentumai alapján. In. Randolph L. Braham (szerk): *Tanulmányok a holokausztról. II*. Budapest, Balassi Kiadó, 2002. 157-179; Zoltán Vági – László Csősz – Gábor Kádár: *The Holocaust in Hungary Evolution of a Genocide*. AltaMira Press/US Holocaust Memorial Museum. 2013. 247; Schweitzer Gábor: Mit tudhattak a magyar zsidók a holokausztról 1943-ban? *Szombat*, 2021. Január. 11-14; Karsai: *Holokauszt*… i.m. 265.
[865] Marton: *Palesztina és a nagyvilág.*.. i.m. 117.
[866] Karsai László: A holokausztról szóló információk a magyar sajtóban 1941-1944, *Századok*, 2014. 148. évf. 6. sz. 1365-1374.
[867] Tibori: *Élet és halál*... i.m. 80-81.
[868] SIHR. Tanúságtevők I (4 doboz), H3c15. d.

1944-ig nem, vagy csak elvétve tapasztaltak. Ezt tetézték a magyar sajtó által is sűrűn közölt hírek, az 1940 után a romániai zsidóság ellen elkövetett atrocitásokról, beleértve a gettósításról, pogromokról és mészárlásokról.[869]

Az erdélyi zsidók ambivalens helyeztértékelésének gyökerét talán a legjobban Hegyi Ágnes, számos személyes dokumentum (visszaemlékezés, napló, interjú) alapján levont következtetése világítja meg: *„A német megszállás után sem próbáltak az emberek Romániába átszökni vagy elbújni, mert nem adtak hitelt a titkos csatornákon befutó vészjósló híreknek, mert reménykedtek abban, hogy a keleti frontról visszavonuló németeknek már nem lesz ideje és emberanyaga a zsidóság összegyűjtéséhez és elhurcolásához. Elhitték, mert el akarták hinni a Dunántúlra, Kenyérmezőre való kitelepítés szándékosan terjesztett hamis jövőképét. Bíztak abban, hogy a Magyar Állam nem fogja elárulni és semmiképpen sem kiadni hűséges állampolgárait."*[870]

Ennek ellenére, hasonlóan a Budapesti Zsidó Tanácshoz, Marton és a zsidó vezetők valóban nem tettek kísérletet arra, hogy a már többé-kevésbé ismert híreket megerősítsék. Ezzel valószínűleg megnyithatták volna a menekülés útját több tucat ember előtt. Mindazonáltal azok a feltételezések miszerint a határon való csempészéssel több ezer ember életét lehetett volna megmenteni, a valóságtól teljesen elrugaszkodott elképzelések.[871] A kolozsvári zsidó vezetők azt a döntést hozták, hogy kivárnak, bíztak Kasztner és Komoly tárgyalásaiban, féltek, hogy az esetleges meggyőzési kísérlet visszájára sülhet el. Marton később azt vallotta, hogy még a város zsidóságának gettóba hurcolása után is bizakodtak. *„Már csak a Zsidó Tanács tagjai maradtak meg lakásaikban, Kolozsvár többi zsidóját a gettóba zárták. Mi folytattuk a tárgyalásokat a magyar hatóságokkal, tudtuk, hogy Budapesten nagy erőfeszítések történnek a magyar zsidóság megmentésének érdekében, vártuk a külföldi segítséget is. Azt hittük, hogy amíg a Zsidó Tanács tagjai folytathatják működésüket, még fennáll a mentés lehetősége. Reményeink hamar meghiúsultak."*[872] Információmorzsákat ismertek a teljes képről, a pontos tervekről nem volt tudomásuk. Így nem tudhatták, hogy mikor kerül sor a deportálásokra, pontosan mi lesz a vonatok úticélja.[873]

---

[869] Nagyi Enikő Orsolya: Mit tudhatott az észak-erdélyi magyar lakosság a zsidóellenes intézkedésekről? A kolozsvári magyar sajtó (1940–1944) összehasonlító vizsgálata. Randolph L. Braham (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról VI*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2014. 82; 90-91.
[870] Hegyi: i.m. 194.
[871] Bogdanor: i.m. 54-56.
[872] [Marton Ernő]: Megmenekülésem története. *ÚK*, 1970. szeptember 4. 12. – A visszaemlékezést Marton korábbi beszámolói alapján munkatársai vetették papírra halála után tíz évvel.
[873] Paul Sanders úgy érvel tanulmányában, hogy a Kasztner mentési csoportjához és rajtuk keresztül más zsidó vezetőkhöz eljutott ellentmondó, töredékes információk csak nagyon lassan szilárdultak teljes körű tudássá. Lásd:

A magyar zsidó vezetők legtöbbjéhez hasonlóan, Martont lehet naivsággal, határozatlansággal, bátor fellépés elodázásával vádolni, gyávasággal vagy szándékos megtévesztéssel aligha. Kérdéses továbbá, hogy mit eredményezett volna egy „bátor" fellépés, amelybe a bírálók szerint szórólapok terjesztése, nyílt ellenállásra való felbujtás vagy tömeges szökés szervezése tartozhatott volna. A biztos választ nem tudhatjuk, de annak kimenetelét hasonló esetekből sejthetjük. A varsói gettólázadás eredménye ismert, sőt azzal valószínűleg 1944-ben, Kolozsváron is tisztában voltak.[874] Nyílt ellenállás szervezése, zsidó férfiak, külső segítség és fegyver nélkül elképzelhetetlen lett volna,[875] ahol a zsidók mégis szembehelyezkedtek a hatóságok parancsával, ellenállni, szökni próbáltak, ott fegyveres megtorlás jutott osztályrészül (Kassán, Szolnokon vagy Munkácson).[876] A fővárosban egy „renitens" csoport kísérletet tett felvilágosító röpiratok terjesztésére, az akció teljes kudarccal végződött, a kezdeményezőket letartóztatták.[877]

Marton felkészületlenségét vagy inkább reménytelen helyzetét jól példázza, hogy a gettó felállítása előtt még a családjának megmentésére sem tett előkészületeket. A felületesen megfogalmazott vádakkal ellentétben nagyon is kötődött szeretteihez, védelmüket mindennél előbbre tartotta. Május 15 reggelén utolsóként a kolozsvári zsidó lakosságból, a Zsidó Tanács tagjait és azok családtagjait hurcolták a gettóba. Marton az utcán tartózkodott, ezért ő elkerülte az elhurcolást, azonban feleségét és fiát már nem találta otthon. Miután felkereste a Zsidó Tanács központját és a két Fischer irodáját, és meggyőződött, hogy ő maradt az utolsó nem kivételezett zsidó szabadon, a téglagyárhoz ment. *„A szöges dróttal körülvett téglagyár bejáratánál kis ház állott, ebben volt a gettó magyar parancsnoka. Jelentkeztem a gettó parancsnokánál, Urbach főhadnagynál. Bemutatkoztam, mint a Zsidó Tanács tagja, elmondtam, hogy a családomat a gettóba vitték, s a Zsidó Tanács többi tagja is ott van már, tehát én is jelentkezem."* A parancsnok, aki ismerte Martont, vonakodott őt beengedni és fél óra gondolkodási időt adott neki.[878]

Paul Sanders: The 'strange Mr Kastner' – Leadership ethics in Holocaust-era Hungary, in the light of grey zones and dirty hands. *Leadership*, 12 évf. 1 sz. 20-21.

[874] Schweitzer: Mit tudhattak… i.m. 13.

[875] Gábor Kádár – Christine Schmidt van der Zanden – Zoltán Vági: Defying Genocide: Jewish Resistance and Self-Rescue in Hungary. In: Patrich Henry (szerk): *Jewish Resistance Against the Nazis*. University of America Press. 2014. 522-523.

[876] Karsai László – Molnár Judit: The Kasztner Report: the report of the Budapest Jewish Rescue Committee. Jerusalem, Yad Vashem, 2013. 21-22; Csíki Tamás: A kassai zsidóság a Holocaust idején. In: Veres László - Viga Gyula (szerk): *A Herman Ottó Múzeum évkönyve, 42*. Miskolc, 2003. 393-394; Kaposvári Gyula : Nehéz napok. Részletek egy 15 éves fiú 1944-es szolnoki naplójából. *Jászkunság*, 1975. 21. évf. 1-2. sz. 27.

[877] Braham: *A népirtás…*i.m. 1087

[878] [Marton Ernő]: Megmenekülésem története. *ÚK*, 1970. szeptember 4. 12; Michael Martonnal készített interjú. 2016. augusztus 26. (Az interjú a szerző birtokában található).

Hoffman Móricz a gettókerítésen keresztül azt tanácsolta Martonnak, hogy Fischer Józsefet a zsidó kórházban keresse meg. Tanácsát megfogadta és a Zsidó Tanács vezetőjét valóban a kórházban találta, mivel saját egészségi állapota amúgy is „aggodalomra adott okot,"[879] ő is napokig ott maradt. Közben kapcsolatba lépett a Budapesti Mentőbizottsággal. *„Két ízben beszélgettem Komoly Ottóval, a magyarországi cionista szervezet és mentőbizottság elnökével. Második alkalommal arra kért, hogy próbáljak átszökni Romániába, igyekezzem mozgósítani a román kormányt és a Cionista Világszervezet konstantinápolyi mentőbizottságát."*[880] Feleségét és fiát Fischer József gondjaira bízta, ő pedig lehetőséget keresett a Romániába történő távozásra.

Weinberger szerint Marton a kolozsvári romániai konzulhoz fordult a szökése megszervezéséért,[881] Tibori Szabó Zoltán részben erre alapozva úgy találta, hogy Martont Mihai Gurgu, a kolozsvári román katonai attasé utasítására, annak sofőrje, Chirilă Răileanu csempészte át egy diplomáciai autó csomagtartójában.[882] Ezzel szemben Marton a kolozsvári francia konzulátus egyik tisztviselőnője, egyben felesége barátnője, Szonja segítségével összeköttetést létesített Emil Hațieganuval, aki a román időkben Kolozsváron ügyvédi irodát tartott fenn, egyetemi tanár volt, egyben a Parasztpárt prominens vezetőjének számított. Hațieganu Marton segítségére sietett: „*egy kora hajnali órában, öt nappal a zsidó kórházba való befogadtatásom után megállt a román konzulátus nagy túrakocsija a zsidó kórházudvar hátsó bejáratánál és elindult velem Torda felé. A román határ előtt ki kellett szállnom és bebújtam a csomagtartóba, így jutottam át Tordára."*[883] A tordai mentések másik főszereplője, Hirsch Ernő megerősítette Marton közlését, ő szintén Emil Hațieganu kocsijának csomagtartóját jelölte meg a szökés eszközeként.[884] A viteldíj Finkelstein emlékei szerint 300.000 lej, vagyis 10.000 pengőben állt,[885] ami abszurd feltételezésnek tűnik, tekintve, hogy Marton és Hațieganu szoros, baráti kapcsolatot ápolt.[886] Amennyiben Marton visszaemlékezése pontos, 1944. május 20-án lépte át a magyar-román határt.

---

[879] Weinberger: i.m. 307.
[880] [Marton Ernő]: Megmenekülésem története. *ÚK*, 1970. szeptember 4. 12.
[881] Weinberger: i.m. 307.
[882] Tibori: *Élet és halál...* i.m. 111.
[883] [Marton Ernő]: Megmenekülésem története. *ÚK*, 1970. szeptember 4. 12.
[884] SIHR. Tanúságtevők I (4 doboz), R3h9. Arie Eldar (Hirsch Ernő) visszaemlékezése. 1977. 22.
[885] Finkelstein: i.m. 294.
[886] Emil Hațieganut és Martont a politika, elsősorban a Zsidó Párt és Paraszpárt együttműködése kötötte össze. Ezenkívül Hațieganu részt vett az Erdélyi Zsidó Nemzeti Mozgalom konferenciáin, valamint a második világháború éveiben a román politikus a magyar cionisták segítségére sietett kiutazási engedélyek megszerzésében. Lásd: ABGRI, 3. fond, 33. dosszié. fóliószámozás nélkül. Jegyzőkönyv EZSNSZ 9. konferenciájáról. 1929. december 25-26; YVA. P31, 38. sz. 279. f. Marton Ernő levele Komoly Ottó részére. 1943. február 15.

Martont Tordán a helyi mentőbizottság egyik önkéntesénél helyezték el. Hirsch „zavartan és izgatottan" talált rá Martonra, aki elmesélte, hogy az elmúlt napokban a kolozsvári zsidókat deportálták.[887] Hasonló benyomást tett Finkelsteinre is, aki úgy emlékezett vissza, hogy „*nagyon silány bőrben volt. Betegsége és a kiállott halálfélelem láthatólag igen megviselték, és az életéért való reszketés még itt, Tordán is uralta az egész énjét.*"[888] Martonnak szándékában állt találkozni egy a rendőrségen vagy Siguranța-n (itt a visszaemlékezések eltérnek) dolgozó ismerősével, annak érdekében, hogy majd ő gondoskodjon bukaresti útjáról. Ezt a tordai mentőbizottság határozottan ellenezte, ugyancsak visszautasították kérését, miszerint Hirsch Ernő Kolozsvárról hozza el „értékes tartalmú kofferjeit." Végül pár napos tordai tartózkodás után Márkus Ernő építészmérnök és tartalékos főhadnagy névre kiállított hamis papírokkal, vonattal utazott Bukarestbe.[889]

5.3. Az Észak-Erdélyi Kuratórium élén

Marton május 26-án érkezett Bukarestbe. Ezen a napon írta alá Ion Antonescu az 1069. számú Törvény első cikkelyének módosítását, amelynek értelmében tiltott határátlépésen rajtakapott zsidókat a határon agyon kellett lőni. [890] A zsidó menekülteket segítő személyek büntetését is előíró jogszabályt, a román kormány a német nagykövetség nyomására hozta meg. Marton egyik első ténykedéseként megkísérelte a rendelet hatálytalanítását. Régi politikai összeköttetéseit felhasználva kapcsolatba lépett Pop Ionellel egykori kolozsvári ügyvéddel, a Nemzeti Parasztpárt politikusával, valamint Iuliu Maniu pártvezérrel is.[891] „*Maniu mindenekelőtt kieszközölte számomra, hogy Antonescu belügyminiszterével Piky Iliescu tábornokkal találkozzam. Ezeknek a rövid tárgyalásoknak azonnal megvolt az eredménye, kimentek a titkos rendeletek, amelyek hatálytalanították az előző intézkedést az átmenekült zsidók halálra ítéléséről.*"[892] A titkos utasításoknak köszönhetően a rendeletet a román hatóságok valóban nem alkalmazták.[893] A Paraszpárt érdekelt volt az erdélyi zsidók

[887] SIHR. Tanúságtevők I (4 doboz), R3h9. Arie Eldar (Hirsch Ernő) visszaemlékezése. 1977. 22.
[888] Finkelstein: i.m. 294.
[889] SIHR. Tanúságtevők I (4 doboz), R3h9. 22-24. f; Finkelstein: i.m. 294-295.
[890] Tibori: *Élet és halál...* i.m. 79.
[891] Márton Lajos: 1944 - Kísérletek Bukarestben a deportált észak-erdélyi zsidók megmentésére. *ÚK*, 1966. december 9. 6.
[892] [Marton Ernő]: Megmenekülésem története. *ÚK*, 1970. szeptember 4. 12; A közreműködést Benedek Pál, Marton akkori munkatársa is megerősítette. Lásd: SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 Doboz), III/4. Dr. Benedek jelentése az Észak-Erdélyi Zsidó Kuratórium tevékenységéről. 1945. február 25.
[893] Tibori: *Élet és halál...* i.m 79-80.

segítésében. 1944 júniusában, a szövetségesekkel folytatott háttértárgyalásokon már előkészítették a román kiugrást. A Parasztpárt tűnt a legesélyesebb kormányalakító tényezőnek, ilyenformán abban reménykedtek, hogy Észak-Erdély státuszának rendezésekor néhány pozitív pontot szerezhetnek a zsidó menekültek támogatásával.[894]

Ekkor Romániában a zsidók ellen ugyancsak jogkorlátozó törvények és intézkedések éltek, miközben pogromokra, részleges deportálásokra és tömeggyilkosságokra is sor került (Besszarábiában és Bukovinában). Mindazonáltal a tengelyhatalmak várható háborús kudarca arra késztette Antonescut, hogy visszalépjen a németeknek tett korábbi ígéretétől, amely az ország zsidó lakosságának teljes deportálását írta elő.[895] A román zsidó vezetők A.L. Zissu, valamint Wilhelm Filderman rendelkeztek némi politikai tőkével, amely a háború előrehaladtával, egyben a zsidó lakosság felértékelődésével párhuzamosan bővült.[896] Marton a román zsidó vezetőkhöz fűződő kollegiális vagy baráti kapcsolatára alapozva segítségüket kérte az észak-erdélyi zsidóság megmentésében. A román cionisták közbenjárásával román visszahonosítási útlevelekre tett szert, amellyel több erdélyi családnak vált lehetővé az alijázást.[897]

Marton erdélyi cionistákból, intellektuelekből és spontán szerveződő mentési alakulatokból egységes csoportot állított maga köré, amelynek tagjai voltak Benedek Pál, Goldenberg Leon, Hirsch Martin, Grosszman Ernő és Molin György. A Menekültügyi Bizottság (teljes nevén Észak-Erdélyi Zsidó Menekültek Segélyezési Bizottsága) a bukaresti cionista Kivándorlási Hivatal égisze alatt alakult azzal a céllal, hogy a magyarországi zsidók menekülését segítse. A szervezet élén Marton állt, a finanszírozást az Ezra és az American Jewish Joint Distribution Committee (Joint) nemzetközi zsidó segélyszervezetek látták el. Ezek támogatásával a Menekültügyi Bizottság a határon át folyó szökéseket pénzelte, hamis igazolványokat és munkavállalási igazolványokat szerzett be és lefizette a hatóság embereit, hogy azok a menekülteket megkíméljék.[898] A román zsidó vezetők és a határ mentén létrejött

[894] Vágó Béla: Marton Ernő kísérletei az erdélyi zsidóság megmentésére. *ÚK*, 1970. szeptember 4.11.
[895] Ioanid Radu: *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime, 1940-1944*. Chicago, Ivan R. Dee, 2000. 256-258.
[896] Bela Vago: The Ambiguity of Collaborationism: The Center of the Jews in Romania (1942–1944). In: Michael Marrus (szerk.): *The Nazi Holocaust: Historical Articles on the Destruction of European Jews. 6: The Victims of the Holocaust*. Volume 2., Westport & London: Meckler Publishing Corporation, 1989. 709
[897] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 Doboz), II/3. Komoly Ottó levele Marton Ernő részére. 1944. augusztus 8.
[898] Vágó Béla: Marton Ernő kísérletei i.m.

mentőcsoportokkal együttműködve gondoskodtak 2500 személy biztonságos átjutásáról, elhelyezéséről és Palesztinába való kivándorlásáról.[899]

A Bizottság teljes illegalitásban működött, ahogy a határon átszöktetett észak-erdélyi zsidók sem tartózkodhattak legálisan az országban. A mentési csoport tagjai nem kevés kockázatot vállaltak, gyakorinak számítottak a sebtében felállított székhelyén, a bukaresti Palesztina Hivatalban végzett razziák és házkutatások. Martont kétszer is letartóztatták, csak a román zsidó vezetők közbelépésének köszönhetően szabadulhatott ki. A menekültek ugyancsak veszélynek voltak kitéve, Martonék egy esetben Mihai Antonescu külügyminiszternél jártak közbe egy már magyarországi visszaküldésre előkészített jelentősebb csoport elengedéséért. A menekültek segélyezéséért az Ezra és a Joint felelt, először 12 ezer majd 18 ezer lejes pénzsegélyt adott személyenként.[900]

Marton még annak tudatában is nagyon aggódott családjáért, hogy értesítették, felesége és fia a Kasztner által szervezett és június 30-án elindult külön transzportba került. Komplikált levelezés útján Komoly Ottótól kért bővebb felvilágosítást a csoport sorsa felől. A válasz egy cigarettahüvelybe sodort kis levél formájában érkezett meg hozzá.[901] Ebben Komoly tudatta, hogy a Spanyolország felé irányuló transzport (sic!) egy része – amelyen felesége és fia is rajta lesz – augusztus elején Bergen-Belsenből valószínűleg Baselbe megy. Az is kiderült, hogy a legtöbb budapesti cionista vezető a transzporttal elhagyta az országot, csupán Komoly, Kasztner és még pár társuk maradt helyben. Komoly végső soron helyesnek ítélte döntésüket: *„Képzelheted, hogy nehéz elhatározás volt elválni a leányunktól és itt maradnunk, de úgy éreztem, hogy ez a kötelességem és abból, ahogy az itteni közvélemény a cionista vezetőknek azonnali tömeges elutasítását megítéli, azt látom, hogy helyesen cselekedtünk."*[902]

A Budapesti Mentőbizottság sikeresnek ítélt megállapodása a különvonat elindításáról sarkalhatta Martont és csapatát arra, hogy tárgyalásba kezdjenek a bukaresti német követtel az észak-erdélyi deportált zsidók kiváltásáról. Az anyagi fedezetet szintén az Ezra vállalta, amely minden egyes deportáltért 350.000 lej váltságdíjat ajánlott.[903] A mentőbizottság által kötött megállapodás szerint a kivásárolt zsidókat a Dunán, uszályokon utaztatták volna a konstancai

[899] Vágó: Political and Diplomatic Activities… i.m. 156-173.
[900] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 Doboz), IV/2. Goldberger Leó jelentése a Kuratórium működéséről. 1944. december. II.85 fólió. 1.
[901] Marton Ernő: Komoly Ottó a Herzl hegyen. *ÚK*, 1951. április 20. 9.
[902] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), II/3. Komoly Ottó levele Marton Ernő részére. 1944. augusztus 3.
[903] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), III/4. Dr. Benedek jelentése. i.m.

kikötőig, ahonnan majd tovább emigrálhattak volna Palesztinában.[904] A terv kivitelezésére nem kerülhetett sor, mivel Románia augusztus 23-án szembefordult német szövetségesével, a német diplomaták pedig elhagyták az országot.

A román kiugrást követően a Menekültügyi Bizottság legális keretek között folytatta az észak-erdélyi zsidóság érdekében végzett tevékenységét. Ennek első fázisában (augusztus-szeptember) a Bizottság a menekültek valamint Romániába átszökött munkaszolgálatosok törvényi státuszának rendezésére törekedett. Többek között elérték, hogy a Kivándorlási Hivatal által kiállított arcképes személyigazoló okiratokat teljes jogú személyazonossági iratként fogadják el, sok menekült számára munkavállalási engedélyeket szereztek be és a bukaresti svéd nagykövetség jóvoltából menlevelekhez juttatták őket.[905] Szeptember és október folyamán a szovjet hadsereg felszabadította Erdélyt. A hatékonyabb érdekképviselet érdekében Marton vezetése alatt október 20-án[906] került megalakításra az Észak-Erdélyi Zsidó Kuratórium. Céljai között szerepelt politikai és diplomáciai eszközök felhasználásával az észak-erdélyi zsidók megmentése valamint jogi és gazdasági problémáinak megoldása.[907]

A Marton vezette csoport már szeptember folyamán igyekezett rábírni a román kormányt arra, hogy vállaljon hangsúlyosabb szerepet az észak-erdélyi zsidók maradékának megmentésében. A tárgyalásokat a parasztpárti politikusokkal ápolt személyes kapcsolatok segítették elő, akikből többen fontos posztokba kerültek a Constantin Sănătescu által vezetett kormányban: Romulus Pop – a kisebbségekért felelős miniszter lett, Ionel Pop a felszabadított területek főmegbízottja, Emil Hațieganu tanácsadó pozíciót töltött be.[908] Martonék azzal érveltek a román kormánynál, hogy mivel Románia érvénytelennek tekinti Észak-Erdély elcsatolását, s ezáltal a területen mindenkit román állampolgárnak tekintenek, kötelességük közbe lépni az onnan deportált román állampolgárok ügyében.[909]

Marton 1944. október elején tárgyalásba kezdett Ion Poppal. Különböző csatornákon úgy értesült, hogy 150 ezer deportált még életben van, így reménykedett, hogy egy gyors beavatkozással életüket megmentheti. Marton azt ajánlotta, hogy a román kormány követeljen

[904] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), III/4. Dr Benedek jelentése i.m; Vágó: The Destruction… i.m. 204.
[905] Vago: Political and Diplomatic… i.m. 157.
[906] Goldberger Leó jelentésében 1944 szeptember 25-jét adja meg a Kuratórium létrehozásának dátumaként, azonban ezt az alapító okirat nem támasztja alá. Valószínűsíthető, hogy a Kuratórium ilyen név alatt már szeptember folyamán működött, azonban jogerős szervezetté csak október 20-án vált. Lásd: SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/2. Goldberger Leó jelentése i.m. 2.
[907] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), III/4. Az Észak-Erdélyi Zsidó Kuratórium megalapításának jegyzőkönyve.
[908] Vágó: Political and Diplomatic… i.m. 158-159.
[909] Vágó Béla: Marton Ernő kísérletei az erdélyi zsidóság megmentésére. *ÚK*, 1970. szeptember 4.11.

népességcserét Németországtól: a deportált zsidókért cserébe Románia megegyező számú román állampolgárságától megfosztott német etnikumú lakost adna át. A Ion Popnak benyújtott végső javaslatában Románia esetleges intervenciójából származó pozitív előnyöket hangsúlyozta. A zsidók érdekében vállalt erőfeszítés elsősorban javítana a romániai Ion Antonescu alatt leromlott presztízsen, végső soron pedig az ország érdekeit szolgálná az Erdély sorsa kapcsán tartandó tárgyalásokon.[910] Az ajánlat kivitelezése túlságosan bonyolultnak mutatkozott, megvalósítására nem került sor.

A tárgyalások második szakaszában az észak-erdélyi zsidó vezetőkhöz a román cionisták is csatlakoztak, kiváltképp A.L. Zissu, aki ekkor a romániai Cionista Federáció feje volt. Tanulva az első ajánlat kudarcából, a lakosságcsere helyett fogolycserét ajánlottak. Az ajánlatot végül Marton, a Kuratórium elnökeként, Zissu pedig a World Jewish Congress delegátusaként október 23-án nyújtotta át Grigore Niculescunak, Románia Külügyminiszterének.[911] A javaslat értelmében a román kormány az országban élő magyarokat és németeket túszként kezeli, a követeléseik megtagadása esetén a túszokkal szemben ugyanazokat a módszereket alkalmazzák, mint amelyekben az Észak-Erélyből deportált zsidók részesültek. Emellett szabad belépést követeltek a Vöröskereszt delegációjának azon táborokba, ahol az észak-erdélyi deportáltakat tartják.[912] A román külügyminisztérium pozitív reakcióján felbátorodva további kiegészítéseket tettek, amelyben drasztikusabb megtorló intézkedéseket helyeztek kilátásba a Romániában élő magyar és német „túszok" részére, amennyiben követeléseik nem teljesülnek.[913]

A román kormány részben elfogadta a memorandumot, azt a svájci követség és a Vöröskereszt útján diplomáciai jegyzékben közölte a német és magyar kormánnyal. A német kormány a jegyzékre nem reagált, a nyilaskeresztes Szálasi kormány válasza a svájci követségen keresztül november 15-én érkezett meg a román külügyminisztériumhoz. Ebben a magyar fél kifejtette, hogy az észak-erdélyi zsidókat nem deportálták, őket a magyar állampolgárokhoz hasonlóan munkaszolgálatra vezényelték. Az Észak-Erdélyben maradt zsidók (sic!) élete nincs veszélyben, a frontvonal mögött védekezést elősegítő munkát végeznek, kitűnő elbánást és nagyfokú biztonságot élveznek. A Vöröskereszt vizsgálódása kapcsán azt állították, hogy ők már korábban kérték a szervezetet, hogy látogassa meg a

[910] Vago: Political and Diplomatic… i.m. 159.
[911] O încercare supremă pentru salvarea evreilor deportați de Hitlerişti [Egy kísérlet a hitlerizmus deportáltjainak megmentésére]. *Renaşterea noastră*, 1944. november 3. 3.
[912] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), III/4. Dr Benedek jelentése i.m. 6; Vago: Political and Diplomatic i.m. 160-161.
[913] Vágó: Political and Diplomatic i.m. 162-163.

Magyarországon és Németországban élő zsidóság táborait és üdvözölnének Romániai részről egy hasonló vizsgálatot a dél-erdélyi magyarságra vonatkozóan is.[914] A Szálasi kormány válaszát elvetemült cinizmussal fogalmazták, ekkorra a budapestiek kivételével az ország zsidó lakosságát szinte kivétel nélkül deportálták, Észak-Erdélyt pedig az orosz csapatok elfoglalták. A bukaresti zsidó vezetőket a válasz mélységesen felháborította, annak tartalmát szemenszedett hazugságnak tartották.

Marton formális tiltakozást intézett Charles Kolbnak, a Nemzetközi Vöröskereszt vezetőjének, amelyben rávilágított a magyar kormány hamis tényközléseire, leveléhez német munkatáborokból visszatért szemtanúk és észak-erdélyi kiutazók jelentéseit csatolta. Emellett a sajtóban cáfolta a magyar kormány kijelentéseit: *„A magyar kormány szerint az észak-erdélyi zsidókat nem deportálták, hanem kisegítő munkára vezényelték. Kérdem én, hogy milyen munkára használják a gyerekeket, bénákat, betegeket, nőket vagy öregeket? Őket is munkára fogták? A mi delegációink Észak-Erdélybe látogatott és a deportálások elől elmenekülteken kívül nem találtak zsidókat.”*[915]

A román külügyminisztérium által küldött demarsot alapul véve a magyar kormány igazságot elkendőző válasza maga után kellett volna, hogy vonja a magyar és német lakosság elleni retorziós intézkedéseket. Erre azonban nem került sor. Novemberben a Sănătescu kormány megbukott, vele pedig a Parasztpárt is vesztett politikai befolyásából, többnyire a kommunisták javára, akik a Szovjetunió támogatásának köszönhetően egyre hangsúlyosabb helyet foglaltak el a román politikában. A Maniu gárdák Észak-Erdélyben elkövetett kegyetlenkedései nyomán a területről kiparancsolták a román csapatokat, helyüket szovjet erők vették át. A szovjetek saját politikai céljaik elérésére törekedtek, amelybe a magyar és német lakosság elleni bűntető intézkedések nem illeszkedtek.[916]

Marton mindeközben erdélyi magyar ismerőseit is segítségül hívta, október közepén azzal a kéréssel fordult a romániai magyar vezetőkhöz, hogy azok hivatalos nyilatkozatban tiltakozzanak az erdélyi zsidóság üldözése ellen. Gyárfás Elemért a văcărești fogházban kereste fel, akit más magyar vezetőkkel együtt az Antonescu rezsim idején bebörtönöztek, a román kiugrást követően sem siettek szabadon bocsátásukkal.[917] Gyárfás beleegyezett, hogy a

[914] Uő., 206.
[915] Fostul deputat dr. Ernest Marton răspunde mistificărilor guvernului de la Budapesta [Marton Ernő volt képviselő válaszol a budapesti kormány megtévesztéseire]. *Renaşterea noastră*, 1944. december 16. 4.
[916] Vágó: Political and Diplomatic i.m. 168-169.
[917] Márton Lajos: 1944 - Kísérletek Bukarestben a deportált észak-erdélyi zsidók megmentésére. *ÚK*, 1966. december 9. 6.

börtönbe zárt magyar zsidó vezetőkkel (Jakabffy Elemér, gróf Bethlen Bálint, Szabó Béni) közösen tiltakozást ad közre, feltéve, ha Marton közbenjár a kiszabadításukért. Marton Iuliu Maniun keresztül Liteanu, rendőrségi miniszternél elérte a foglyok szabadon bocsátását.[918] A magyar vezetők teljesítették ígéretüket, a rádióban és a sajtóban közzétett nyilatkozatban kérték a magyar kormányt, hogy tartózkodjon a zsidó állampolgárok elleni atrocitásoktól.[919] A december végén kiadott felhívás azonban már túl későn érkezett, teljesen hatástalannak bizonyult.

A Kuratórium jelentősége november folyamán tovább növekedett, az Észak-Erdélyi Zsidó Ügyek Osztályának létrehozásával, amely Ionel Pop, a Felszabadított Területek Főmegbízottja alá tartozott. November 4-én Martont jelölték ki az osztály élére, amely egy újabb címet adott számára a Kuratóriumi elnöksége mellett. Ebben a minőségében a diplomáciai küldöttség előtt vezető kormánytisztviselőként jelenhetett meg.[920]

A Romániában lezajlott belső politikai erőeltolódás miatt a Kuratórium felhagyott abbéli kísérleteivel, hogy a román kormányon keresztül érjen el változásokat a deportált zsidók érdekében, helyette a szövetséges hatalmakhoz fordult. A Bukarestben felállított Szövetséges Hatalmak Felügyelő Bizottságán keresztül memorandumok sorát küldte a brit, amerikai és a szovjet kormánynak. A dokumentumot a World Jewish Congress bukaresti vezetősége (Zissu és Wilhelm Fischer) és a Kuratórium vezető testülete (Marton, Benedek Pál, L. Goldengberg) írták alá. A zsidó vezetők ismertették a gettósítást, deportálást és német munkatáborokat, olyan részletekbe menő információkkal kiegészítve, hogy a deportálásokat követően a munkaképeseket dolgoztatják, a többieket „gázkamrákban" megölik. Mindamellett, határozottan állították, hogy a munkaképesek többsége még életben van. A memorandumba ágyazott kérések a magyar és német kormányoknak küldött jegyzék követeléseiben alig tértek el: 1. kérték, hogy amennyiben az illető kormányok nem szüntetik be a barbár üldözést hajtsanak végre megtorló intézkedéseket a szövetséges államokban élő magyar és német lakosság ellen, 2. kérték egy az észak-erdélyi zsidó túlélők felkutatásáért, segítéséért és összegyűjtéséért felelős bizottság megalakítását. 3. a zsidó gyerekek és öregek németekkel való kicseréléséért folyamodtak.[921]

[918] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), II/2. Gyárfás Elemér levele Marton Ernőnek. 1944. november 3.
[919] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), II/2. Gyárfás Elemér román nyelvű levele Marton Ernőnek. 1944. december 11.
[920] Vágó: Political and Diplomatic i.m. 167.
[921] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), III/15. Memorandum a szövetséges hatalmaknak.

Az eljuttatott memorandumokra válaszul az amerikai és a brit kormány további információkat kért a gettósításokról és a deportálásokról, illetve az 1944 őszén, Észak-Erdély területén tartózkodó zsidókról. Részben a nagyhatalmak kérése, részben pontos ismeretszerzés motiválta a Kuratóriumot abban, hogy a nemzetközi zsidó szervezetek és Vöröskereszt támogatásával az észak-erdélyi zsidó túlélők helyzetét felmérjék. A Marton Ernő által vezetett delegáció 1944. november 5 és 25. között tett látogatást Észak-Erdélyben. A terület státusza ekkor teljesen bizonytalan volt, egyes településeken román közigazgatás működött, más községeket viszont a szovjetek ellenőriztek. November közepétől a tartomány teljes szovjet ellenőrzés alá került. A delegáció a Nemzetközi Vöröskereszt védnöksége alatt autókon, a szovjet hatóságok engedélyével tette meg az utat.[922] Marton a körút végeztével, november 28-án írta meg a beszámolóját. Az irat – amely igen magas történeti forrásértékkel bír – érinti a háború utáni általános erdélyi helyzetet, de főként a zsidóság elhurcolásával és a túlélők életviszonyaival foglalkozik. A területen 6500-7000-re becsülték a különböző módokon életben maradt zsidók számát, akiket tragikus élethelyzetben találtak.[923]

Két túlélő jóvoltából először ismerhette meg Marton, a delegáció tagjaival együtt Auschwitz szörnyű realitását és a magyar zsidók pusztulásának pontos részleteit. A delegáció által átérzett szomorúságról, letargiáról és – a segélynyújtások ellenére érzett – tehetetlenségről tanúskodik a csapat ismeretlen tagjának személyes hangú beszámoló töredéke, amelyben többek között így recitálta a történteket *„Egy harminc napos slajsim [az első 30 gyásznap – O. L.] után térünk vissza kiindulási helyünkre és tétlenül állunk, mert nem tudunk vigaszt, konszolidálást nyújtani ezen sorsüldözött testvéreinknek. A segélyalapok nem tudják a hiányzó családokat, asszonyokat, gyermekeket és szülőket pótolni. Az erdélyi zsidóság nagy Tisu-böavját [a második templom elpusztításának végét jelölő nap, a zsidó naptár legszomorúbb napja – O.L.] még nem követi a „Nachmi”, mert az alija lehetősége is bezárult egyelőre előttük. Nem tudunk rajtatok segíteni zsidó testvéreink, csak együtt sirhatunk veletek és várni, hinni rendületlenül, hogy majd csak visszatérnek egyének a német poklokból… és akkor együtt fogunk menni az ígéret földjére.”*[924]

A delegáció nemcsak felmérést végzett, hanem minden lehetséges eszközzel támogatta a visszatért túlélőket. Az újjáéledő zsidó intézmények, a zsinagógák és más közösségi épületek helyreállítási munkálataihoz több helyen anyagilag is hozzájárult. Összesen 25 millió lej

[922] Gidó: Marton Ernő beszámolója… i.m. 26.
[923] Gidó: Marton Ernő beszámolója… i.m. 38-40.
[924] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), III/16. Ismeretlen beszámoló a novemberi észak-erdélyi delegáció útjáról (dátum nélkül).

Jointtól átvett pénzsegélyt osztottak ki a nagyobb közösségek számára.[925] Szerették volna elérni, hogy a bukaresti Joint a munkaszolgálatosoknak 60 000 lej egyszeri segélyt folyósítson, hogy annak „segítségével megpróbálkozzanak új egzisztenciát teremteni maguknak."[926] Úgy tűnik, hogy a kezdeti pozitív fogadtatás ellenére a Joint végül nem járult hozzá az összeg kifizetéséhez, egyrészt mivel a becsültnél jóval nagyobb számú túlélő óriási anyagi ráfordítást követelt, valamint ellenezték az egyéni segélyezés módszerét. Vígaszdíj gyanánt otthonok és étkezdék felállítására, élelmezésre, fűtőanyag beszerzésre sikerült kisebb pénzösszegeket (30-40 millió településenként) kicsikarniuk.[927]

A körúton szerzett tapasztalatok hatására a Kuratórium munkáját két alegységbe szervezték: a deportáltügyi bizottság diplomáciai eszközökkel tovább kardoskodott a deportáltak életének megmentéséért – amelynek lehetősége napról-napra csökkent –, a menekültügyi szekció pedig a menekülteket, vagyis a túlélők problémáira koncentrált.[928]

Az első irányelv értelmében a körútról készült jelentést elküldték a brit és az amerikai diplomáciának. A zsidó túlélők megmentéséért és segítéséért 1944 decembere és 1945 januárja folyamán további memorandumokat juttattak el a Vatikánhoz, a Nemzetközi Vöröskereszthez, a nemzetközi zsidó szervezetekhez, Svédországhoz, továbbá Svájc és Portugália részére. A diplomáciai beadványokban a már jól ismert tartalom köszönt vissza: kérték, hogy az illető ország, illetve szervezet közvetítés révén vegye fel a kapcsolatot a német és a magyar kormánnyal annak érdekében, hogy azok megkíméljék a még életben maradt deportáltakat, valamint engedélyezzék orvosi-, ruházati és élelmiszer csomagok kiszállítását a munkatáborok lakóinak.[929] Hasonló hangnemben íródtak a Szovjetuniónak, annak prominens személyiségeihez (Molotov és Ilja Ehrenburg) címzett memorandumok.[930] Ezekre a követelésekre és deklarációkra válasz egyik esetben sem érkezett, az elhurcolt zsidók életét nem befolyásolták.[931] A deportált magyar zsidóság többségét ekkor már megölték, így az esetleges válaszreakciók sem tudták volna megmenteni a Martonék által életben hitt, vagy inkább titkon remélt százezer embert.

[925] SIHR. 23 Doboz, IV/2. Goldberger Leó jelentése i.m. 3-4.
[926] Gidó, Attila: Marton Ernő i.m. 42; SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23. doboz), IV/2. Goldberger Leó jelentése i.m. 3.
[927] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/2. Goldberger Leó jelentése i.m. 4-6.
[928] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/2. Goldberger Leó jelentése i.m. 7.
[929] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), III/15. A kuratórium tevékenysége. Benedek Pál beszámolója. 1945. februrár 25. (második rész) 13-16.
[930] Vágó: Political and Diplomatic i.m. 172-173.
[931] Uo. 173.

Az idő előrehaladtával a deportálások végkimenetelének teljes nyilvánosságra kerülésével, a remények szétfoszlásával a Kuratórium a megmaradt túlélők felé fordult. Égető problémát jelentett azon zsidó munkaszolgálatosok ügye, akiket a szovjet hadsereg a magyar hadifoglyokkal egyenértékű módon kezelt és fogolytáborokba zárt. A zilahi fogolytábor zsidó munkaszolgálatosai már november folyamán levelet küldtek Martonnak, amelyben kérték a Kuratórium közbelépését szabadon bocsátásuk érdekében. Az 59 zsidó fogvatartott sorsa annál inkább tűnhetett tragikusnak, mivel a szovjet csapatoknál önként jelentkeztek, remélve, hogy a román-orosz fegyverszüneti egyezmény zsidókra vonatkozó pontja alapján oltalom alá helyezik őket.[932] A novemberi körút során a delegáció a brassói és a zilahi fogolytábor parancsnokát, valamint a szövetséges hatalmak helyi képviselőit győzködte a zsidó munkaszolgálatosok szabadon engedéséről. Közben gondoskodtak a zsidó foglyok ellátásáról, ruhát és ételt osztottak szét körükben. Az intervenció sikertelennek bizonyult, a zsidókat mindkét táborból a magyar és német foglyokkal együtt a Szovjetunióba szállították.[933] Később hasonló kezdeményezéssel igyekeztek kiszabadítani a foksáni táborba hurcolt munkaszolgálatosokat. Itt részsikereket értek el, februárig 310 volt munkaszolgálatost elengedtek, valamint továbbiak elszállítását megszüntették.[934]

Szoros együttműködés alakult ki a Kuratórium és az Észak-Erdélyben újjáéledő zsidó intézmények, vagyis a hitközségek és baloldali színezetű Zsidó Népközösségek között. A területre visszatért, életét újrakezdeni akaró maréknyi zsidó számtalan problémával találta szemben magát: a vagyonukat és jogállásukat érintő bizonytalanságokkal, az újjáéledő antiszemitizmussal vagy a tulajdonos nélkül maradt zsidó vagyonok kisajátításával. A Kuratórium elnöke panaszkodó, segélykérő levelek sorát kapta észak-erdélyi városokból. A margittai zsidók a „nyilas magyarság hatása alá került" orosz katonák zaklatását (házkutatások, ingóságaik elkobzása) nehezményezték,[935] a csíki zsidó hitközség arról számolt be, hogy megkezdték az elhurcolt zsidók vagyonának összeírását,[936] a szatmárnémeti zsidó népközösség segítségért fordult a zsidó közösség vagyonának visszaszerzéséhez, lakóházak-, közösségi

[932] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/2. Zilahon fogvatartott munkaszolgálatosok levele Martonhoz. 1944. november 8. II/41 f.
[933] Gidó: Marton Ernő i.m. 43-44; SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), III/15. A kuratórium tevékenysége. Benedek Pál beszámolója i.m. 37.
[934] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/2. Goldberger Leó jelentése i.m. 6.
[935] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/2. Klein Alfréd levele Marton Ernőnek. 1945. január 3. II.76 f.
[936] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/2. A csíki zsidó hitközség levele a Kuratóriumnak. 1945. január 25. II.73. fólió.

intézmények restaurációjához, valamint bővebb információt kértek a deportált családtagokról.[937]

A források arra engednek következtetni, hogy a Kuratórium lehetőségeihez mérten reagált a felvetett problémákra. A jogi, vagyoni nézeteltérések ügyében a román és a szovjet hatóságokhoz folyamodott, a Szatmárnémeti Népközösség részére, szervezési és adminisztrációs célokra 32 millió lejt folyósított.[938] Az Észak-Erdély egészét érintő szociális nehézségekre átfogó kezdeményezéssel válaszolt. A népközösségekkel közösen tervet dolgoztak ki arra, hogy a deportált zsidó lakosság 20%-ának befogadására alkalmas otthonokat létesítsenek, esetleg a már működő létesítményeket kibővítsék. Továbbá szintén elkezdték a kolozsvári, szatmári és nagyváradi zsidó kórházak üzembe helyezését. Néhány népközösség a szükséges előkészületeket megtette, költségvetési igényüket a Kuratóriumnak megküldte, azonban a bukaresti szervezet csekély összeget tudott csak elkülöníteni a tervek megvalósítására.[939] Mindeközben az Észak-Erdélyi Népközösségek a helyi román és szovjet hatóságokkal együttműködve önálló kezdeményezésekkel hidalták át a bürokratikus akadályokat. A Kuratórium személyi összetételéből adódóan cionista elveket képviselt, így a kivándorlásra is nagy hangsúlyt fektetett. Körlevelet küldtek a Népközösségeknek, amelyekben kérték az emigrációs irodák felállítását és megadták az utasításokat a kivándorlási listák összeállítására.[940] A kivándorlás elé gördített hatósági akadályok miatt, a listák nem készültek el.

A Kuratórium szerette volna hatáskörét az újonnan felszabadított területekre is kiterjeszteni. Goldberger Leó egy jelentésében beismerte, hogy a Kuratórium egy kolozsvári központhoz szorosan kötődő megyei fiókhálózattal kívánt működni.[941] Azonban a népközösségek spontán létrejötte ezt az elképzelést meghiúsította, más lehetőségek hiányában először együttműködésre kényszerült, majd lassan teljesen kiszorult a régióból. Az Észak-Erdélyi Zsidó Népközösségek 1945 márciusában lezajlott első konferenciáján a Kuratórium képviselői is jelen voltak, ott referáltak az elvégzett munkáról. A világnézeti (a népközösségek baloldali a Kuratórium cionista ideológiát képviseltek) és a személyi ellentétek már itt megmutatkoztak, mivel a kongresszus tagjai a Kuratórium további mandátumát nem

[937] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/2. A Szatmárnémeti Zsidó Népközösség levele a Kuratóriumhoz. 1945. január 8.
[938] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/2. Jegyzőkönyv az Észak-Erdélyi Zsidó Népközösség Konferenciájáról. 1945. március 3. II.95. f. 4-5.
[939] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), III/15. A kuratórium tevékenysége. Benedek Pál beszámolója i.m. 33-34.
[940] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/2. Goldberger Leó jelentése i.m. 7.
[941] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/2. Goldberger Leó jelentése i.m. 3.

hosszabbították meg.[942] 1945 folyamán a Román Kommunista Pártnak sikerült teljes mértékben befolyása alá vonni a Népközösségeket, ennek tudatában nevüket Demokrata Zsidó Komitére változtatták, és a szervezetben teljes vezető cserét hajtottak végre.[943]

Az erdélyi deportált zsidó túlélők hazaszállítására tett erőfeszítés jegyezhető a Kuratórium utolsó jelentős akciójaként. Marton és Benedek Pál február folyamán részletes útitervet állítottak össze, valamint kidolgozták a szállítási eszközök beszerzése miatt magasra rúgó költségvetést. Az Ezra pénzügyi felajánlását a Joint egészítette ki, ami nem kis fáradozást vehetett igénybe Marton részéről, ha figyelembe vesszük, hogy a segélyszervezet romániai kirendeltségének vezető posztját ekkor az örök ellensége, W. Filderman foglalta el.[944] A Kuratórium tagjaiból és más zsidó szervezetek képviselőiből összeállt delegációt Jacob Schmeterrer vezette, 1945 április 12-én vonattal indultak el lengyelországi területekre, ahol 202 erdélyi deportáltat sikerült összegyűjteni és hazaszállítani.[945] A második „expedíció" 1945. április 23-án Nagyvárad–Krakkó útirányon haladt és kutatta fel a túlélőket,[946] többek között a már ekkor a holokauszt szinonimájává vált Auschwitz-Birkenau haláltábort is elérték. 405 erdélyi túlélő hazajutását segítették elő, de Marton egy későbbi jelentésében összességében kudarcosnak könyvelte el az akciót, mivel a bürokratikus és technikai nehézségek megakadályozták abban, hogy a terv szerint kitűzött helységeket mind felkeressék.[947]

5.4. Segélyezési munka a Vöröskereszt kötelékében

A politikai arénában előretörő Román Kommunista Párt nem tartott igényt a Kuratórium munkájára, így a szervezet 1945 tavaszán felbomlott. A zsidó túlélők válságos helyzete azonnali beavatkozást igényelt, Marton a felvállalt szerepéről nem volt hajlandó lemondani, annál is

[942] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/2. Jegyzőkönyv az Észak-Erdélyi Zsidó Népközösség Konferenciájáról i.m. 4.
[943] Olosz Levente: A Demokrata Zsidó Komité kolozsvári tagozata. *Magyar Kisebbség*, 2011. 1-2. sz. 307.
[944] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), III/15. A kuratórium tevékenysége. Benedek Pál beszámolója i.m. 35.
[945] SIHR Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/2. II.83 f. Jacob Schmetterer jelentése.
[946] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), III/5. II.82 f. Jacob Schmetterer jelentése.
[947] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/10, III.83. f. Rapport sur l'activité de l'Ouvre d'assistance pour les eprouves de guerre: Section Europe Sud-Est et Centrale [Jelentés a Háború Károsultjait Segítő Munkacsoport délkelet- és közép-európai osztályának munkájáról – készítette Marton Ernő]. 1945. május 22. – Köszönöm Főcze Jánosnak, hogy segített a francia szöveg fordításában.

inkább, mert Észak-Erdélyben személyesen meggyőződött a zsidók tarthatatlan állapotáról, valamint Romániából és Magyarországról tucatszámra érkeztek hozzá a segélykérő levelek. A megkezdett segélyezési munkát a Nemzetközi Vöröskereszt kötelékében létrejött Háború Károsultjait Segítő Munkacsoport délkelet- és közép-európai osztálya (Oeuvre d'assistance pour les éprouvés de guerre, Section Europe Sud-Est et Centrale) biztosított keretet számára. Marton már 1944. szeptember 14-én kérvényt nyújtott be a Vöröskereszt genovai központjának egy olyan szerv felállítására, amely a felszabadított országok kormányaival együttműködve a közép és kelet-európai zsidóság segélyezését képes ellátni. Marton törekvéseit W. von Steigerrel és Charles Kolbbal, a Nemzetközi Vöröskereszt bukaresti kirendeltjeivel ápolt szoros kapcsolat segítette elő. A Vöröskereszt központja alapos megfontolás után azzal a változtatással hagyta jóvá a tervet, hogy az intézmény a háború minden szenvedőjének nyújtson támogatást, ne csak a zsidóságnak. Ezzel a kiegészítéssel a Vöröskereszt segélynyújtó szerve Marton Ernő vezetésével 1945. január 15-én állította fel irodáját Bukarestben, s a tényleges munka a hónap végén vette kezdetét.[948] A Vöröskereszt már a novemberi észak-erdélyi körút és a repatriálás során is közreműködött a Kuratóriummal, utazáshoz szükséges engedélyeket állított ki a delegáció tagjainak.

A Vöröskereszt Segélyező Munkacsoportját Marton Bukarestből irányította szoros együttműködésben a Joint hálózattal. Már januárban megkísérelt megbízottakat küldeni a felszabadított területekre a zsidó túlélők számának felmérésére és a szükséges segítség meghatározásához, azonban a még javában zajló háború miatt a kijelölt személyek nem tudtak elindulni.[949] A front továbbhaladtával az Oeuvre d'assistance a szovjet megszálló hatóságok engedélyével kiterjesztette tevékenységét Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország felszabadított területeire.[950]

Marton február elején Budapestre utazott, hogy ott mint a Vöröskereszt „*segítőbizottságának tagja részt vegyen a deportáltak, internáltak és általában a háború sújtotta lakosság felsegítésére irányuló munka megszervezésében*." Magyarországon ekkor még zajlottak a harcok, a szovjet csapatok Budapestet ezekben a napokban szabadították fel teljesen. Marton úticélját a Vöröskereszt által három nyelven (francia, magyar, orosz) kiállított igazolvánnyal érte el.[951] Marton Danzig Hillelnek küldött telegrammban éhezésről és a lengyel táborokból hazatérők elhelyezési nehézségeiről adott hírt. A Jointhoz hasonló

[948] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/10, III.83. f. Rapport sur l'activité i.m.
[949] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/10, III.83-84. f. Rapport sur l'activité i.m
[950] Braham: *A népirtás*... i.m. 1251.
[951] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/10, III.33. f. Certificat-Igazolvány. 1945. február 10.

segélyszervezetek még nem szerveződtek meg a háború okozta nehézségek kezelésére, W. Filderman megtagadta a magyarországi zsidók segítségét, mondván nincs joga Románia határain kívül segélyezést folytatni. Marton Danzigon keresztül Saly Mayerhez, a Joint svájci képviselőjéhez intézett kérést a szervezet budapesti fiókjának mihamarabbi felállításához, valamint három millió svájci frank összegű gyorssegély folyósításáért.[952] A Joint már március 12-én jelentős gyógyszer- és élelmiszerszállítmányt juttatott a magyar fővárosba.

Mindeközben Marton és dr. Görög Frigyes, ügyvéd és nagy tekintélyű közösségi vezető irányításával lázas szervezkedés kezdődött a segélyszervezetek munkájának újraindításáért. Marton támogatásával Görög lett az amerikai Joint márciusban alakult magyarországi albizottságának vezetője. Az Oeuvre d'assistance magyarországi fiókjának vezetését Hans Weyermann, a Nemzetközi Vöröskereszt magyarországi küldöttségének vezetője vette át. Az amerikai Joint albizottsága az Oeuvre d'assistance-tól kapott 2 millió svájci frankkal kezdett neki segélyezőtevékenységéhez,[953] Weyermann 15-20 millió pengőből gazdálkodhatott.[954] Nem sokkal később, 1945. augusztus 31-én Görög Frigyes vezetésével megalakult az Országos Zsidó Segítő Bizottság (OZSSB), melyben a különféle zsidó szervezetek, így a cionisták is képviseltették magukat. Az OZSSB egyik alosztálya a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) azonosította a koncentrációs táborok magyarországi túlélőit, és segítette hazajutásukat.[955] A Vöröskereszt Segélyező szerve alapszabályai szerint minden háború által sújtott személynek és közösségnek segítségére kellet állnia, azonban Marton Budapesten elsősorban a zsidókat talpra állítani képes szervezetek felállításában és finanszírozásában jeleskedett.

Marton a budapesti látogatása után Csehszlovákiába majd Svájcba utazott. Pozsonyban felmérte a felszabadított területeken uralkodó nehézségeket és további terveket dolgozott ki a különböző országok és régiók segélyezésére.[956] Marton nagyobb pénzösszegeket jutatott a prágai és pozsonyi zsidóság részére is, ettől remélve a legszükségesebb segélyezési feltételek teljesülését.[957]

---

[952] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/10, III.51 f. Marton telegrammja Danzig Hillelnek. 1945. február. 26.
[953] Braham: *A népirtás...* i.m. 1251.
[954] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/10, VII.35 f. Protocole [Jegyzőkönyv]. 1945. június 5.
[955] Novák: Átmenetben... i.m. 27; Kinga Frojimovics: Different Interpretation of Reconstruction: The American Jewish Joint Distribution Committee and the World Jewish Congress in Hungary after the Holocaust. In: David Bankier (szerk.): *The Jews Are Coming Back. The Return of the Jews to their Countries of Origin after WW II*. Jerusalem, Yad Vashem, 2005. 284.
[956] Rosenthal Leo: A cionista vezér emlékének. *ÚK*, 1960. szeptember 26. (IV oldal).
[957] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/10, VII.35 f. Protocole [Jegyzőkönyv]. 1945. június 5.

Kétségtelen, hogy a Vöröskereszt Segélyezési Munkacsoport kiterjedt munkát végzett Kelet-Közép-Európában, de fókusza mégis Magyarországra összpontosult. Mi sem mutatja ezt jobban, minthogy Marton valamikor június elején újra Budapestre utazott.[958] Magyarországon zsidó intézmények a szociális gondok megoldásában, magánszemélyek kivándorlási engedélyeinek megszerzésében kérték segítségét.[959] Továbbá a nemrég felállított Joint irodával is problémák akadtak. A magyarországi Joint albizottság a Joint bukaresti és genfi irodáinak irányításával működött. A különböző helyi zsidó szervezetek hatalmas nyomást gyakoroltak rá, annak érdekében, hogy a rendelkezésre álló forrásokat saját maguk számára szerezzék meg.[960] Június 22-én Marton egy gyűlést hívott össze, amelyen az összes fontosabb magyarországi zsidó csoportosulás képviselője megjelent. Stöckler Lajos a Pesti Izraelita Hitközséget és a Magyar Zsidóság Központi Irodáját, Kahán-Frankl Samu, az ortodox közösséget, Geyer Albert és Offenbach Sándor a Magyar Cionista Szövetséget, Wilhelm Károly, a Joint bukaresti és genfi irodáját képviselte. Természetesen jelent volt Görög Frigyes a Joint iroda új elnöke. Kompromisszumos megoldásként egy 12 tagú bizottságot[961] alakítottak, amely paritásos alapon gondoskodik a források elosztásáról.[962] A kelet-európai Joint intézményi struktúrájának megszilárdulása után Marton és a Vöröskereszt nem vett részt annak további munkájában. Rövidesen a Zsidó Világkongresszus (ZSVK) is felállította saját irodáját, a két nemzetközi zsidó szervezet először segítette a magyar zsidóság jogi-, társadalmi-, és gazdasági integrációját, majd a sztálini diktatúra kiépülésével a kivándorolni készülőket támogatta tervük elérésében.[963]

Marton részt vett és előadást tartott 1945. június 21-én a Zeneakadémia nagytermében rendezett cionista nagygyűlésen. Itt a hat millió megölt zsidó miatt érzett fájdalmáról beszélt. Szerinte a fasizmus „legválságosabb perceiben is fontos hadicélnak tekintette a zsidóság kiirtását."[964] A nagygyűlésen felszólalt Herskovits Fábián cionista rabbi, akit a Dohány utcai

[958] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/10, III.48 f. Certificate. Britsh Mission Allied Armistice Control Commission, Romania. 1945. június 5.
[959] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/10, fóliaszámozás nélkül. Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának levele Marton Ernőhöz. 1945. március 17; SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/10, III.78 f. A magyarországi Vöröskereszt tisztviselőjének levele Marton Ernőnek. 1945. május 16.
[960] Novák: Cionizmus érett korban… i.m. 92.
[961] A bizottság Biss Andrásból, Földes Istvánból, Friedl Ráfiból, Geyerből, Görögből, Kahán-Franklból, Offenbachból, Reiner Imréből, Salamon Mihályból, Stöcklerből, Roth Siegfriedből és Wilhelmből állt.
[962] Braham: *A népirtás...* i.m. 1251; 1282-1283.
[963] Frojimovics: Different… i.m; 279-285; Frojimovics Kinga: Beilleszkedés vs. Kivándorlás. Az American Jewish Joint Distribution Committee (Joint) tevékenysége a holokausztot követő években Magyarországon. *Beszélő*, 2004. június, 9 évf. 6 sz. (http://beszelo.c3.hu/cikkek/beilleszkedes-vs-kivandorlas letöltve: 2020. február 25.)
[964] A Magyar Cionista Szövetség Nagygyűlése. *Magyar Nemzet*, 1945. június 23. 2.

zsinagóga főrabbijának választottak meg.[965] Alijázása után ő és Marton szoros baráti és munkakapcsolatba kerültek Izraelben.

Marton az év további részében a Vöröskereszt Segélymunkacsoportjának élén további feladatokat végzett el. A Vöröskereszt delegációjának élén a theresienstadti koncentrációs táborba látogatott, ott felmérte a túlélők helyzetét és megtette a szükséges előkészületeket a túlélők hazaszállítására.[966] Az Oeuvre d'assistance a kelet-európai országokban megnyitott fiókjainak segítségével (Németországban, Ausztriában, Csehszlovákiában, Romániában és Magyarországon) a szétszakadt családok egyesítésén dolgoztak, valamint a szovjet fogságba került német és magyar hadifoglyokat élelemmel, felszereléssel segítették. Ebben az esetben is főként zsidó személyekre összpontosítottak, a foksáni tábor 250 foglyáról igazolták, hogy a háború alatt nem osztották a náci ideológia nézeteit. Sérült, beteg emberek számára gyógyszereket osztottak, igyekeztek 1945 telén elejét venni az influenza és tífuszjárványoknak. Mivel a szükséges gyógyszermennyiség töredékét tudták csak beszerezni és azt az egészségügyi személyzet részére osztották ki, átütő sikerről itt sem beszélhetünk.[967] 1945 végén a Zsidó Ügynökség felkérésének engedelmeskedve Marton megkezdte a zsidó veszteség felmérését, az új feladat átvállalása miatt az általa szinte egy személyben irányított Oeuvre d'assistance beszüntette segélyezési akcióit.

Marton a Vöröskereszt kötelékében elvitathatatlan érdemeket szerzett több ezer ember létszükségletének kielégítésében, családegyesítésben, hadifoglyok ellátásában valamint gyógyszerek beszerzésében, de nemzetközi viszonylatban a munka jelentősnek nem nevezhető. A Marton által a Vöröskereszten belül életre hívott bizottság elsősorban arra szolgált, hogy a háború lezárásával a nemzetközi közösség által elismert nemzetközi szervezeten keresztül elősegítse a zsidó segélyszervezetek közép-kelet európai megalakítását, valamint a Bukarestben ekkor már működő Joint és más nemzetközi zsidó ügynökségek által felkínált pénzeket csatornázzon hozzájuk. Ezt a mögöttes tartalmat a genfi központhoz küldött jelentéseiben nem hangsúlyozta, de a leírt lépések egyértelműen erre utalnak. Legszembetűnőbb példaként azt lehetne megemlíteni, hogy miközben több zsidó segélyszervezet alakítását kezdeményezte és

[965] Novák: Cionizmus érett korban… i.m. 91.
[966] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/10, III.67. f. Átutazási engedély. 1945. június 1.
[967] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/10, fóliaszámozás nélkül. Rapport sur l'activité de l'Ouvre d'assistance pour les eprouves de guerre: Section Europe Sud-Est et Centrale, depuis le 1Mai 1945 jusqu'au 1 october 1945. [Jelentés a Háború Károsultjait Segítő Munkacsoport délkelet- és közép-európai osztályának 1945 május 1 és 1945 október 1 közötti munkájáról – készítette Marton Ernő]. 1945. október 5.

felügyelte, ilyen jellegű keresztény kezdeményezést nem hozott létre, illetve ilyenek nem csatlakoztak az Oeuvre d'assistancehez.[968]

5.5. Az Angol-Amerikai Vizsgálóbizottság előtt

A holokauszt teljesen átrendezte a cionista mozgalom nemzetközi helyzetét: háttérbázisát megsokszorozta, felkeltette a két szuperhatalom, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió szimpátiáját valamint szervezeti kereteit megerősítette. A győztes országok számára a zsidókérdés nyílt problémaként került előtérbe, mivel közel 250 ezer zsidó menekült elhelyezéséről kellett gondoskodnia németországi, ausztriai és olasz DP-táborokban (Displaced Persons Camp - menekültek/hontalanok tábora). Palesztina kérdésében új fejezetet nyitott Hanry Truman elnök, aki 1945 nyarán a brit kormánynak tett javaslatot 100 ezer zsidó menekült palesztinai befogadásáról. A lépés egyaránt magyarázható az amerikaiak humanitárius érzékenységével, valamint a közel-keleti stratégiai szerepük növelésének igényével.[969] A brit vezetés félve a tengerentúli erős szövetségi kötelék megbomlásától, nyíltan nem utasíthatta el az ajánlatot, ugyanakkor a követelés elfogadása a regionális pozícióit megrendítő lázadásokat váltott volna ki az arab világban. Ernest Bevin, a brit külügyminiszter a kérdés együttműködéses megoldását ajánlotta, így próbálva meg elosztani a felelősséget és az anyagi terheket.[970]

Az Amerikai Egyesült Államok elfogadta az együttműködési ajánlatot, a részletek kidolgozása után, 1945. november 13-án jelentették be az Európai Zsidóság és Palesztina Problémáival Foglalkozó Angol-amerikai Vizsgálóbizottság (Anglo-American Committee of Inquiry into the Problems of European Jewry and Palestine) megalakítását. A cionista vezetés először elutasítással reagált, arra alapozva, hogy a bizottság felállítása visszalépést jelent az addig elért eredményeikhez képest, valamint a nagyhatalmak megszegik a nekik tett ígéreteiket. Ennek tudatában egyes cionista körökben a bizottság munkájának a bojkottálása is felmerült

[968] Erről ő maga ír első jelentésében. Lásd: SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/10, III.83. f. Rapport sur l'activité i.m.
[969] Amikam Nachmani: *Great Power Discord in Palestine: The Anglo-American Committee of Inquiry into the Problems of European Jewry and Palestine 1945-46*. London, Frank Cass, 2005. 13-14.
[970] Lugosi Győző: Közel-keleti alternatívák – 1945. In: Feitl István – Földes György (szerk.): *1945 a világtörténelemben. Milyen jövőt képzelt magának a világ?* Budapest, Napvilág Kiadó. 2005. 162.

lehetőségként.[971] Marton ekkor Genfben tartózkodott, ott találkozott újra feleségével és fiával. Ő nem értett egyet a mozgalom fősodrának álláspontjával. A bizottság felállításában történelmi esélyt látott a zsidó érdekek beteljesítésére. Genfi beszélgetésekben valamint Londonba és Jeruzsálembe írt levelekben igyekezett meggyőzni feletteseit, hogy tegyenek megfelelő intézkedéseket a bizottság munkájának irányítására, mert „annak tevékenysége nem bízható a sorsra és a véletlenre."[972] A cionista vezetés – Mose Sárettel az élen – végül arra a következtetésre jutott, hogy az együttműködés elutasításával azt érik el, hogy álláspontjuk nem kerül a nemzetközi szereplők látókörébe, valamint távolmaradásukkal végső soron elidegenítik az Amerikai Egyesület Államokat is.[973] Az Angol-Amerikai Vegyesbizottság először az európai menekülttáborokat és fontosabb zsidó központokat látogatta végig, majd Egyiptomba és Palesztinába utazott. Bécset jelölték ki az európai útjuk végső állomásának, ahol tanúk kihallgatása után elkészíthetik a jelentés zsidó túlélőkre vonatkozó fejezetét.

Az európai cionista érdekeket a vizsgálóbizottság előtt a Genfben tartózkodó Marton, Richard Lichtheim, a Zsidó Ügynökség helyi kirendeltségének vezetője, Gideon Rufer palesztinai megbízott, és dr. Gerhart Riegner, a Zsidó Világkongresszus genfi irodájának vezetője képviselte.[974] A négy emberből összeállt testület munkájára a Zsidó Világkongresszus elnöke, Nachum Goldmann is felhatalmazást adott.[975]

Reigner körlevelet küldött szét a közép-európai zsidó közösségekhez, amelyben statisztikai adatokat kért az adott ország háború előtti zsidó lakosságáról, deportáltak valamint a túlélőkről. Hivatalos adatok hiányában olyan megbízható és objektív becsléseket is elfogadott, amelyek hitelessége ellenőrizhető.[976] A körlevélre válaszul német, olasz, görög és csehszlovák zsidó vezetőktől érkeztek jelentések.[977]

---

[971] Többek között féltek, hogy a Washington a zsidó menekültek kérdését csupán humanitárius célból vetette fel, valamint London, amerikai bevonással szeretné domináns szerepét fent tartani Palesztinában. Lásd: Nachmani: 88-92.

[972] Márton Lajos: Dr. Marton Ernő az angol-amerikai vizsgálóbizottság előtt. *ÚK*, 1961. augusztus 18. 11. – A cikk Marton 1946 végén Tel-Avivban elmondott gépelt nyilatkozata nyomán készül (az eredeti nyilatkozat sajnos nem fellelhető).

[973] Nachmani: i.m. 91; Joseph Heller: The Anglo-American Commission of Inquiry on Palestine, 1945–46: the Zionists Reaction Reconsidered. In: Jehuda Reinharz – Anita Shapira (szerk): *Essential papers on Zionism*. New York, New York University Press, 1996. 693-694.

[974] Márton Lajos: Dr. Marton Ernő az angol-amerikai vizsgálóbizottság előtt. *ÚK*, 1961. augusztus 18. 11.

[975] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/11, fóliaszámozás nélkül. Nahum Goldmann távirata a Zsidó Ügynökség genfi kirendeltségének. 1946. január 25.

[976] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/1, fóliaszámozás nélkül. Gerhardt Riegner francia nyelven írt körlevele. 1945. December 14.

[977] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/4- IV/9.

Marton 1946. január végén utazott Bécsbe annak érdekében, hogy a kelet-európai zsidóság körében végzendő bizottsági munkát előkészítse, lehetőség szerint a delegációt zsidó nemzeti érdekek mentén befolyásolja.[978] Marton kezdetben nagyon jó hírekkel szembesült, mivel a városba először érkező két amerikai bizottsági tag Bartley Crum és Frederick Leggett *„igen kedvezően nyilatkoztak a helyzetről és kvázi, mint bizonyosságot közölték, hogy a vizsgáló Bizottság Bécsben időközi javaslatot fog tenni az angol és amerikai kormányoknak, amelyben az eddig látottak alapján kérni fogja 100 ezer certifikát kiadását. Ezek a híresztelések kiszivárogtak a közvéleménybe és a sajtóba és nagy örömet keltettek."*[979] Hamarosan megérkezett a bizottság maradéka is, akik más helyszínek látogatása alapján eltérő tapasztalatokat szűrtek le. A brit tagok általánosságban ellenezték a javaslatot, elnökük, Singleton megfordította a kezdeményezést, és a zsidók táborokba zárását javasolt. Crum ragaszkodott elhatározásához, ezért mandátumáról is hajlandó lett volna lemondani, de a bizottság amerikai elnöke meggyőzte őt a maradásról. Végül a bizottság nem adott ki időközi javaslatot.[980]

A javaslat körüli viták és a brit delegáció magatartása aggasztotta Martont, de bizakodott az amerikai tagok cionista szimpátiájában. Barátjának küldött levelében így írt erről: *„Különösen az angolok magatartása nyilvánvalóan rosszindulatú. A Bizottság egyik tagja Crossman nem is rejti véka alá zsidó ellenes érzelmeit. Nagy baj, hogy a Bizottság három amerikai tagja még nem érkezett meg, holott ezek között van James McDonald és Philips, akik az ügyünk barátai és akikkel Svájcban Lichteim és Riegner beszélgetett."*[981]

A cionista esélyeket a kelet-európai zsidó delegáltak elmaradása is csökkentette. Az angol és amerikai külügyminisztérium hetekkel azelőtt kéréssel fordult a Romániában, Magyarországon és Bulgáriában működő Szövetséges Ellenőrző Bizottságokhoz, hogy tegyék lehetővé a bizottság belépését az országokba és ott tanulmányozhassák a helyi zsidóság helyzetét. A szovjet hatóságok nyomására a kérést mind a három ország kormánya elutasította. Pótmegoldás gyanánt a genfi cionista munkacsoport azt szerette volna elérni, hogy a kelet-európai zsidóság képviselői jelenjenek meg a bizottság előtt és személyesen számoljanak be tapasztalataikról. Azonban a *„bizottság semmi hajlandóságot nem mutatott a meghívások*

[978] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/1, fóliaszámozás nélkül. Richard Lichtheim Marton Ernő számára kiállított igazolása. 1946. január 29.
[979] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/1. fóliaszámozás nélkül. Marton Ernő levele Fischer Vilmosnak. 1946. február 21.
[980] Bartley Crum: *Behind the silken curtain: a personal account of Anglo-American diplomacy in Palestine and the Middle East*. London, Victor Gollancz LTD, 1947. 100-101; Nachmani: i.m. 140.
[981] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/1. fóliaszámozás nélkül. Marton Ernő levele Fischer Vilmosnak. 1946. február 21.

kiküldésére" és Martonékat arról informálták, hogy „*a Bizottság többségének az a véleménye, hogy már eleget láttak a balkáni államok zsidó viszonyainak megvizsgálására*."[982]

A fejleményekről Marton és munkatársai értesítették a nemzetközi zsidó szervezetek londoni és genfi székhelyeit, ennek nyomán a helyi zsidó szervezetek nyomást gyakoroltak az angol és amerikai kormányokra, hogy Bécsbe hívják a kelet-európai zsidó vezetőket. Ezek után a vegyesbizottság február 20-án a rádióban tette közzé az meghívást.[983] Később hivatalos levélben is elküldték a felkérést. Marton szerint az általa készített névjegyzék alapján hét-hét romániai és magyarországi zsidó személyt jelöltek ki, de az angol titkár szabotázsa miatt, csak egy-egy embernek küldték ki a meghívót. A magyar és román delegációt levélben és telefonon sürgették, azonban hamar egyértelművé vált, hogy azok nem fognak Bécsbe érni, mielőtt a vegyesbizottság 26-ra időzítve elhagyja a várost. A Bécsben tartózkodó cionisták egyöntetű javaslatára Martont ajánlották megjelenésre a bizottság elé, mint olyan személyt, aki a két ország zsidó közösségét behatóan ismeri. [984] Marton úgy emlékezett, a válasz nem váratott soká magára: „*Úgyszólván az utolsó pillanatban kaptam meg a bizottság hivatalos meghívását, hogy péntek délután 3 órakor jelenjek meg az amerikai főparancsnokság épületében a bizottság előtt és tegyek tanúvallomást a magyar és a román zsidóság ügyében*."[985] A kihallgatásra február 22-én került sor, igaz későbbi beszámolók tévesen február 23-át említették.

A Vegyesbizottság munkarendjéhez igazodva Marton német nyelvű összefoglalót nyújtott be mondandójának főbb pontjairól, a két órásra nyúló vallomását angol nyelven adta elő.[986] Történészként és szociológusként mutatkozott be, előadását e professziók szellemében állította össze. „*Az első perctől fogva tárgyilagosan tártam fel a helyzetet és nem kíméltem saját hibáinkat sem" – vallotta meg később*.[987] Először ismertette a holokauszt mérlegét, minek következtében a Hitler uralma alá került zsidóság 70% elpusztult. A két országra vetített pontos statisztikai adatokkal demonstrálta a pusztítás mértékét, az újrakezdés lehetetlenségét és a segélyre rászorulók számát. Felhozta példaként, hogy 1945-ben Budapest zsidóságának 77%-a ruhasegélyben, 46%-a élelmiszersegélyben, és 66%-a pénzsegélyben részesült.

[982] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), IV/1. fóliaszámozás nélkül. Marton Ernő levele Fischer Vilmosnak. 1946. február 21.
[983] Marton Fischer Vilmosnak küldött levelében ezt közli barátjával.
[984] Márton Lajos: Dr. Marton Ernő az angol-amerikai vizsgálóbizottság előtt. *ÚK*, 1961. augusztus 18. 11.
[985] Marton Ernő: Richard Crossman metamorfózisa. *ÚK*, 1949. március 4. 3.
[986] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), VII/2. fóliaszámozás nélkül. Kapitel - Konklusionen des Berichts Dr. Martons [Fejezet. Marton jelentésének következtetései].
[987] Márton Lajos: Dr. Marton Ernő az angol-amerikai vizsgálóbizottság előtt. *ÚK*, 1961. augusztus 18. 11.

Előadásának második részében a zsidó túlélők reintegrációjának esélyeit taglalta. Ebben a tekintetben az újjáéledő antiszemitizmust emelte ki, amely több forrásból táplálkozik, beleértve az oktatást, a zsidó vagyonok visszaszolgáltatásából kialakult ellentéteket, a kommunista pártban helyet foglaló zsidó vezetők elleni ellenszenvet valamint a hajdani zsidó foglalkozásszerkezet újratermelődése miatt érzett frusztráltságot. Végső konklúzióként azt állította, hogy a nem zsidó társadalom zsidók nélkül kívánja élni életét, a két csoport közötti ellentét majdnem kibékíthetetlen. Szavai így hangzottak: „*Mi visszatértünk. Ők úgy gondolták, hogy mi mind hallottak vagyunk, akiket a föld alá temettek. Meglehetősen elégedettek voltak azzal, hogy nincs több zsidó és ebből származó zsidó probléma. Visszatérésünk fájdalmas meglepetésként érte őket. Úgy néznek ránk, mint szellemekre. Még az irántuk szimpátiát mutatott politikailag baloldali elemek is felismerték a hiányunkból adódó előnyöket."* Végezetül kitért az formálódó demokráciák zsidó ellenes magatartására. A zsidó önszervezés legfőbb gátja az, hogy ezek a kormányok a zsidó etnikai politizálásra reakciós vonulatként tekintenek és minden lehetséges eszközzel ellehetetlenítik tevékenységüket.[988]

Hutcheson elnök Marton cionizmushoz fűződő viszonyáról érdeklődött, amire Marton ősszintén felelt. Továbbá megkérdezte az előtte állótól, hogy helyében mit tenne, milyen jelentést terjesztene a kormánya elé. A választ nemcsak Marton elevenítette fel később, hanem a palesztinai sajtó is buzgón idézte:

> „*Éreztem a kérdésben rejlő csapdát. Tudtam, hogy ravasz módon állított nehéz helyzet elé. Éreztem, hogy szokványos cionista válasszal most nem lehet eredményt elérni. Ezért a következőket mondtam: Számomra a cionizmus nem politikai, hanem tudományos meggyőződés. Uraim Önök eddig a zsidó kérdésnek csak a negatív, boldogtalan oldalát látták. Látták az európai zsidóság elpusztult maradványait és azok szenvedéseit Európa népei között. Innen Önök tovább folytatják útjukat Palesztinába. Ott meglátják majd a zsidókérdés pozitív oldalát. Látni fogják mit tudott létrehozni a zsidó alkotóerő… −[Azután] ellátogatnak majd az arab országokba. Látni fogják, hogy ott milyen hatalmas területek feleslegesen állnak rendelkezésre. Ha ezt mind látni fogják, akkor az Elnök úrnak nem lesz szüksége az én tanácsomra, akkor tudni fogják a bizottság tagjaival együtt, hogy mi a helyes megoldás."*[989]

[988] United States National Archives (USNA), Record Group 43, box 1, Anglo-American Committee of Inquiry for Palestine 1944-1946. Report of committe's hearings of doctor Marton, In Vienna, 22 and February 1946. 1-10; Crum 106-107.

[989] A visszaemlékezést Márton Lajos idézi, tartalmában megegyezik az angol amerikai vizsgálóbizottság hivatalos jegyzőkönyvével csupán stilisztikai eltérések fedezhetők fel, valamint abból hiányzik az idézet két utolsó

Az angol-amerikai vizsgálóbizottság létrejöttének körülményei és az abban részt vett nagyszámú jogász miatt inkább egy bírói testülethez hasonlított, mintsem egy politikai megoldást előkészítő tanácshoz. Ebből kifolyólag a bizottság tagjai ügyészi magatartásban, tárgyalóterem stílusú keresztkérdésekkel faggatták a tanúkat.[990] Jól felépített vallomása ellenére Martonnak szintén provokatív kérdéseket szegeztek. Frank Buxton, Lord Morrison és Joseph Hutcheson kérdések özönét zúdították rá, sokszor félbeszakítva előadását. Amikor például a zsidó kivándorlás szükségességét ecsetelte, megkérdezték tőle, hogy a zsidók milyen arányban kellene, hogy elhagyják Európát. Azt válaszolta, hogy minden zsidónak el kellene hagynia Európát a saját és a kontinens érdekében.[991]

Az előadás közben Rischard Crossman mutatta a legnagyobb érdeklődést a tanúvallomás iránt, Marton később úgy idézte fel, hogy „*biztatás, részvét és együttérzés melegét éreztem magam felé áradni.*”[992] Az előadás után Crossman is kérdésekkel árasztotta el, majd személyes gratuláció közben egyéni találkozót beszéltek meg. Marton a bemutatkozáskor döbbent rá, hogy ismeri Crossmant, a háború alatt ő volt az angol rádió egyik német nyelvű bemondója. Marton, diplomáciai érzékről tanúskodva sokszáz ezer európai zsidó nevében köszönte meg „a bátorítást,” amelyet a rádióadások nyújtottak számukra, mivel a háború alatt a „*londoni rádió előadásai és üzenetei voltak az egyedüli reménysugár, amely élethez és derűsebb jövőhöz kötötte*” az európai zsidóságot.[993] Richard Crossman az angol Munkáspárt tagjaként foglalt helyet az angol parlamentben, eredeti foglalkozását tekintve politikai filozófiát oktatott és újságíróként dolgozott.[994] Palesztina kérdésében kezdetben az arabok érvelését tartotta elfogadhatóbbnak, és úgy gondolta, hogy arab többségű állam létrehozása lenne a cél egy zsidó kisebbséggel.[995]

Közben Hutcheson elnök arra kérte Martont, hogy vallomását írásban is nyújtsa be, mert annak adatait a bizottság alaposabban szeretné tanulmányozni. Marton vállalkozott a feladatra, de az idő rövidsége miatt csak német nyelven tudta elkészíteni azt, a fordításra végül Crossman ajánlkozott. Marton visszatért a magyarországi Joint bécsi székházába, a Strudelhof-gasse 10

---

mondatata. Lásd: Márton Lajos: Dr. Marton Ernő az angol-amerikai vizsgálóbizottság előtt. *ÚK*, 1961. augusztus 18. 11; USNA, RG 43, AAC, Box 1. Report i.m. 13-14.

[990] Nachmani: i.m. 98.

[991] USNA, RG 43, AAC, Box 1. Report i.m. 5-14; Inquiry members due in Cairo. *The Palestine Post*, 1946. február 25. 1.

[992] Marton Ernő: Richard Crossman metamorfózisa. *ÚK*, 1949. március 4. 3.

[993] Marton Ernő: És végül: hajnalhasadás első jelei. Richard Crossman metamorfózisa. In: Galili G. Ervin: *Tanúk vagyunk*. Tel-Aviv, a Szerző kiadása. 1975. 307-308.

[994] Nachmani: i.m. 72-73.

[995] Háberman Zoltán: Az Új Kelet megszűnése. *Mazsihisz*, 2015. október 15. (https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/haberman-zoltan-az-uj-kelet-megszunese letöltés: 2020. március 5.)

szám alatti „főhadiszállásra.” Két gépírónőnek felváltva diktált, vasárnap délután 3 órára készen lett a 92 gépírásos oldalt kitevő jelentés. Az összefoglaló a szóbeli vallomásának struktúráját követte, de sokkal részletesebben, adatgazdagabban mutatta be az európai zsidóság pusztulását. A már jól ismert történelmi és társadalmi szabályszerűségeket fektetett le, amelyekből egyenértékű következtetésként a cionista célokkal megegyező megoldást mutatott ki.

Marton a Sacher hotelben adta át Crossmannak jelentését, ahol annak konklúzióját is megvitatták. Marton ebben azt állította, hogy „*az európai zsidóság megmaradt töredéke nem életképes többé és a szociális, pszichikai és biológiai hanyatlás olyan ijesztő jeleit mutatja, amelyek semmi reményt nem nyújtanak arra, hogy újból egészséges közösséggé váljék.*” A megoldást pedig több okból csakis Palesztina jelentheti, mert az európai zsidók többségének ez az úticélja, csak Palesztina hajlandó befogadni őket, és az átélt traumákat csak ott tudnák begyógyítani. [996] A Zsidó Államiság kapcsán hosszas vitába bonyolódtak, mivel Crossman hajthatatlannak mutatkozott a cionista álláspont elfogadására. Felvetéseire Marton hangsúlyozta, hogy szükséges egy ország, ahol a zsidók államalkotó nép jogával rendelkeznek, de ez az államépítés nem irányul az arabok ellen. A beszélgetésről készített jelentésből kiderül Marton a palesztinai arabokról vallott elképzelése: „*Nem akarunk egyetlen arabot sem kiűzni Palesztinából. Nem akarjuk kisebbségi sorba taszítani őket. Testvérként akarunk velük együtt élni. Palesztinán kívül az araboknak számos állama van, ahol nagy tömegekben élnek. Két millió négyzetkilométer földterület áll rendelkezésükre “nemzeti törekvéseik” beteljesítéséhez...*”[997] Az egy órát tartó vitában Martonnak sikerült szimpátiát ébresztenie vitapartnerében, azonban a zsidó államiság tekintetében nem tudta teljesen meggyőzni őt.

A bizottságban betöltött munkájáról írt könyvben, Crossman hosszasan idézte Marton jelentését. Bevallottan Bécsen fogadta el a zsidó kérdés cionista berendezkedésének lehetőségét, a „metamorfózis” beteljesítésében a Martonnal folytatott diskurzus, valamint a jelentés is nagy súllyal esett latba.[998] Természetesen más faktorok is közrejátszottak Crossman – és a bizottság angol tagjai – véleményének formálásában, leginkább az európai DP táborokban és a lengyelországi túlélők között tapasztalt nyomorúságos viszonyok. Itt tudtak először szimpátiát érezni a zsidósággal, és megértették, hogy sokan miért nem tudnak azokon a helyeken tovább maradni, amiket anno otthonnak neveztek.[999]

[996] Marton Ernő: És végül: hajnalhasadás első jelei i.m;
[997] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), VII/2. fóliaszámozás nélkül. Unterrendung mit Crossman Marton [Beszélgetés Crossman és Marton között]. 1946. február 26. 3-4.
[998] Richard Crossman: *Palestine mission: a personal record*. London, Hamish Hamilton, 1947. 98-104
[999] Nachmani: i.m. 136-137.

A történtek után egy évvel írt visszaemlékezésében Bartley Crum dicsérőleg tett említést Martonról, aki „mesteri elemzésébe" kiválóan összefoglalta a zsidó migráció és a háború utáni antiszemitizmus problémáit.[1000] A palesztinai zsidó sajtó kimerítő beszámolót adott Marton bécsi szerepléséről, a valóságot hűen érzékeltető példáit és frappáns válaszait sűrűn idézték.[1001] Palesztinából gratuláló levelek tucatjait kapta. A cionista mozgalmi elvbarátai, mint Weinberger József, Márton Lajos, Kasztner Rezső felesége fejezték ki elismerésüket. A Háávodá Hácioni párt, valamint a Váád Leumi (Zsidó Nemzeti Tanács) elöljárói Herman Cvi, a Hisztadrut egyik erdélyi származású vezetőjén keresztül gratuláltak neki. Az utóbbi intézmény tagjai, köztük David Remez és Golda Meir érdeklődtek személye iránt, mivel számukra „mint ismeretlen csillag tűnt fel."[1002] A palesztinai levélírók egyöntetűen arról számoltak be, hogy a vallomás a palesztinai zsidó közösségben (jisuv) nagy visszhanghoz jutott és az „egész ország róla beszél."[1003] Márton Lajos a következőket írta: „*a jisuv óriási lelkesedéssel és megelégedéssel pertraktálja kijelentéseidet. Az átalános vélemény szerint lepipáltad vallomásoddal az összes eddigi cionista vezetőket, Brodezkyval az élen.*" Herman és Márton Lajos levelei alapján állítható, hogy a szerzett ismeretségnek köszönhetően megnyílt előtte a palesztinai politikai pálya lehetősége. „*Egy bizonyos, hogy a nyilatkozatoddal (dacára, hogy még nem ismerik teljes terjedelmében) olyan névjegyet tettél le a jisuv asztalára, amely minden kaput megnyit előtted, mikor ide fogsz érkezni. Nem jössz üres kézzel, mint Fischer Jóska és a többiek. Mindenki rólad beszél, érted lelkesedik és diadalmasan ismeri el, hogy nemcsak elsőrangú diplomata, de a legjobb politikusok egyike vagy, akikkel a zsidóság ma rendelkezik."*[1004] Írta barátja.

Február 24-én beérkezett a Magyar zsidó szervezetek memoranduma is a Vizsgálóbizottság elé. A dokumentum megszövegezésében a Magyarországon akkor jelen lévő összes vallási és világi zsidó szervezet részt vállalt, név szerint a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája, a Magyarországi Autonóm Ortodox Izraelita Hitfelekezet Központi Irodája,

[1000] Crum: i.m. 106-107.
[1001] Inquiry members due in Cairo. *The Palestine Post*, 1946. február 25. 1; Inquiry Committe in Vienna. *The Palestine Post*, 1946. február 24. 3; „Haantiszemit bádárim mizrá europá mosráset joter mebáimi háHitler" [A dél-kelet európai antiszemitizmus jobban meggyökeresedett, mint Hitler idején]. *Háárec*, 1946. február 24. 1; „Im jácit hájehudim…. Dr. Ernest Marton máid [A zsidók kiengedésével… Marton Ernő tanúvallomást tesz]. *Hámismár*, 1946. február. 25. 1; Európa és a zsidóság. *Palesztinai közlöny*, 1946. március 8. 1. – Felelhető: Emlékmúzeum. H. 406. 1. dosszié, C.9306. akta.
[1002] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), VII/4. fóliaszámozás nélkül. Herman Cvi levele Marton Ernőnek. 1946. március 19.
[1003] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), VII/4. fóliaszámozás nélkül. Bogyó levele Marton Gizellának; Ismeretlen levele Marton Ernőnek. 1946. március 16.
[1004] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), VII/4. fóliaszámozás nélkül. Márton Lajos levele Marton Ernőnek. 1946. február 25.

a Zsidó Világkongresszus Magyarországi képviselete, a Magyarországi Cionista Szövetség valamint az Agudat Izráel Magyarországi szervezete. Szokatlan egyetértésben megállapították, hogy a „magyarországi zsidóság jelentős része ki akar vándorolni az országból," a Palesztinába igyekvők számát 63.500 személyre becsülték.[1005]

Az angol-amerikai vegyesbizottság végső jelentésében elutasította egy zsidó állam létrehozását Palesztinában, helyette egy közös arab-zsidó államforma kialakítását irányozta elő. Azonban a cionizmus számára a bizottság jelentése mégis részleges győzelmet jelentett, mivel 100 ezer beutazási engedély azonnali kiadását szorgalmazta az európai zsidó menekültek részére. A bizottság munkájában eltöltött 120 nap átformálta Richard Crossman gondolkodását és beállt a zsidó nemzeti mozgalom elkötelezett támogatóinak sorába. Amikor 1947-ben az ENSZ Palesztinai problémával foglalkozó bizottsága, az UNSCOP a terület státuszának jövőjéről döntött, Crossman sikeresen lobbizott a zsidó állam megalakításáért.[1006]

A vizsgálóbizottság távozását követően Marton családjával együtt Párizsba utazott, ahol új megbízás várta. Ekkor zajlott a világháborút lezáró békekonferencia, ezen a nemzetközi zsidó szervezetek arra törekedtek, hogy a békeszerződésekbe kisebbségvédelmi, lehetőleg specifikusan a zsidóságra vonatkozó klauzulák kerüljenek be, hasonlóan az 1919-es versailles-i békeszerződésekhez. Marton, a Zsidó Világkongresszus megbízásából vett részt a román zsidóságot képviselő delegációban, olyan személyekkel közösen, mint, Fischer Tivadar, Alexandru Șafran, Románia akkori főrabbija, Mișu Weissman, Mișu Benvenisti valamint Arnold Schwefelberg, a Zsidó Világkongresszus romániai vezetője.[1007] A békekonferencián a zsidó szervezetek és delegátusok együtt képviselték a zsidóság érdekeit. A zsidó élet más területeihez hasonlóan a különböző csoportok között itt is érdekkülönbségek törtek felszínre. Marton a cionista szempontokat próbálta érvényre juttatni, többek között Romániából kivándorolni készülő zsidók vagyontranszferének jóváhagyását. Munkája felkeltette a magyar zsidó közélet érdeklődését is, Kahán Niszon levélben kérte, hogy hasonló módon járjon el a magyar zsidóság ügyében is, mivel „sok gazdag magyar zsidó akar kivándorolni, de a devizanehézségek miatt erre nincs lehetőségük."[1008] Végül a cionista szempontok nem érvényesültek, de egyben az alaptörekvések is kudarccal végződtek. A kisebbségi jogok

[1005] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), VI/6. A Magyar zsidó szervezetek memoranduma a Vizsgálóbizottság elé.1946. február 24.
[1006] Benny Morris: *1948. A History of the First Arab-Israeli War*. Yale University Press, 2008. 46-47.
[1007] Nathan Kurz: In the Shadow of Versailles: Jewish Minority Rights at the 1946 Paris Peace Conference. In: *Jahrbuch des Simon-Dubnow-Instituts/ Simon Dubnow Institute Yearbook*. Göttingen/Bristol, Vandenhoeck & Ruprecht, 2016. 15 sz. 190-195.
[1008] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), V/5. fóliaszámozás nélkül. Kahán Niszon levele Marton Ernőnek. 1946. szeptember 3.

tekintetében sikerült néhány módosítást kieszközölni, de zsidóságra vonatkozó rendelkezések nem kerültek be a békeszerződésekbe.[1009]

Marton utolsó európai feladatát kudarcként volt kénytelen elkönyvelni. Azonban összességében mégis áldásos helyzetben volt: családjával együtt túlélte a háborút, azt követően a nemzetközi zsidó és segítő szervezetek kötelékében kifejtett munkálkodása közben jelentős kapcsolati tőkét halmozott fel a zsidó nemzeti mozgalomban, neve pedig széles körben ismertté vált a palesztinai zsidó közösségben. Nem óhajtott Magyarországra vagy Romániába visszatérni, ahogy azt a Vizsgálóbizottság előtt hangsúlyozta, prosperáló zsidó közösségek szerinte már nem jöhetnek létre ezekben az országokban. Minden adott volt ahhoz, hogy eszméjének végső célját az alijával beteljesítse. Palesztinába csatlakozhatott régi harcostársaihoz, barátaihoz és közéleti működése folytatására is kilátás mutatkozott.

[1009] Kurz: i.m. 208.

6. IZRAELI ÉVEK

Marton Ernő feleségével és fiával 1946 novemberében, Marseilleből hajóval utazott Palesztinába. Ekkor még érvényben volt az 1939-ben hozott Fehér Könyv rendelkezése, ami szigorúan korlátozta a zsidók bevándorlását Palesztinába. Emiatt a bevándorlók a cionista csoportok által szervezett illegális utaztatást részesítették előnybe, amely ellen a brit hatóságok brutálisan felléptek, az elfogott bevándorlókat Ciprusra kényszerítették.[1010] Marton kitűnő összeköttetéseinek köszönhetően a beutazási engedély megszerzése nem okozott gondot számára.

Érkezésekor nevét a zsidó politikai vezetés jól ismerte, a héber újságok révén sokan hallottak tényked̈eiről, mindenekelőtt azonban a magyar zsidó közösségben tartották őt számon. A mandátum nagyobb városaiban tiszteletére fogadó ünnepségeket rendeztek. Tel-Avivban a magyar bevándorlók szervezete (Hitachdut Olé Hungaria) november 26-án 300 főnyi közönség előtt fogadta. Régi erdélyi párttársai, Rosenfeld Sándor és Jámbor Ferenc mondott köszöntő beszédet tiszteletére. Marton is szót kapott, közel három év óta először beszélt újra nyilvánosság előtt magyarul. Rezignáltan és nyíltan vallott a pusztulás okán érzett traumáról és az újrakezdés fontosságáról: „*Én most kinn lakom Givataimban, ahol néha összeülünk Fischer Józseffel, Szőnyivel, Jámborral, Danziggal és ilyenkor megbámuljuk egymást. Valóban kétlábon járó csodák vagyunk. Ma tényleg minden európai zsidó élete egy romantikus regény. És ez nem jó tulajdonság, kedves testvéreim. A regényhősök közelről igen kiábrándítóak. Nekünk el kell felejtenünk azt a rémregényt, ami mögöttünk van, hogy új életet kezdhessünk. Mert ha egy ország csupa mártírokból, regényhősökből, apostolokból áll, az ország előbb utóbb bolondok háza lesz.*" Azt is bevallotta, hogy egyszerre érez bűntudatot saját túlélése és sok barátja, ismerőse halála miatt, valamint még mindig vádolja magát, amiért feleségét és fiát hátrahagyva elmenekült.[1011]

Az említett szervezet Haifára is meghívta, ahol a helyi elnök Hermann Dezső intézett beszédet hozzá. [1012] A Hírlapírók Szervezete ugyancsak Tel-Avivban rendezett fogadást neki.

[1010] Anita Shapira: *Israel. A history*. Waltham, Brandeis University Press, 2012. 90-92.
[1011] SIHR. 24 Doboz, Márton Lajos gyűjtemény, ML-I-1. Dr. Marton Ernő előadása 1946. november 26-án a HOH Tel-Avivban megtartott fogadóestjén (az elmondott beszéd második fele sajnos nem lelhető fel)
[1012] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), VIII/4. Dr. Marton Ernő az országban. *A Hitachdut Ole Hungaria Központi értesítője*, 1946. december.

Itt is magyar zsidó gyökerű újságírók, David Giladi[1013] és Jehuda Edelstein[1014] szólaltak fel, akik a vendég újságíró tevékenységét méltatták.[1015] A parányi magyarnyelvű kiadványok mellett a héber sajtó is beszámolt Marton megérkezéséről, és a tiszteletére tartott ünnepségekről.[1016] A dicsérő szavak mellett elsikkasztott Joint pénzekről szóló pletykák is felütötték a fejüket.[1017] A magyar holokauszt túlélők, kiemelten az erdélyiek előszeretettel hibáztatták a magyar zsidó elitet szeretteik elvesztéséért. A megbélyegző szóbeszéd Marton mellett Danzig Hillelt, Fischer Józsefet és termesztésen Kasztner Rezsőt is érintette.

6.1. A Cionista Világszervezet Végrehajtó Tanácsában

Marton nem sokáig élvezte a neki szánt figyelmet, decemberben Bázelbe utazott a 22. Cionista Világkongresszusra. A háború utáni első nagy cionista összejövetel többek között Morrison-Grady Palesztina kolonizációjának tervét és a Palesztina felosztásának kérdését tárgyalta. A kongresszus egy hosszú rivalizálás lezárását végezte be David Ben-Gurion, a palesztinai szocialista párt (Mápáj) párttömörülés és Chaim Weizmann, a Cionista Világszervezetet Londonban székelő vezetője között. A konferencia elvetette a Weizmann által képviselt tárgyalásos utat a britekkel, így Ben-Gurion lett a mozgalom de facto vezetője.[1018] A megválasztott Általános Cionista Tanács (Hávádd Hápoel Hácioni), amely egyben a Zsidó Ügynökség (Szochnut) Végrehajtó Bizottságaként is működött, már a megváltozott erőviszonyokat tükrözte. Marton Weizmann követőjének számított, azonban a háború alatt szívélyes kapcsolatot alakított ki a szocialista frakcióval (legfőképpen Mose Sárettel), és tényked̈ései ismertté tették a cionista politika minden ágában. Ennek köszönhető, hogy a

[1013] David Giladi (1908. szeptember 16, Szilágycseh – 2009. május 18, Tel Aviv), író, újságíró. Karrierjét a kolozsvári *Mai Világ* szerkesztőségében kezdte, közben cikkeket közölt az *Új Kelet* napilapban is. 1934-ben Palesztinába emigrált, ahol többekkel együtt megalakította a *Hacofe* lapot, majd a *Jediot Achranot* gárdájához csatlakozott. A *Mááriv* lap megalapítása után haláláig ott dolgozott.

[1014] Jehuda Edelstein: tanár, újságíró. A máramarosi Jódon született, az első világháború után Kolozsvárra költözött ahol a héber nyelvű Tarbut Gimnázium tanára lett és ő képezte a héber nyelvű oktatók nagy részét. 1925-ben alijázott, és a *Háboker* napilap szerkesztőségéhez csatlakozott, ahol 1959-ig dolgozott. Számos könyvet írt és fordított, köztük két kötetes biográfiát Avram Shapiráról, rabbiról. Lásd: David Giladi: Magyar nyelvterületi újságírók a héber sajtóban. In: Züszman Alfréd: *Tízéves Izráel: 1948-1958 [jubileumi évkönyv]*. Tel-Aviv, Idősebb Dolgozók Szöv, 1958. 164; S.Y. Gross, Y. – Yosef Cohen: *The Marmaros Book; In Memory of 160 Jewish Communities (Maramures Region)*. Tel Aviv, Beit Maramaros, 1996. 190. (https://www.jewishgen.org/yizkor/maramures/maramures.html letöltés 2020. május 4.)

[1015] *HaMashkif*. 1946. december 12. 2;

[1016] Bahabra Vémispáhá [Társadalom és család]. *Háboker*. 1946. november 25. 4; *Háolam*. 1947. január. 16. 10.

[1017] YVA. RG: P.53., FN: 30. 60-61. f. Fischer József levele Kasztner Rezsőnek 1945. november 30.

[1018] Norman Rose: Weizmann, Ben-Gurion, and the 1946 Crisis in the Zionist Movement. *Studies in Zionism*, 1990. 11. évf. 1 sz. 42-44.

kongresszuson őt is beválasztották a vezető testületbe.[1019] Izraelbe visszatérve rendszeresen részt vett annak ülésein, ahol megfelelő tanácsokkal látta el kollégáit a kelet-európai zsidó bevándorlás témájában.

Marton vagyona, személyes irataival egyetemben elpusztult, azonban alijázása előtt mégis sikerült kisebb összegeket egy palesztinai bankba utalnia. Lehetséges, hogy megtakarításainak egy részét a háború után visszaszerezte vagy a segélymunkáért kapott fizetségből halmozott fel kisebb összeget.[1020] Annyi bizonyos, hogy kapcsolatrendszerét felhasználva megtakarításait importvállalkozásba fektette. Az 1947-ben érkezett Schön Dezsővel közösen Kasztneren keresztül árukat vásároltak Svájcból, amelyeket Palesztinába értékesítettek.[1021] Ebből tágas lakást vásárolt Givataimban.

Nagyon sok magyar cionista bajtársa még a második világháború előtt vagy alatt Palesztinába vándorolt, így ott népes baráti közösség fogadta. Marton személyesen köszönthette Avigdor Hameirit, Patai Józsefet, Beregi Ármint, Weissburg Chaimot vagy Hajdú Miklóst. Többen közölük kivették részüket az egyre bővülő palesztinai magyar zsidó közéletből, melynek ekkor egyetlen működő szervezete, a Hitachdut Olé Hungaria (röviden HOH), vagyis a Magyar Bevándorlók Szövetsége volt. Marton politikai elfoglaltságai miatt ekkor még nem vállalt vezető szerepet a szervezetben, azonban barátaival szövetkezve megkísérelte a magyar holokauszt áldozatainak emlékét a köztudatba beágyazni. Valamikor 1947-ben Marton lakásán gyülekezett Heller Imre, Márton Lajos, Spiegel Jehuda és Weingarten Smuel Hákohen. Ott eldöntötték, hogy a HOH segítségével, elsődleges források alapján, angol és magyar nyelven tudományos műveket adnak ki a magyar zsidóság történetéről. Első ízben Himler Márton, a háborús bűnösökről összeállított munkáját tervezték megjelentetni. Közben bevonták Feuerstein Emilt, Avigdor Hamirit és Patai Józsefet is, akikkel közösen a magyar zsidóság múltját összefoglaló művekre tettek ígéreteket. Az országban zajló események és a pénzügyi háttér hiánya ezeket a kezdeményezéseket meghiúsították. [1022]

Mindeközben Palesztina politikai átalakulás küszöbére került: az országban heves harcok robbantak ki a központi kormányzattól elszakadt zsidó paramilitáris szervezetek (Irgun

[1019] Emlékmúzeum, 406. fond, 1. dosszié. C9312. akta. *Hitachdut Ole Hungaria Értesítő*. 1947; Dan Ofry: A közéleti ember és az újságírás szerelmese. *ÚK*, 1970. szeptember 4. 12.
[1020] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), VII/4. fóliaszámozás nélkül. Márton Lajos levele Marton Ernőnek. 1946. február 25.
[1021] YVA. Record Group: P.53., File Number: 30. 154. f. Marton Ernő és Schön Dezső levele Kasztner Rezsőnek. Dátum nélkül.
[1022] SIHR. 23. Doboz, Marton Ernő gyűjtemény, V/5. Fóliaszámozás nélkül. Emlékeztető [jegyzőkönyv] a Marton lakásán tartott megbeszélésről. 1947; SIHR. 111. doboz, Feuerstein Emil gyűjtemény. D9.

és Stern csoport) és a brit helyőrség között. Részben az elszenvedett veszteségek, részben Nagy-Britannia megtört nemzetközi helyzete miatt, London Palesztina kérdését az ENSZ testülete elé utalta. Az ENSZ Közgyűlés 1947. november 29-én elfogadta Palesztina egy arab és egy zsidó államra való felosztásának tervét. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió – eltérő geopolitikai és gazdasági okok miatt – támogatta az önálló zsidó állam létrehozását. Marton sokakkal együtt az utcán ünnepelte a történelmi eseményt.[1023]

Mivel az arab országok helytelenítették a felosztást és egy zsidó állam létesítésének lehetőségét, a palesztinai arab félkatonai egységek zsidó célpontok ellen indítottak támadásokat. A jisuv életét fokozatosan háborús berendezkedés váltotta fel, fő katonai szervezete, a Hagana védekezésre rendezkedett be, és fegyverkezéssel készült a háborús veszélyre. A magyar zsidók közül sokat besoroztak a katonai szervezetbe, többek között Schön Dezsőt is, aki megérkezése után már puskával a kezében szolgált. Martont nem hívták be katonai szolgálatra, annál is inkább mivel fontos politikai tisztséget töltött be. Miután a britek bejelentették, hogy 1948 május 15-ig kivonják csapataikat a mandátum területéről, a zsidó vezetés nehéz döntés elé kényszerült: választhattak az állam kikiáltása mellett, ami a környező arab államok azonnali támadásával jár, vagy dönthettek úgy is, hogy nemzetközi szereplők bevonásával egy átmeneti megoldással, de saját állam nélkül hidalják át az ellentéteket.

Az áprilisban összeült Általános Cionista Tanácsnak kellett dönteni a zsidó államalakítás kérdéséről és ki kellett neveznie az első ideiglenes zsidó kormányt. Marton is részt vett a tel-avivi Dov Hotz utcai Mizrachi leányiskolában két hétig tartó ülésszakon. A sajtónak nem volt szabad közölnie az ülés színhelyét, mert rajtaütésszerű arab támadástól lehetett tartani. Mivel az Egyesült Államok elnöke, Harry Truman azt üzente a zsidó vezetőknek,[1024] hogy halasszák el a kikiáltást a tanács tagjainak zöme a halasztást pártolta.[1025] Marton így idézte fel a dilemmát: „*világosan éreztem, hogy a tagok többsége nyíltan vagy ki nem mondottan hajlik arra, hogy elhalasszuk a döntést. Az ülésszak első felében egyetlen ember volt csak, aki makacsul elszántan és hajlíthatatlanul ragaszkodott ahhoz, hogy május-15 én meg kell alakulnia a zsidó államnak. Ez az ember Ben-Gurion volt.*” A patthelyzetet azzal oldották fel, hogy egy megválasztott, igen szűk körű katonai és politikai bizottság előtt a katonai szakértők és a Hagana hírszerzésének emberei részletes képet adtak az esélyekről. Informálták

[1023] Marton Ernő: November 29. *ÚK*, 1950. november 29. 1.
[1024] Washington március 19-én azt ajánlotta, hogy halasszák el a zsidó állam kikiáltását és helyezzék a területet nemzetközi gyámság alá. Lásd: Samuel Sager: Israel's provisional state council and government. *Middle Eastern Studies*, 1978. 14 évf. 1. sz. 91.
[1025] Tuvia Friling – Ilan Troen: Proclaiming Independence: Five Days in May from Ben-Gurion's Diary. *Israel Studies*, 3. évf. 1. sz. 171-172.

őket a két ellenséges tábor haderejéről, harci felkészültségéről, valamint a birtokukban lévő bevethető fegyverállományról. A Hagana felszereltsége hiányos volt, még puskája sem volt minden katonának, csupán kis lőtávolságú tüzérségi fegyverekkel rendelkeztek. Azonban Marton szerint a katonai vezetők „*hangsúlyozták, hogy különböző külföldi államokban nagy mennyiségű hadi felszerelést vásároltunk."*[1026] Az információk alapján a győzelem esélye elérhetőnek látszott: *"azokból az információkból, amelyeket ezeken a bizottsági üléseken kaptunk, kétséget kizáró módon győződtünk meg arról, hogy a zsidó jisuv és a Hagana a győzelem komoly esélyeivel veheti fel a harcot az arab államokkal. Természetesen tudtuk és ezt nem hallgatták el előttünk a katonai szakértők sem, hogy minden háborúban vannak esélyek és így az előttünk álló háborúban is a körülményeknek szerencsésen kell összejátszaniuk, hogy megállhassuk a helyünket."*[1027] Miután a tényekkel tisztába kerültek, hosszú vitát követően a Bizottság megválasztotta a 37 tagú ideiglenes államtanácsot, amely az első választásokig a törvények meghozataláért felelt, valamint az Ideiglenes Kormány tagjait adta.[1028] Ezeknek Marton már nem volt tagja.

Marton számára az ezt követő hetek „komor" hangulatban teltek, mivel mindenki a közelgő háborúra készült. Az ideiglenes államtanács május 14-re időzített ülése is a háborús hangulat jegyében zajlott. A bevezetett rendkívüli óvatossági intézkedéseknek tudható be, hogy az ideiglenes kormány és az államtanács tagjain kívül mindössze 150 vendéget hívtak meg a tel-avivi múzeumba, a deklaráció helyszínére. A meghívókat az utolsó órákban kézbesítették ki küldöncök útján. Marton csak két órával az ülés megkezdése előtt kapta kézhez azt. A meghívó az államtanács ülésére szólt, amely az állam függetlenségének kikiáltását hirdette, valamint kiemelten kérte a címzettet, hogy *„tartsa titokban a meghívó tartalmát, valamint a gyűlés időpontját és helyét."*[1029]

[1026] Itt Marton minden bizonnyal arra a zsidó előfölényre és beszerzett hadieszközökre utal, amelyet a legújabb izraeli történetírás részletesen feltárt és kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy a háború után a cionista történetírás által sulykolt narratíva miszerint a gyenge Zsidó Állam egy nálánál jóval erősebb ellenséges szövetséget győzött le (Dávid és Góliát harca) torzításnak tekinthető. Az arab féllel ellentétben a zsidók megszilárdult nemzeti öntudattal, műveltséggel és elkötelezettséggel rendelkeztek, politikailag szervezetek voltak, hatalmas anyagi és politikai tőke mozgósítására voltak képesek (diaszpóra zsidóság) és katonaságuk jól igazgatott, katonák tapasztaltak, fegyelmezettek, kiképzettek és felszereltek voltak. Nagyon sok utánpótlás érkezett olyanoktól, akik már szolgáltak és megfelelő számban álltak rendelkezésre katonakorú férfiak. A jisuv az Amerikai Egyesült Államokból és a Szovjetunió jóváhagyásával Csehszlovákiából jelentős fegyverszállítmányokat vásárolt, amelyekben már gépfegyverek, páncélozott járművek és harci repülőgépek is beletartoztak. Részletesen lásd: Morris: i.m. 82-93; Uri Bialer: The Czech-Israeli arms deal revisited. *Journal of Strategic Studies*, 1985. 8 évf. 3. sz. 307-308; Josszi Melman – Dan Raviv: *Igaz barátok*. Budapest, Osiris, 1997. 43-46.

[1027] Marton Ernő: Tíz év távlatából. In: Züszman Alfréd: i.m. 24-25; Marton Ernő: Öt év telt el azóta. *ÚK*, 1953. április 20. 1-2.

[1028] Sagar: i.m. 91-92; Mordecháj Naor: Jom rávii hágádol [A hatalmas szerda]. *Háárec*, 2011. 08. 30. (https://www.haaretz.co.il/misc/1.1102622 letöltés: 2020. március 28.)

[1029] Kfar Glükson kibuc levéltára (jelzett nélkül). Héber nyelvű meghívó Marton Ernő részére. 1948. május 14.

Az esemény a megindultság és felhőtlen öröm légkörében zajlott. Marton saját szemével látta annak a célnak a beteljesülését, amelyért egész életében tollal a kezében küzdött. Az esemény után készített jegyzetiben saját érzelmeit pátoszi szavak közé vegyítette. „*Fél négy órakor már zsúfolásig tele volt a múzeum aránylag kicsi kiállítási terme. A falakat mindössze egy nemzeti zászló és egy Herzl kép díszítette…. Semmi teátrális rendezés, semmi póz, semmi mesterséges ünnepélyesség. Az első pillanatokban szinte megütköztem ezen a keresetlenségen és formátlanságon és arra gondoltam, hogy fogjuk ezt a történelmi képet közvetíteni az eljövendő nemzedékeknek. Csakhamar hatalmába kerített ennek az egyedülálló pillanatnak lenyűgöző nagysága és lelket megrázó hangulata. Az ünnep nem kívülről, hanem a lelkekben zajlott le.*" Miután Ben-Gurion felolvasta a függetlenségi nyilatkozatot és a Ráv Frischmann-Majmon, a zsidó állam első vallásügyi minisztere imát celebrált, Martont és a tömeget teljesen magával ragadták az érzelmek: „*Figyeltem az egész termet, e pillanatban egyetlen szem sem maradt szárazon. A megindultság, az öröm, ugyanakkor a mindenre elszántság könnyei voltak ezek. A nagy pillanat igézete hatalmába kerített mindenkit. Ha azelőtt még mardosták kételyek a szíveket, ezek a könnyek nyomtalanul elmosták őket. Az alvajáró biztonságával hagytuk el a múzeumot.*"[1030]

A kormány létrehozása után a Cionista Szervezet és annak szervei, így az Általános Cionista Tanács háttérbe szorult, mindazonáltal az évek folyamán tovább ülésezett. Marton ezeken rendszeresen részt vett. Az államalapítás után Izrael első külügyminisztere az a Mose Sáretlett, aki Martonnal a háború alatt és után szívélyes kapcsolatot alakított ki. Mivel a külügyminiszter ismerte Marton nemzetközi zsidó intézményekben vállalt munkásságát és a mozgalomban betöltött kimagasló szerepét, diplomáciai tisztséget ajánlott számára. A konkrétumokat illetően a források némiképp eltérnek, annyi mégis bizonyos, hogy Stockholmba akarta kinevezni követnek,[1031] némelyek szerint pedig egy más alkalommal Magyarországra szerette volna delegálni Izrael diplomáciai megbízottjaként."[1032] Egyik ajánlatot sem fogadta el, hivatkozott gyenge egészségi állapotára, a magyar zsidó bevándorlók iránt érzett felelősségére, akiknek segíteni szeretett volna, valamint az ország iránti szeretetére, amelyet nem akart elhagyni. Valószínűsíthető, hogy a döntésében befolyásolták a holokauszt alatt átélt megpróbáltatásai, illetve vezetői tisztségében vallott kudarcai is.

[1030] Marton Ernő: Tíz év távlatából i.m. 27-28.
[1031] Interjú Miron Eszterrel. Az interjú a szerző birtokában található; Salamon Mihály: Ki látta őt. Dr. Marton Ernő emlékének. *ÚK*, 1963. szeptember 6. 3-4.
[1032] Dan Ofry: A közéleti ember és az újságírás szerelmese. *ÚK*, 1970. szeptember. 12.

Marton politikai nézetei alijázása után sem változtak. Világnézetileg liberálisnak vallotta magát, amelyből a cionizmust is származtatta,[1033] ennek megfelelően a zsidó nemzeti mozgalmon belül a Klálcionista párttal (Általános Cionista Párt) azonosult. Mindazonáltal a 30-as évektől a gazdaságpolitika terén és a britekkel való együttműködésben vallott nézeteltérések miatt a párt két frakcióra szakadt. Marton Chaim Weizmann politikai szemléletét vallotta, amely Herzl nyomán még mindig a zsidó polgárt helyezte középpontba, de tanulva a palesztinai országépítés realitásaiból, beemelte a cionista munkásmozgalom elemeit is. Marton ezt a változást azzal magyarázta, hogy a palesztinai élet valósága megköveteli a közösségi érdekeknek az egyénik elé helyezését, összességében egy közösségi haluci szellemmel kell felruházni a cionistákat.[1034] A filozófiai elmélkedés mögött konkrét gyakorlati lépések rejlettek, elsősorban a kollektív gazdaságszervezés és az állampolgárok pionír szemléletben való nevelése. A szocialista vívmányok beemelését a párt tagjainak egy része nem fogadta el és az Általános Cionista Párt kettévált. A Weizmann féle tömörülés (Általános Cionista A frakció) az Új Alija Párttal és a Cionista Munkásmozgalommal (Háoved Hácioni) közösen 1948-ban megalakította a Haladó Pártot (Miflágá Progreszivit). A másik frakció Általános Cionista Párt néven folytatta tovább a politizálást.

A Haladó Párt, a kortársak elnevezésében Progresszív Párt (magyar szakirodalomban Független Liberális Pártként is hivatkoznak rá) jobboldali-liberálisként határozta meg magát, viszonylag hátul végzett a választásokon az erős baloldali blokk (Mápáj, Mápám, Maki) és két riválisjobboldali társa a Hérut és Általános Cionisták mögött. Az izraeli pártpolitika polarizáltsága miatt, azonban az 1950-es években szinte minden egyes, a Mápáj által vezetett kormányban koalíciós partnerként részt vett.[1035] Néhány visszaemlékező szerint párttársai Martont Kneszet képviselői székben szerették volna látni, azonban ő a választási lista utolsó, bejutást nem garantáló helyeire kérte magát.[1036] Összesen három alkalommal jelölték, 1949-ben 112-edik,[1037] 1955-ben 111-edik[1038] és 1959-ben a 114-edik[1039] helyen. Az első években aktívan politizált, rendszeresen tartott politikai választási beszédeket és előadásokat a magyar

[1033] Marton Ernő: A liberalizmus ABC-je. *ÚK*, 1961. június 2. 11.
[1034] Marton Ernő: Haluci klálcionizmus In: Az erdélyi Klálcionista Szervezet és a Haoar Hacioni*: A munka kérdései Palesztinában*. Kolozsvár, Fraternitas. 193?. 1-3.
[1035] Gazdik Gyula: Az izraeli pártrendszer fejlődésének főbb jellemzői. *Külügyi Szemle*, 2003. 2. évf. 1. sz. 10-12.
[1036] Erről vallott fia valamint Marton halálakor barátja Barzilay István. Lásd: Michael Martonnal készült interjú i.m; Barzilay István: Izraeli hétköznapok. A rovat is búcsúzik a teremtőjétől. *ÚK*, 1960. szeptember 2. 5.
[1037] Iton rásmi [Hivatalos újság]. 1949. január 19. 43. kiadvány. 326. (https://www.nevo.co.il/law_html/law12/er-043.pdf 2020. április 13.)
[1038] Jálkut Háforszumim [Hivatalos Közlöny]. 1955. július 10. 425. kiadvány. 1019. (https://bechirot22.bechirot.gov.il/election/about/Documents/yalkut_425.pdf letöltve 2020. április 13.)
[1039] Jálkut Háforszumim [Hivatalos Közlöny]. 1959. október 18. 704. kiadvány. 63. (https://bechirot23.bechirot.gov.il/election/about/Documents/yalkut_704.pdf letöltve 2020. április 13.)

zsidók számára.[1040] Azonban az országos politikától távol tartotta magát, helyette a magyar zsidó közéletet választotta.

6.2. A magyar zsidó közösség vezéralakja

6.2.1. A Magyar zsidó közösség általános jellemzői

A második világháború után a palesztinai zsidó közösség társadalmi és politikai átalakulások során esett át, amelyeket a zsidó állam megalapítása tetézett meg. Az állam megszületése tömeges bevándorlással járt, teljesen átformálva az ország társadalomszerkezetét. 1945 és 1955 között a zsidó lakosság megduplázódott, 600 ezerről 1,4 millióra nőt.[1041] Ez a váratlan bevándorló tömeg jókora nyomás alá helyezte a bevándorlásért és abszorpcióért felelős intézményeket, valamint a gazdaság egészét. A bevándorlás nehézségeinek egyik szimbólumává az átmeneti táborok váltak, amelyekben több tízezer ember sátrakban zsúfolódott össze.[1042] A bevándorlók, vagy ahogy héberül nevezték, az olék integrálását a kormány több síkon kívánta elősegíteni, a politikai pártokon, az informális kapcsolatokon, a *kibuc-mozgalmon*[1043] és az állami intézményeken keresztül. Shmuel Eisenstadt arra a következtetésre jutott, hogy az integráció lassú folyamatként ment végbe és a feladatot leginkább az állami intézmények, így az oktatás és hadsereg végezték el.[1044] A különböző bevándorló csoportok eltérő jellegzetességekkel rendelkeztek, amelyek szignifikánsan befolyásolták integrációjuk minőségét.

Eközben a jisuv társadalmi rendszere, amelyet a különböző bevándorló csoportok rétegesen építettek fel, kizárta az új bevándorlókat a társadalom központi részéből és a legfontosabb intézményekből. A Palesztinai bevándorlás kezdetétől létező jelenség volt az új bevándorló csoport kirekesztése az előző bevándorlók által alapított társadalmi és politikai intézményekből. Így először a lengyel-zsidó bevándorlók tapasztalták meg ezt az orosz-zsidó

[1040] 1949 januárjában például előadást tartott Jeruzsálemben, a Progresszív Párt magyar nyelvű körének helyi tagozatánál. Az előadás címe: helyünk a Jishuvban. Lásd: Hírek. *ÚK*, 1949. január 16. 6.
[1041] Uo. 295.
[1042] Devora Hacohen: *Immigrants in turmoil. Mass immigration to Israel and its repercussions in the 1950's and after*. New York, Syracus Unversity Press, 2003. 190-210, 230.
[1043] Olyan kollektív település, ahol a vagyon egy jelentős része közös.
[1044] Shemuel Eisenstadt: *The transformation of Israeli society: an essay in interpretation*. Boulder (Colorado), Westview Press, 1985. 298-302.

bevándorlók részéről, később a német ajkúak, és a második világháború után a Közép-Európából származók, majd legvégül az arab országokból bevándorlók jutottak erre a sorsra.[1045] Ez a kizárás a legtöbbször sztereotípiák kialakulásával járt együtt. A diszkrimináció legmarkánsabban a második világháború után az arab országokból bevándorolt zsidósággal szemben jelentkezett.[1046]

Mivel az integráció lassú folyamatként ment végbe és sokszor befejezetlen maradt, a származási országok szerinti szociokulturális, „etnikai" csoportok jöttek létre. Az új bevándorlók, különösképpen Közép-Európából olyan szervezeteket hoztak létre, amelyek kölcsönös segítségnyújtást folytattak, társadalmi szervezkedést bátorítottak és bizonyos mértékig politikai tevékenységet is űztek.[1047] Ez az „etnikai" elkülönülés kulturális téren még hangsúlyozottabban jelen volt. A tömeges bevándorlás következtében Izrael lakosságának csak 70% beszélt héberül, így sokszor az ország utcáin a különböző bevándorló csoportok a származási országuk szerinti nyelvet használták. Ezen felül a kultúra és szórakozás több nyelven virágzott Izraelben, kezdve az újságkiadástól egészen a színházakig.[1048]

A vallásos zsidók kivándorlása Magyarországról szórványosan már 19. század végén elkezdődött, majd a két világháború között némiképp növekedett is ez a szám, ekkor már főként az elcsatolt területekről.[1049] A tömeges bevándorlás első jelentősebb hullám a holokauszttúlélőkből állt, majd Izrael megalakításával számuk megtriplázódott. Hivatalos statisztikák és becslések alapján elmondható, hogy az államalapítás évében 40-50 000, 1953-ig 120-140 ezer, míg 1964-re 160-200 ezer magyar ajkú állampolgárra tett szert az új állam.[1050] A magyar nyelvterületekről bevándorlók az ország lakosságának a 8-14%-t tették ki.

A magyar ajkú zsidók zömmének a kulturális beilleszkedés okozta a legnagyobb problémát, főképpen a héber nyelv elsajátítása. Magyarországon a zsidók többsége nyelvében asszimilálódott a többségi nemzethez, a vallási rituálékra szorított héber nyelvet csak kevesen ismerték. Számukra a magyar nyelv nemcsak identitásuk egyik fontos tényezőjét, hanem sok

[1045] Baruch Kimmerling: *The invention and decline of Israeliness: state, society, and the military.* Berkeley, University of California Press, 2001. 72.
[1046] Seymour, Martin Lipset: The israeli dilemma. In: Michael Curtis – Mordecai S. Chertoff (szerk): *Israel: Social Structure and Change*. Transaction Publishers, 1973. 350-351.
[1047] Eisenstadt: i.m. 310.
[1048] Shapira: *Israel...* i. m. 249-250.
[1049] Részletesen lásd: Olosz Levente: A magyar ajkú zsidóság helye az izraeli társadalomban. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Határhelyzetek VIII. Terek, intézmények, átmenetek.* Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2015. 143-145; David Giladi: A magyarországi zsidók és Erec Israel. In*: Szalai Anna (szerk.): Hágár országa. A magyarországi zsidóság: történelem, közösség, kultúra.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2009. 129–131.
[1050] Olosz: A magyar ajkú zsidóság… i.m. 146-148.

esetben a szórakozás, az informálódás vagy kapcsolattartás egyetlen eszközét jelentette. A kortárs megfigyelők egyhangúan arról számoltak be, hogy a magyar nyelvterületekről érkezett bevándorlók héber nyelvtudása más bevándorló csoportokhoz képest elmaradottnak számított. A Tel-Avivban székelő magyarországi diplomaták Budapestre küldött jelentéseikben írták, hogy a magyar ajkú zsidóság többsége nem beszélte az állam nyelvét és kulturális életét magyar nyelven élte. Egy diplomata jelentése ezt az arányt 95% becsülte.[1051] Még ha a szám erős túlzásnak is tekinthető a nyelvi fogyatékos állapotot számos visszaemlékező is megerősíti.

Szenes Erzsi[1052] azt tapasztalta, hogy az ulpán nyelvkurzus[1053] magyar nyelvterületekről érkezett résztvevői szívesebben elevenítették fel anyanyelvüket: „*Tizenhatan ültünk az osztályban, három jugoszláv, két bolgár, két lengyel, három román, egy magyar, négy csehszlovák, egy orosz. Noha jugoszlávok, románok, magyarok, csehszlovákok, mint az ország minden más területén, itt is sürgősen restaurálták, nyelvi szempontból a régi monarchiát és mind magyarul beszéltek [...]*”[1054] Tomi Lapid, későbbi újságíró és politikus a hadseregben eltöltött első napjairól bábeli zűrzavarként számolt be: „*Fischer tizedes, csoportvezetőnk szintén új bevándorló volt, budapesti, és úgy látszott nem nagyon tudta, hogy mit kezdjen velünk. Nagy volt a felfordulás. A századparancsnok héberül adta ki a parancsokat, a szakaszvezető lefordította őket németre Fischernek, majd Fischer továbbadta nekem magyarul, hogy én fordítsam le szerbre a többi katonának.*”[1055] Amos Oz, izraeli író úgy emlékszik vissza Magyarországról származó szomszédaira, hogy nagyon magányosak voltak, mert nem tudtak kommunikálni. „*A többiek vagy oroszul tudtak, vagy jiddisül és keveset héberül. Mindenki kétnyelvű volt. A magyar zsidók azonban egynyelvűek voltak. Olyan nyelven voltak egynyelvűek, ami semmihez sem hasonlított. Még ha tudtak is németül, különös akcentussal ejtették a szavakat. Kisgyerekként is megértettem, hogy Magyarországnak nincs családja.*”[1056]

[1051] MNL OL, Izrael KÜM. 10 d. 20/b. t. 05676. ügyirat. Róna Jenő levele könyv ügyben. 1953. május 8.
[1052] Szenes Erzsi (1902. június 5. Rajec - 1981-ben Tel-Aviv). Költő, író. Kassán lett újságíró; a Kassai Napló, később a Prágai Magyar Hírlap és a Magyar Újság munkatársa volt. 1942-ben Budapestre menekült, 1944-ben a németek Auschwitzba, majd Németországba hurcolták. 1945–1949-ben Pozsonyban élt, egy szlovák hetilap munkatársa volt. 1949-ben Izraelbe emigrált, ahol újságíróként és előadóművészként tevékenykedett. Forrás: Szlovákiai Magyar Adatbank (http://adatbank.sk/lexikon/szenes-erzsi/ letöltés 2015. május 25).
[1053] Izrael állam Ulpán nyelvkurzusokat szervezett a felnőtt bevándorlókat a héber nyelv elsajátítása és integrációjuk elősegítése érdekében.
[1054] Szenes: *Van Hazám...* i.m. 85.
[1055] Lapid: *Síron túli* i.m. 78.
[1056] „A háború ellentéte nem a szerelem, hanem a béke.” Kőbányai János interjúja Ámosz Ozzal. *Múlt és Jövő*, 1. sz. 1992. 73.

6.2.2. Az Új Kelet újraindítása

A több tízezer magyar ajkú bevándorló hírigényeit magyar nyelven 1948-ig szinte egyedül a magyar bevándorló szervezet közlönyei elégítették ki. A tagok informálását szolgáló kiadvány azonban silány szerkesztésben, alacsony példányszámban és a szervezetre koncentráló tartalommal jelent meg. Fischer József már 1946-ban felvetette vejének, Kasztner Rezsőnek és Marton Ernőnek egy héber nyelvű napilap létrehozását Jeruzsálemben (ekkor a lapok többsége Tel-Avivban készült), amelyhez az *Új Kelet* gárdája kitűnő alapot biztosítana. Befektetők hiányában ő sem látta könnyen kivitelezhetőnek ötletét.[1057] A magyar hírszolgálat nélkülözhetetlenségét az 1947-ben alijázott Schön Dezső is felismerte. Schönt a háború utolsó évében munkatáborba hurcolták, ahonnan csak iszonyú megpróbáltatások árán sikerült megmenekülnie a felszabadító csapatoknak köszönhetően. A táborban tapasztalta, hogy a tájékoztatás akár a kenyérnél is fontosabb az emberek számára. Mint írta, a lágerben „s*enki sem merte ellopni az SS katona uzsonnáját, annál inkább az újságot. Információért a KZ fogoly az életét is hajlandó volt kockáztatni*." A háború után a hontalan táborokban látott viszonyokból biztosra vette, hogy a magyarajkú zsidóság nagy része alijázni fog, s a már meglevő magyar zsidókkal együtt a magyar jisuv számarányában képes lesz fenntartani egy magyar újságot. Arra számított, hogy „*a jisuv közvetlen élet-halál harc előtt áll, amelyben az új olé társadalom is részt fog venni – függetlenül attól, hogy ért-e héberül vagy sem. Meg kell tehát magyarázni úgy az arcvonalnak, mint a hátországnak a háború értelmét és célját. Minthogy nincs olyan rendszer, amely lemondhat a tájékoztatásról, biztosra vehetjük, hogy a magyar napilap terve megértésre talál majd az illetékeseknél*."[1058] Schön katonai szolgálata alatt szabadnapjain felkereste Martont givatayimi otthonában, ahol órákat tanakodtak egy magyar nyelvű lap megindításának esélyeiről.

Martont kétségek gyötörték afelől, hogy mennyiben helyes az új államban egy magyar nyelvű lapot indítani: „*Hosszú töprengések és lelkitusák előzték meg az Új Keletnek Izraelbe való újra megjelenését. Ezerszer is feltettük magunknak a kérdést: szabad-e nekünk itt a feltámadó hazában, az újjáéledő héber kultúra közepette magyar nyelvű lapot indítani.*" Annak ellenére, hogy ismerte a politikai vezetés marasztaló véleményét a kérdésről, mégis belevágott a kivitelezésbe. A döntést két szempont befolyásolta: egyfelől a tömeges bevándorlás, amelynek tájékoztatásra és nemzeti nevelésre volt szüksége, másfelől az izraeli hadsereg,

[1057] YVA. RG: P.53., FN: 30. 106-107. f. Fischer József levele Kasztner Rezsőnek 1946. augusztus 28.
[1058] Schön Dezső: Feltámadás az új Keleten. *ÚK*, 1969. február 21. 16c.

amelynek kötelékében sok, héberül alig tudó magyar ajkú zsidó harcolt. *„A frontokon sokezer magyarnyelvű önkéntes katona szolgált, akik nem tudtak héberül és így hónapokon keresztül minden információ és cionista felvilágosítás nélkül állottak. Nem tudták, mi történik az országban… ez súlyos gondokat okozott a hadsereg kultúrosztályának, a Máchtár-nak, amely idejében felismerte, milyen veszélyeket rejt magában a tudatlanság az informálatlanság*".[1059] A hadsereg 500 darab előfizetésre tett ajánlatot, amelyeket a katonáik között terveztek kiosztani.[1060]

A magyar zsidók kultúra igényét Amos Oz gyerekkori megfigyelései is megerősítik: *„Abban az időben a Méá Seárim peremén éltünk, ahol igen nagyszámú vallásos magyar zsidó lakott, de nemcsak vallásosak. Laikus zsidók, akik még a második világháború kezdete előtt jöttek el Magyarországról. Jöttek még a háború alatt is. Ezek az emberek nagyon kultúraorientáltak voltak. Szenvedtek attó1, hogy Jeruzsálemben nem volt opera vagy balett és olyan színház, amit megértettek volna. Attól is szenvedtek, hogy az intellektuális élet akkori egyetlen formájában - az olvasásban és a nyelvi kommunikációban nem tudtak részt venni*."[1061]

Marton és Schön együtt kezdték el a szervezkedést, azonban a barátaik és korábbi munkatársak többsége megmosolyogta a tervet. Sokan azzal riogatták őket, hogy az újságárusok nem fogják árusítani a magyar nyelvű lapot. A háborús állapotok tovább nehezítették a terv megvalósítást. A legnagyobb akadályt a megfelelő nyomdai eszközök beszerzése és a megvásárlásukhoz elengedhetetlen tőke előteremtése jelentette. Régi kollégájukat, Faragó Miklóst győzködték, hogy társuljon hozzájuk, azonban ő csak egy Magyarországon forgalmazandó hetilapra áldozott volna pénzt. Egy baráti ötlettől vezérelve felkeresték Sauber Sándort, aki már évek óta újságkiadásból élt. Heti magazinja, a pesti *Déli Lapok* mintájára készült *Iton Mejuhád* (Érdekes Újság) az első színes újság volt a mandátum területén. A nyomtatáshoz ő egy amerikai sokszorosító gépet használt, aminek kezeléséhez nem volt szükség sem ólomra, sem szedőre, sem tördelőre. Mivel lapja csőd szélére sodródott, hajlandó volt a kiadónak használt szoba felét albérletként kiadni az új magyarnyelvű lap számára.

Ilyen feltételek mellett Marton és Schön az új lapot már együtt is képesek voltak finanszírozni, így a tulajdonrész egyenlően oszlott meg közöttük. Mindeközben a lap nevéről nem tudtak egyezségre jutni. Marton nem akarta az „Új Kelet" nevet használni. A név és

[1059] Marton Ernő: Az izraeli sajtó válsága. *ÚK*, 1950. június 19. 1-2.
[1060] Marton Ernő: A mi jubileumunk. *ÚK*, 1954. január 15. 1-2.
[1061] „A háború ellentéte nem a szerelem, hanem a béke." Kőbányai János interjúja Ámosz Ozzal. *Múlt és Jövő*, 1. sz. 1992. 73.

mindaz, ami ezzel összefüggött, sokkal becsesebb volt számára, semhogy egy ilyen kalandos vállalkozásba belevigye. Kompromisszumos megoldásként az „Izráel" nevet választották. Azonban Schön hosszas rábeszélésére utolsó pillanatban sikerült Marton véleményét megváltoztatni, így végül a jól bevált név mellett kötelezték el magukat.[1062]

Az újjáindított lap munkatársait a „kolozsvári gárdából" verbuválták. Az *Új Kelet* kolozsvári szerkesztőségének tagjai kivétel nélkül túlélték a háborút és szinte hiánytalanul Palesztinába emigráltak. Azonban az új hazájukban csak keveseknek jutott osztályrészül olyan egzisztencia esélye és megbecsülés, mint amelyben Erdélyben részesültek. A legsanyarúbb életutat Hátszegi Ernő járta be, aki a kolozsvári gettó felállítása után feleségével, kisfiával és újszülött kislányával átszökött Romániába. Innen a Kazbek hajón alijázott. Az afikim kibucban telepedett le, ahol megírta a *Kazbek* című könyvét, amely a magyar zsidóság tragédiáját mutatta be a palesztinai publikumnak. A könyvet az olvasók nem kapkodták el, így a kiadást sikeres írói karrier nem kísérte. Hátszegi építkezéseken vállalt munkát, hogy családját el tudja tartani. 1947 tavaszán Bné Brákban, egy épülő malom ötödik emeletéről lezuhant és életét vesztette.[1063] Diamant Elemér a háború alatt Dél-Erdélyben maradt, majd 1944-ben kihasználva egy kivándorlási-lehetőséget családjával elhagyta az országot. Kalandos utazás után (Konstantinápolyból először Aleppóig, majd Haifáig vonattal szállították, onnan az angol hatóságok gyűjtőtáborba hurcolták) egy gyémántfeldolgozó munkás-büfé üzemeltetésével szerezte meg a napi betevőt, két nagyobb fia pedig egy gyárban dolgozott. Később rokonai és barátai közbenjárásával kisebb lakáshoz jutott és egy nátánjai bankban éjjeliőrként kapott állást.[1064]

A korábban kivándorolt munkatársak jobb esélyekkel zárkóztak fel a héber kultúrkörnyezetben és a személyes ismeretség alapján szerveződő helyi munkaerőpiacon. Jámbor Ferenc feleségével 1941-ben érkezett Palesztinába, majd rövid ideig Dália kibucban telepedett le. Először a Zsidó Ügynökség, majd a tel-avivi városi tanács alkalmazottja volt, 1943-tól pedig az *Al Hámismár*, vagyis a Hásomer Hácáir mozgalomhoz közel álló napilap kötelékébe lépett. Tárcái nagy népszerűségnek örvendtek, ennek elismeréséül később megkapta a Szokolov újságírói díjat.[1065] A Hásomer Hácáir aktív tagjaként tevékenykedett, Martonnal

[1062] Schön Dezső: Feltámadás az új Keleten. *ÚK*, 1969. február 21. 16c.
[1063] Barzilay István: Emlékezés Hátszegi Ernőre. *ÚK*, 1949. április 3.
[1064] Diamant Elemér: Én is voltam új olé. *ÚK*, 1962. szeptember 28. 12, 14; Schön Dezső: Meghalt Diamant Elemér. *ÚK*, 1965. június 27. 1.
[1065] Jámbor Ferenc: Így érkeztünk haza húsz évvel ezelőtt. *ÚK*, 1961. április 28. 3; Meghalt Jámbor Ferenc. *ÚK*, 1964. május 15. 24.

közösen részt vett a 22. Cionista Kongresszuson, amelyről egy alig ismer fotó is tanúskodik.[1066] 1947-ben sliah (küldött)[1067] minőségben utazott vissza Budapestre, ahol fiatal zsidók kivándorlását szervezte. Hamarosan kiutasították az országból, mivel elég vehemensen vette ki a részét a hitközség elleni küzdelmekből.[1068] Barzilay István 1938-ban az *Új Kelet* tudósítójaként utazott Palesztinába, majd a zsidótörvényeket látva nem tért vissza Erdélybe. A Zsidó Ügynökségnél kapott állást, a HOH-on keresztül pedig bekapcsolódott a magyar zsidó közéletbe. Eközben az újságírói hivatásáról sem kellett teljesen lemondania, mivel egy héber újság időnként közölte cikkeit. A függetlenségi háborúban a polgárőrségnél teljesített szolgálatot.[1069]

Az újraindított lap első munkatársai e körből kerültek ki, így a magas szakmai nívó már kezdettől fogva biztosítva volt. Éjszakai szerkesztőnek Diamant Elemért és Barzilay Istvánt hívták meg. Mindketten lemondtak biztos állásukról. Fuchs Marcell, aki azelőtt az *Új Kelet* szatmári képviselőjeként ügyködött, vállalkozott a nyomdagép kezelésére. Az első szerkesztőséghez még becsatlakozott Kolb Jenő[1070] is, az *Al Hámismár* magyar származású munkatársa, aki félnapos szerkesztőségi munkát vállalt. Ő nemsokára kilépett a laptól és a tel-avivi múzeum igazgatója lett. Ugyancsak félnapos munkát vállalt Grosz Ezra is, a Bár Ilán egyetem későbbi tanára. Marton főszerkesztőként, Schön felelős szerkesztőként került fel a címlapra.

Izraelben az *Új Kelet* 1948. augusztus 11-én jelent meg először. Mivel a lap által évtizedekig hirdetett cionista célkitűzés Izrael állam megalakulásával megvalósult, a zsidó államban azt az új feladatot vállalta magára, hogy a héberül nem olvasó magyar anyanyelvű olék számára a tájékozódást biztosítsa, ezáltal segítve beilleszkedésüket az izraeli társadalomba.

[1066] A fotó United States Holocaust Memorial Museum gyűjteményében található. Lásd: https://collections.ushmm.org/search/catalog/pa1104782 letöltés: 2020. április 2.).

[1067] Sliah: Palesztinából Európába legálisan érkezett, a cionista mozgalom különböző ágaihoz tartozó küldöttek, akiknek a briha elősegítése képezte fő feladatukat. A briha, azaz a menekülés a közép-kelet-európai zsidóság nagy, szervezett erec izráeli bevándorlása volt. Magát a mozgalmat is így hívták, s a kivándoroltatást végző szervezetet is így nevezték.

[1068] Novák: Cionizmus érett korban… i.m. 105; Moreshet Archive, Israel. D.2.384. Mi történt a zsidó közéletben? [A magyarországi Hasomer Hacair kiadványa]. 2-3.

[1069] Barzilay István: A HOH és a máápilhajók. *ÚK*, 1952. november14. 5; Barzilay István: Az Új Kelet palesztinai tudósítójától. *ÚK*, 1954. január 15. 18; Barzilay István: Avrasa. *ÚK*, 1960. április 29. 6; Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2006. 31.

[1070] Kolb Jenő (1898. február 21, Sopron – 1959. szeptember 14. Givatajim) művészkritikus, 1952-től a Tel-Avivi múzeum művészeti igazgatója. Magyarországon a Hasomer Hacair cionsita mozgalom szimpatizánsaként ismerték, családjával a Kasztner vonaton menekült meg a deportálások elől. Lásd: Barzilay István: Meghalt Kolb Jenő. *ÚK*, 1959. szeptember 15. 3.

Az *Új Kelet* első számában a következőképpen indokolták a lap elindítását:

„Az utóbbi hónapokban sok ezer magyar nyelvű új olé érkezett az országba, aki nem tud héberül [...], így teljesen el vannak zárva az újságolvasás, ennél fogva a tájékozódás és informálódás lehetőségeitől. Ez nemcsak a gazdasági életbe való beilleszkedésüket nehezíti meg, de úgyszólván lehetetlenné teszi, hogy lelkileg beolvadjanak az ország szellemi és politikai életébe, hogy maradéktalanul azonosuljanak Izráel államának céljaival, ideáljaival és hétköznapi gondjaival. Valósággal fájdalmas látvány, milyen tétován és idegenül mozognak ezek az új olék *a palesztinai élet labirintusában… nemcsak nyelvét nem értik, de lelkét sem."*

Úgy vélték, hogy a megoldás kulcsát az integráció elősegítése jelentheti. A főszerkesztő szavaival élve a lap célja az volt, hogy *„a magyar nyelvű zsidóságnak ezen tömegeit a perifériákról az izraeli élet lüktető központjai felé vezesse, hogy segítségükre legyen megtalálni a legrövidebb utat, amely az új zsidó élet teljességéhez, a nemzet egyetemes céljaihoz, a héber kultúrához és a jisuv lelkéhez vezet…"*[1071]

Szokatlannak tűnhet Marton elképzelése, miszerint a magyar zsidókat magyar nyelven integrálja a héber nyelvű ország életébe. A hiányos nyelvismeret azonban nem hagyott más választást, valamint nem példa nélküli lépést hajtott végre. 1945-ben a német-zsidó bevándorlók saját német nyelvű napilapot létesítettek *Israel-Nachrichten* néven, válaszul a veterán zsidó közösség kirekesztő magatartására, valamint ragaszkodásul saját – felsőbbrendűnek gondolt – kultúrájukhoz és értékrendjükhöz.[1072] Marton nézőpontját nem mindenki tartotta helyénvalónak. Igaz, hogy kezdetben a hadsereg egyik ezredesének közbenjárására sikerült a kiadási engedélyt megszerezniük, de a hivatalos szervek nem nézték jó szemmel egy magyar lap kibontakozását, ellenérzésüket pedig a lap elé állított akadályokkal fejezték ki. Az első években a szerkesztőség nem kapott telefonvonalat, így illegális úton telepítettek egyet.[1073]

A nehézségekkel párhuzamosan részsikereket tudtak elkönyvelni, köszönhetően annak, hogy az egyre több magyarul értő bevándorló vette kézhez a lapot, valamint a hadsereg megrendelései is gyarapodtak. Az olvasók látták, hogy tapasztalt újságírói gárda áll a vállalkozás mögött, miközben a katonák körében fokozódott az érdeklődés a lap iránt, így a rendelést is növelték. Míg kezdetben 500 példányra fizettek elő, addig októberben már naponta

[1071] Marton Ernő: Mit akarunk. *ÚK*, 1948. augusztus 11. 1-2.
[1072] Yoav Gelber: The Historical Role of the Central European Immigration to Israel. *The Leo Baeck Institute Yearbook*, 1993. 38. évf. 1. sz. 339.
[1073] Schön Dezső: Feltámadás az új Keleten. *ÚK*, 1969. február 21. 16c.

1600 darabot szállítottak a hadseregnek.[1074] Martont az egyre növekvő érdeklődés meggyőzte munkája fontosságáról és szükségességéről, ahogy arról a lap fennállásának fél éves évfordulóján beszámolt: „*hadseregünk kultúrosztálya az Új Kelet megjelenésének első percétől kezdve megkülönböztetett figyelemmel fordult a lap felé és abban a magyar nyelvű zsidó katonák informálásának és nevelésének egyik legfontosabb eszközét látta. A hadsereg kultúrosztálya ma már sok száz példányban fizet elő az Új Keletre és lapunk az összes csapategységnél megtalálható… Ebben a tényben látjuk létünk és küldetésünk legerősebb igazolását, ez ad erőt és belső elégtételt munkánk tovább folytatásához és erre a bizalomra akarunk méltóknak bizonyulni a jövőben is.*" A fejlődés a lap küllemére is kihatott, fél éves fennállását követően a szegényes gépírásos sokszorosításról áttértek a nyomdai előállításra, így az rendes lapformátumban jelenhetett meg.[1075]

Az első számban kitűzött célokat követve, az *Új Kelet* elsősorban Izrael belügyeire, nagyrészt politikai kérdésekre fordított figyelmet, de nem maradtak el a gazdasági, társadalmi, valamint az országot érintő külpolitikai történésekről közölt elemzések sem. Az eseményekről a tudósítások, a belföldi hírszolgálat, valamint a külföldi távirati irodák alapján adtak hírt. Emellett a napirenden lévő, de vitatott kérdésekben elemzéseket, véleménycikkeket közöltek. Különleges megkülönböztetésben részesült még a magyarországi – kisebb részben a romániai – bevándorlás, valamint a már megérkezettek helyzete. Marton reménykedett, hogy a magyarországi zsidók többsége kivándorol a Zsidó Államba, feltéve, ha a Kelet-Európában létrejött népi demokráciák ezt megengedik nekik. Örömmel és részletesen számoltak be minden nagyobb alijacsoportról,[1076] amely az országba érkezett.

A bevándorlók izraeli identitásának formálására nemcsak a releváns híreket és az államot dicsőítő propagandát szánták, hanem héber nyelvleckékkel is oktatták az olvasókat. A rovat indítását a következő okokkal indokolták: *„más olécsoportnál is súlyos probléma a héber nyelvtudás, a magyar oléknál még súlyosabb. Általános vélemény szerint héber nyelvtudás tekintetében a magyar ajkú olék állának a leggyengébben. A közös nyelv hiánya – sajnos – sok félreértésre ad alkalmat. Válaszfalakat állít fel magyar ajkú és más zsidók között. A magyar olé kisebbrendűségi érzésének – és annak az érzésnek, hogy őt tudatosan mellőzik – nem kis része van a hiányos nyelvtudásnak."*[1077]

[1074] Schön Dezső: Feltámadás az új Keleten. *ÚK*, 1969. február 21. 16c.
[1075] Marton Ernő: Új fejezet előtt. *ÚK*, 1949. február 4. 1.
[1076] A tárgyalások kezdetén még bizakodóan 30 ezerről számoltak be. Lásd: Magyarország hozzájárult 30 ezer zsidó kivándorlásához. *ÚK*, 1949. február 23. 1.
[1077] Holnap kezdjük meg az Új Kelet nyelvtanfolyamait. *ÚK*, 1949. március 29. 2.

A Mápáj pártban megtestesülő politikai elit nemzetépítési törekvéseiben a héber nyelvet az új bevándorlók egybeolvasztására akarta használni. Ben-Gurion „kulturális kötőanyagként" tekintett a nyelvre, amely egybe forrasztja a diaszpóra különböző törzseit.[1078] Az idegennyelven kiadott újságok akadályozták a héber nyelv szupremáciájának kialakulását, ezért a kormány igyekezett részarányukat csökkenteni. Alternatív újságot ajánlott, az *Omár* című újságot, amely a bevándorlók részére egyszerű nyelvezettel, valamint pontozott héber betűkkel íródott.[1079] 1950-ben a font gyengülése miatt az exporton keresztül beszerzett papír ára jelentősen megdrágult, aminek következtében a kormány csökkentette a behozott papír mennyiségét. A papírhiány az újságkiadókat a terjedelem korlátozására kényszerítette. A héber sajtó bősz cikkekben követelte, hogy a korlátozások az idegennyelvű sajtóra vonatkozzanak, mivel ezek az ország számára problémát és többletkiadást jelentenek, miközben hátráltatják az új bevándorlókat a nemzet nyelvének elsajátításában. A héber nyelvű sajtó, így a *Mááriv* és a *Dávár* támadó hangvételű cikkekben felelőtlen, értelmetlen és az állami javakat elpazarló vállalkozásnak bélyegezte meg a legolvasottabb magyar nyelvű napilapot, az *Új Kelet*et.[1080]

A kormány papírhiányra hivatkozva megtagadta a magyar lap papírkvótájának emelését, ezért a két tulajdonos többszörös áron a feketepiacról szerezte be a szükséges papírmennyiséget.[1081] A másodlagos megoldás csak ideiglenesen biztosította az ellátást, 1950. augusztusában kénytelenek voltak a heti oldalszámot 36-ról 28 oldalra csökkenteni, ami azt jelentette, hogy egyes napokon csupán két oldalon jelentek meg. A csökkent oldalszám mellett kevesebb lapszámot tudtak nyomtatni, ezért egyre gyakoribbá vált, hogy délelőtt 10 órára a lap a legtöbb kioszkból (újságosbódéból) elfogyott.[1082]

Marton politikai kapcsolatain keresztül kérte a kormányt a papírkvótájuk felemelésére, azonban az hajthatatlannak mutatkozott. Végül Marton nyilvánosan kritizálta a döntést. Magyar mellett héberül is megjelent cikkében a sajtót olyan minimumként emlegette, amely a „kenyérrel egy színvonalon áll" és még a külkereskedelmi deficit leküzdésére hivatkozva sem szabadna korlátozni. A héber nyelvű sajtó támadásaira válaszul az idegennyelvű sajtó szükségessége mellett sorakoztatott fel érveket. Az anyanyelvi felvilágosítást azért tartotta

[1078] Rafi Mann: Not Just a Language Barrier: Israel's Media and the Communication with the New Immigrants from Europe and the Middle East. In: F. Ouzan, M. Gerstenfeld (szerk): *Postwar Jewish Displacement and Rebirth, 1945-1967*. Leiden, Brill, 2014. 213.
[1079] Rafi Mann: *Benejn haomá vemaabak ál hamarhav hacifuri: hamemád hatksurti bageilut sel Ben-Gurion 1948-1963*. [A nemzet építése és harc a média tér megszerzéséért: Ben-Gurion tevékenységének média aspektusai 1948 és 1963 között]. Disszertáció. Tel-Aviv, Tel-Avivi Egyetem, 2010. 114-115.
[1080] Hátunot háluázit báizráel [Az idegennyelvű sajtó Izraelben.]. *Háárec*, 1951. január 9. 2; A Dávár cikkét Schön Dezső idézi. Lásd: Schön: Feltámadás i.m.
[1081] Schön Dezső: Feltámadás i.m.
[1082] Olvasóinkhoz. *ÚK*, 1950. augusztus 17. 1.

fontosnak, mert a bevándorlók cionista nevelésben a szocialista országokban nem részesültek, a héber sajtó ezt a munkát elvégezni pedig nem tudja, egyszerűen azért, mert az új olé nem tud héberül. „*Ezt a fontos munkát csak olyan lap képes kivitelezni, amely ismeri az illető olé kategóriák lelki struktúráját. A tudatlanságban és tájékozatlanságban maradt állampolgárok könnyű prédája a szélsőséges destruktív mozgalmaknak és politikai spekulációknak, így fenyegetést jelentenek az államra*" – érvelt Marton. Vagyis az ország számára jóval előnyösebb, ha a bevándorlók egy magyarul szerkesztett cionista és az állam törvényeinek tiszteletére oktató lapot olvasnak, mintsem áldozatul essenek a destruktív, magyar nyelven is terjesztett ideológiáknak.[1083] Marton politikai nézeteit ismerve a destruktív áramlatok alatt minden bizonnyal a kommunizmust és a szélsőséges nacionalizmust értette.

A papírhiány az év végére megoldódott, így az *Új Kelet* visszaállt a megszokott formátumra, azonban továbbra is heves támadásokat kellet elszenvednie a héber kultúra szószólóitól. A héber nyelv elsőbbségét mindenki másnál hangosabban hirdető Ben-Gurion visszautasította az *Új Kelet* újságírójának egy olyan interjú megkeresését, amelyben a miniszterelnököt a magyar zsidóságról kérdezték volna. Az újságírónak küldött válaszában Ben-Gurion elutasítását azzal magyarázta, hogy „*nincs különbség néptörzs és néptörzs között. Az ország minden állampolgárának részt kell vállalnia az ország építésében…*"[1084] Intézményes formában 1954-ben a héber könyv- és lapkiadók léptek fel az idegennyelvű sajtó ellen. A *Mááriv* napilap főszerkesztője, Ezriel Kárlábách vezetésével a Héber Újságírók Egyesületén belül a héber nyelv terjesztését szorgalmazó bizottságot alakítottak. Az idegennyelvű sajtó gazdasági előnyét alátámasztó sajtópiaci elemzés után egy olyan törvényt javasoltak, amely értelmében a különböző nyelveken megjelent újságokban közölt cikkeket teljes terjedelmükben héber fordításban is közölni kell.[1085] A felvetett szabállyal járó anyagi terhek minden bizonnyal a legtöbb nem héber kiadvány végét jelentették volna. A magyar nyelvű sajtóban sorra jelentek meg a magyar újságírást védelmező cikkek. Ezek a héber nyelv elsőbbségét nem vonták kétségbe, de a már jól ismert érveket hangoztava a saját igazukat védték.[1086] Egyes parlamenti képviselők a héber újságírókkal azonos álláspontot álltak, azonban az akkor kormányzó Mápáj párt vonakodott az idegennyelvű lapok kiadását

[1083] Marton Ernő: Az izraeli sajtó válsága. *ÚK*, 1950. június 9. 1-2.
[1084] A levelet Rafi Mann idézi: Lásd: Mann: *Benejn* i.m. 116.
[1085] Rachel Rojanski: *Yiddish in Israel: A History*. Bloomington, Indiana University Press, 2020. 72-73.
[1086] Fuschs Albert: Hozzászólás a nem héber nyelvű sajtó vitájához. *ÚK*, 1954. augusztus 1. 3; Hansen László: Miért nehéz megtanulni héberül? *ÚK*, 1954. október 8. 5-6; Gervai Sándor: Az izraeli idegennyelvű sajtó. *Hatikva*, 1954. november 26. 1.

ellehetetlenítő törvény megszavazásától.[1087] Az *Új Kelet* és a hasonló csónakba evező többi kiadvány fellélegezhetett.

Az idegennyelvű sajtókiadványok elleni drákói szigor elmaradása annak tudható be, hogy a kormányzó párt a kérdésben ambivalens magatartást tanúsított. Míg a miniszterelnök és a kormány elvben ellenezte az államnyelvtől eltérő sajtókiadást, a gyakorlatban a Mápáj is hasonló kiadványok kiadására kényszerült. Az új bevándorlók hatalmas választói csoportot képviseltek és a legtöbbjüket a pártok csak az anyanyelvükön tudták megszólítani. A pártok a magyarul beszélő olék szavazatának megszerzéséért magyar tagszervezeteket hoztak létre. Ezek a csoportok magyar nyelven, saját rendezvényeken, sokszor saját kiadványokkal csábították magukhoz a potenciális szavazókat.[1088] Ezek a párttagozatok és kiadványaik jellemzően csak a választások idején működtek. Például a Mápáj magyar nyelvű tagozatának hetilapja, *A Jövő,* amelynek első száma 1948. december 30-án jelent meg Kasztner Rezső szerkesztésében, majd 1952-ben *Az Idő*-re változtatta nevét, 1955 nyarán megszűnt.[1089] A hetilap a magyar zsidó bevándorlók társadalmi és politikai nehézségeivel foglalkozott, megoldást pedig a kormánypárt szocialista-cionista ideológiáján keresztül kínált számukra. Szintén stabil szervezeti keretekkel bírt a Progresszív Párt magyar részlege, amely állandó előadássakkal és politikai gyűlésekkel tartották fent az érdeklődést. Ezek közül több Marton Ernő főszereplésével valósult meg.[1090] A Progresszív Párttól elvált Általános Cionisták (Klálcionista Párt) magyar nyelvű csoportját Chug Kadima néven tarották számon, amelyet Weissburg Chaim alapította az 1930-as évek végén. Köreihez a magyar közösség jeles képviselői tartoztak a köreihez (Balkányi Zoltán, Kauders Ben-Cion, Salpéter Julius).[1091] A Chug Kadimát az *Izraeli Képeslap* című hetilap támogatta, annak előadásairól, működéséről rendszeresen beszámolt.[1092] A vallásos párt, a Mizrachi, valamint a Mápám magyar nyelvű csoportjai szervezettségben elmaradtak vetélytársaiktól.[1093]

Az *Új Kelet* az összes magyarajkú zsidó lapja kívánt lenni, tekintet nélkül az olvasóik politikai, vallási és származási megosztottságára. Ebből kifolyólag a lap politikailag függetlennek nyilvánította magát, fejlécén is ez a megnevezés szerepelt. A függetlenség

[1087] Rojanski: i.m. 73.
[1088] Új magyar nyelvű hetilapok a választások alatt. *Izraeli Képeslap,* 1955. február 17. 6.
[1089] Féder: i.m. 143-144; 149.
[1090] Hírek. *ÚK,* 1949. január 16. 6; Sauber Sándor: Zsidó fizess. *ÚK*, 1959. május 8. 3. Progresszív Párt előadása (hírdetés). *ÚK*, 1959. október 5. 2.
[1091] Züszman: i.m. 266.
[1092] Chug Kadima közleményei. *Izraeli Képeslap*, 1957. augusztus 1. 14.
[1093] Országos szervezeti kereteik nem jötték létre, csak egyes városokban alakultak, és a választások előtt tevékenykedtek. Lásd: Hírek – Haifán megalakult a Mapam magyar tagozata. *ÚK*, 1950. november 22. 4; Hírek – Felhívás a magyar nyelvterü- létről származó Mizraohistákhoz! *ÚK*, 1950. augusztus 21. 2.

fenntartása érdekében a szerkesztőség első számú feladatának a kimerítő és tárgyilagos tájékoztatást tekintette. A bel- és külföldi eseményekről, valamint a napirenden lévő kérdésekről az összes álláspontot ismertették. A cél érdekében külön rovatot indítottak, amely először az „Izraeli lapszemle" majd „Az újságokból" nevet viselte. Ezekben napról-napra közölték mind a független, mind pedig a különböző pártállású lapok vezércikkeit az agudista *Hámodiá*tól, a független *Háárec*en át a kommunista *Kol Hám*ig. A politikai pártok befolyásától Marton Ernő úgy védte meg a lap függetlenségét, hogy kampányidőszak alatt a pártoknak propaganda-mellékletek szerkesztését tette lehetővé. Az *Új Kelet* az anyagokat kinyomtatta és a lappal együtt eljuttatta az olvasókhoz, a nagyközönség pedig tisztában volt azzal, hogy az adott melléklet melyik pártcsaládhoz tartozik. Így a lapot nem lehetett elfogultsággal vádolni, miközben komolyabb bevételhez juttatta a kiadót. Továbbá választási időszakban a lapot ellepték a különböző pártok magyar ajkúakhoz szóló felhívásai. Ilyenkor nem voltak ritkák azok a címek, hogy „Ki védi meg a magyar jisuv érdekeit?"[1094]

A széles olvasóközönség megtartását legfőképpen a kibővített újságíró csapat jellege segítette elő. A szerkesztőségről Schön Dezső így nyilatkozott: „*Összetételében ez a gárda az izraeli társadalom keresztmetszetét adja. A lap hasábjain szóhoz jutnak a különböző társadalmi rétegek, a különböző politikai irányzatok, az ellentétes vallási és szellemi-erkölcsi áramlatok képviselői. Az Új Kelet nem lehet egy darabból vésett monolit-szerű lap, mert az olvasóközönsége sem az. Ezért számolunk be egyformán a chábád hászid mozgalomról és a Hápoel Petach-Tikva eseményéről."* [1095]

Marton politikai nézetei egyáltalán nem hatottak a napilap szerkesztésére, de az általa írt belpolitikáról szóló cikkeiben nem palástolta véleményét. A kormány hanyag vagyongazdálkodása és a külpolitikai sutaságai miatt emelte fel a legtöbbször a hangját. Néhány esetben a pártja nézeteit véleménycikkekben képviselte, de közben politikai álláspontjával ellentétes cikkek megjelenését is jóváhagyta. A kormányzó pártot Danzig Hillel, a szélsőbaloldali Mápám pártot Jámbor Ferenc képviselte. Mindketten pártjukhoz közel álló héber lapokban is publikáltak. A jobboldali Hérut párttal Sauber Sándor szimpatizált.[1096] Miután héber kiadványa teljesen megszűnt ő is az *Új Kelet* egyik állandó munkatársaként kezdett dolgozni.

[1094] Ki védi meg a magyar jishuv érdekeit? *ÚK*, 1949. január 19. 5.
[1095] Schön Dezső: Feltámadás az új Keleten. *ÚK*, 1969. február 21. 16c.
[1096] David Tidhar, *Entsiklopedijah le-ḥalutsei ha-yishuv u-vonav [Izrael alapítóinak és építőinek enciklópédiája]*. Tel Aviv, 5. évf. 1952. 2387.

A magyar jisuv megosztottsága vallási téren volt a legszembetűnőbb, így Marton olyan írókat hívott meg a laphoz, akik az ortodox zsidóság szempontjából is kiértékelték a napi eseményeket. Ekképpen került a laphoz Salamon Mihály és Löwenkopf Kálmán. Salamon a Mizrachi párt vezető tagjaként tevékenykedett, de állandó munkahelye a magyar lap szerkesztőségében volt. Salamon olyan vallási kérdésekről elmélkedett, mint a világ keletkezése vagy a szukkot ünnepe. Az ünnepek alatt Marton Ernő többször küldte őt Cfátra, hogy ott szerezzen új élményeket a cikkek megírásához.[1097]

Löwenkopf Kálmán Salamonhoz hasonlóan gyerekkorától vallási neveltetésben részesült, majd rabbiként folytatta pályafutását, de közben az újságírói munkába is belekóstolt.[1098] Az *Új Kelet*nél szintén a vallásos olvasók igényeit elégítette ki. Írásaiban a modern életvitelből származó vallási bajokat boncolgatta, az általános kérdésköröket a tóra és talmud alapján vette gondos elemzés alá. Az olvasók tőle tudhatták meg, hogy a szent szövegek miként vélekednek az alkoholról, vagy az Izrael túléléséhez elengedhetetlen fegyverekről. A két állandó munkatárs mellett Krausz Naftali modern-ortodox szemléletű újságíró jelentetett meg tanulmányokat, így például a hetedik évben parlagon hagyott föld kérdéséről. Továbbá Herskovits Fábián a Dohány utcai zsinagóga volt rabbijának írásait is olvashatjuk a lapban, aki véleménycikkeiben az ország és a magyar jisuv vallási megosztottságáról elmélkedett.

A szerkesztési irányelvek kiválóan beváltak, s a lapot nagyobb tömegek kezdték vásárolni. Az *Új Kelet* példányszámai az 50-es években egyes héber lapok eladási számával vetekedtek. Mivel Izraelben a kiadókat nem kötelezték a lapforgalom bejelentésére, így hivatalos számadatok nem elérhetőek. Az *Új Kelet* esetében egyes visszaemlékezők napi harmincezres példányszámot említenek,[1099] míg a kortárs források visszafogottabb adatokat adtak meg. Ezriel Kárlábách 1952-ben a magyar lap napi példányszámait 6.800 darabra becsülte,[1100] de közben elismerte, hogy az általa megadott számok elmaradnak a valós adatoktól. Összehasonlításképpen saját, a legtöbb eladott példánnyal bíró *Mááriv* napilap számát 33.000 példányban, a második legolvasottabbat, a *Dávár* számát 25.000 daraban adta meg.[1101] Egy magyar diplomata 1960-as jelentésében 20-25.000 példányszámról számolt

[1097] Schön Dezső: A szerkesztő. Halálának második évfordulóján. *ÚK*, 1962. szeptember 5. 3.
[1098] Kauftheil Ernő: Löwenkopf Kálmán 75 éves. *ÚK*, 1965. június 2. 11.
[1099] Lapid: *Síron...* i.m. 96.
[1100] Ezriel Carlebach: Másek ha-itonim hájomámj.[A napilapok gazdasági mutatói]. *Szefer ha-sáná sel háitonájm [Újságok évkönyve]*, 1952. 243-266.
[1101] Oren Meyers: Israeli Journalism during the State's Formative Era: Between Ideological Affiliation and Professional Consciousness. *Journalism History*, 2005. 31. évf. 2. sz. 90.

be.[1102] Az 50-es években talán ez állt a legközelebb a valósághoz, azzal a kiegészítéssel, hogy hét közben 15.000, hétvégén 25.000 példányt adhattak el.[1103] A magas eladási számok egyben nagyobb bevételhez is juttatták az újságot, így az megengedhette magának a nagyszámú újságíró és a világ nagyobb városaiból közvetítő tudósítók alkalmazását. Az *Új Kelet* az európai és amerikai nagyvárosokba is eljutott. A profitábilis vállalkozásából Marton is tisztességes jövedelemre tett szert. Tel-Aviv előkelő Rotschild utcájában vásárolt lakást az 50-es évek elején, egyes pletykák szerint 50.000 font értékben.[1104]

6.2.3. A magyar zsidók megszervezése

A Palesztinába, később Izraelbe bevándorolt magyar ajkú zsidók korán felismerték, hogy a közös származás és nyelv alapján életre hívott szervezetek segítségével képviselhetik érdekeiket, elősegíthetik az új környezetben adódó problémák megoldását, valamint a kapcsolatok vagy a közös emlékek megőrzését. Az első letelepedők már a 19. században létrehoztak ilyen szervezett csoportosulásokat,[1105] mégis átfogó szervezeti keretektől csupán az 1920-as évek végétől beszélhetünk. A Hitahdut Olé Hungariát (HOH) 1932 májusában hozta létre néhány erdélyi olé. A Landsmanschaft (szövetség) koncepció alapján működő szervezet nem sokban különbözött más bevándorló csoportok szervezeteitől. Ezek az egy régióból vagy országból származó zsidó bevándorlókat gyűjtötték egybe, annak érdekében, hogy társadalmi struktúrát, bizonyos mértékű politikai tőkét és közösségi támogatást nyújtsanak tagjaiknak.[1106] A HOH alapító okmánya két fő célkitűzést említ: a jogvédelem és a föld-, illetve házvásárlás; a magyarországi zsidósággal ápolt jó kapcsolat és az alija elősegítése. Ebben az időszakban a magyar anyanyelvűek létszáma Erec Izráelben csekély volt, számuk néhány ezerre tehető. Mivel alijázók csak elvétve érkeztek az országba, az egyesület feladatai közé ekkor még nem tartozott a lakás- és munkahelygondok megoldása. Tagjainak rendezett közös programokra, a

[1102] MNL OL, Izrael TÜK 1945-64 fond, XIX-J-1-j tétel, 8. b. 20/b i. 008347 sz. irat. Jelentés. Az Izraelben élő magyar emigráció helyzete és tevékenysége. 1960. december 14.
[1103] Szalai: Volt egyszer egy magyar színház... i.m. 224.
[1104] Az Európai Zsidóság Pusztulásának Felderítésére Alakult Társadalmi Bizottság (AEZPFATB): *Mi az igazság a Kasztner ügyben?* Tel-Aviv, 195(?). 18.
[1105] Részletesen lásd: Pietsch: *Reform és ortodoxia*... i.m. 77-78; Bányai Viktória: Magyar ajkú zsidó közösségek a világban. In: Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2008. 412-417.
[1106] Eisenstadt: i.m. 319.

találkozókra és megbeszélésekre használt tágas, társalgónak beillő jeruzsálemi irodában került sor. A szórakozást bálok, kulturális rendezvények biztosították.[1107]

Miután a magyarországi zsidótörvények életbe léptek, az *olé*k száma jelentősen megugrott. HOH irodák nyíltak Jeruzsálemben és Haifán is. A hivatalos indoklás szerint arra törekedtek, hogy előmozdítsák és meggyorsítsák tagjaiknak gazdasági, szellemi és társadalmi megerősödését és egybeforrását a jisuvval.[1108] 1942-ben több hónapos egyeztetés után a három helyi HOH együttműködéséből létrejött egy központi szerv, ennek elnökének Jordán Viktort választották. A helyi szervezetekhez hasonlóan a központi iroda is anyagi gondokkal küszködött, és mivel a folyamatos anyagi fedezetet nem tudták biztosítani, hamarosan megszűnt. A helyi csoportok tovább működtek és folytatták megkezdett tevékenységüket.[1109]

A háború után a bevándorlás fokozódásával egyre több feladat hárult a szervezetekre. A nagyobb településeken újabb helyi csoportok alakultak. 1946-ban Netanján és Rehovoton, 1949-ben Petah-Tikván. 1950-ben már a HOH tíz helyi csoportja működött. Izrael Állam kikiáltása után a bevándorlás szabaddá vált, de a lakhatási, a foglalkoztatási, az ellátási feltételek nem követték a lakosság gyarapodásának ütemét. A kevés lakhely és a jegyrendszer jellemzik ezt a korszakot. Sokan pályamódosításra kényszerültek a megélhetés biztosításáért.[1110] Marton és újságíró társai is átélték a nélkülözést, Schön hűvösen örökítette meg negatív élményeit: „*Másfél éve vagyok az országban. A vaj ízét sikerült elfelejtenem. Két három tojást kapok egy héten, de az kell a főzéshez. Szombatra kaptam húst – 10 deka fagyasztott marhahúst. Zöldség nincs. Nem emlékszem az időre, mióta nem láttam paradicsomot és uborkát. Tejet kapunk néha egy-egy dobozzal, de nem hiszem, hogy léteznek errefelé tehenek. Gyakran az az érzésem, hogy Bergen-Belsenben vagyok. Az élelmiszert ott is hajóval hozták. Sose tudhattam előre, hogy mit osztanak a jövő héten.”*[1111]

A HOH helyi szervezetei már nem tudták kezelni a felmerülő lakhatási és elhelyezési nehézségeket. Ismét szóba jött egy központi szervezet létrehozásának terve, amely lakásokat építhet, és központi kölcsönpénztárat üzemeltethet. 1949 elején az akkor működő négy helyi csoport (Tel Aviv, Jeruzsálem, Hajfa és Natanja) képviselői ideiglenes jelleggel egy központi

[1107] Olosz Levente: Magyar nyelvű szervezetek. In: Szalai Anna: *A Kárpát-medencétől a Földközi-tengerig*. Budapest, Gondolat kiadó, 2020. (megjelenés alatt).
[1108] *Hitachdut Ole Hungaria Értesítő*. Jeruzsálem, 1941. november. 1-4.
[1109] A szervezetek munkájának részleteit lásd: Olosz Levente: Magyar ajkú zsidók szervezetei Palesztinában/Izraelben (1918-1960). Novák kötet. (megjelenés alatt)
[1110] Szalai: Volt egyszer egy magyar színház… i.m. 197.
[1111] Schön Dezső: Tojás és pártmonopólium. *ÚK*, 1949. május 3. 2.

elnöki tanácsot állítottak fel Tel-Aviv székhellyel.[1112] A szervezet vezető tisztségeit sok évig Rosenfeld Sándor, Hajdú Miklós és Spiegel Jehuda foglalták el. Mindannyian évekkel korábban érkeztek Palesztinába, a kis közösségben nagy tiszteletnek örvendtek, azonban az új bevándorlók többsége nem ismerte őket. Marton Ernő személyében találták meg azt a vezetőt, akit a magyar zsidóság tömegei ismernek és tisztelnek, integráló személyisége pedig alkalmas a több ponton megosztott közösség csúcsszervének vezetésére. Őt nevezték ki az elnöki tanács élére.

Az állandó szervezet létrehozásához 1950 májusára egy konferenciát hirdettek meg, ahol a HOH összes helyi csoportjai képviseltették magukat és közös akcióterv kidolgozása mellett létrehozhatták az egyesület „alkotmányát."[1113] A szervezeti ügyek mellett napirendendre tűzték a közösség „negatív helyzetének" problémáját, amelyet sokan a diszkrimináció hozadékának tulajdonítottak. Ezek a véleményvezérek úgy gondolták, hogy a magyar ajkú zsidóság az izraeli vezetés részéről táplált diszkrimináció következtében az izraeli politikai, gazdasági és társadalmi életben nem képes elfoglalni az őt megillető helyet, amelyet az ország felépítésében nyújtott közreműködése nyomán kiérdemelne.[1114]

E felfogás eloszlatása érdekében Marton Ernő 1950 februárjában hosszú cikket publikált, amelyben a magyar zsidóság hátrányos helyzetének okait elemezte. Marton szerint már *„közhely az a megállapítás, hogy a magyar jisuv nem foglalja el azt a helyet Izraelben, amely számánál, képességeinél és múltjánál fogva joggal megilletné az élet minden vonalán."* Ebben a jelenségben − érvelt Marton − a közösség tagjai hajlamosak, a mostoha bánásmódot és a diszkrimináció következményeit látni. Ezt azzal cáfolta, hogy bemutatott egy „objektív" és egy „szubjektív" okot, amelyek inkább közrejátszottak a helyzet kialakulásában. Az előbbi szerint a magyar zsidóság későn érkezett az országba, vagyis akkor, mikor az állami intézmények már javában kiépültek és így nem kaptak szerepet a működtetésükben, szubjektív tényezőként pedig a magyar zsidóság széttagoltságát és szervezkedésre képtelen mivoltát emelte ki. Szerinte a megoldás a közösség önszerveződése lenne a HOH keretében. A közösséget csak úgy tudják felemelni, ha felülkerekednek a megosztottságon és egységesen támogatják a HOH működését, és annak legújabb sikunépítő (házépítő) vállalatát.[1115] Vagyis Marton elismerte a magyar zsidóság másodrangú státuszát, azonban ezt nem diszkriminációra, hanem a magyar történelmi okokra és a közösség önhibájára vezette vissza. Marton felvetéseire

[1112] Fendrich Ernő: A magyar jisuv szervezeti problémái. *ÚK*, 1950. június 9. 3.
[1113] Két hónapon belül összeül a magyar jishuv országos konferenciája. *ÚK*, 1949. március 21. 1,4.
[1114] Ki védi meg a magyar jishuv érdekeit? *ÚK*, 1949. január 19. 5.
[1115] Marton Ernő: A magyar jishuv első tűzpróbája. *ÚK*, 1949. február 3. 1.

több hozzászólás érkezett, néhányan, mint Buk Miklós vagy Fendrich Ernő egyetértettek vele, míg olyan politikailag jobboldali (Hérut párt szimpatizánsa) értelmiségi, mint Fodor Sándor (Alexander) és Sauber Sándor politikai összeverődés mellett törtek lándzsát.[1116] Ez utóbbiak azt szerették volna elérni, hogy a HOH politika párttá alakuljon, induljon a választásokon, majd a megválasztott képviselők a magyarul beszélő közösséget támogassák. Jó példát nyújtott számukra a német-zsidó bevándorlók egyesülete, amely a 30-as években politikai párttá alakult.

A HOH konferenciájára 1950. május 26 és 27-én került sor Nátánján, ahol tíz helyi szervezet 72 delegátusa jelent meg. Cvi Hermann, magyarszármazású politikus a Zsidó Ügynökség üzenetét tolmácsolta. Ezek szerint a HOH-ra, mint összekötő kapocsra tekintenek az új bevándorlók és a Zsidó Ügynökség között, amelynek egyetlen feladata az integrációjuk elősegítése lehet.[1117] Az országos politikai vezetés üzenete mindenki számára egyértelműen csengett: a kulturális vagy „törzsi" politizálás az ország megalakulása után két évvel nem elfogatható. Marton megnyitó beszédét héberül tartotta, ezzel is jelezve, hogy a politikai elkülönülést ő sem támogatja, csakis a beolvadás elősegítését tartotta elfogadhatónak. Mindazonáltal azt is kifejtette, hogy egy erős olészervezet nélkülözhetetlen az új bevándorlók beolvasztásához: *„az alkalmazkodás sok kínnal jár és irtózatos erőfeszítéseket igényel. Ezt a harcot egyedül és izoláltan az új olé nem tudja megvívni. Csak az illető csoport kollektív erőfeszítései tehetik ezt a küzdelmet sikeressé. Ha magára hagyjuk az új olét nehézségeivel és problémáival, úgy menthetetlenül összeroskad alattuk. A HOH igazi rendeltetése tehát az, hogy az új olé első szellemi otthona legyen itt Izraelben. Első társadalmi kerete és első közéleti fóruma. A HOH kell, hogy bevezesse az új olét az ország kulturális, társadalmi és gazdasági életében. A HOH a jisuv előszobája… Célkitűzései nem állnak ellentétben az ország és a nemzet legmagasabb érdekeivel, de kiegészítik azokat és nélkülözhetetlen eszközei az országépítés munkájának."*

Szerinte a konferenciának két fontos szabályt kell leszögeznie: először is a szervezet a cionizmus szellemében kell működnie, főként az új bevándorlók ideológiai neveléséért, valamint nem válhat soha politikai párttá. Szerinte a HOH-nak érdeke, hogy a magyar olék a meglevő pártokhoz csatlakozzanak, és ott harcoljanak „*a magyar jisuv méltányos és igazságos képviseletéért*." A román politizálásból szerzett tapasztalatok alapján arra figyelmeztetett, hogy a kisebbségi politika szükségszerűleg kisebbségi komplexumokat vált ki a politikai koncepció

[1116] A vita részleteit lásd: Olosz: A magyar ajkú zsidóság helye… i.m. 153-155.
[1117] Herman Cvi: Az olék befogadásának kegyetlen valósága. *ÚK*, 1950. június 2. 3.

követőiből. Minden összevetve, szerinte csak csoportos építőmunkával tudják a magyar zsidó törzs beolvasztását bevégezni:

> *„…gyakran fejtettem ki, hogy a magyar jisuv helyzeti gyengeségének egyik legfőbb okát abban látom, hogy nem vettünk eddig kollektív erőfeszítésekkel megfelelő részt az ország felépítésében. Mint egyének, a legtöbbször kitűnően megálltuk a helyünket, de mint csoport úgyszólván nem létezünk az építőmunka frontján. Egyetlen kivételt képeznek ez alól a különböző magyar zsidó kibucok. Nem tudtuk eddig megteremteni azokat a társadalmi és gazdasági szerveket és intézményeket, amelyek oly nagymértékben segítették elő más landsmannscafti csoportok beilleszkedését az ország gazdasági és társadalmi vérkeringésébe."*[1118]

A lefektetett irányelveknek ellentmondva a konferencia plenáris ülésén heves vita zajlott a politikai párt hívei és az egységes, beilleszkedést támogató és érdekképviseletet nyújtó irányzatok pártfogói között. Végül az utóbbi csoport érvei győzedelmeskedtek, a HOH nem alakult át politikai párttá. A konferencia két konkrét tervet vázolt fel: egy építő vállalat és a központi kölcsönpénztár felállítását.[1119] Sikeresen csak az utóbbi működött. A pénztár elsősorban üzleti célokra nyújtott kisebb kölcsönöket. A magyar zsidó párt létesítéséről hozott döntés ellenére a gondolat nem tűnt el teljesen. Az 50-es években rendre előbukkant, egyesek például Kasztner Rezsőt szemelték ki az Izraeli Magyar Párt vezetésére, aki természetesen válaszra sem méltatta az ilyen megkereséseket.[1120]

A HOH Országos Központjának Irodáját Tel-Avivba helyezték, első elnökének Marton Ernőt választották meg. A központhoz az országot behálózó helyi csoportok (szniffek) kapcsolódtak. 1960-ra 14 aktívan és 4 időlegesen létező szniffről számoltak be. Azért is Tel-Avivot jelölték ki a központ helyének, mert ott élt a legtöbb magyar ajkú. Ennek fényében nem meglepő, hogy a városban pezsgő magyar kulturális és szervezeti élet folyt. Itt tanultak a legtöbben héberül. 1954-ben 3000-en vettek részt a nyelvtanfolyamokon.[1121] A magyar jisuv a tel-avivi nagy zsinagógában gyűlt össze 1953-ban, hogy a holokausztban elpusztult sorstásaikra emlékezzen.[1122] Pezsgő szervezeti életet tudott felmutatni a haifai, jeruzsálemi és nátánjái HOH

[1118] Marton Ernő: A magyar jisuv sorsdöntő kérdései [Marton Ernő megnyitó beszéde]. *ÚK*, 1950. június 2. 5.
[1119] Rendkívüli érdeklődés mellett zajlott le a magyarnyelvű jisuv natanjai konferenciája. *ÚK*, 1950. május 28. 1-2.
[1120] United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), Rezső Rudolf Kasztner collection, Varios Letters, 25-26. f. Balla Lév és Turi József levele Kasztner Rezsőnek. 1951. szeptember 16.
[1121] A Hitachdut Ole Hungaria Közleményei. *ÚK*, 1954. december 8. 3.
[1122] Harminc elpusztult hitközség menórája lobogott hanukakor a tel-avivi nagytemplomban. *Izraeli Képeslap*, 1953. december 17. 5-6.

is. Míg a haifai szervezet kerti mulatságairól,[1123] addig a jeruzsálemi kulturális rendezvényeiről volt híres.[1124] A nátánjái HOH – több más akció mellett – saját műkedvelő gárdát toborzott tagjaiból, akik állandó előadásokon szórakoztatták az érdeklődőket.[1125]

6.2.4. A magyar alija ügye

A Marton körül szerveződő elit a Kelet-Európában – vagy akár a gálut egészében – élő magyar zsidó közösséget nem tartotta életképesnek, jövőjüket a zsidó államban képzelték el.[1126] Ebből az indíttatásból mindent megtettek a kivándorlás előmozdításáért, a HOH megalakítása pedig egy újabb eszközt adott a kezükbe. A Magyarországon lezajlott társadalmi- politikai átalakulások a cionista mozgalom szétrombolásához, és a kivándorlás teljes betiltásához vezettek. Mindeközben szomszédja, Románia 1953-ig nyitva hagyta kapuit a kivándorlók előtt. Az 1949 elején az Izrael és Magyarország között, a magyarországi zsidók kivándorlásáról elkezdett tárgyalások hatására Izraelben még nagyon bizakodtak, 30 000 vagy 50 000 ember érkezéséről szóltak a hírek.[1127] A magyarországi cionisták meghurcolása és magyar tárgyalópartnerek vonakodása egyre jobban elkeserítette őket, annál is inkább, mivel meg voltak győződve arról, hogy az országból 50-75 ezer ember szeretne alijázni.[1128] Marton hosszasan értekezett a kialakult helyzetről. A cionista ellenes fellépés *„logikátlan, következetlen és antihumánus, amelyet semmiképpen sem tudunk összeegyeztetni a szovjet logikus, következetes és humánus politikai irányvonalával”* – írta cikkében. A Szovjetuniót azért vette védelmébe, mert ekkor még javában zajló háborúban fegyverekkel segítette a zsidó államot és Marton – naivan – nem tudta elképzelni, hogy a támogatás ellenére a kelet-európai zsidóüldözést Moszkvából irányítják. Az ellentmondást azzal oldotta fel, hogy a cionisták vegzálását a kelet-európai kommunista zsidók számlájára írta: *„A zsidó kommunisták azonban nagyon jól tudják, hogy a cionizmus elleni harc egyértelmű a zsidó állam elleni küzdelemmel, tisztában vannak vele hogy a cionizmus elfojtása és az alija leállítása egyértelmű a zsidó álam megfojtásával, fejlődésének megállításával és biztonságának aláásásával.”*[1129] Ekkor még

[1123] Haifa nagy eseménye: a HOH nyári kerti mulatsága. *Izraeli Képeslap*, 1954. június 3. 3.
[1124] Óriási siker jegyében folyt le a jeruzsálemi HOH élőújságja. *ÚK*, 1960. július 5. 7.
[1125] Hitachdut Ole Hungaria Közleményei. *ÚK*, 1952. október. 30. 2.
[1126] Marton Ernő: A nagy változások esztendeje. *ÚK*, 1949. szeptember 23. 1.
[1127] Létrejött a kereskedelmi szerződés Magyarország és a zsidó állam között. *ÚK*, 1949. január 14; Magyarország hozzájárult 30ezer zsidó kivándorlásához. *ÚK*, 1949. február 23. 1.
[1128] A magyarországi zsidóság helyzete a népi demokráciákban. *ÚK*, 1949. december 25. 2.
[1129] Marton Ernő: A cionizmus kilátásai a kelet-európai államokban. *ÚK*, 1949. április 8. 1-2.

reményét fejezte ki afelől, hogy Moszkva nyomásgyakorlása lazítani fog a kelet-európai cionisták szorításán, azonban hamarosan kiderült, hogy ilyen nem következik be. A magyar-izraeli megállapodás végleges eredménye napvilágra került, ennek értelmében csupán háromezer ember kivándorlását hagyták jóvá.[1130]

A nyilvánvaló frusztráltság ellenére sem az *Új Kelet*, sem pedig más magyar nyelvű sajtókiadvány nem bírálta nyíltan a magyarországi alija korlátozását, a cionizmus elleni leszámolást, de még a zsidók tömeges kitelepítését sem. Az izraeli magyar nyelvű sajtó Izrael külpolitikai céljait helyezte előtérbe Magyarországról közölt tudósításai kapcsán. Izrael ekkor abban volt érdekelt, hogy a kelet-európai államokból a bevándorlás zavartalanul folytatódjon, az izraeli sajtókritika – különös képpen a magyar – pedig veszélyeztette volna ezt a törekvést. A magyar lapok szerkesztőit valószínűleg a kormány kérte a kényes információ elhallgatására, azok pedig készségesen öncenzúrát alkalmaztak. Kasztner Rezső, *A Jövő* hetilap főszerkesztője egy későbbi cikkében az elhallgatást Izrael külpolitikai céljainak tiszteletben tartásával magyarázta: *„…Magyarország és Izrael egyaránt kisállamszámba mennek… Ezt figyelembe kell venni a szempontok mérlegelésénél, amelyek bennünket különböző megnyilatkozások értékelésében a »kitárgyalásban« vezetnek. A puszta tény, hogy ez a lap magyarul íródik önmagában is bizonyos regárdot parancsol a tollnak, amely Magyország ügyeivel foglalkozni kíván… A fiatal zsidó állam szalonképességét a népek társadalmában az izraeli sajtó is szolgálhatja… Ezek a meggondolások inkább, mint a jól felfogott érdek volt az, amely bennünket is vezérelt annak eldöntésében, hogy mit közöljünk le és mit nem… Ezért volt az, hogy − többek között − nem foglalkoztunk a deportálások [kitelepítések] tragikus kérdésével… Széles ívben elkerültük még a tájékát is annak a megegyezésnek, amelynek alapján a magyar kormány hozzájárult 3000 magyarországi zsidó Izraelbe való utazásához."*[1131]

Mivel Marton volt a legnagyobb példányszámú magyar nyelvű napilap szerkesztője illetve szoros kapcsolatot tartott fenn kormánykörökkel többlet felelősség szakadt a vállára. 1950 júliusában Marton *„az illetékes állami szervekkel való tanácskozás után és azok beleegyezésével"* az *Új Kelet*ben – a magyar újságok között egyedüliként – a lap utolsó oldalán, közzétette a magyar kormány amnesztiarendeletét, amely büntetlen hazatérést biztosított olyan állampolgárok számára, akik a háborús eseményekkel kapcsolatosan vagy idegen propaganda befolyása alatt távoztak, de visszatérnének Magyarország területére. A Palesztinába illetve

[1130] A tárgyalásokról és a megállapodás részleteiről lásd: Szabó Csaba: Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953). *Levéltári Közlemények*, 2004. 75. évf. 1. sz. 155–232. o.
[1131] Kasztner Rezső: Magyarország és Izrael. *A jövő*, 1952. május 15. 1-2.

Izraelbe kivándorolt személyek esetében a közlemény azon része bírt vonzóerővel, miszerint nem vonják bűnvádi eljárás alá azokat, akik tiltott útlevélhasználattal vagy tiltott határátlépés során hagyták el az országot.[1132] Ekkor Izraelben kegyetlen állapotok uralkodtak, új bevándorlók tömegei éltek sátortáborokban, így a hívószóra sokan fogékonynak mutatkoztak. Az amnesztia közzétételét a napilap olvasóinak többsége megdöbbenéssel fogadta, tiltakozó levelek sorát küldték a szerkesztőnek. Marton megvédte tettét olvasói előtt, hivatkozott az izraeli sajtószabadságra, a bilaterális kapcsolatok ápolásának szükségességére, legfőképpen pedig a két ország közötti viszonosság elvére. E szerint, ha Izrael hozzájárul a magyar zsidók visszavándorlásához, akkor Magyarország viszonozza az aktust és lakosainak szabad kivándorlást enged.[1133] Marton és azt őt utasító illetékesek abban reménykedtek, hogy néhány száz visszavándorló csekély ár a potenciálisan kivándorolni készülő több tízezer magyar zsidóért.

Természetesen Marton mindent megtett, hogy a magyarországi ígéretek ellenére az elvándorlást megakadályozza. A magyarországi propagandára válaszul a HOH felhívást tett közzé figyelmeztetve azokat, akik nehézségekkel küzdenek és visszavándorláson gondolkodnak, hogy hibát követnek el. Türelemre intették őket, mert mindenki megfelelő megélhetéshez jut, az ország társadalmába teljesen beilleszkedik.[1134] Látva, hogy a Budapest felé tett gesztusok nem vezettek eredményre, a HOH és az izraeli magyar nyelvű sajtó kritikusabb hangnemre váltott. A HOH több tízezer aláírással támogatott tiltakozó petícióban fordult a magyar kormányhoz az ország zsidóságának szabad alijáját követelve.[1135] Marton és a HOH vezetői kihallgatások során vettek részt a Zsidó Ügynökség vezetőinél és a külügyminiszternél arra kérve őket, hogy tegyenek többet a magyar alijáért. Az akciókkal a HOH arra törekedett, hogy a kérdést napirenden tartsa és az illetékesekre nyomást gyakoroljon azért, hogy az alija ügyét kimozdítsák a holtpontról. Az izraeli külügyminisztérium tárgyalások sorát kezdeményezte Budapesten, a kérdést még a Kneszet előtt is tárgyalták,[1136] azonban eredményt nem tudtak elérni, a magyar zsidókat nem engedték ki az országból. Csalódottságának Marton többször hangot adott az *Új Keletben*, ekkor már nem tartózkodott a Szovjetunió vagy a magyar kormány durva bírálatától.[1137]

[1132] Közlemény. *ÚK*, 1950. július 7. 11.
[1133] Marton Ernő: A repatriálási jog. *ÚK*, 1950. július 14. 1-2.
[1134] A HOH nyilatkozata a visszavándorlás ügyben. *ÚK*, 1950. július 14. 1.
[1135] Teljes sikerrel zárult le a magyar alijáért indított petíció. *ÚK*, 1952. november 21. 1; Marton Ernő: Harcban a magyar zsidóság alija jogáért. *ÚK*, 1952. december 5. 3.
[1136] Marton Ernő: Harcban a magyar zsidóság alijja jogáért. *ÚK*, 1952. december 5. 3; A Kneszet elé viszik a magyarországi alija ügyét. *ÚK*, 1951. április 11. 1.
[1137] Marton Ernő: Sztálin súlyos öröksége. *ÚK*, 1953. március 8. 1, 3.

6.2.5. A Világszövetség és a HOH kéz a kézben

A magyar zsidók elvándorlása elleni legjobb eszközt a HOH kulturális programjai és szociális segítségnyújtása jelentette. Minden HOH szniff héber tanfolyamot indított, előadásokat tartott, beszélgetéseiken a cionizmus és az izraeli politika kérdéseit elemezték, a kerti partik és bálok bevételeit a nehéz körülmények között élő új bevándorlók megsegítésére fordították. A szervezet fenntartásának és az általa rendezett programok költségeinek finanszírozása nehézségeket okozott. Marton és társai a jelentősebb anyagi erőforrásokat birtokló amerikai magyar zsidóktól vártak segítséget. Schultz Ignác,[1138] az Amerikai Egyesült Államok magyar ajkú zsidóságának egyik vezetője 1951 elejétől arra törekedett, hogy a világban szétszórt magyar ajkú zsidókat egy szervezet alá gyűjtse és az Izraelben élő testvéreik megsegítésére buzdítsa őket. Több amerikai zsidóhoz hasonlóan Schultzot is a holokauszt tette Izrael és a cionista zsidók támogatójává.[1139]

Törekvéseikben egymásra talált két vezető, Marton és Schultz. Elhatározták a Magyar Zsidók Világszövetségének (MZSV) megalakítását, amelyhez a világban felelhető magyar zsidó kötelékekkel rendelkező szervezeteket illetve befolyásos személyeket toboroztak. Kezdeményezésükhöz csatlakozott Sunshine Oszkár vállalkozó,[1140] az államokba kivándorolt Görög Frigyes ügyvéd, több amerikai szervezet, többek között a United Hungarian Jews of America (UHJA), Jewish Appeal, a Jewish World Congress, a dél-amerikai Magyar Zsidók Szervezete és Izraelből természetesen a HOH.[1141]

Az alakuló ülésre 1951. december 30-án került sor Tel-Avivban. Az izraeli magyar zsidóság színe-java megjelent az eseményen kezdve Avigdor Hamiritől, Patai Józsefen át, Halmi Józsefig. Izrael államot Joséf Sprinzák Kneszet elnök képviselte. Az ernyőszervezet a világban szétszórt magyar anyanyelvű zsidókat egy laza intézményi hálóban kapcsolta össze. Marton megnyitó beszédében – nem kis túlzással − 600 ezer magyar anyanyelvű zsidóval számolt. Kezdetben 21 országban létesítettek tagszervezeteket, amelyek később már csak a

[1138] Schultz Ignác (Galánta, 1894.– Amerikai Egyesült Államok, 1954): Politikus, író, költő. A két világháború közötti csehszlovákiai magyar aktivizmus kiemelkedő képviselője. 1938-ban az Államokba emigrált.
[1139] Schultz Ignác: A Magyar Zsidók Világszövetsége és a magyar zsidók. *Hatikva*, 1951. augusztus 10. 1-2.
[1140] Sunshine Oszkár nyilatkozik a Hatikvának a Magyar Zsidók Világszövetségéről. *Hatikva*, 1951. szeptember 21. 1.
[1141] A MZSV Amerikai tagozata egyhangú lelkesedéssel a Világszövetségért. *Hatikva*, 1951. november 30. 6; Löbl Miksa: A Magyar Zsidók Világszövetsége. *Hatikva*, 1951. október. 5. 5.

nagyobb magyar zsidó központokban maradtak fent. A Világszövetség izraeli tagozatának tisztjét értelemszerűen a HOH látta el.[1142] Más tagszervezetekhez hasonlóan ez is teljes autonómiát élvezett. Az alapítók hangsúlyozták, hogy a Világszövetség nem elválasztani, hanem visszavezetni akarja a magyar zsidóságot az egyetemes zsidó közösségbe. A siker előfeltétele azonban – érveltek – a magyar zsidók különleges feladatainak megoldása volt.[1143] Négy fő célt tűztek ki: az izraeli magyarság szociális problémáinak orvoslása, a magyar zsidó kulturális örökség megőrzésére és a héber nyelv terjesztésére vonatkozó kulturális feladatok, a bevándorlás elősegítése valamint az antiszemitizmus elleni küzdelem.[1144] Elnöki tisztségre Marton Ernőt és Görög Frigyest jelölték, míg Schultz az ügyvezető igazgatói pozíciót kapta meg.[1145]

A szétszórt magyar zsidók összefogása elsősorban Izrael és az izraeli magyar ajkú zsidóság érdekeit szolgálta.[1146] A Világszövetség mindenekelőtt pénzügyi segítséget nyújtott izraeli társszervezetének. Az ambiciózusabb projekteket a HOH végezte, miközben a támogatást az amerikaik adták. Erre azért volt szükség mert az izraeli szervezet tagdíjai csak saját működését fedezték.[1147] A Világszövetségen keresztül többek között a Tel-Avivban felállított iparműhelyhez varrógépeket biztosítottak,[1148] könyveket, gyógyszereket, ruhacsomagokat, szeretetcsomagokat küldtek a rászorulóknak.[1149] A Világszövetség első összejövetelén felvázolták egy olyan kultúrotthon (Social Center) létesítésének tervét, amely segíti az olék beilleszkedését az izraeli társadalmi, gazdasági és politikai életébe. Az épületet előadásokra, beszélgetésekre, átképzésre, héber kurzusok tartására, könyvtárnak és kiállításokra szánták.[1150]

A Világszövetség megalakulásának évében Martont meghívták az Amerikai Egyesült Államokba, hogy ott segítse a támogatói bázis növelését. Egész augusztus hónapot New Yorkban töltötte. Marton és Schultz azon igyekezett, hogy a Világszövetséget bekapcsolják a nagy zsidó nemzetközi szervezetekbe, ezáltal a magyar zsidóság, mint csoport legyen képviselve a nemzetközi fórumokon. A tárgyalások eredményeként a Világszövetség

[1142] A Magyarszármazású Zsidók Világszövetségének ünnepélyes megalakulása. *Hatikva*, 1952. január 25. 4-5; Nánási Miklós: Visszapillantás és előre nézés. *Izraeli figyelő*, 1961. II évf. 2. sz. 3.
[1143] Görög Frigyes: Előszó a konferenciához. *Izraeli figyelő*, 1961. II évf. 2. sz. 1.
[1144] Schultz Ignác: A Világszövetség négy célja. *ÚK*, 1952. január 4. 7.
[1145] Véget ért a Magyarszármazású Zsidók Világszövetségének alapító kongresszusa. *ÚK*, 1952. január 1. 1,4.
[1146] *A Magyar Zsidók Világszövetségének II. kongresszusának jegyzőkönyve*. Tel-Aviv, 1961. április 15-16. 4.
[1147] Ben Hagai: Ki fedezze a HOH központjának költségvetését? *ÚK*, 1953. június 19. 6.
[1148] Közműhelyt rendez be Tel-Avivban a HOH. *ÚK*, 1954. október 3. 2.
[1149] Barzilay István: Második és utolsó interjú Schultz Ignáccal. *ÚK*, 1954. október 11. 7; Schultz Ignác: A világszövetség első éve. *ÚK*, 1952. december 12. 6.
[1150] A MZSV által Izraelben létesítendő kultúrház. *ÚK*, 1952. január 4. 3.

képviseletet nyert a német kártérítési ügyeket rendező United Restitution Organization-ban és a Claims Conferencben. A különböző kártérítési szervezetekkel való kapcsolatuk lehetővé tette, hogy egyéni kártérítéseket kérvényezzenek, de emelet ösztöndíjakat is reméltek a gálutban élő jeles magyar zsidó írók, tudósok és művészek számára.[1151] Amerikai útjáról Marton több riportban számolt be, érintve a számára pazarlással működő amerikai gazdaságot és a látható jólét ellenére általánosnak hitt boldogtalanságot.[1152] Ezekben a cikkekben egyfelől kifejezte csodálatát az ország iránt, miközben bemutatta annak árnyoldalait is, vagyis azt, hogy a fényűzés, gazdagság bizony nem mindig jár együtt a felhőtlen boldogsággal. Ezzel az ellentétpárral valószínűleg olvasóit akarta felvilágosítani az Amerikai Egyesült Államok realitásáról, egyben elbátorítani az oda vágyakozókat.

Marton a HOH elnökeként egy szervezeti hálót épített ki, amelyben a bevándorlók segítését a helyi csoportok végezték, a központ iránymutatása, külső donorok anyagi segítsége mellett. A munka címszó többnyire az olék ügyes-bajos dolgainak megoldását takarta. Minden nagyobb városban HOH irodák álltak rendelkezésre, ahol a beérkezett leveleket válaszolták meg, illetve átlagosan naponta 17 ember fordult meg. Többnyire tájékoztatást, igazolásokat, ajánlóleveleket kértek különböző intézményekhez, ritkábban elhelyezésért folyamodtak. A tömeges alija korszakában a HOH minden évben több tucat idős személyt aggokházába helyezett el, gyerekeket és ifjúkat fiataloknak fenntartott otthonokba, valamint pártfogoltjaiknak néhány esetben saját lakást juttattak. Kulturális téren gyümölcsözőbb munkát fejtettek ki. Míg 1952-ben 300 személyt, addig 1953-ban már közel 700 személyt oktattak héberül. Mindeközben összesen 94 kulturális rendezvényt tartottak meg.[1153] A kisebb helyi csoportok az idők folyamán elsorvadtak, tevékenységük teljesen megszűnt, mások, mint például a nátánjái csoport példaértékű eredményeket ért el, a hét szinte minden estéjére kulturális előadásokat hirdetett.[1154]

A kezdeti elképzelések szerint a HOH-nak elegendő tagbevételre kellett szert tennie legalább a saját működési költségeinek fedezésére, miközben a grandiózusabb megvalósításokat Amerikából és Nyugat-Európából finanszírozták. A helyi csoportok tagdíjai azonban csak arra voltak elegendőek, hogy saját fenntartási költségeiket szűkösen fedezni

[1151] Barzilay István: Második és utolsó interjú Schultz Ignáccal. *ÚK*, 1954. október 11. 7.
[1152] Marton Ernő: Az Empire State Building tetején. *ÚK*, 1952. augusztus 1. 3; Marton Ernő: A pazarlás, mint gazdasági elv és életfilozófia. *ÚK*, 1952. augusztus 15. 3; Marton Ernő: Miért boldogtalan az amerikai polgár? *ÚK*, 1952. augusztus 29. 3.
[1153] ABGRI. 3. fond, 59. dosszié, fóliószámozás nélkül. HOH titkári jelentés számadatai az 1951-52-es munkaévről. 1952. november 30. fóliószámozás nélkül; ABGRI. 3. fond, 59. tétel. fóliószámozás nélkül. HOH titkári jelentés számadatai az 1953-es munkaévről 1954. január 30.
[1154] Például a natanjai HOH… *Izraeli Képeslap*, 1955. február 17. 5-6.

tudják. Az alacsony taglétszám és a rendszertelenül befizetett tagdíjak adták a HOH örökös gondjait. Beszédes adat, hogy a haifai csoport 1952-ben a város 15.000 magyar ajkú lakosából mindössze 1300-at tudott becsábítani.[1155] 1953-tól az amerikai juttatások egy részét már az adminisztrációs költségek fedezésére fordították.[1156] A pénzügyi nehézségek miatt a legnagyobb projektet, a Social Center építését csak 1954-ben tudták elkezdeni. A Világszövetség első, időközben elhunyt igazgatójáról, Schultz Ignácról elnevezett központ alapkövét Tel-Avivban helyezték el.[1157]

Marton a HOH és a Világszövetség vezetőjeként kezdeményezte a magyar zsidó múlt megőrzését biztosító intézmény létrehozását. Ennek megfelelően az örökségvédelmet a Magyar Zsidók Világszövetségének egyik célkitűzésévé tették, a konkrét megvalósítások azonban csak lassan értek be. A kolozsvári zsidók követték azt a trendet, amely szerint egyazon városból származók egyesületbe szerveződtek, és megalakították a Kolozsváriak Körét. Itt Marton emlékkönyv kiadását javasolta, amely a város története mellett a zsidó intézmények múltját, a zsidók kimagasló szerepét, valamint a kolozsvári mártírok neveit örökítené meg.[1158] Igaz, a források összegyűjtését megkezdték, a könyv a holokauszt tízedik évfordulójára nem készült el, csak jóval Marton halála után.[1159]

Mindeközben a magyar zsidó múlt megőrzésének ügyét Marton barátja, a szintén magyar gyökerekkel bíró Spiegel Jehuda helyettes vallásügyi államtitkár karolta fel. 1953 végén az MZSV a vallásügyi minisztériumtól megkapta a Cion hegy egyik legszebb épületét, hogy a magyar zsidóság örökségét ott helyezzék el. Marton és a Sauber Sándor által vezetett előkészítő bizottság 1953 decemberében Hanuka emlékesten mutatta be a Magyar Zsidóság Cion Hegyi Emlékmúzeumának terveit. Célul tűzték ki, hogy összegyűjtik az elpusztult magyar zsidóság emlékét megörökítő történeti dokumentumokat, kegyeleti tárgyakat és mindazokat a tárgyi maradványokat, amelyek e csoport múltjáról tanúskodnak. [1160]

Az ünnepségen Marton örömének adott hangot azért, hogy a magyar zsidók Izraelben részt vállalnak a „zsidó nép megváltásáért folytatott hősi erőfeszítésében.” Hozzátette, hogy a hozzájárulást azzal tudják fényezni, ha a magyar zsidóság múltját és nagyságát bemutatják az

[1155] ABGRI. 3. fond, 59. dosszié, fóliószámozás nélkül. A HOH országos védájának jegyzőkönyve. 1952.
[1156] Ben Hagai: Ki fedezze a HOH központjának költségvetését? *ÚK*, 1953. június 19. 6.
[1157] Letették a Schultz Ignác nevét viselő tel-avivi kultúrház alapkövét. *ÚK*, 1954. november. 8. 1-2.
[1158] Kolozsvári kör alakult Tel-Avivban. *Az Idő*, 1953. július 23. 3; Kolozsvári emlékkönyv. *Az Idő*, 1953. augusztus 27. 3.
[1159] A könyv, az ülésen részt vett Weinberger Mózes szerkesztésében készült el 1970-ben. Lásd: Moshe Carmilly-Weinberger: *A Kolozsvári zsidóság emlékkönyve*. New York, Kiadja M. Carmilly-Weinberger. 1970.
[1160] „Mély szimbólum…” Dr. Marton Ernő beszéde a magyarszármazású zsidók Emlékmúzeumának hanuka ünnepségén. *Izraeli Képeslap*, 1953. december 17. 6-8.

egyetemes zsidóság előtt. Vagyis a múltápolás „*beletartozik nemzeti újjászületésünk egyetemes művébe, mert a jövőt csak a múlt szilárd bázisára lehet felépíteni.*" Elmondása szerint erre eddig két okból nem került sor: „*A magyar zsidóság különös módon terra incognita, ismeretlen földterület maradt nemcsak a világ zsidósága, de mondjuk meg őszintén, még a magunk számára is.*" A világ zsidósága számára azért, mert nyelvi és földrajzi elszigeteltségben éltek. A maguk számára pedig azért, mert az asszimiláció évtizedeiben annyira eltávolodtak a gyökerektől, hogy Marton szerint a magyar zsidóság „*nagymúltú emléke nyomtalanul vész el a történelem tengerében.*" Marton saját kortársait nevezte meg az utolsó olyan generációnak, akik átélték, saját szemükkel látták a magyar zsidóság fontosabb állomásait, így csak ők képesek a múltat megörökíteni. Mivel a magyarországi zsidóságra Izraelben asszimiláció vár a feladat az utolsó generációra hárul, utánuk már nem lesz, aki azt elvégezze. A konkrétumokot Sauber egészítette ki. E szerint a világ minden tájáról, több éven keresztül készültek emléktárgyakat összegyűjteni és azokat a Cion hegyen megszerzett kastélyszerű épületbe elhelyezni. A kiállító tér mellett könyvtár és levéltár adott volna helyet az írott emlékeknek.[1161] A nemsokára megalakított Történeti Bizottság szakmai tekintélyt kölcsönzött a vállalkozásnak.

Az Emlékmúzeum kuratóriuma, kiegészülve a történészekkel[1162] 1954 januárjában az izraeli államelnöknél, Ben Cvinél tett hivatalos látogatást. A részletes tervismertetést követően az államelnök támogatásáról biztosította a küldöttséget, és szívélyes társalgásba kezdtek a magyar zsidóság történelméről. A magyar zsidóság bevándorlásáról, társadalmi összetételéről feltett kérdéseket Marton Ernő válaszolta meg.[1163] A közösség dicső múltját hirdetni hivatott intézmény megszilárdulását már kezdetektől anyagi nehézségek hátráltatták. A Múzeum előkészítése a Kasztner per miatt háttérbe szorult, a kivitelezéssel ismeretlen okokból kifolyólag a következő években végleg leálltak. 1955-ben a felállított történeti bizottság Hágár néven egy tudományos antológia kiadását hirdette meg.[1164] Ismert eredmény nem született. Az ötlet azonban nem halt el teljesen, az 1960-as évek elején a Világszövetség a történeti bizottságot

[1161] Harminc elpusztult hitközség menórája lobogott Hanukakor a tel-avivi nagytemplomban. *Izraeli Képeslap,* 1953. december 17. 5-6; Mély szimbólum…" Dr. Marton Ernő beszéde a magyarszármazású zsidók Emlékmúzeumának hanuka ünnepségén. *Izraeli Képeslap,* 1953. december 17. 6-8.
[1162] A küldöttség tagjai: Spiegel Jehuda kuratóriumi elnök, Dr. Marton Ernő, mint az MZSV elnöke, Dr. Duschinszky Jenő capetowni főrabbi, dr. Sternbach Vilmos, dr. Márton Lajos, dr. Hermann Dezső, Sauber Sándor és Goldstein Mose.
[1163] Márton Lajos: Ben Cvi államelnök fogadja a magyar-zsidó Emlékmúzeum Kuratóriumát. *ÚK,* 1954. január 29. 4.
[1164] A magyar származású zsidók Cion hegyi emlékmúzeumának történelmi bizottság kiadványa. *Izraeli Képeslap,* 1955. március 24. 7-8.

felélesztette és az ennek eredményeként elkészült munkák fontos lökést adtak a magyar zsidó történeti kutatásoknak.[1165]

1954 január 30-án került sor a HOH évi konferenciájára, amelyen Marton már nem vett részt. Egy súlyos szívroham után több hétre ágynak esett. Egészségi állapotára hivatkozva lemondott a HOH elnöki posztjáról, új elnöknek Rosenfeld Sándort választották meg.[1166] Marton a Világszövetségben viselt rangját megtartotta, abban tovább munkálkodott. Mivel hivatalosan a HOH a Világszövetség kötelékébe tartozott – igaz semmilyen kötelezettség nem vonatkozott rá – így az izraeli szervezetből sem vonta ki teljesen magát, de aktivitása látványosan lecsökkent. Marton valószínűleg csalódott, mivel a megválasztásakor beharangozott egyesítési tervét nem tudta megvalósítani.

A megosztott izraeli magyar ajkú közösséget a Hitachdut Olé Hungaria nem tudta eggyé kovácsolni. A különállásnak politikai, vallási, de legfőképpen szociokulturális tényezői voltak. A két világháború közötti erdélyi cionista mozgalom sikere tovább öröklődött Izraelbe, így a HOH vezetése döntően az erdélyi zsidóság kezében összpontosult,[1167] a szervezetet belső körökben Hitahdut Olé Transzilvániának csúfolták.[1168] Az elterjedt felfogás kifejezte Kishont Ferenc, az izraeli társadalmi viszonyokat igen gyakran kifigurázó egyik szatirikus, írásában is, ahol „erdélyi hegemóniáról" írt. A Mápáj magyar nyelvű lapjában, *Az Idő*ben pedig vita bontakozott ki arról, vagy van-e transzilvanizmus Izraelben. Az értelmiség – helyes nyomon járva – a történelmi okokkal, vagyis az erdélyi cionizmus sikerességével magyarázta az erdélyiek dominanciáját. Mindeközben a hátrányos megkülönböztetést badarságnak tartották és összefogásra buzdítottak.[1169] Úgy tűnik a magyarázat sokakat nem győzött meg, mivel a HOH tel-avivi gyűlésén Rosenfeld Sándor a HOH erdélyiek általi kisajátítás vádjának cáfolatára kényszerült: „*talán nincs az országban egy egyesület, ahol ily könnyen minden tisztséget megkaphat valaki, mint éppen a HOH-nál tekintet nélkül arra, hogy az egykori Magyarország melyik területéről érkezett ide.*" Marton csatlakozott barátjához: „*A HOH – mondotta – módot*

[1165] Bővebben lásd: Olosz: Magyar ajkú zsidók szervezetei… i.m. (megjelenés alatt)
[1166] Barzilay István: Meghalt Marton Ernő. *ÚK*, 1960. augusztus 29. 1; Véget ért a HOH országos konferenciája. *ÚK*, 1954. február 1. 1, 4.
[1167] A HOH vezetői az 1950-es években szinte mind erdélyiek voltak: Marton Ernő, Rosenfeld Sándor, Fenichel Jenő, Hermann Dezső, Márton Lajos.
[1168]. Magyar Országos Levéltár, Izrael KÜM, XIX-J-1-k fond, 10. d. 20/d sz. i. 05427 d. Tárgy: A HOH országos konferenciája. 1954. április 7.
[1169] Márton Lajos: Van-e Transzilvanizmus Izraelben? *Az Idő*, 1952. november 6. 4; Heller Imre: Van-e Transzilvanizmus Izraelben? *Az Idő*, 1952. december 4. 6.

ad minden itt élő magyarszármazású zsidónak, hogy a munkában részt vegyen és az egyesület keretén belül a munkájának arányában megfelelő posztot elfoglaljon."[1170]

Minden győzködés ellenére a magyar zsidó közösség egy jelentős része távol maradt a HOH-tól, ráadásul újabb és újabb szervezeteket alapítottak, amelyek saját eszmei vagy politikai hitvalás alapján képviseltek egy adott csoportot. A Bné Herzl 1952-ben alakult a trianoni Magyarországról elszármazottak kezdeményezésére. Az olék lelki, kulturális és gazdasági beilleszkedését segítette. A szervezetet a jótékonyság, egymás iránti megbecsülés és politikamentes szemlélet jellemezte. Minden évben Herzl halálának évfordulóján estet rendeztek. Az 1966-ban alapított Herzl-díjjal a cionista mozgalomban és sajtóban végzett kiemelkedő tevékenységért jutalmaztak két díjazottat.[1171] A Chug Jocé Hungária Hámizrachi, a magyar anyanyelvűek vallásos csoportjának szervezete szintén az olék beilleszkedését segítette, kulturális és szociális feladatokat látott el. Az olék számára szórakozást, kölcsönpénztárt, héber tanfolyamokat és Talmud-oktatást biztosítottak.[1172] A szigetiek szervezete, a Hitachdut Olé Máramarossziget a területről érkezett haszid családoknak nyújtott szociális támogatásokat.[1173]

1954-ben kerekasztal beszélgetés zajlott a magyar jisuv szervezeti egységéről, amelyen minden nagyobb szervezet képviselte magát. A HOH vezetők a külön szervezetek megalakítását kifogásolták, amivel szerintük végső soron a közösség egységére törekvő kísérleteket és hatékony hozzáállást elgáncsolják. A Bné Herzl képviselői, az új egyesületeknek létjogosultságot biztosító HOH válságáról szónokoltak. Ennek forrását abban látták, hogy a HOH irányítói a szervezetet saját társadalmi és politikai előmenetelük meggyorsítására vagy könnyű vagyonszerzésre használják. A megbeszélés végül kijelölt néhány személyt, hogy lépjenek érintkezésbe a magyar jisuv különböző alakulataival és találjanak módot arra, hogy ezek a HOH-hoz kapcsolódjanak.[1174] A küldöttek a feleket nem tudták kibékíteni, az egységre törekvő erőfeszítések hiábavalónak bizonyultak.

Marton a HOH-ot az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség mintájára olyan szervezetként akarta felépíteni, amely felülemelkedik a politikai- és szociokulturális különbségeken. A széles körű társadalmi munka ellenére a HOH soha nem tudta beteljesíteni célját, hogy az izraeli

[1170] A Tel-avivi HOH tisztújító közgyűlése. *ÚK*, 1952. november 25. 3.
[1171] Ofry: A húszéves Izráel... i.m. 337-340.
[1172] Uo. 343-344.
[1173] Uo. 346.
[1174] ABGRI, 3. fond, 59. dosszié, fóliaszámozás nélkül. Jegyzőkönyv a magyar jisuv kerekasztal konferenciáján.; Tanácskozás a magyar jisuv szervezeti egységéről. *ÚK*, 1954. november 24. 3.

magyar ajkú zsidóság domináns, egységes szervezetévé váljon. A közösség tagjai közül sokan, így Marton is abban látták a fő problémát, hogy a magyar zsidók Magyarországon átvették a magyar turáni átkot, vagyis a széthúzást és viszálykodást.[1175] Ennélfogva Izraelben a magyar jisuv „megszervezetlen, sőt megszervezhetetlen" maradt. A belső csatározásokat 1954-ben Kasztner Rezső bírósági ügye tüzelte tovább, hosszúra nyújtva Marton lábadozását.

6.3. A Kasztner per

Kasztner Rezső Palesztinába érkezése előtt az ő és a kolozsvári zsidó tanács tagjainak neve magyar körökben pletykákkal és rágalmakkal keveredett. Erdélyből érkezett bevándorlóktól terjedtek a vádak miszerint a nácikkal kollaborált, 50 családtagját juttatta ki a halál árnyékából, valamint Kolozsváron gyorsította a deportálásokat. A híresztelések arról is szóltak, hogy kollégája Marton Ernő, erdélyi cionista vezető elsikkasztott Joint pénzekkel hagyta el Európát. A túlélők Palesztinába kivándorolt apósán, Fischer Józsefen szintén több ízben kérték számon szeretteik elvesztését.[1176] A munkácsi származású, 1933-ban alijázott Sauber Sándor pletykalapjában, az *Iton Mijuhád* (Érdekes Újság) pár soros rágalom jelent meg Kasztnerről a szerkesztői üzenetekben.[1177] Az egyre szélesebb körben terjedő híreknek köszönhetően elmaradt az erdélyi bevándorlók egyesületének megalakítása. A tanácskozáson Sauber kijelentette, hogy nem kérnek az erdélyi „cionista vezérekből," aminek hatására olyan felháborodás keletkezett, hogy a szervezet alapítása lekerült a napirendről.[1178] Következésképpe a megbélyegző szóbeszéd kezdetben az erdélyi zsidó elit egészét, így Marton Ernőt is érintette. A pletykák azonban hamar elhalkultak, az ügy érdektelenségbe fulladt.[1179]

A háború után Izraelben általánossá vált a túlélők hibáztatása, amiért azok nem fogtak fegyvert a nácikkal szemben. Miért mentek a halálba, mint birkák a vágóhídra? Kérdezték a zsidó politikusok, írók és gondolkodok sokasága,[1180] akik a leegyszerüsítő képet igyekeztek

[1175] Buk Miklós: Megszervezhető-e a magyar jisuv Izraelben? *ÚK*, 1950. május 12. 6.
[1176] YVA. RG: P.53., FN: 30. 60-61 f. (Fischer József levele Kasztner Rezsőnek 1945. november 30.)
[1177] Yad Vashem. Record Group: P.53., File Number: 30. 45-46. fólió. (Fischer József levele Kasztner Rezsőnek. 1945. november 12.)
[1178] YVA. RG: P.53., FN: 30. 60-61 f. (Fischer József levele Kasztner Rezsőnek 1945. november 30.)
[1179] Lásd részletesebben. Olosz Levente: A Kasztner per historiográfiája. In: Clio füzetek. (megjelenés alatt).
[1180] Daniel Bar-On: A socially and historically contextualised psychoanalytic perspective: Holocaust survival and suffering. In: Chamberlayne Prue (et. al) (szerk.): *Biographical Methods and Professional Practice: An International Perspective*. Policy Press. 2004. 106; Richard Middleton-Kaplan: The Myth of Jewish Passivity. In Patrick Henry (szerk.): *Jewish Resistance Against the Nazis*. Washington, D.C.: Catholic University of America Press. 2014. 8-15.

árnyalni, azokat figyelmen kívül hagyták.[1181] A Palesztinába, később Izraelbe került egykori zsidó vezetőkben és kápókban a gyáva, megalkuvó magatartás felelősei öltöttek testet.[1182] Sauber Sándor revolverújságja élen járt a mandátum területére érkezett egykori zsidó funkcionáriusok (Zsidó Tanács tagjai, kápók, gettórendőrök) gyalázásában. Az újság harsogta azt a közkeletű vélekedést, miszerint a nevüket náci kollaborációval bemocskolt egyéneket közösségi bíróság elé kell állítani, már csak az utcai erőszak megfékezéséért is. Valóban több lincselési kísérletre is sor került közvetlenül a háború után, amikor a mandátum területén a nemrég érkezett holokauszt túlélők az utcán egykori zsidó bántalmazóikra ismertek.[1183]

A cionista munkásmozgalom elkötelezett híveként, Kasztner már kezdetektől a Mápájjal szimpatizált, alijázását követően pedig a párt belső köreibe lépett. Politikai ambícióit soha nem rejtegette, így nem meglepő, hogy hamar kormánytisztviselői álláshoz jutott: Dov Joseph csapatát erősítette, először a Közellátási Minisztérium tájékoztatási osztályának vezetője lett,[1184] később a Kereskedelemi és Ipari Minisztériumban töltött be hasonló posztot. Két alkalommal (1949,1951) felkerült a Mápáj választási listájára, mint Kneszet képviselőjelölt, azonban távol esett a bejutási küszöbtől.

Kasztner többedmagával létrehozta a Mápáj magyar tagozatát.[1185] A bevett izraeli pártgyakorlattal összhangban, a tagozat élén intenzív korteskedésbe kezdett a bevándorlók szavazatának megszerzéséért.[1186] Ő szerkesztette a Mápáj magyarnyelvű pártlapját. Annak ellenére, hogy a Kasztner által szerkesztett *A Jövő* és a Marton által irányított *Új Kelet* lapok gyakran kerültek összetűzésbe egymással politikai kérdésekben, véleményüket pedig éles hangon közölték egymásról, a két szerkesztő szoros barátsága megmaradt, sőt Kasztner az *Új Kelet*ben is gyakran publikált.

Kasztner népszerűsége töretlennek tűnt, a következő, 1955-ös Kneszet választásokon bejutó helyet ígértek számára a Mápáj parlamenti listáján. Politikai pályafutásának kiteljesedését 1953-ban egy idős, magyar származású, ortodox táborba tartozó Malkiel Grünwald pamfletje zavarta meg. Grünwald a következő vádakat fogalmazta meg ellene: a nácikkal kollaborált, ezzel elősegítette a magyar zsidóság tömeges megsemmisítését, a Kurt

[1181] Dina Porat: Attitudes of the young state of Israel toward the Holocaust and its survivors: a debate over identity and values. In: Dina Porat (szerk): *Israeli society, the Holocaust and its survivors*. London; Portland, Vallentine Mitchell, 2008. 150-170.
[1182] Dan Porat: *Keserű számvetés - A náci kollaborációval vádolt holokauszt-túlélők ellen indított izraeli perek*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2020. 69.
[1183] Dan Porat: *Keserű számvetés i.m…* 61-67.
[1184] Barzilay István: Két magyar-zsidó karrier Izraelben. *ÚK*, 1949. szeptember 23. 15.
[1185] Új vezetőséget választott a Mápáj magyar tagozata. *A Jövő*, 1950. október 19. 4.
[1186] Hirdetés. *ÚK*, 1949. január 21. 5.

Becherrel szövetkezve elhurcolt zsidók vagyonát tulajdonította el, amelyből hatalmas vagyont harácsolva össze magának, és legvégül a háború után megmentette Bechert a jogos büntetéstől.[1187] A Mápájon belül úgy látták, hogy a politikai tömörülésben különböző funkciókat birtokló, állami hivatali állást betöltő, és parlamenti képviselő mandátumra törekvő Kasztner nem hagyhatja figyelmen kívül az otromba rágalmakat, mivel pártja hírnevét is veszélyezteti. A főügyész nyomásának engedve végül az ügyészség pert indított egy tapasztalatlan, bűnügyi jogban nem járatos vádló vezetésével. Benjamin Hálevi bíró közbenjárására Smuel Tamir, a jobboldali Hérut párt szimpatizánsa vállalta el Grünwald védelmét. Ismeretes, hogy a tehetséges és felkészült védőügyvéd nem próbálta mentegetni védencét, hanem a rágalmak bizonyítására törekedett. Ezt olyan sikerrel művelte, hogy a per hamarosan Kasztner és a Mápáj elleni hadjárattá fajult, a főügyész pedig személyesen vette kézbe a vád igazgatását.[1188]

Az 1954-ben zajló per során a védőügyvéd kulcstanúja Krausz Miklós, a magyarországi Palesztinai Hivatal korábbi elnöke volt, aki a mentési munka kapcsán vallott ellentétes nézetek miatt igen rossz viszonyt ápolt Kasztnerrel és Martonnal. Az ő meghallgatására 1954. július első napjaiban került sor, amelyben igyekezett kompromittálni Kasztnert a németekkel történt kollaboráció gyanújában.[1189] Július 11-én tett vallomásában többek között azt is vallotta, hogy Marton Ernő és Salamon Mihály megpróbálták megakadályozni a tanúvallomását. Krausz elmondása alapján áprilisban Marton lakására hívták, ahol arra próbálták rávenni, hogy ne bolygassa fel a 10 évvel azelőtti sebeket, amivel hatalmas károkat okozhat a magyar zsidó közösségnek. Marton a nyomatékosság kedvéért megfenyegette.[1190]

A bíró szívesen meghallgatta volna Marton verzióját is a nyomásgyakorlás és a háború alatti események ügyében, de ő szívrohamára hivatkozva elhárította a tanúskodást. Helyette egy eskü alatti vallomással egyenértékű levelet küldött a bírónak, amiben elismerte Krausz történetének jó részét, de a nyomásgyakorlásra tett vádpontokat tagadta. Marton szerint – Krausz állításaival ellentétben – a beszélgetésre január 28-án került sor, egy olyan időpontban, amikor még nem kezdődött el a tárgyalás és Krauszt nem idézték a tanúk padjára. Mivel Salamonnal jól ismerték a Krausz és Kasztner közötti ellentéteket, illetve a Krauszban fortyogó gyűlöletet, a per előtt igyekeztek elejét venni annak, hogy a magyar zsidóság becsülete és jó

[1187] Leora Bilsky: Judging Evil in the Trial of Kastner. *Law and History Review*, 2001. 19. évf. 1. sz. 119-120.
[1188] Yechiam Weitz: The Holocaust on Trial: The Impact of the Kasztner and Eichmann Trials on Israeli Society. *Israel Studies*, 1996, 1. évf. 2. sz. 10-11.
[1189] Krausz Miklós a keresztkérdések keresztтüzében. *ÚK*, 1954. július 5. 2.
[1190] Kraus néhkar bádábár hlákhác álejhá [Krauszt az őt ért nyomásgyakorlásról kérdezték]. *Háárec*, 1954. július 13. 4; Nédákkhtá nékhshet… [A főügyész elutasította…]. *Kol Hám*, 1954. július 13. 4.

hírneve sérüljön. Arra akarták rávenni Krauszt, hogy maradjon meg „az objektív tények ismertetésénél", mindhiába, ő olyan teóriát vázolt fel, miszerint a magyarok segítségével meg lehetett volna menteni a magyar zsidók többségét. Martont ez nagyon felháborította, mivel ő az események részeseként nem így látta az esélyeket, sőt az azóta napvilágra került dokumentumok nem hagytak számára kételyt afelől, hogy a magyar zsidóság egészének deportálásához a magyar kormány két belügyi államtitkára, Endre László és Baky László ragaszkodott a legjobban. Marton elismerte, hogy *„a beszélgetés során meglehetős felindultsággal kifejezést is adtam a Krausz Miklós beállítottsága fölötti megdöbbenésemnek és akkor tettem azt a kijelentést, hogy »ha ilyen hamis képet fog tárni a bíróság elé, könnyen kitörheti a nyakát.«"* Marton szerint – a haragja ellenére – a beszélgetés barátságos légkörben zajlott és a végén Krausz hajlott arra, hogy objektíven kezelje az ügyet. A bírónak küldött levelét a következővel zárta: *„A fentiek alapján a leghatározottabban le kell szögeznem, hogy Krausz Miklós vallomásának minden olyan állítása, amely úgy volna értelmezhető, hogy a fenti beszélgetés során akár S. M. akár pedig jómagam Krausz Miklóst arra akartuk volna rávenni, hogy a valóságnak meg nem felelőt valljon, vagy az általa tudott tényeket elhallgasson, nem felel meg az igazságnak."*[1191]

Krausz és más tanúk terhelő vallomása, Tamir mesterien felépített vádló stílusú védekezése, a bíró elfogultsága és a jobboldali sajtó vagdalkozó tudósításai már az ítélethirdetés előtt súlyos presztízsvesztést okoztak Kasztnernek és pártjának. Igaz, hogy az izraeli törvények megtiltották szerkesztői cikkek vagy vélemények közzétételét a tárgyalásról, és a Hérut párt azonos nevű lapja a per során tartózkodott az egyenes véleménynyilvánítástól, de az általuk közölt tudósítások félreérthetetlenül kifejezték álláspontjukat.[1192]A vádak elhangzásától számítva Kasztner elsődleges támasza és védelmezője az *Új Kelet* napilap, a héber és magyar Mápáj pártsajtó és néhány kisebb magyar zsidó orgánum volt. Kasztner két szerkesztőség tagjaként teljes bizalmat élvezett kollégáitól. A törvényi tiltással összhangban az *Új Kelet* a per során nem nyilvánított ki egyoldalú véleményt, csupán az ügy tudósítására szorítkozott. A leközölt tudósítások mégis a felperes számára kedveztek. A címadásban, a tanúvallomások megválasztásában, a kiemelésekben és részletezésben Kasztner narratívája vált mérvadóvá.

A perben Benjamin Halevi bíró 1955 nyarán hirdette ki háromszáz oldalra rúgó ítéletét. Az ítélet és annak elhíresült mondata, miszerint „Kasztner eladta a lelkét az ördögnek" nemcsak

[1191] SIHR. Marton Ernő gyűjtemény (23 doboz), VI/11. Marton Ernő levele Benjamin Halevy Úrnak a jeruzsálemi kerületi törvényszék elnökének. (dátum nélkül). Fóliaszámozás nélkül.
[1192] Yechiam Weitz: The Herut Movement and the Kasztner Trial. *Holocaust and Genocide Studies*, 1994. 8. évf. 3. sz. 351-353.

az ország közéletében keltett megrökönyödést és megosztó hatást, hanem egyenesen kormányválságot okozott. A főügyész az ítélet kihirdetése után nyomban benyújtotta a fellebbezését, amit az ellenzéki pártok úgy értékeltek, hogy a kormány beavatkozott az igazságszolgáltatásba. A Hérut és Mápám bizalmatlansági indítványt nyújtottak be a kormány ellen a Kneszetben. A hangoztatott erkölcsi aggályaik ellenére külön nyújtották be az indítványt és egymását nem szavazták meg, ami arra utal, hogy politikai-ideológiai megfontolások vezették a pártokat a lépés megtételére. A kormány koalíció egyik tagjai, a Klálcionista párt a Hérut indítványánál tartózkodott, míg a Mápámét elutasította.[1193] A klálcionisták tartózkodó álláspontjukért súlyos árat fizettek: Sáret miniszterelnök felbontotta a kormánykoalíciót és a renitens párt nélkül alakított új kormányt.

Az ítélet sokkolta az *Új Kelet* szerkesztőségét, pártatlanságát képtelen volt tovább fenntartani. A pert és annak ítéletét a Dreyfus perhez hasonlították. A lap szerint Kasztner Rezső csak tanúként szerepelt a perben így nem állott módjában az ellene felhozott szörnyű vádak ellen védekezni. Szerintük az eljárás nem zárult le, hanem a fellebbezéssel egy új per veszi kezdetét, amelynek feladata, „*hogy teljes és helyes megvilágításba helyezze a magyar zsidóság tragédiáját és az érdekében végzett mentőmunkát és igazságosan kiosztja mindenki számára a megérdemelt büntetést, vagy jutalmat.*”[1194] Véleménycikket azonban továbbra sem tett közzé, mivel a pert nem tekintették lezártnak a jogerős ítélet végéig.

A per Kasztner teljes erkölcsi megsemmisülésével végződött, az ellenzéki pártok a kormányzó pártot személyén keresztül támadták. Politikai és sajtótámadások kereszttüzében – saját pártja támogatását is részben elveszítve – Kasztner megvált minden állami tisztségétől, elhagyta *Az Idő* szerkesztőségét is.[1195] Kasztner az *Új Kelet*nél folytatta tovább újságíróvá zsugorodott közéleti munkásságát. Marton befogadta barátját, de a bírói döntés ítélkező árnyakat vetett Kasztner kollégáira, az általuk képviselt intézményekre, így a HOH-ra és az *Új Kelet*re is. Az *Izraeli Képeslap* című hetilap, amely megalakulásától kritikus hangot ütött meg a munkáspárti magyar zsidó vezető rétegekkel szemben 1955-ben kihirdetett ítélet után a bíróság tévedhetetlenségét alapul véve Kasztnerrel együtt az egész erdélyi zsidó értelmiséget elmarasztalta. Felhasználva a számára kedvező fordulatot követelte, hogy „*ameddig az ítélet meg nem változik, vagy jogerőre nem emelkedik, tűnjenek el a közéletből, az egyesületek éléről azok, akinek a neve már nem áll tisztán az emberek előtt.*”[1196] Az ítélet véglegesítette a magyar

[1193] Elutasították a Hérut és a kommunisták bizalmatlansági indítványát. *ÚK*, 1955. június 29. 1, 3.
[1194] Egyetlen vádpont kivételével felmentették Grünwald Malkiélt. *ÚK*, 1955. június 23. 1.
[1195] Kasztner Rezső levele az Idő szerkesztőségéhez. *Az Idő*, 1955. június 30. 1.
[1196] Fáy Kornél: Az ítélet. *Izraeli Képeslap*,1955. június 29. 2-3.

zsidó közéletben fennálló ellentéteket. Az Erdélyből származott zsidóság általában Kasztner mellett foglalt állást, míg a magyarországiak – a bergen-belseni csoportot leszámítva – megtagadtak minden közösséget vele. A jugoszláviai és csehszlovákiai magyar ajkú bevándorlók mindeközben új szervezeti keret létrehozására törekedtek, minthogy elzárkóztak az állásfoglalástól.[1197]

Marton Ernő két évre szinte teljesen visszavonult a közélettől, nem szerepelt a HOH rendezvényein, néhány cikk közzététele jelentette az összes megnyilatkozását. Valószínűleg betegségét pihente ki, valamint a per okozta társadalmi és politikai feszültségektől is távol akarta tartani magát. Kasztner közben a napilapnál dolgozott, mígnem 1957-ben egy szélsőjobboldali terrorszervezettel kapcsolatban álló fiatal meggyilkolta. Marton hosszú vezércikkben állt ki barátja és szerkesztőtársa becsülete mellett, nyíltan azt hangoztatva, hogy a merénylettel az elkövetők Kasztnert a bizonyosra vehető felmentéstől fosztották meg.[1198] Egy évvel később az *Új Kelet* fájó örömmel számolt be a fellebbviteli bíróság döntéséről, amely tisztázta őt azon szörnyű vád alól, hogy tudatosan segítette a nácikat a magyarországi zsidóság elpusztításában.[1199] A végső erkölcsi felmentésnek hitt bírói döntés birtokában a szerkesztőség és az izraeli magyar zsidó estabilshement dicső embermentőként emlékezett meg róla minden évben.

6.4. Visszavonulás az újságírásba és tudományművelésbe

Martont hatvanadik születésnapja alkalmából a fontosabb magyar lapok a magyar zsidóság egyik legkiemelkedőbb vezéregyéniségeként köszöntötték. Rövid életrajza mellett megvalósításait, érdemeit ecsetelték.[1200] Mindazonáltal egyes lapok az enyhe bírálattól sem riadtak vissza: *„politikai és közéleti munkássága Izraelben kritikára adna okot és alkalmat, de vitathatatlan tehetsége és múltbéli érdemei nem engedik, hogy erről ma, hatvanadik születésnapján bővebben megemlékezzünk.”*[1201] A cikk a kritikákat nem fejtette ki részletesen, de minden bizonnyal arra a sokat megfogalmazott megállapításra gondolt, hogy a HOH nem volt képes a magyar zsidók tömegeit megszólítani, a rábízott pénzekkel rosszul gazdálkodott,

[1197] MNL OL, Izrael 1945-1964, TÜK, XIX-J-1-j f., 11 doboz. 30/c. t. 006326/4 sz. ügyirat. Jelentés: A Kasztner-ügy. 1955. december 15.
[1198] Marton Ernő: Dr. Kasztner Rezső. *ÚK*, 1957. március 17. 1.
[1199] Teljes rehabilitáció dr. Kasztnernek. *ÚK*, 1958. január 16. 1-2.
[1200] Marton Ernő 60 éves. *Izraeli Képeslap*, 1956. május 10. 2.
[1201] Marton Ernő hatvan éves. *Hatikva*, 1956. április 27. 7.

valamint nem nyújtott kielégítő támogatást az arra rászorulóknak. A bírálatokat legtöbbször politikai ellentétek motiválták. Marton elnökségének idején a Mápáj azért bírálta a magyar szervezetet, mert a „polgári körök" (értsd a Haladó Párt) a vallásosokkal szövetkezve kisajátították annak vezetését, a munkásságot pedig kizárták.[1202] Miután a Mápáj felismerte a bevándorló szervezetek politikai fontosságát Krausz Mose (Haladó Párt) támogatásával és a párt magyar tagjai segítségével (Rosenfeld Sándor, Weiss Oszkár, Fried Miksa) megszerezte a HOH legfontosabb pozícióit. Az Általános Cionista Párt, a Mizráchi és Hérut kiszorultak a vezetőségből.[1203] Az alapító okiratban leszögezett pártpolitikai semlegesség ellenére a szervezet hamarosan pártcsatározások helyszínévé vált, amelyben az Általtalános Cionisták (Sauber Sándor), Mizráchi (Schön Dezső), és a Hérut (Fodor Sándor) próbálták védeni pozíciójukat a Mápájjal szemben. Miután Schön Dezső egy bizottsági tisztségét Danzig Hillelnek (Mápáj) juttatták, elszabadultak az indulatok, s az ülés ordítozásba fulladt.[1204] Végül a Mápáj szimpatizánsok győzedelmeskedtek, Schön Dezső lemondott minden, a HOH-ban viselt tisztségéről.[1205] Az Általános Cionista Párttal rokonszenvező *Izraeli Képeslap* többször azért szapulta a központi vezetőséget, hogy az amerikai pénzeket nem a nincstelenek megsegítésére költik, politikai céljaikra használják a szervezetet és abból kizárják a tömegeket.[1206] De miután pártszempontból nekik kedvező személy, Ungár Béla került a tel-avivi HOH élére, teljesen egyetértettek annak vezetési stílusával.[1207]

Marton, akit békítő és problémamegoldó természete miatt „Pápának" neveztek,[1208] nem tudta feloldani a politikai és származási ellentéteket. Némileg személye is részét képezte a problémának, mivel vezető szerepe azt a nézetet erősítette, hogy a szervezetet az erdélyiek uralják. Részben ezért is vonult vissza a HOH-tól. A Világszövetség elnökeként néha részt vett annak vezetőségi ülésein, a továbbiakban csak egyetlen projekt kivitelezését, a Social Center felépítését vállalta. Nem meglepő, hogy a költséges vállalkozást finanszírozási nehézségek hátráltatták, az amerikai zsidók hathatós segítségével tudták csak elkezdni az építkezést 1954-ben.[1209] A Világszövetségen és személyes kapcsolatain keresztül Marton gondoskodott az

[1202] Márton Lajos: A Hitachdut Olej Hungaria. *A Jövő*. 1950. november 30. 2; Jehuda Bar Michael: A HOH központjának közgyűlése elé. *A Jövő*, 1951. június 14. 2.
[1203] Meglepetések a HOH védáján [kongresszusán]. *Izraeli Képeslap*, 1957. május 16. 2.
[1204] Viharok a HOH központi ülésén. *Izraeli Képeslap*, 1957. június 6. 2-3, 11.
[1205] Schön Dezső lemondott minden tisztségéről a HOH központban. *Izraeli Képeslap*, 1957. július 25. 2.
[1206] Politikai ugródeszkának akarják felhasználni a HOH-ot. *Izraeli Képeslap*, 1958. április 3. 2; A HOH eltorlaszolt bejárata. *Izraeli Képeslap*, 1958. április 17. 2.
[1207] Őrségváltás a HOH-ban. *Izraeli Képeslap*, 1958. április 22. 5.
[1208] Sauber Sándor: Dr. Marton − az emberbarát. *Izraeli figyelő*, 1960. november. 2.
[1209] Letették a Schultz Ignác nevét viselő telavivi kultúrház alapkövét. *ÚK*, 1954. november. 8. 1-2.

épületre szánt pénz zavartalan folyósításáról az építkezés ideje alatt.[1210] A Világszövetség amerikai tagozatát ekkor Sunshine Oszkár vállalkozó vezette, akit mélységesen bosszantott az izraeli magyar zsidók megosztottsága. A Social Center ügyét felhasználva nyomást gyakorolt az izraeli magyar ajkúakra, hogy valamiféle összhangot teremtsenek. Azt akarta, hogy a létesítendő Központot minden szervezet használja, és azt ne sajátítsák ki *„se az erdélyiek, se a pestiek vagy a ruszinok."*[1211] A nyomásgyakorlás − látszatra[1212] − sikeresnek bizonyult és megkapták az építkezéshez szükséges utolsó részletet is.

A Social Center 1957. január végére készült el Tel-Avivban a Hájárkon 61. szám alatt, és április 3-án nyitották meg a nagyközönség számára. Az intézményt a Világszövetség első igazgatójáról, Schultz Ignácról nevezték el és Marton Ernő avatta fel. Az eseményt határkőnek nevezte a közösség életében, mert a magyar zsidóságnak *„ez az első állandó jellegű kulturális és szociális intézménye."* Szerinte az esemény bizonyítja a Világszövetség sikerét, mivel a szétszórt magyar ajkú zsidók felébresztett közösségi érzése és felelősségérzete tette lehetővé a kultúrház felépítését. Az eredmény elsősorban az új olét fogja szolgálni, itt kaphatja meg a legfontosabb szolgáltatásokat, felvilágosítást, állampolgári nevelést és közösségi befogadást.[1213]

A HOH következő kongresszusát a kultúrházban tartották, és a szervezet számtalan más módon hasznosította azt. A tel-avivi sikereken felbuzdulva 1959-ben a magyar ajkú szervezetek vezetői, köztük Marton, hozzáláttak a haifai Social Center anyagi hátterének előteremtéséhez.[1214] Később Nátánján, Rehovoton, Beer-Seván és Jeruzsálemben állítottak fel hasonló épületeket. Ezekben a magyar jisuv tagjai kultúrelőadásokon vettek részt, munkaközvetítési-, lakásszerzési szolgáltatásokat, orvosi és jogi segítséget kaptak.[1215] 1957-ben a HOH felállított egy központi kölcsönpénztárat is, a CHOMA-t, amely családokat támogatott. A kölcsönpénztár tíz éves mérlege alapján 900 olécsaládnak nyújtott kölcsönt 400-700 sékel összegben.[1216]

[1210] ABGRI. 3. fond, 59. dosszié. fóliószámozás nélkül. Jegyzőkönyv a HOH országos központja üléséről. 1956. február 14.; További 12 ezer dollár a Social Center részére. *Izraeli Képeslap*, 1955. április 21. 10.
[1211] Milyen támogatást várhat a magyar jisuv az amerikai magyar zsidóktól. *Izraeli Képeslap*. 1956. január 12. 2.
[1212] A magyar jisuv egysége jegyében zajlott le az UHJA Aggok-hajlék alapkőletétele. *Izraeli Képeslap*, 1956. március 15. 2, 4.
[1213] ABGRI. 3. fond, 59. dosszié, Fóliószámozás nélkül. HOH Tel-Aviv évi jelentés. 1957. 5; HOH Social Centerjének ünnepélyes megnyitása. *ÚK*, 1957. április 12. 5.
[1214] Deutsch Ferenc: A haifai Social Center a megvalósulás útján. *ÚK*, 1959. május 29. 13.
[1215] Szántó Dániel: Jubilál a Tel-Avivi Social Center. *Izraeli figyelő*, 1961. 2. évf. 2. sz. 4.
[1216] Ofry: *A húszéves Izráel... i.m*. 319.

Az intézményesített segélynyújtás nem mindenki számára volt elérhető, és nem is mindig adta meg a szükséges támogatást. A politikai pártok által uralt izraeli állami adminisztráció világában egy befolyásos személy ajánlása mindennél többet ért. Marton ilyen személynek számított és nem zárkózott el befolyása érvényesítésétől. Az egész magyar zsidó közéletben ismerték segítő szándékát. Marton ajánlólevelek százait fogalmazta meg különböző tisztviselőknek, amelyekben kérte pártfogoltjai elhelyezését, kölcsön odaítélését, segélyek kiutalását, vagy valamilyen tisztség, pozíció átengedését. A levelekben tisztségeit is latba vetette. A héber levelek megírásában Schön segített neki: *„»Kérlek − mondta ilyenkor mosolyogva − rakd fel a kitüntetéseimet…« Ez a megjegyzés a mi zsargonunkban azt jelentette, hogy az ajánlólevél szövege alá odagépeltem dr. Marton Ernő nevét és utána felsoroltam titulusait: Az Új Kelet főszerkesztője, a Magyar Zsidók Világszövetsége Izraeli tagozatának elnöke, A cionista Világszervezet Végrehajtó Bizottsága elnökségi tagja stb.”*[1217] Károsnak tartotta az Izraelben elterjedt gyakorlatot, hogy csak politikai összeköttetések segítettek a boldogulásban. A barátainak több ízben elmondta, hogy *„ha valaki nem volt kongresszusi delegátus vagy cionista elnök, de jó zsidó és jó cionista és gyermekeit is úgy nevelte, az miért nem kaphat egy arasszal nagyobb lakást és néhány száz fontnyi kölcsönnel többet?”*[1218] Saját vagyonából is gyakran adakozott.

Marton utolsó éveiben háttérbe vonult a közszerepléstől, a személyes és politikai feszültségektől hangos magyar zsidó szervezetektől. A főszerkesztői teendők kerültek újra a középpontba, mivel a szervezetekben vállalt munka során egyes feladatokat Schön Dezsőnek adott át. Az *Új Kelet* továbbra is elegendő bevételt termelt a felduzzadt szerkesztőség fenntartásához. Marton mindenekelőtt helyet biztosított az lap erdélyi gárdájának, miközben fiatal tehetségek kineveléséről sem feledkezett meg.

Jámbor Ferenc, a kolozsvári szerkesztőség egykori tagja, később csatlakozott be a laphoz, párhuzamosan tovább írt a Mápám héber nyelvű kiadványaiba. Írásaiban többnyire Izrael fontosabb társadalmi, közegészségügyi, politikai bajairól értekezett. A második világháború után Londonba emigrált Kaczér Illés keresetét az *Új Kelet*be küldött cikkekkel egészítette ki. Mivel Marton Kaczért a legnagyobb zsidó írók közé sorolta, saját tárcát ajánlott számára.[1219] A „Londoni Levelek” több éven keresztül nyújtottak bepillantást az izraeli olvasóknak Kaczér mély iróniával színezett mindennapjaiba, és az angol közélet kiemelkedő

[1217] Schön Dezső: Harminchárom év… *ÚK*, 1960. szeptember 26. I.
[1218] Salamon Mihály: Ki látta őt. Dr. Marton Ernő emlékének. *ÚK*, 1963. szeptember 6. 3-4.
[1219] Marton Ernő: Kaczér Illés, a „Londoni levelek” írója. *ÚK*, 1949. június 10. 3.

eseményeibe. Az 1950-es évek közepén Kaczér egyre gyakrabban jelent meg a lapban, először visszaemlékezését, majd „Három csillag" című regényét közölte.[1220] Miután Kaczér 1959-ben Izraelben telepedett le, haláláig állandó rovatokkal tért vissza az *Új Kelet* családjához.[1221] Faragó Miklós szintén rendszeresített cikksorozattal jelent meg, igaz ő nem lett állandó munkatárs. Érdekesebb külpolitikai történésekről és a nemzetközi politika színeváltozásairól, az erdélyi mozgalomban nevelkedett Feuerstein Emil tudósított. Feuerstein szintén tapasztalt palesztinai újságírónak számított, 1935-től élt és dolgozott a mandátum területén. Az újságírás mellett több tucat kötetet adott ki a judaizmus és a magyar zsidóság világkultúrában vállalt szerepéről. Legfontosabb műve a négy kötetes *Egy Marék Virág*, amely a Magyarországról elszármazott zsidó tudósokat és írókat szedte csokorba.[1222]

Marton szellemi környezete vonzotta a fiatal újságíró tehetségeket. Arról ismerték, hogy szobája nyitva állt mindenki előtt, amellyel többen is „visszaéltek." A két évtizedes főszerkesztői tapasztalatának köszönhetően azonnal felismerte a tehetséges írókat, és általában munkát ajánlott számukra. Akiben nem látott potenciált azt elmarasztalta és más szakma fele terelte.[1223] Marton 1949-ben Kishont Ferenc, fiatal bevándorlónak adott lehetőséget humoros írásainak közlésére. Lampel Tamás (Tomi Lapid) tudósítóként kezdte meg újságírói pályafutását az újságnál.[1224] Az ötvenes évek elején kezdte meg két karikatúrista, Gárdos Károly (Dosh) és Jákov Farkas (Zeev) karrierjüket az *Új Kelet*nél. Ironikus rajzaik kitűnően kiegészítették a visszás politika eseményekről és egyedi társadalmi jelenségekről írottakat. Az 1950-es évek közepére már mindannyian az egyik legnagyobb izraeli napilap, a *Mááriv* szerkesztőségébe katapultáltak. A héber lap irányvonalában és tartalmában a „magyar" túlsúlyt az olvasóközönség is érzékelte, hamarosan a „magyar maffia" megnevezést ragasztották a négyesre.[1225] Mind a négyen az új bevándorló szemszögéből követték a számukra különös módon funkcionáló ország mindennapjait. Írói, rajzolói zsenialitásuk abban nyilvánult meg, hogy külső szemléletüket, a magyar zsidó humorba bújtatva közvetítették az olvasók felé. Így születtek meg Kishontnak a héber tanulást vagy a pártpolitikától függő egzisztencia teremtést kifigurázó írásai, illetve Dosh ikonikus figurája, Srulik.

[1220] Kaczér Illés: Egy volt kisfiú emlékiratai… I. *ÚK*, 1953. január 2. 2; Kaczér Illés: Három csillag. *ÚK*, 1955. április 6. 2.
[1221] Kaczér Illés: Rámáthéni remete. *ÚK*, 1960. június 24. 7.
[1222] Feuerstein Emil: *Egy Marék Virág.* Tel-Aviv, Megörökítési Emlék Bizottság, 1986-[1991]. 1-4 kötet.
[1223] Dan Ofry: Fiatalok nevében. *ÚK*, 1960. szeptember 26. I.
[1224] Lapid: i.m. 96; Kishont: *Volt szerencsém*… i.m. 135.
[1225] J. Levine: A tremendous demonstration of vitality. *The Jerusalam Post*, 2008. május 18.. (http://www.jpost.com/Local-Israel/In-Jerusalem/A-tremendous-demonstration-of-vitality 2018-12-04)

Dán Ofry az *Új Kelet* legfiatalabb munkatársának számított. 1949-ben alijázott, majd a Héber Egyetemen közgazdaságtudományi diplomát szerzett. Nem sokkal az egyetem elvégzése után, csatlakozott az *Új Kelet* szerkesztőségéhez, először, mint a lap amerikai tudósítója, majd állandó újságírója. Miután az Egyesült Államokból visszatért, Kneszet-tudósítóként működött és politikai elemzéseket írt. A fiatal nemzedékhez tartozott Székely István is. Ő párizsi egyetemeken tanult majd 1941-ben Szíriából gyalogolt Palesztináig, ahol a világháború elején a francia hadsereg önkénteseként teljesített szolgálatot. Az *Új Kelet*nél 1953-tól kezdett haifai tudósítóként dolgozni, de változatos riportjaival, novelláival és műfordításaival is felhívta magára a figyelmet.[1226] A külpolitikai elemzéseket, az 1952-ben csatlakozott Arad Gideon vette át. Rovata „az események margójára" címet viselte. Ebben olyan témákba nyújtott mélyebb betekintést, mint az Egyiptom és Szíria lehetséges szövetsége vagy a Mápám és a szír szocialisták együttműködése.[1227] Fuchs Ávrámot 1955-ben vette fel Marton Ernő miután közölte tudósítását egy katonai eseményről.[1228] Benedek Pál 1956-ban emigrált Izraelbe, és két évvel később már az Új Keletbe írt cikkeket, később állandó munkatárssá léptették elő.

Az *Új Kelet* szakrovatait a témához értő vendégszerzők vagy külső munkatársak írták. Dückstein Zoltán a lap sportrovatát vezette. Magyarországon testnevelőtanárként és az olimpiai tornászcsapat vezetőjeként széles körű ismeretekkel rendelkezett az élsport terén.[1229] Pataki László szinte a lap kezdetétől az állandó, klasszikus koncerteket ismertető *Zeneélet* rovatot írta. Somogyi Andor, szintén frissen az országban került új olé 1959-ben indította útjára az újság technikai rovatát, a *Műszaki híradó*t. Somogyi ismeretlenül jelent meg a főszerkesztő irodájában, aki látta az ifjú hozzáértését és elhivatottságát, így azonnal felajánlotta neki a lehetőséget.[1230] Marton felesége, Marton Gizella lett az újság színikritikusa, miközben adminisztrátori feladatokat is vállalt a szerkesztőségben, ezzel is megkönnyítve férje dolgát. Kaczér Illés szerint Marton Gizella miden nap kora reggel bejárt a szerkesztőségbe, hogy a lapcsinálás ügyes bajos dolgait elvégezze.[1231]

A főszerkesztőnek köszönhetően olyan szépírók munkái is helyet kaptak a lapban, akik szerették volna megmutatni tehetségüket a széles nyilvánosság előtt. Ilyen írói kvalitásokkal

[1226] Ofry: *Húszéves*… i.m. 413; Székely István: Gyalogos alijjázásom története. *ÚK*, 1954. szeptember 27. 14.
[1227] Ofry: *Húszéves*… i.m. 405.
[1228] Interjú Fuschs Ávrámmal. 2019. július 15. Az interjú a szerző birtokában.
[1229] Lampel Tamás: 120 oklevél, 80 serleg, 420 érem és öt olimpia. *ÚK*, 1954. augusztus 10. 3; Dückstein Zoltán szócikk. Magyar életrajzi lexikon (https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/d-750BB/duckstein-zoltan-75308/ letöltés 2020. május 5.)
[1230] Somogyi Andor: Dr Marton Ernő emlékezetére. *ÚK*, 1960. szeptember 4. 3.
[1231] Kaczér Illés: Marton Ernő halálára. *ÚK*, 1960. szeptember 1. 1-2.

rendelkezett többek között Stark Valéria, Gács Teri és Szenes Erzsi.[1232] Miron Eszter, Izraelbe vándorolt nyugat-dunántúli holokauszt túlélő – aki nem mellesleg később a magyar jisuv prominens személyévé vált – egy nekrológ megjelentetésével próbálkozott. Története nemcsak Marton főszerkesztői gyakorlatát mutatja, hanem a szerkesztőségben uralkodó hangulatról is árulkodik: *„Írtam egy cikket a Cvikáról [hajdani kedvese, aki elesett a függetlenségi háborúban] megemlékezést, Emlékkoszorút Cvikának. És ezt elküldtem az Új Keletbe. És akkor nem tették be. És utána még egyszer kértem… nem jutott el az írásom a Marton Ernőhőz… Majd beszéltem vele, valahol a Táhánát Merkázitnál [Központi Autóbuszállomás] lent ottan volt egy szerkesztőség, irtó sötét volt, s tele voltak asztalokkal, emberekkel és én éreztem, hogy hát ez a legjobb palota volt... Akkor bejutottam Marton Ernőhőz. Megkértem, hogy tegye be ezt a cikket, nem értem hanem Cvika végett… És akkor megjelent a cikkem, de nagyon gyönyörűen, szépen föntt. Utána írtam még valamit és azt is betette. És még egy más alkalommal, akkor már a Székely István, ő is egy újságíró volt, Székely elvitt engem a szerkesztőségbe, akkor már átmentek egy másik helyre (az Új Kelet egy párszor változtatta a helyiségeket). Akkor már egy kicsit olyan civilizált helyzet volt. Már rendes szobák voltak, három négy asztal, és esetleg ha egy külön sarok volt valakinek, az már egy felsőbbrendű ügy volt… Akkor nekem Marton Ernő a következőket mondta szóról szóra…:»Eszterke az Új Kelet hasábjai a rendelkezésére állnak.« Hát nem kell, hogy mondjam, hogy elolvadtam a boldogságtól.”*[1233]

Nem tér el sokban Itamár Jáosz-Keszt, izraeli költő beszámolója sem első könyvének kiadásáról, amelyhez Marton segédkezett: *„Bementem az Új Keletbe… ahol a régi Táhánát Merkázit volt… és ott volt a kiadó, ott volt az Új Kelet, és a nyomda is ott volt mellette. Akkor sokan dolgoztak az Új Keletben, és bementem egyszer, hogy megkérdezzem Marton Ernőt, akinek híre volt a magyar zsidó, magyar ajkú körökben, nagyon jó neve volt. Mit szól ahhoz, hogy én csinálnék… egy ilyen antológiát magyarországi-zsidó költőkről… Nagyon biztatott, de utána kérdeztem, hogy lehetséges lenne-e, hogy az Új Kelet átvegyen néhány példányszámot, az előfizetők számára. De végül nem lett belőle semmi… A Marton Ernő nem foglalkozott ilyen mindennapi kérdésekkel, tulajdonképpen nagy merészség volt itten kiadni egy ilyen napilapot… Általában úgy beszéltek róla, mint Marton Ernő nagy tette. Személyileg nagyon kedves volt, legalábbis hozzám… és ő írta az előszót ehhez az antológiához.”*[1234]

[1232] Gács Teri: Búcsú dr. Marton Ernőtől. *ÚK*, 1960. szeptember 4. 3.
[1233] Miron Eszterrel készített interjú. 2016. június 4. Az interjú a szerző birtokában található.
[1234] Itamár Jáosz-Keszttel készített interjú. 2017. augusztus 16. Az interjú a szerző birtokában található.

Az *Új Kelet* arculatát vitathatatlanul a főszerkesztő határozta meg. Fontosabb, az országot és a magyar jisuvot érintő eseményekről kivétel nélkül mindig vezércikkben mondott véleményt. Chaim Weizmannt hosszú nekrológban búcsúztatta, felidézve találkozásuk történetét és barátságuk részleteit. Marton Weizmann személyét és munkásságát Herzlhez hasonlította. Herzlre mint álmodozóra, látnokra, a cionista keretek kialakítójára tekintett, míg Weizmannban a tettek emberét látta, aki kitöltötte az elődje által felállított kereteket.[1235] Az 1956-os háborús hangulatban, Marton cikkében nyugalomra és az indulatok megfékezésére intett. Hosszasan sorakoztatta érveit a béke megőrzésének fontossága mellett: „ha sikerülni fog a következő 10-15 évben megőrizni a békét, ezt a nyugtalan, labilis, minden pillanatban felborulással fenyegető békét, amelyben ma élünk, akkor átmentettük Izrael államát a jövőbe, az örökkévalóságba."[1236]

A kolozsvári hagyományokat követve Ros Hasana ünnepén (zsidó újév), terjedelmes cikkben tekintette át az elmúlt év fontosabb eseményeit és a zsidó nép világhelyzetét. Az összefoglalók kezdetben letargikus képet festettek a bevándorlás okozta nehézségekről, valamint a kelet-európai államszocialista országok zsidó ellenes politikájáról. Persze minden ilyen írás végén Marton összefogásra és munkára való buzdítással mutatott kiutat a problémákból.[1237] 1955-től a bevándorlás lassulása, szociális és gazdasági gondok konszolidálása után Marton úgy értékelte, hogy az Izraeli zsidóság a fejlődés útjára lépett. Izrael mellett Észak-Amerika és a Szovjetunió emelkedett ki zsidó centrumokként.[1238] Nemsokára már azt is megállapította, hogy a három centrumból Izraelé a vezető szerep: „*A zsidóság a maga egészében, élén Izrael államával, mégis egy életerős és fejlődésképes népi csoport képét mutatja, amely nyugodt léptekkel halad a jövője felé."*[1239]

Marton Ernő újságírói krédóját mindig a tényszerűség, a biztos ideológiai alap – ami nála a cionizmust jelentette – és az érthetőség hármas aranyszabálya alkotta. Azt tanította kollégáinak, hogy minél kevesebb szóval, minél többet kell mondani — ez az újságírás művészete. Úgy gondolta, hogy nincs olyan téma, amelyet nem lehet két és fél hasábon kifejteni. Mindig éberen őrködött az asztalára tett szöveg egyszerű stílusa fölött. A „pakfon"

[1235] Marton Ernő: Meghalt Weizmann. *ÚK*, 1952. november 10. 1.
[1236] Marton Ernő: A béke dicsérete. *ÚK*, 1956. március 26. 1.
[1237] Marton Ernő: A messiási vajúdások éve. *ÚK*, 1950. szeptember 11. 1; Marton Ernő: Az ötödik Ros-Hásáná. *ÚK*, 1952. szeptember 19. 1; Marton Ernő: A zsidó nép helyzete az 5715. év küszöbén. *ÚK*, 1954. szeptember 27. 1-2.
[1238] Marton Ernő: Nyersmérleg 5715-ről. *ÚK*, 1955. szeptember 16. 1-2.
[1239] Marton Ernő: Visszapillantás 5716-ra. *ÚK*, 1956. szeptember 5. 1.

Marton szótárában a hamis, a dagályos, a sallangos, a mesterkélt írásmódot jelentette. Amint ilyent hallott, kihúzta a szövegből.[1240]

Barzilay István szerint Marton „*fanatikusan hitt az újságírás etikájában. Meg is követelte munkatársaitól, hogy valósággal aszketikus módon ragaszkodjanak az események hűségéhez, az információkat szigorúan kontrollálják.*" Szerkesztőtársa őszintén vallott a Martonnal ápolt munkaviszonyról és szerkesztői szeszélyeiről is: „*Olykor nagyon nehéz volt együtt dolgozni Marton Ernővel. Nagyjelentőségű kormány-nyilatkozat vagy fontos törvényjavaslat szövegét szigorú pedantériával ellenőrizte. Mi mindig fordítottuk az ilyen fontos okmányokat, Kolozsváron románból, Tel-Avivban héberről. Elővette az eredeti és a már lefordított szöveget és szóról szóra, hallatlanul vigyázva a pontosságra, átnézte, gyakran még egyszer megíratta, az is megtörtént, hogy ő maga végezte el a munkát. Az sosem izgatta túlságosan, ha a lap »lemaradt« egy-két hírrel, amint az újságíró zsargon nevezi, ha egy hírrel a többi lap megelőzi. Ilyen baleset minden lapnál előfordul. De azt megkövetelte, hogy a megjelenő anyagban semmiféle eltérés ne legyen a szigorú tényektől. — Az olyan újság, amelynek másnap cáfolnia vagy helyreigazítania kell saját hírét, komolytalanná teszi magát a közönség előtt. Hozzátartozik az újságírói etikához, hogy a hír autentikus és cáfolhatatlan legyen.*"[1241]

Az *Új Kelet* – de egyszersmind az egész izraeli magyarnyelvű sajtó – létezését arra tette fel, hogy olvasóit közelebb hozza az államhoz, izraeli mentalitást ültessen el bennük és megismertesse velük a héber kultúrát. Számtalanszor hangoztatták megszűnésük elkerülhetetlenségét, sőt Marton elsődleges célként határozta meg azt, „*hogy ez a lap minél hamarabb fölöslegessé tegye önmagát.*"[1242] Mindeközben a magyar nyelvű sajtó kimondatlanul önmaga életben tartását és a magyar kulturális gyökereik ápolását is szolgálta, egyszersmind nyelvi izoláltságukat is fenntartotta.

A Palesztinába és Izraelbe rengeteg magyar író, újságíró, művész alijázott, héberül azonban csak keveseknek sikerült olyan szinten megtanulniuk, hogy mesterségüket az új nyelven folytassák tovább. A nyelvtudás pedig nem adott garanciát a sikerre, a személyes kapcsolatokon és csoportazonosság mentén szerveződő szerkesztőségek, írói szervezetek között. Néhány tehetséges fiatal kínkeserves munkával elérte ezt a célt. (Kishont, Lapid, Szenes Erzsi). Eközben idősebb, héber nyelvet nem ismerők képtelenek voltak a „konyhanyelven" túli

[1240] Barzilay István: Beszélgetés dr. Marton Ernővel az újságírás mesterségéről. *ÚK*, 1970. szeptember 4. 11; Schön Dezső: Harminchárom év… *ÚK*, 1960. szeptember 26. I.
[1241] Barzilay István: Beszélgetés dr. Marton Ernővel az újságírás mesterségéről. *ÚK*, 1970. szeptember 4. 11.
[1242] Marton Ernő: A mi jubileumunk. *ÚK*, 1954. január 15. 1-2.

szinteket elérni. Magyarul írtak, majd igyekeztek műveiket lefordíttattni és héberül kiadni. A vakvágányra került írói sorsoknak ékes példáját nyújtja a kolozsvári *Új Kelet* csillaga, Giszkalay János, aki 1938-ban alijázott, de nem akart más nyelven csak héberül alkotni. Mivel azonban a nyelvvel nem boldogult, új könyvet nem adott ki, a héber irodalomi kánonba azután sem került be, hogy *Vitéz-Benája három útja* című könyvét lefordítva kiadták.[1243]

Hosszasan lehetne még sorolni azon írókat, akiket magyarul kiadott – esetleg héberre lefordított – műveik ellenére elkerült az izraeli hírnév. Barzilay István a bevándorlás korszakát tárgyaló regénye, a *Csillag a tábor fölött* visszhang nélkül maradt, Abádi Ervin magyarul és héberül is kiadott könyvei annak ellenére sem érték el az elvárt sikereket, hogy ő országosan ismert grafikusnak és illusztrátornak is számított.[1244] Marton magabiztosan használta a héber nyelvet, de még ő sem tudta írói szinteken elsajátítani azt.[1245] Az *Új Kelet*, más sajtókiadványok és az izraeli magyar könyvkiadás ezeknek az íróknak publikálási felületet, egyszersmind életcélt és megélhetést adott.

Az izraeli magyar újságírás és irodalom öngerjesztő mechanizmusát a szintén szakmabeli Gervai Sándor[1246] is elismerte. Számára egyértelműnek tetszett, hogy míg a magyar író meg tud tanulni héberül beszélni, írni soha nem lesz rá képes. Ezáltal a magyar író feladatát abban látta, hogy a héber kultúrát és mentalitást magyar nyelven ismertesse meg olvasóival.[1247] Gervai szemléletét néhányan önigazoló magyarázatnak titulálták, amelyek ártanak a magyar ajkúak beolvadásának,[1248] megcáfolni azonban senki sem tudta. Marton soha nem ismerte volna el nyíltan, hogy lapja ilyen szolgálatot is tesz, de ő is tisztában volt a magyar írói sors reménytelenségével. Ezért is követelte meg a fiatal újságíróktól a héber nyelvismeretet,[1249] a tehetségesebbeket pedig tanulásra, héberül írásra ösztökélte. Így tett például Kishont esetében, akit azért biztatott, héber tanulásra hogy ne legyen „*rabszolga az Új Keletnél*," amikor talán szabad ember, vagyis héber író is válhat belőle. Hamarosan ajánlólevelet írt számára a Szochnut egyik legjobb ulpánjára. A levélben Kishontnak pesti cionista mozgalmi hátteret fabrikált, ezzel

[1243] Eltemették Giszkalay Jánost. *ÚK*, 1951. április 5. 5; Rössel Mordeháj: Az elfelejtett Giszkalay János. *ÚK*, 1956. november 9. 7.
[1244] Beszélgetés Abádi Ervinnel a „Bál után"-ról. *Izraeli Képeslap*, 1954. június 10. 6-7.
[1245] Schön Dezső: Harminchárom év… *ÚK*, 1960. szeptember 26. I.
[1246] Gervai Sándor (Tiszalök, 1916. szept. 30. - Jeruzsálem, 1969. aug. 12.), író, újságíró. A második világháború után Izraelbe emigrált, ahol a magyar-zsidó közösségben tevékenykedett. Több kötete jelent meg, többségük Izraelben (Mindig lesznek Hámánok, 1938; Állhatatos írástudók, emlékek, 1946; Szorongás a Duna partján, elb., 1946; Azt a kort nem fogjuk visszasírni, visszaemlékezések). Cikkei jelentek meg az *Új Kelet*ben, *Hatikvá*ban, és az *Izraeli Képeslap*ban.
[1247] Gervai Sándor: Magyar-zsidó író hívatása Izraelben. *Hatikva*, 1951. augusztus 31. 3.
[1248] Gellért Tamás: Magyarul írni? *Hatikva*, 1951. december 28. 3.
[1249] Vadász Éva: Fuchs Ávrám: Én voltam az Új Keletben Mister Izrael. *ÚK*, 2019. február 1. (https://izraelinfo.com/2019/02/01/fuchs-avram-en-voltam-az-uj-keletben-mister-izrael/ 2020. április 28.)

is növelve bejutási esélyeit.[1250] Ez olyan jól sikerült, hogy Efráim Kison néven az ország leghíresebb szatirikusává, sőt nyelvújítójává vált.

A napilap nemcsak nyelvi, hanem kifejezés szabadságot is megadta az újságíróknak. A kolozsvári kiadásban az állandó politikai- és sajtóharc, beteljesületlenek tűnő cionista vágyálmokért való küzdés és az állandó kisebbségi érzés adták meg az alaphangot. Az újságírókra nehezedett zsidó identitásuk stigmája, amely nem engedte a teljes belső írói tehetség kibontakozását. Az izraeli *Új Keletben* is problémák sokasága uralta a teret: végelérhetetlen politikai csatározások, kirekesztés, beilleszkedési nehézségek, de minderről mégis önfeledten tudtak írni. Nem kötötte őket cenzúra, öncenzúra vagy az állandó veszélyhelyzet. Saját országukban szabadon írtak. Nem meglepő, hogy Marton az izraeli demokrácia egyik legfontosabb vívmányának a sajtószabadságot tartotta.[1251]Az *Új Kelet* az ország bel-, és külpolitikai eseményeinek tárgyalásán túl tág teret adott a közösség belső gondjainak diskurzusához, irodalmi értékek közvetítéséhez és a magyar zsidó múlt felelevenítéséhez, vagy jobban mondva megkonstruálásához. A régi harcostársakról szóló megemlékezésben egy kicsit úgy tűnik, hogy a régi Magyarországon és Erdélyben mindenki hősi cionista tetteket hajtott végre. A visszaemlékezéseket áthatja a mozgalomban tett erőfeszítéseknek a dicsőítése, valamint az asszimilánsok kigúnyolása.

Az újság teljesen Izrael érdekeinek rendelődött alá. A főszerkesztő és az újságírók a zsidó államot minden tekintetben magasztalták, külpolitikai sikereiről áradoztak, ha arra volt szükség, akkor az elvándorlás ellen kampányoltak. Marton korábban még az arab-zsidó együttélés szükségességéről értekezett, de az ország megalapításával véleménye ebben a kérdésben is változhatott, mivel az arab lakosság problémája egyáltalán nem jelent meg a lap hasábjain. Marton az utolsó években, cikkeiben Izrael külpolitikai eseményeit elemezte, a technikai fejlődésről értekezett és messzemenő jóslatokat tett Izrael jövőjéről – többek között a 2000-re az ország nagyobb városait átszövő metróhálózatot vízionált.[1252]

Marton az *Új Keletre* összekötő kapocsként tekintett Izrael és a világban élő magyar ajkú zsidóság között. *„Az Új Kelet igazi nagy misszióját itt töltheti be, ha elviszi a zsidó írást, Izrael hírét és szavát a szélrózsa minden irányában élő magyar ajkú zsidókhoz”* – idézte fel Schön Marton elképzeléseit. A missziót egy 24 oldalas hetilappal akarta kibővíteni, amely egy

[1250] Kishont Ferenc: Ernő bácsi. *ÚK*, 1960. szeptember 2. 3.
[1251] Marton Ernő: A sajtószabadság megvalósítói. *ÚK*, 1956. március 30. 3.
[1252] Marton Ernő: Az iraki fordulat. *ÚK*, 1958. július 15. 2; Marton Ernő: Ben-Gurion beszéd és ami mögötte van. *ÚK*, 1958. július 23. 1; Marton Ernő: Ember az atomkorszakban. *ÚK*, 1959. október 2. 1; Marton Ernő: Milyen lesz Izrael 50 év múlva. *ÚK*, 1952. január 2. 2.

hét anyagának rezüméjét adja, hírben, riportban, cikkben. A lapnak technikai és költségvetési okok miatt New Yorkban kellett volna megjelennie, de a főszerkesztő halála miatt ez végül nem valósult meg.[1253]

Az újságírás mindig is nagy teret hagyott az *Új Kelet* legfontosabb munkatársainak és a szerkesztőknek arra, hogy anyaggyűjtés és inspirációszerzés címszó alatt külföldre utazzanak. Míg Schön, a felelős szerkesztő európai körutakon használta ki az újságírói szabadság és a jövedelmező vállalkozás adta lehetőségeket, addig Marton nem kívánkozott el az országból. Amerikai útján azt tapasztalta, hogy egy idegen országban *„feltámadtak a gáluti félelmei és a zsidó kisebbségi komplexusai.*" Minden történésben, hírben és zavaró eseményben az antiszemitizmus fellángolását vélte látni. Meg is magyarázta, hogy miért: *„A gálutban azonban tartanom kell tőle, hogy egy zsidó szélhámosságért vagy hazaárulásért az egész zsidóságot ültetik a vádlottak padjára. Izraelben megszűnt a zsidó ember kisebbségi komplexuma… Ha nem hangzana paradoxként azt mondanám, Izrael az egyetlen ország, ahol nem érzem magam zsidónak. Legalább is nem abban a negatív értelemben, ahogy azt a legtöbb gáluti zsidó érzi."*[1254]

A közélettől felszabadult időt Marton újra a tudományos kutatásnak szentelte. Elkészítette és több részben publikálta a *Vázlat a harmadik Kneszet szociológiájához* című tanulmányát, amely a törvényhozás tagjainak társadalmi összetételét vizsgálta.[1255] A témaválasztás nem véletlen. A magyar zsidó közéletet az 1950-es évek végére újra az örökös téma, a magyar zsidók hátrányos megkülönböztetése és a törvényhozói képviselet hiánya foglalkoztatta. Sokan nehezményezték, hogy az ország lakosságának több mint 10%-át kitevő magyar ajkú törzset senki nem képviselte.[1256] Marton a vitához a tanulmányán keresztül szólt hozzá. Mint indoklásában leírta, *„a negyedik Kneszet választások küszöbén, amikor a pártok fórumain javában folyik már a közelharc azért, hogy ki kerüljön fel a jelölő listákra és ki maradjon ki belőle, érdekes, hasznos, sőt szükséges megvizsgálni, hogy milyen volt a harmadik Kneszet személyi összetétele, hogyan viszonylik a Kneszet tagjainak szociológiai felépítése az ország általános szociális képéhez, lehet-e egyetemes érvényű, pártszempontokon felülemelkedő tanulságokat levonni a negyedik Kneszet számára."*[1257] Vizsgálódásaiból

[1253] Schön Dezső: Harminchárom év… *ÚK*, 1960. szeptember 26. I.
[1254] Marton Ernő: A számvetés napján. *ÚK*, 1958. szeptember 14. 1-2.
[1255] Marton Ernő: Vázlat a harmadik Kneszet szociológiájához (1). *ÚK*, 1959. augusztus 14. 5-6; Marton Ernő: Vázlat a harmadik Kneszet szociológiájához (2). *ÚK*, 1959. augusztus 19. 5; Marton Ernő: Vázlat a harmadik Kneszet szociológiájához (3). *ÚK*, 1959. augusztus 21. 5. Marton Ernő: Vázlat a harmadik Kneszet szociológiájához (4). *ÚK*, 1959. augusztus 28. 5-6.
[1256] Schön Dezső: A magyar képviselő. *ÚK*, 1959. november 13. 5;
[1257] Marton Ernő: Vázlat a harmadik Kneszet szociológiájához (1). *ÚK*, 1959. augusztus 14. 5-6.

kiderült, hogy a törvényhozás korfája az idősebbek irányába billen, ezért is szivároghatott el az intézményből a kezdeményező készség Az iskolázottsági mutatókból arra következtetett, hogy a Kneszet műveltségi foka más országokhoz viszonyítva igen alacsony.

A képviselők származási országának összesítése hozta a legfontosabb megállapításokat a magyar ajkúak számára. Az eredmény alapján, az orosz-, lengyel- és német származásúak jóval nagyobb arányban képviseltették magukat a törvényhozásban, mint a lakossági számarányuk. *„Ezzel szemben a Dunamenti államok oléi csupán egyhetedét, az ázsiaiak és afrikaiak pedig mindössze egy hatodát képviselik a Kneszetben annak, mint amennyit általános arányszámuk kitesz."* Marton az orosz zsidók dominanciáját a mozgalomban és telepítésekben játszott vezető szerepükkel magyarázta, vagyis a „*természetes kiválasztódás törvényei alapján*" vívták ki a pozíciójukat. A lengyel alija kétszeres képviseletét már inkább a politikai apparátus feletti uralom révén biztosította magának. A magyar zsidók alulreprezentáltsága beigazolódott, Marton mégis figyelmeztetett a többek által felvetett törzsi proporcionalitás alapú választások veszélyeire: *„A magam részéről valósággal nemzeti szerencsétlenségnek tartanám, ha valamilyen fordulat révén olyan helyzet állna elő, hogy a parlamenti képviselőket a bevándorlási országok arányszáma szerint választanák meg, valamilyen landsmannschafti kataszter-rendszer alapján. Ez nemcsak alapvetően deformálná az izraeli politikai élet arculatát, de a legnagyobb akadályát képezné a mizug gálujot, a szórványok egybeolvasztása gondolatának… A magam részéről mindig a legélesebben elleneztem az ilyen törekvéseket [HOH saját listával induljon] és ellenezni fogom a jövőben is. Inkább hajlandó vagyok lemondani a magyar törzs képviseletéről, semhogy ily áron jussunk hozzá. Ez az ár a nemzet egységét és jövőjét veszélyeztetné. Ugyanilyen határozottsággal ellenezném külön román, szefárd vagy más törzsi lista felállítását is."* Marton a Kneszet származási összeállítását igazságtalannak tartotta, de nem valamiféle törzsi választási kvótarendszer alapján kívánta megjavítani, a szociokulturális csoportokat a már létező pártokon keresztül akarta integrálni. Arra sürgette a politikai tömörüléseket, hogy nyissák meg az ajtóikat az új bevándorlók és a törzsi csoportok tagjai előtt.[1258]

Martonra jellemzően a cikksorozattal tanítani, oktatni akart, rámutatni a jelenségek mögött meghúzódó társadalmi törvényszerűségekre. Remélte, hogy írásával felvilágosítja az embereket, hogy érzelmeikkel fűtött politikai álláspontjukat mérsékeljék, a vádaskodásra, vég nélküli politikai csatározásra felhalmozott energiájukat konstruktív munkába fektessék.

[1258] Marton Ernő: Vázlat a harmadik Kneszet szociológiájához (3). *ÚK*, 1959. augusztus 21. 5.

1960 májusában részt vett a tel-avivi HOH Herzl ünnepélyén. Elmondott és később az *Új Kelet*be közzétett beszédében szintetizálta a magyar zsidó történelemről megalkotott elméleteit. Azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy Herzl miért Magyarországról származott, miért nem a zsidó népi élettel és cionizmussal jobban átitatott lengyel-zsidó térből. A lengyel-orosz zsidók *„a gettó légkörében és pszichológiájában éltek és ezért nem voltak képesek heroikus, forradalmi és totális nemzeti megoldásokra gondol,"* a nyugati zsidóság pedig eltávolodott a népi élettől, így a zsidó nemzeti szervezkedést elvetette. Ezalatt Magyarország tökéletes terepet nyújtott ilyen gondolatok kiformálódására, mert magába olvasztotta a két kultúrkör elemeit: *„itt ütköztek össze és itt olvadtak harmóniába mindazok a szellemi áramlatok, amelyek a keleti és nyugati zsidóságot mozgatták abban a korban. A magyar zsidóság spektrumát és bizonyos mértékig a szintézisét jelentette a kor európai zsidóságának, amelyben megtalálhatjuk a zsidóság minden szellemi árnyalatát, szociális kategóriáját, vallási differenciálódását, sőt antropológiai sokféleségét is."* A magyar zsidó környezet és élményhatár adta meg a táptalajt arra, hogy modern messiási gondolatokat vessen ki magából Herzl, Alkalai és Natonek esetében is. Marton arra a végső következtetésre jutott, hogy a történetírás álláspontjával ellentétben, Herzlt nem a Dreyfus per, hanem a magyar zsidó miliő terelte a cionizmus felé.[1259] A Herzlről készült portré Marton életére is teljesen ráillik, ő is a népi zsidó kultúra és a modernitás kettősségében szocializálódott, nevelkedett és alkotott.

Marton megfeszített munkatempója kihatott amúgy is törékeny egészségi állapotára. Családja és barátai aggódtak érte, kérték, hogy hosszabb szabadságon pihenje ki magát.[1260] Ezeket a tanácsokat Marton azzal utasította vissza, hogy nem hagyja ott az íróasztalát, hűvös lakását és jó ágyát.[1261] Teste túlhajszolása megbosszulta magát és 1960. augusztus 28-án vasárnap este elhunyt. Az újságban leírtak alapján azon a helyen érte halál, amit a legjobban szeretett: a szerkesztőségi szobában. *„A halála munka közben váratlanul érte. Este hét órakor a szerkesztőségi szobában hallgatta a Kol Izráel [Izrael Hangja] híradását, mintegy öt perc után a szívéhez kapott és eszméletét vesztette. Kórházba szállítás közben meghalt."* Gyenge egészségi állapota és a hat évvel azelőtt átélt szívrohama ellenére a magyar zsidó közösséget sokként érte a hír.

[1259] Marton Ernő: Véletlen-e, hogy Herzl Magyarországon született? *ÚK*, 1960. június 3. 3-4.
[1260] Barzilay István: Meghalt Marton Ernő. *ÚK*, 1960. augusztus 29. 1.
[1261] Kaczér Illés: Marton Ernő halálára. *ÚK*, 1960. szeptember 1. 1-2.

7. MARTON ERNŐ EMLÉKEZETE

Martont 1960. augusztus 29-én helyezték végső nyugalomra. Közéleti nagysága halála után is megmutatkozott, temetésén a magyar zsidó közösség minden fontosabb képviselője, állami tisztviselők, valamint politikusok tették tiszteletüket. Martont a Jávne utcai templomban becsúsztatták. Berl Locker, a Cionista Világszervezet végrehajtó bizottságának elnöke nyitotta meg a beszédek sorát. Mose Kol, a Szochnut vezetőségi tagja és a Progresszív Párt elnöke jó barátja és küzdőtársa elvesztése miatt fejezte ki szomorúságát. Viccesen megjegyezte, hogy a két világháború között „*gyakran az volt az érzésünk, hogy Erdélyben több ászkán [cionista vezető] volt, mint cionista, mert Marton ilyen igazoló írásaival elárasztotta a Szochnutot.*" Hájim Sorer a *Dávár* főszerkesztője az újságírók nevében búcsúztatta, míg Smuel Hákohen Weingarten a jeruzsálemi hitközség elnöke a HOH részvétét tolmácsolta. Ezt követően a gyásztömeg, motoros rendőrök kíséretében autókon és autóbuszokon ment a Nághlát Jicchák temetőbe. A temetőben a közeli hozzátartozók búcsúztatására került sor: Mordechái Ben Ari az El-Al légitársság helyettes vezérigazgatója a rokonság nevében, Jámbor Ferenc az *Új Kelet* régi gárdájának nevében, Salamon Mihály az izraeli szerkesztőség, míg Frenkel Jenő a Nordau páholy nevében búcsúztatta Martont. Sírhelyét régi harcostársai Mayer Ebner, Patai József, Beregi Ármin és Weissburg Chaim közelében jelölték ki.[1262]

A családhoz és az *Új Kelet* szerkesztőségéhez részvétnyilvánító levelek tucatjai érkeztek. Többek között a Johannesburgban tartózkodó Mose Sárettől, Görög Frigyestől vagy Roth Sigfriedtől, a Zsidó Világkongresszus angliai tagozatának főtitkárától.[1263] Barátok, munkatársak cikkek sokaságában emlékeztek meg róla a zsidó gyásznaptár állomásain (Siva, slosim), és halálának nagyobb évfordulóin.[1264] Ezekben a szerzők Martonnal való kapcsolataikat ecsetelték, magas kvalitásaival, műveltségével és személyiségének megkapó részével példálóztak, de közben az átélt konfliktusokat sem hallgatták el. Ezek a nézeteltérések azonban szinte mindig megoldódtak Marton kompromiszumkész és elfogadó személyiségének

[1262] Dr. Marton Ernő utolsó útja. *ÚK*, 1960. augusztus 30. 1.
[1263] Világszerte gyászolják Marton Ernő idő előtti halálát. *ÚK*, 1960. szeptember 2. 4-5.
[1264] Marton Ernő sivájára [szalagcím]. 1960. szeptember 4. 3-4; Dr. Marton Ernő slosimjára [szalagcím]. *ÚK*, 1960. szeptember 26. I-IV. Egy év után. Emlékszám dr. Marton Ernő halálának első évfordulójára [szalagcím]. *ÚK*, 1961. augusztus 18. 7-11; Emlékezés Marton Ernőre [szalagcím]. *ÚK*, 1962. szeptember 5. 3; Dr Marton Ernő halálának harmadik évfordulója [szalagcím]. *ÚK*, 1963. szeptember 6. 3-4; Tíz éve hallott Dr. Marton Ernő. [szalagcím]. *ÚK*, 1970. szeptember 4. 9-12; Cvi Hermann: Dr. Marton Ernő harcos életútja. *ÚK*, 1980. augusztus 15. 2; Benedek Pál: 35 évvel ezelőtt halt meg Marton Ernő. *ÚK*, 1995. szeptember 8. 2.

köszönhetően. Fontosabb közéleti sikereit számtalan cikkben méltatták, írásait újra közölték. Fürth Margit róla írt költeménnyel emlékezett.[1265]

Szinte minden megemlékező említette az új bevándorlókért vállalt áldozatkészségét. Jámbornak küldött utolsó levele a következőt tartalmazta: „*Ferikém, küldöm hozzád e sorok átadóját, gondolom, Te tudsz segíteni rajta.*" Jámbor szerint hasonló leveleket írt a „*kormánynak, Szochnutnak, városházának, jó pozíciókban ülő embereknek, új olék, régi olék ügyes bajos dolgaiban. De nemcsak leveleket írt, nemcsak telefonált, hányszor kelt fel íróasztalától és indult útnak, hogy segíthessen valakin. Ez volt igazi nagysága."*[1266]

Halálának 30 napos évfordulóján tartották az első nagyobb megemlékezést (ázkárá) az tel-avivi Allenby utcai nagytemplomban. Az összejövetelen a legmagasabb állami méltóságok szólaltak fel: Spiegel Jehuda vallásügyi államtitkár Marton elesetekkel szemben tanúsított határtalan gyöngédségéről emlékezett meg. A kormány képviseletében Pinchás Rozen igazságügyminiszter az elhunytat klasszikus cionista vezérnek, a nép szolgálójának, tudományos nívójú gondolkodónak írta le. Idézett abból a cikkből, amit Marton az újságírószervezet évkönyvében jelentetett meg a szabad sajtóval kapcsolatban. Mordechái Nurok rabbi, volt postaügyi miniszter, a Brit Risonim elnöksége nevében vett búcsút. A legnagyobb hatást minden bizonnyal, Marton barátja Mose Sáret, az ország egykori miniszterelnöke és első külügyminisztere keltette, aki az angol-amerikai vegyesbizottság előtt tett nyilatkozatát méltatta. Elmondta, hogy miután megkapták Marton előadásának teljes szövegét „*mély elismeréssel és bámulattal hódólt annak az embernek, aki a maradék zsidóság véleményét és akaratát olyan tökéletesen, olyan eréllyel, olyan széles közéleti látókörrel való felkészültséggel és mély zsidó tudással juttatta kifejezésre."* Talán elhunyt barátját államalapító szereppel akarta felruházni, mikor beszéde végén túlzóan azt állította, hogy Marton szereplésének volt köszönhető a százezer certifikát odaítélése.[1267]

A zsidó szokásokat követve, Marton halála után egy évvel 1961. július 27-én állították fel sírja fölé az Irsai István grafikus és festőművész tervezte sírkövet.[1268] A sirkőavatáson és a Szokolov házban megtartott ázkárán barátok, kollégák és prominens személyek (Michael Landau, Pinchász Rozen, Micháel Ászáf az újságírószervezet elnöke, Csengeri, Mordechái Ben Ari, az El Al légitársaság helyettes vezérigazgatója) mondtak beszédet. Csengeri Imre az *Új Kelet* kiadóhivatal igazgatója jelentette be, hogy Marton Emlékbizottság alakult (Mose Sáret,

[1265] Fürth Margit: Sirató. *ÚK*, 1960. szeptember 26. I.
[1266] Jámbor Ferenc: Egy szál virág. *ÚK*, 1960. szeptember 2. 3.
[1267] Saret: Marton Ernő kiállása döntötte le az angol Fehér Könyv korlátjait. *ÚK*, 1960. szeptember 28. 1,8.
[1268] Dr Marton Ernő sírkövének avatása. *ÚK*, 1960. július 28. 19.

Pinchász Rosen, Dr Náchum Goldmann, Görög Frigyes), amely az elhunyt emlékét kultúrházzal és írásainak héber kiadásával örökíti meg. Az erdélyiek alapította Kfár Glükson kibucban sokan tanítómesterükként tekintettek Martonra, így ők vállalták az emlékház befogadását. Nemcsak emlékének ápolását tűzték ki célul, hanem történeti munkásságának továbbvitelét is. Mivel a magyar zsidó múzeum kivitelezése megfeneklett, a Marton kultúrházban tervezték összegyűjteni az elhunyt írásait, valamint a magyarországi és erdélyi zsidóság történetével kapcsolatos írásokat és dokumentumokat.[1269]

Biedermann Oszi, a kibuc vezető tagja az *Új Kelet* olvasó számára vázolta az épület alaprajzát és elosztását: *„a 400 négyzetméteres épület L alakú, középpontjában a Marton emlékszoba áll. Itt rendezzük majd a jövőben névadónk ázkáráit, halálának évfordulóján. A 150 férőhelyes nagy előadó terem…. Itt lesznek a konferenciák, vitaestek is…. Három kisebb terem rendeltetése a könyvtárat, olvasó szobát és sakk-szóbát adja."*[1270] Elmondható, hogy az épület hármas funkciót kívánt betölteni: Marton emlékhely, magyar zsidó történelmi dokumentumtár és közösségi tér a kibuc tagjai és a magyar zsidóság számára.[1271] Az emlékhelyet Marton gondolatvilágának szimbolikájával ruházták fel, mivel rá úgy tekintettek, mint összekötő kapocs a magyar zsidó és a héber kultúra között. Biedermann elmondta: *„[Marton Ernő] azt tanította, hogy a magyar zsidó kultúra folyamát úgy kell szabályozni, hogy beömöljön a héber kultúra tengerébe. E nagyszerű folyamat torkolata épül a Kfár Glüksonban."*[1272] Az emlékhely igazgatójának Gartner Mose-t, a kibuc egyik legidősebb tagját választották. Ő Kolozsvárról származott, 1940 után Martont a Fraternitas könyvkiadó igazgatójaként segítette.[1273]

Az előkészületek megszokott módon nem a tervezett gyorsasággal haladtak, de két éven belül sikerült az először 90 ezer fontra becsült, de végül 170 ezer fontra rugó építési költséget előteremteni. Újabb sereg szónok mellett 1963. február 11-én letették a ház alapkövét. Ahogy arról a magyar napilap tudósításai is tanúskodnak az első kanál maltert Marton Gizella rakta az alapkőre.[1274] Az épületet végül 1964. december 22-én avatták fel a legkülönbözőbb ceremoniális külsőségek közepette. A tudósítások szerint több száz főnyi közönség érkezett a kibucba, amit az eseményről készült fotók többnyire alátámasztanak.[1275] A Marton

[1269] Dr. Marton Ernő emlékét kultúrházzal és írásainak héber kiadásával örökítik meg. *ÚK*, 1961. július 28. 1, 20.
[1270] Benedek Pál: A Marton ház a szikla ormán. *ÚK - Az Új Kelet melléklete*, 1961. augusztus 18. 11.
[1271] Kfar Glükson kibuc levéltára. fóliaszámozás nélkül - Brosúra a Marton emlékházról.
[1272] Benedek Pál: A Marton ház a szikla ormán. *ÚK - Az Új Kelet melléklete*, 1961. augusztus 18. 11.
[1273] Benedek Pál: Épül a Marton ház a Somron ormán. *ÚK*, 1963. február 15. 7.
[1274] Uo. Fáklyák fényénél helyezték el a Marton kultúrház alapkövét. *ÚK*, 1963. február 11. 6.
[1275] A fotók a Kfar Glükson levéltárban találhatók.

emlékszobában a látogató két, a névadó gondolatiságát híven tükröző idézetet olvashatott,[1276] és végignézhette a kiállítási térben található néhány személyes dokumentumot és tárgyat. A ház emléktábláját Marton testvére leplezte le, a szalagot özvegye vágta el, a 300 férőhelyes teremben pedig szónokok garmadája emelkedett szólásra. Az állami és magyar zsidó szervezetek legkülönbözőbbje képviselte magát. A szónokok Marton egyéniségét személyes történeteken keresztül emelték ki, és reményüket fejezték ki, hogy az új épület nemcsak Martonnak állít örök emléket, hanem a magyar zsidóságnak is.

A következő években rendszeresen tartottak megemlékezéseket sírjánál. Hozzátartozói, munkatársai, barátai és tisztelői rótták le kegyeletüket. Ezek a megemlékezések a 60-as évek végére megszakadtak.[1277] 1988-ban Tel-Avivban egy teret, később négy utcát neveztek el róla Tel-Aviban, Jeruzsálemben, Rehovoton és Ber-Seván.[1278]

Tehetséges, magyar földön kiemelkedő hivatást betöltő magyar származású írókról, politikusokról illetve művészekről írt nekrológokban szinte mindig megjegyezték, hogy az illető személy megérdemelte volna dicső pályafutásának folytatását Izraelben is, csak a nyelvi akadályok és a törekvő jellem hiánya nem tették lehetővé. Pályatársai Martont is érdemesnek tartották volna világkarrier elérésére, szerintük a felemelkedés leküzdhetetlen akadályának a magyar föld bizonyult.[1279] Írótársa, Fried Miksa szerint, ha nem magyarul, hanem angolul vagy jiddisül ír és beszél *„népünk modern történelmében nagyjai között emlegetnék.”*[1280] Jámbor Ferenc a magyar föld hűségére vezette vissza kitörésének gátját: *„Hűség volt benne szülőföldjével, nagy kiterjedt családjával szemben, élete munkájával, az Új Kelettel szemben…. Semmiért nem hagyta el ezeket. Hűség volt szívében a magyar nyelv iránt is, amelyben zsidó volt, amelyben cionista és világfi volt, amelyben harcolt, vitatkozott, szónokolt, szervezett, épített és legfőképpen írt.”*[1281] Ezt a nézetet tükrözte vissza Josef Sprinzak, a Kneszet elnöke is, szerinte *„ha Marton Lengyelországban születik és jiddisül ír, avagy ha Amerikában születik és angolul ír, a zsidó világ legnagyobb és legismertebb közíróinak sorába emelkedett volna.”*[1282]

[1276] A két idézet: „Mély meggyőződéssel hiszem, hogy minden nép egészséges magatartása történelmi – „Nemzedékünk parancsa: ösztöneinket teljes mértékben.”
[1277] Ázkárá Marton Ernő sírjánál. *ÚK*, 1965. szeptember 3. 1; Dr. Marton Ernő ázkárája. *ÚK*, 1966. augusztus 25. 2; Benedek Pál: „Amíg élünk a lelkeinkben élni fogsz…” Márton Ernő ázkárája. *ÚK*, 1967. szeptember 12. 2.
[1278] Marton Ernővel kéz a kézben. Ami a Marton-tér avatási szónoklataiból kimaradt. *ÚK*, 1988. június 17.
[1279] Danzig Eliseva: Marton Ernő emlékére. *ÚK*, 1961. július 27. 3.
[1280] Fried Miksa: Dr. Marton Ernő ázkárájára. A nagy tanítómester. *ÚK*, 1963. szeptember 5. 3.
[1281] Jámbor Ferenc: Egy szál virág. *ÚK*, 1960. szeptember 2. 3.
[1282] Fried Miksa: A tanítómester és a nép nevelője. *ÚK*, 1970. szeptember 4. 9.

Marton emlékezete a magyar zsidó közösségre korlátozódott, abba a térbe, amelyben szinte egész életében munkálkodott. Marton befolyásos cionista mozgalmi bajtársai és kivételes politikai karriert befutott magyarszármazásúak eredménytelen kísérletet tettek arra, hogy emlékét a magyar zsidó kollektív emlékezetből átültessék az izraeli közdutadba. A személyét megörökítő cikkek, megemlékezések vagy róla elnevezett utcák ellenére Marton ismeretlen maradt a zsidó államban. Komoly Ottó emlékének izraeli felemelése zajlott hasonló ütemben, azonban a róla elnevezett kibuc (Jad Nátán), erdő vagy közterek ugyancsak hatástalanoknak bizonyultak.[1283] Magyar zsidók csak kivételes esetben, állami beavatkozással tudtak az izraeli kollektív emlékezet részévé válni. Ebben a tekintetben két személyt lehet kiemelni: Szenes Annát, az ország hősnőjét, valamint Kasztner Rezsőt, aki végül negatív „hősként" került be a köztudatba. Erdélyben is hűlt helyét találjuk Marton emlékének, azt az erdélyi zsidósággal együtt a holokauszt gyökerestül kitépte.

Marton legfontosabb öröksége az *Új Kelet* napilap maradt. Halála után néhány nappal a szerkesztőség a főszerkesztő szobájában tartott megemlékezést. A helyiségben kihelyezték Marton arcképét és mellé az *Új Kelet* öt címlapját – 1918. december 19 (első lapszám), 1919. június 12 (napilappá válás), 1948. augusztus 11 (izraeli első lapszám), 1954. január 15 (35 éves fennállás emlékére írt lapszám), és az 1960. augusztus 29-ei címlapot, a következő címmel: Meghalt Dr. Marton Ernő. Határozatot hoztak, amelynek értelmében a főszerkesztői szoba Martonné marad, azt senki nem fogja többé használni. Természetesen később a korlátozást feloldották.[1284] A főszerkesztői posztot felesége Marton Gizella vitte tovább, miközben a felelős szerkesztő Schön Dezső maradt. A címlapra felkerült Marton Ernő neve is, mint alapító főszerkesztő.

A szerkesztőség nyomokban még őrizte a kolozsvári újságírók szellemiségét, de az idő előrehaladtával a lenyomat elhalványult. 1961. szeptember 9-én elhunyt Sauber Sándor, a lapnál dolgozó legrégebbi palesztinai újságíró.[1285] Őt Jámbor Ferenc 1964. május 14-én, hosszú betegség után követte.[1286] Jámbor emlékének Evron kibucban egy kultúrház felállításával adóztak.[1287] Egy évvel később, 1965. június 26-án Diamant Elemér távozott az élők sorából.[1288]

[1283] Komoly Ottó liget
[1284] Az Új Kelet ázkárá keretében hódolt Marton Ernő emlékének. *ÚK*, 1960. szeptember 5. 1.
[1285] Meghalt Sauber Sándor. *ÚK*, 1961. szeptember 10. 11.
[1286] Faragó Miklós: Búcsú Jámbor Ferenctől. *ÚK*, 1964. május 15. 1, 23; Meghalt Jámbor Ferenc. *ÚK*, 1964. május 15. 24.
[1287] Olosz Levente: Jámbor Ferenc, az Új Kelet egykori felelős szerkesztőjének öröksége. *Izraelinfo.com*. 2019. július 19. (https://izraelinfo.com/2019/07/19/jambor-ferenc-az-uj-kelet-egykori-felelos-szerkesztojenek-oroksege/ letöltés: 2020. május 8.)
[1288] Schön Dezső: Meghalt Jámbor Ferenc. *ÚK*, 1965. június 27. 1.

Barzilay István nyugdíjba vonulása után a lap titkáraként tevékenykedett tovább, majd 1981. július 23-án halt meg.[1289] Marton Gizella 1975-ig vezette lapot, majd Schön Dezső lett a főszerkesztő. 1986 és 1990 között az Erdélyből kivándorolt Rappaport Ottó vállalta a szerkesztést. 1990-ben szerkesztőbizottság került a lap élére, amelynek tagjai voltak: Benedek Pál, Tabák László, Drory Dávid.[1290] 2004-ben George Edri üzletember, több másik idegennyelvű szerkesztőséggel együtt megvásárolta a lapot. A tulajdonosváltást nemsokára szerkesztőségi csere követte, Dán Ofry, aki 1977-től 1996-ig a Jediót Ahronót gazdasági rovatát írta, visszatért a laphoz és ő lett főszerkesztő egészen 2011-ig.[1291] Ofry betegeskedése közben és halála után ideiglenesen Egervári Éva vette át, akkor már hetilappá zsugorodott kiadvány összeállítását.[1292] A tulajdonos 2005-ben Erős-Hajdu Szilviát nevezte ki a lap élére, amelyet az újságírónő helytállóan teljesített, annak ellenére, hogy fizikai szerkesztőség ekkor már nem állt rendelkezésükre és a potenciális szerzők száma erősen megfogyatkozott. 2013-ban a lap 2500 példányban jelent meg hetente, amelynek 90%-át az országban értékesítették.[1293] Tíz év múlva Edri bejelentette a lap eladását, ezzel pedig megjelentek a híradások az *Új Kelet* megszűnéséről.[1294] Végül ez nem következett be, mert Steiner Kristóf és Vadász Éva 2016-tól átvette a lap tulajdonjogát és irányátást.[1295] Mindeközben a Drory Izraeli Magyar Könyvtár vezetője és csapata megvásárolta az *Új Kelet* online felületeinek jogcímét és létrehoztak egy, a nyomtatott újságtól független, Izraelről szóló magyar nyelvű *Új Kelet online*-nak nevezett portált.[1296] A nyomtatott *Új Kelet* havonta jelenik meg, míg az *Új Kelet online* rendszeresen közöl Izraelhez kapcsolódó híreket. Előbbi impresszuma csak a lap alapítóját Weissburg Chaimot tünteti fel, utóbbi weboldalán Marton Ernő neve is szerepel, mint „Tiszteletbeli főszerkesztő."

[1289] Barzilay István alálára. *ÚK*, 1981. július 24. 4.
[1290] Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia.* Hága, Mikes International, 2006. 268
[1291] Elhunyt Dan Ofry, az Új Kelet volt főszerkesztője. *Szombat*, 2004. február 10. (https://www.szombat.org/hirek-lapszemle/elhunyt-dan-ofry-az-uj-kelet-volt-foszerkesztoje letöltés: 2020. május 8.)
[1292] Egervári Vera: Emlékek a tel-avivi szerkesztőség életéből. *ÚK*, 2018. december (100 éves jubileumi szám). 28-31.
[1293] Tóth Lívia: Akit a szerelem sodort Izraelbe. Beszélgetés Erős-Hajdu Szilviával, az Új Kelet című, magyar nyelvű hetilap főszerkesztőjével. *Hét Nap*, 2013. november 13. (https://hetnap.rs/cikk/Akit-a-szerelem-sodort-Izraelbe-15340.html letöltés: 2020. május 8.)
[1294] Vári György: Véget ér egy kis magyar sajtótörténelem. 2015. július. 28. (http://nol.hu/belfold/veget-ert-egy-kis-magyar-sajtotortenelem-1554227 2020. május 8.); Háberman Zoltán: Az Új Kelet megszűnése. *Mazsihisz*, 2015. október 15. (https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/haberman-zoltan-az-uj-kelet-megszunese letöltés 2020. május 8.)
[1295] Az *Új Kelet* havilap weboldala. (https://ujkelet.com/index.php/rolunk/#page-content letöltés 2020. május 8.)
[1296] Az *Új Kelet online* weboldala. (https://ujkelet.live/impresszum/ 2020. május 8.)

8. ÖSSZEGZÉS

Marton Ernő cionista munkásságát az európai zsidóság körében, a 19. század folyamán lejátszódott társadalmi folyamatok prizmáján keresztül szükséges szemlélni. A modernitásra adott két fő válasz, a vallási reformon alapuló társadalmi beilleszkedés és az ortodoxia által preferált bezárkózás mellett két másik radikálisabb válasz is született: a baloldali radikalizmus és a cionizmus. Természetesen ezek az identitásopciók nem választhatók teljesen szét egymástól. Marton életútjában is egymás összefüggésében jelennek meg. A hagyományos szülői és vallási neveltetés, valamint a hagyományos életvitel formálta ki cionista gondolatvilágát, de életében a magyar kultúra jelenléte sem elhanyagolható. Az ortodox nevelés és az apjától hallott történetek először a mélyen gyökerező zsidó öntudatát alapozták meg. A szülői házban kialakult zsidó identitásával könnyen befogadta a zsidó nemzeti eszmét, amikor azt barátja, Weissburg Chaim és olvasmányai megismertették vele. Ez annál is inkább történt így, mivel a zsidó nemzeti egység gyökerei a zsidó vallásba nyúlnak vissza. A messianisztikus megváltás, vagyis az Erec Izráelbe való visszatérés gondolata mindig is részét képezte a vallási hagyománynak.[1297]

Martont az ortodox életvitelből minden bizonnyal a dicsőszentmártoni zsidó közösségben uralkodó széthúzó erők szakították ki. A város zsidó közössége egyfelől fenntartotta hagyományait, foszlányokban őrizte a jiddis nyelvet és kielégítő vallási életet élt, mindazonáltal a társadalmi mobilitást szem előtt tartva az asszimiláció útjára lépett, valamint eltávolodott az ortodox életviteltől és értékrendtől. Marton a közéleti szereplésein és irodalmi próbálkozásain keresztül látta a kitörés lehetőségét. Ennek megfelelően tudatos és túláradó ambícióval képezte magát, akár apja akaratának ellenszegülve is, így sikerült karrierjét kiépítenie a kis város keretei között. Dicsőszentmárton multietnikus összetétele tovább mélyítette az ekkor már a zsidó nacionalizmust magába foglaló zsidó öntudatát. Feltörekvő újságírói és politikai karrierje ellenére nem rejtette el nézeteit, ellenkezőleg, nyíltan vállalt zsidóságát. Barátainál, Sipos Domokosnál és Zaharia Boilănál azt látta, hogy a saját nemzetiségi szervezkedés belátható eredményeket hoz.

Marton cionista életútja a jeruzsálemi iskola cionizmus felfogását támasztja alá, amely szerint a magyar földön a zsidó nemzeti mozgalom szorosan kapcsolódott az ortodoxiához. Michael Silber, Zvi Zahavi és Walter Pietsch is egymástól függetlenül arra a konklúzióra

[1297] Katz: Jewish Emancipation i.m. 90.

jutottak, hogy a zsidó nacionalizmus ideológiája az ultraortodox vallási hagyományokban gyökerezett,[1298] társadalmi bázisát – amit a székelbefizetések alapján lehet a legjobban mérni – az ortodox területekről kapta,[1299] valamint a mozgalom megannyi vezetője – ahogy Marton is – ortodox családban nevelkedett. E három tényező együttállása alapján állítható, hogy a magyar nyelvterületen a cionista mozgalom a zsidó ortodoxia terméke volt, úgy is mondhatnánk, az utóbbi nélkül az előbbi nem volt életképes. Természetesen ez nem jelenti, hogy a neológ vallási irányzat követői közül nem léptek volna a mozgalomba vagy körükből nem érkezett volna pénzügyi támogatás, de számuk jóval elmaradt az ortodoxia bázisától. Marton esetében az európai nemzeti gondolat és forradalmi eszmék behatása kevésbé számottevő, vagy legalábbis a források alapján egyértelműen nem mutatható ki. Elég csak arra gondolni, hogy a polgári radikalizmus és szocializmus eszméi Martont nem a cionizmus irányába terelték, hanem épp ellenkezőleg, egy rövid időre letérítették a zsidó nacionalizmus útjáról. Következésképpen, az Antia Shapira vagy Kieval Hillel által megfogalmazott elmélet[1300] Marton esetében nem bizonyítható. Itt még egy tényezőt szükséges figyelembe venni, ami Marton esetében is megalapozottnak látszik, mégpedig a nemzetiségi területek serkentő hatását a zsidó nemzeti mozgalomra.[1301] Ennek összefüggésnek a megállapítása további kutatásokat igényel.

Marton az első világháború után az erdélyi cionizmusban először háttéremberként tűnt fel. Ideológiateremtő és szervezői munkájával adta meg a mozgalom alapjait. A zsidó napilap szerkesztésével sikerült elismerést szereznie magának. A mozgalom központi intézményének az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség tekinthető, miközben a társadalmi bázisának növeléséhez és megtartásához leginkább az *Új Kelet* járult hozzá. A lap sikerét a Magyarországról hozott újságírók és a tartalmi újítás adta, amely a cionizmusra buzdító írások mellett korszerű információs bázist nyújtott az erdélyi zsidóságnak.

A nívós napilapon keresztül jutottak el a nemzeti gondolatok széles tömegekhez, a viták és elméleti-irányadó írások pedig diskurzusteremtő képességgel bírtak. Marton és a szerkesztőség szűrőként és hangadóként funkcionált. A híreket saját cionista néppontjukon keresztül közvetítették az olvasók fel, ezáltal a közbeszédet saját szájízük szerint határozták meg. Folyamatosan azt sulykolták, hogy a zsidó kisebbségi létből fakadóan állandó antiszemita elnyomásban élnek (ezt példák sokaságával alá is tudták támasztani), amelyre egyetlen

[1298] Silber: Alliance of the Hebrews, i.m. 119–147; Pietsch: Reform és ortodoxia i.m. 89-98; Zvi Zahavi: *From the Hatam Sofer to Herzl: A history of "Love of Zion" and the Beginnings of Zionism in Hungary, Transylvania, Slovakia, Carpathian-Rus, Northern Yugoslavia and Burgenland, 1799–1904*. Jerusalem. 1972.
[1299] Olosz: A cionizmus kezdetei Erdélyben i.m. 117-118.
[1300] Shapira: Zionism in the Age of Revolution… i.m. 224-225; Kieval: i.m. 36.
[1301] Shlomo Avineri: A cionizmus, mint forradalom. *Múlt és Jövő*, 1992. 2. sz. 13-14.

megoldás mindenekelőtt a saját politikai érdekképviseletük, majd annak megszűnésével a zsidó népi élet felvirágoztatása végül pedig a kivándorlás Palesztinába.

A 20-as évektől Marton központi pozíciót vívott ki magának a mozgalom politikai szárnyában. Az erdélyi cionizmus sikeréhez hozzájárult a Marton, és néhány zsidó vezető által erőltetett összetartás. A területi, ideológiai, és politikai ellentétek dacára nem engedték egyes csoportok kiválását, ezzel megelőzték a Szövetség szétesését. Ebben a törekvésben Marton integráló személyisége kulcsszerepet játszott. Az Országos Zsidó Pártot nem a zsidó nemzeti mozgalom belső fejlődésének termékeként, inkább Románia politikai-társadalmi körülményeihez alkalmazkodó politikai szükségszerűségként lehet értelmezni. Marton (és az első generációs erdélyi cionista vezetők többsége) bármennyire is hitt a palesztinai prosperitásában és a zsidó állam megalakításában, elképzelhetetlennek tartotta annak pár évtizeden belüli beteljesülését, ezért – némiképp az eredeti céloknak ellentmondva – saját érdekképviselettel harcoltak életkörülményeik jobbításáért. A román belpolitika visszásságai, korrupció és antiszemitizmus terjedése megakadályozta, hogy politikai pártjuk sikerrel harcoljon a zsidók jogbiztonságáért. A kudarcokkal tarkított politikai kitérő után Marton visszatért a cionizmus alaptételéhez, miszerint a gáluti élet fenntarthatatlan és újra a kivándorlást helyezte programadó írásai középpontjába.

Észak-Erdély visszacsatolása után ennek a felismerésnek nyomán írta meg tudományos és Palesztinát felmagasztaló propaganda cikkeit, ekkor már kvázi az erdélyi cionista mozgalom vezetőjeként. A magyar kormány által kezdeményezett jogfosztások sora bebizonyította a cionisták álláspontjának helyességét. A megmaradt mozgalmi keretek felhasználásával és a nemzetközi kapcsolatrendszerére támaszkodva Marton igyekezett a kivándorlást gyorsítani, valamint a belső népi életet megacélosítani, azonban a magyarországi cionista mozgalom ehhez a feladathoz nem tudott felnőni. Marton minden igyekezete ellenére képtelenek bizonyult a mozgalmon megosztottságát felszámolni és egy stabil tömegbázist kiépíteni. Az erdélyi rész hátrányos helyzetbe került a budapesti központtal szemben, így az addig élvezett autonóm előjogait nem tudta érvényesíteni. A befolyásvesztés főként abban mutatkozott meg, hogy a magyar cionistákhoz érkezett certifikát kvótakeretből az erdélyiek szinte semmit nem kaptak.

Amikor a deportálások megkezdésével a konkrét mentésekre került volna sor, Marton teljesen tehetetlenül nézett az események elé. Széles magyar-román politikai kapcsolatrendszere, cionista mozgalmi hálója és személyes presztízse dacára saját életét is alig tudta megmenteni. A Romániába való szökés után – miközben néhány hónapig még ő sem élt teljes biztonságban – minden lehetséges eszközzel a életben maradt zsidók mentésén fáradozott.

A határmenti városokban működő néhány személyből álló mentőbrigádoknak juttatott anyagi támogatásban, és az átcsempészett személyek ellátásában némi sikert elkönyvelhetett, azonban a Kasztner tárgyalásaihoz hasonló egyezkedése és diplomáciai jegyzékei hasztalannak bizonyultak. Ez alapján Marton holokauszt alatti tevékenysége Yehuda Bauer ellenállás definíciójába illik, miszerint a holokauszt alatt minden tevékenység, amely segített megőrizni az üldözött zsidók emberi méltóságát és társadalmi kohézióját (csempészés, hamis papírok gyártása, a beteggondozás, a zsidó kulturális szervezetek fenntartása), ellenállásnak számított.[1302] Marton tettei továbbá alátámasztják azon történészek véleményét, akik szerint a cionisták szorult helyzetben, a megszálló németeknek kiszolgáltatva csak minimális mentési munkát tudtak folytatni. Ebben a kontextusban Kasztner vitatott egyezkedése, pedig sikerként könyvelhető el.[1303] Marton itt bemutatott viselkedése újabb cáfolatát adja azoknak a felszínes értelmezéseknek, amelyek Kasztner és a kolozsvári zsidó vezetők mentésektől való elzárkózásával, netán árulásával magyarázzák az erdélyi (vagy az összmagyar) zsidóság pusztulását. A légből kapott feltételezések szerint Kasztner, Marton és más cionista vezetők a román-magyar határon át tudták volna menekíteni az Észak-Erdélyi zsidókat vagy fegyveres lázadást tudtak volna szítani a maroknyi német helyőrség ellen.[1304] Marton példája mutatja, hogy a mentések szűkös lehetőségét a cionista vezetők maximálisan kihasználták.

Az újonnan alapított zsidó államban Martonnak lehetősége lett volna diplomáciai, sőt politikai karrierbe kezdeni, de ezeket az ajánlatokat elutasította. Továbbra is a magyar zsidóságot akarta szolgálni és az új bevándorlók marginalizált helyzetén akart javítani. Marton a bevándorlók hű állampolgárrá és a zsidó „néptest" tagjává vallásának rögös útját egyengette. Mindezt azonban szigorúan törzsi vagy etnikai politizálás nélkül tette, minden ilyen jellegű kísérletet elfojtott. Míg a gálutban a zsidó kisebbségi politizálást legitimnek mondta ki, addig Izraelben, egy kettős kisebbségi állapot eredményétől tartva ellenezte azt.

Marton az *Új Kelet* napilapot egy olyan ellenséges környezetben alapította újra, amelyben az ország értelmiségi és politikai elitjének jó része elutasította az idegennyelvű sajtót. Végül is az eredmények őt igazolták. A napilap beteljesítette hivatását: magyar zsidók ezrei olvasták, a társadalom még olyan szegletébe is eljutott, ahol nem tartottak rá igényt. A magyarul

[1302] Yehuda Bauer: *Rethinking the Holocaust*. Yale University Press, 2001. 119; Karsai László: Lőni vagy túlélni? Karsai László. *Beszélő*, 1999. 4. évf. 11. sz. 104-115.
[1303] Karsai László – Molnár Judit: The Kasztner Report: the report of the Budapest Jewish Rescue Committee. Jerusalem, Yad Vashem, 2013. 20-22; Szita: *Aki egy embert megment…* i.m.; Bauer: Jews for Sale? i.m. 150-162.
[1304] Bogdanor: i.m.; Eli Reichenthal: The Kasztner affair: A reappraisal. In: Randoplh Braham: The Auschwitz reports and the Holocaust in Hungary. New York, Rosenthal Inst. for Holocaust Studies, Graduate Center, Boulder, Social Science Monographs, Columbia Univ. Press, 2011. 216-248.

értő olvasók a napilapból tájékozódtak az ország életében bekövetkezett fontosabb eseményekről. Továbbá összekötötte a magyar és a héber kultúrát – az újságírás és az irodalom területén mindenképp. A lap írói-, és újságírói ugródeszkaként szolgált számos olyan írónak, akinek tanulásra, csiszolódásra és főként héber nyelvtanulásra volt szüksége, mielőtt fejest ugorhatott a héber irodalomba vagy újságírásba. Szenes Erzsi, Stark Valéria, Kishont Ferenc, Jákov Farkas, Dán Ofry és még számos kevésbé ismert tollforgató járta be ezt az utat. Ebben az értelemben az *Új Kelet* sikerrel teljesítette a beolvasztási feladatait.

Ezzel szemben a széles olvasóközönségre tett hatások ambivalens eredményt hoztak. Egyfelől valóban segítették az információszerzést, a magyarul olvasókkal megismertették a héber kultúrát és mentalitást, mindamellett a héber nyelvű újságok alternatíváját nyújtották. Ilyenformán a magyar zsidó szervezetekkel együtt létrehoztak egy magyar kulturális buborékot, amelyből sokan nem tudtak kilépni. A magyar zsidó szervezetek örökös küzdelme a kívánt integráció és közös származás alapján álló erős szervezet megalkotása között Palesztinában, majd később Izraelben egy magyar zsidó szubkultúrát hozott létre. A magyar zsidó és izraeli identitás kettőssége[1305] az új oléknál valamint a héberül kevésbé tudó bevándorlóknál jelentkezett. Még Marton Ernő is büszke magyar zsidónak vallotta magát élete végéig, bármennyire is egyetértett a törzsek beolvasztásának kormány által diktált parancsával.

[1305] Váczi Gergő: *In-Betweenness: Is Hungarian Aliyah a Migration Phenomenon?* Mester szintű disszertáció. Benyújtva: Central European University Department of Sociology and Anthropology, 2014. 56.

9. A FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM JEGYZÉKE

Levéltári források

A Magyar Nyelvterületről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma, Cfát, Izrael

I fond – Izrael

H fond – Sajtóanyag

J fond – Tárgyak

Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Mureş [A Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Igazgatósága].

335. fond (Acte prezidentiale – Elnöki iratok).

Michael Marton magánlevéltára

Marton Ernő személyes hagyatéka.

Kfar Glükson kibuc levéltára

Marton Ernő gyűjtemény (rendezetlen)

Kfar Glükson kibuc gyűjtemény (rendezetlen)

Moreshet Archive, Israel.

D - Hasomer Hacair mozgalom

Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS).

Marton Ernő dossziéja. (száma: I 448358)

Izrael Nemzeti Könyvtár Levéltára (INKL).

Tisbi Illés Levéltára

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Külügyminisztérium Politikai Osztály Reservált Iratai 1919-1945. PTI-től visszakapott iratok (K 149)

Külügyminisztérium Titkos Iratok –TÜK, (XIX-J-1-j), Izrael

Külügyminisztérium Adminisztratív Iratok – KÜM, (XIX-J-1-k), Izrael

Naţionale Istorice Centrale ale României [Román Állami Levéltár Központi Történeti Levéltár],

Inventar (leltár) szám: 3001, Colecţia de Documente (ale) Comunităţi(i) Evreieşti din România [Román zsidó közösség dokumentumainak gyűjteménye].

The Archive of the Ben-Gurion Research Institute for the Study of Israel and Zionism, Sede Boker, Midreshet Ben-Gurion, Israel (ABGRI),

3. fond (Weissburg Chaim személyes hagyatéka).

The Strochlitz Institute for Holocaust Research (SIHR),

Kasztner gyűjtemény (18. doboz)

Román gyűjtemény III. (42. doboz)

Erdély I gyűjtemény (11. doboz)

Tanúságtevők I gyűjtemény (4. doboz)

Marton Ernő gyűjtemény (23. Doboz)

Naplók I gyűjtemény (37. doboz)

United States Holocaust Memorial Museum (USHMM),

Rezső Rudolf Kasztner collection

United States National Archives (USNA),

Record Group 43, box 1, Anglo-American Committee of Inquiry for Palestine 1944-1946.

Yad Vashem Archive (YVA),

Record Group P 31. (Komoly Ottó hagyatéka)

Record Group: P.53. (Kasztner Rezső hagyatéka)

Sajtó (napi- és hetilapok, folyóiratok, közlönyök)[1306]

A Föld (Új Kelet melléklete)	*1927-1929*
A Jövő/Az Idő	*1948-1955*
A vallás	*1914*
*Al Hámismár (*על המשמר)	*1943-1965*
Az Est	*1920*
Az Új Kelet melléklete Izraelben	*1961*
Az Új Kelet Szombatja (Új Kelet melléklete)	*1939-1940*
Az Újság	*1940*
B'nai B'rith Szemle	*1934*
Egyenlőség	*1910-1944*
Ellenőr	*1929*
Ellenzék	*1917-1944*
Erdélyi Futár	*1931*
Erdélyi Szemle	*1915-1919*
*Háárec (*הארץ*)*	*1918- 1965*
*Háboker (*הבוקר(	*1935-1965*
HáMáskif	*1938-1948*
*Háolam Háze (*העולם הזה)	1937-1965
Hatikva	*1947-1960*
Hét Nap	*2013*
Hoemesz	1933-1935
Hitachdut Ole Hungaria Értesítője, Jeruzsálem	*1941-1948*

[1306] Az évszám az általam kutatott periódust jelöli, ami sok esetben megegyezik a lap fennállásával. A jelzett periódusban a legtöbb sajtókiadványt szisztematikusan átnéztem (pl: Kis-Küküllő, Új Kelet, Zsidó Szemle, Izraeli Képeslap, Hatikva), míg másoknál megadott keresőszavak és kifejezések alapján pásztáztam az adott újság digitalizált változatát (pl: *Háárec*, *Egyenlőség, Al hámismár, Ellenőr*).

Hitachdut Ole Hungaria Központi Értesítője	*1941-1945*
Izraeli figyelő	*1960-1961*
Izraeli Képeslap	*1953-1959*
Keleti Újság	*1918-1944*
Kis-Küküllő	*1894-1918*
Kol Háám (העם קול)	*1937-1960*
Magyar Lapok	*1940*
Magyar Nemzet	*1940-1945*
Magyarság	*1943*
Mazsihisz	*2000-2015*
Múlt és Jövő	*1917-1944*
Noár	*1918-1944*
Palesztinai közlöny	*1945-1946*
Pásztortűz	*1922*
Renaşterea noastră	*1944*
Szombat	*2004*
The Palestine Post/ The Jerusalem Post	*1940-1960*
Új Kelet online	*2016-2020*
Új Kelt	*1918-2020*
Új Magyarság	*1940-1944*
Vármegyei Híradó	
Világ	*1920*
Zsidó Szemle	*1911-1922*

Oral History Interjúk

Fuchs Ávrám

Michael Marton

Itamár Jáosz-Keszt

Miron Eszter

Statisztikák, lexikonok, értesítők

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja az 1915-1916 tanévre. Budapest M. K. Tudományegyetemi nyomda, 1916.

A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Almanachja az 1916-1917 tanévre. Budapest, M.K. Tudományegyetemi nyomda, 1917.

A dicsőszentmártoni „Báró Eötvös Intézet" állami elemi és gazdasági felső népiskola értesítője az 1873-1884 1/2 tanévekről. Marosvásárhely, Imreh Sándor nyomdája, 1883.

Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2006.

Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Hága, Mikes International, 2006.

Kepecs József (szerk): *Erdély településeinek vallási adatai (1880–1941) II.* Bp., Központi Statisztikai Hivatal, 2001.

Kósa Sándor*: A dicsőszentmártoni Polgári fiú–, polgári leány és elemi iskola értesítője az 1900-1901-ik iskolai évről*. Dicsőszentmárton, Nyomtatva Hirsch Mórnál, 1901.

Magyar Életrajzi Lexikon, 2. kötet, L-Z (1982).

Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1907.

Manuila, Sabin*: Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*. II. kötet. Bucuresti, Institutul central de statistică. 1938.

Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *1910. évi népszámlálás 5. Részletes demográfia*. Budapest, 1916.

Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása 3. A népesség részletes leírása*. Bp., 1907.

Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *Az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve, II. kötet*. Budapest, 1881.

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Bukarest-Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó és az Erdélyi Múzeum-Egyesület. 2002.

Tidha, David: *Entsiklopedijah le-ḥalutsei ha-yishuv u-vonav [Izrael alapítóinak és építőinek enciklópédiája]*. Tel Aviv, 5. évf. 1952.

Ujvári Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest. 1929.

Korabbeli kiadványok

Katona Béla: *Várad a viharban*. Nagyvárad, Teala Kórháztámogató Egyesület, 1946.

Hátszegi Ernő: *Kazbek*. Afikim, a szerző kiadása, 1944.

A Magyar Zsidók Világszövetségének II. kongresszusának jegyzőkönyve. Tel-Aviv, 1961. április 15-16.

Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség VII. konferenciája az 5686. évi működésről. 1926. november 7-9. Cluj [Kolozsvár], Kadima Ny., 1927.

Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség XVI. konferenciája: a Zsidó Nemzeti Szövetség Palesztinahivatal, Wizo Föderáció Keren Kayemeth Leisrael, Keren Hayesod jelentése 5697-5698-5699 évi működéséről. Temesvár, Gabriel Weiner, 1939.

Az Európai Zsidóság Pusztulásának Felderítésére Alakult Társadalmi Bizottság (AEZPFATB): *Mi az igazság a Kasztner ügyben?* Tel-Aviv, 195(?).

Bartley Crum: *Behind the silken curtain: a personal account of Anglo-American diplomacy in Palestine and the Middle East*. London, Victor Gollancz LTD, 1947.

Danzig Hillel: *Új utak előtt. A magyar cionista Szövetség közgyűlése elé*. Noár könyvek, Fraternitas, Kolozsvár 1941.

Hirsch Mór (et. al): *Március 15 a millenniumban. Dicsőszentmártonban lefolyt ünnepek*. Dicsőszentmárton, Mór Nyomda, 1896.

Iton rásmi (רשמי עיתון) [Hivatalos újság]. 1949.

Jálkut Háforszumim (הפרסומים ילקוט) [Hivatalos Közlöny]. 1955. 1959

Kohn Sámuel: *A Zsidók története Magyarországon. A legrégebbi időktől a mohácsi vészig*. Budapest. 1884.

Ofry, Dan: *A Húszéves Izrael*. Lumen könyvkiadó, Tel-Aviv, 1968.

Perki Géza: *Visszaemlékezések Dicsőszentmárton múltjára*. Cluj [Kolozsvár], Minerva, 1936.

Richard Crossman: *Palestine mission: a personal record*. London, Hamish Hamilton, 1947.

S.Y. Gross, Y. – Yosef Cohen: *The Marmaros Book; In Memory of 160 Jewish Communities (Maramures Region)*. Tel Aviv, Beit Maramaros, 1996. 190. (https://www.jewishgen.org/yizkor/maramures/maramures.html letöltés 2020. május 4.)

Szabó Imre: *Erdély Zsidói.* Kadima Kiadás, Kolozsvár, 1938.

Zichy Hermán gróf − Derestye Gy. M. (Szerk): *Magyar zsidók a Millenniumon: Művelődéstörténeti tanulmány*. Budapest, kiadja Miljkovics Dragutin, 1896.

Züszman Alfréd: *Tízéves Izráel*. Tel-Aviv, 1958.

Marton Ernő munkái

Marton Ernő – Kasztner Rezső: *Az emancipáció multja és jövője: négy tanulmány*. Kolozsvár, Fraternitas, 1942.

Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája. Vázlat a magyarországi zsidók településtörténetéhez.* Fraternitas,Kolozsvár, 1941.

Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája. Vázlat a magyarországi zsidók településtörténetéhez*. Kolozsvár, Fraternitas Rt., 1941.

Marton Ernő: A palesztinai narancs éposza. In: *A zsidó állam*. Általános Cionista Blokk, Budapest, Faragó Ny. 1948.

Marton Ernő: *A zsidó nemzeti mozgalom Erdélyben*. Kadima, Cluj [Kolozsvár], 1922.

Marton Ernő: *A zsidó nép jövője: a népi asszimiláció törvényszerűségei*. Fraternitas, Kolozsvár, 1941.

Marton Ernő: A zsidó nép nyelvei. Bevezetés. In: Schön Dezső: *Tizmillió zsidó nyelve*. Kolozsvár, Fraternitas, 1942.

Marton Ernő: *A zsidó nép világhelyzete 1941-ben*. Kolozsvár, Fraternitas, 1941.

Marton Ernő: Haluci klálcionizmus. In: Az erdélyi Klálcionista Szervezet és a Haoar Hacioni*: A munka kérdései Palesztinában*. Kolozsvár, Fraternitas. 193?. 1-3.

Marton Ernő: Előszó. In: Simon Dubnow: *Életem története*. Felelős kiadó: dr. Marton Ernő, Kolozsvár, 1942.

Marton Ernő: Európ és a zsidóság. Múlt és Jövő, 1933. 33. évf. 149-150.

Marton Ernő: Megvirrad a gettó felett. In: *A zsidó állam*. Általános Cionista Blokk, Budapest, Faragó Ny. 1948.

Marton Ernő: *Men haelef bejt hatorah halibertit (*מן האלף בית של התורה הליברלית*) [A liberális Tóra ábécéjéből]*. Jeruzsálem, Cionist Ifjúság. 1988.

Marton Ernő: *Mit nyújthat Palesztina a világ zsidóságának?* Kolozsvár, Fraternitas, 1943;

Marton Ernő: *Palesztina és a nagyvilág*. Kolozsvár, Andrási Nyomda, 1943.

Marton Ernő: Patu (פתח דבר) [Bevezetés]. In: Jomana sel Eva Heyman (יומנה של אווה היימאן) [Heyman Éva naplója]. Izrael, 1964.

Marton Ernő: Utóirat az Ararát ankétjához. *Ararát évkönyv az 1944. évre*, Budapest, Országos Izr. Leányárvaház, 1944, 32-41.

Weboldalak

Ohev salom vrodef salom… [Szeretem a békét és törekszem a békére…] Megemlékező internetes oldal Dr. Krausz Józsefről. (https://sites.google.com/site/rossmannkrausz/221 letöltve 2017–03–09)

Szlovákiai Magyar Adatbank (http://adatbank.sk/lexikon/szenes-erzsi/

The Yivo Encyclopedia of Jews in Eastern Europe (https://yivoencyclopedia.org/default.aspx letölve 2020. május 21.

Kiadott visszaemlékezések

Benamy, Sándor: *A XX században éltem*. Budapest, Szépirodalmi könyvkiadó. 1966.

Ofry, Dan: *Egy évszázad tanúja - A dr. Hermann Dezső-dosszié.* Budapest, Aranymetszés Kiadó, 2000.

Finkelstein, Arnold Dávid: *Fénysugár a borzalmak éjszakájában. Kortörténet*. Tel-Aviv, A. Finkelstein, 1958.

Galili G. Ervin: *Tanúk vagyunk*. Tel-Aviv, a Szerző kiadása. 1975.

Kishont Ferenc: *Volt Szerencsém: Kishont Ferenc Önéletrajza*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

Szenes Erzsi: *Van Hazám.* Tel-Aviv, 1959.

Lapid, Jáir: *Síron túli emlékeim. Tomi (Joszi) Lapid története*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2012.

Szakirodalom

Monográfiák, könyvek, tanulmánykötetek, és disszertációk

Ancel, Jean: *The history of the holocaust in Romania*. University of Nebraska Press, Yad Vashem, 2011.

Bárdi Nándor: *Otthon és haza*. Csíkszerda, Pro-Print, 2013.

Bauer, Yehuda: *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933–1945*. New Haven, Yale University Press. 1994.

Bauer, Yehuda: *Rethinking the Holocaust*. Yale University Press, 2001.

Bogdanor, Paul: *Kasztner's Crime*. New Brunswick, Transaction Publisher, 2016.

Braham, Randolph L.: *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Budapest, Park, 2008.

Braham, Randolph L.: *Román nacionalisták és a holocaust*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1998.

Braham, Randolph L.:*The Rescue of Jews Across the Hungarian-Romanian Border During the Nazi Era. Facts and Fiction*. 1993 (kézirat - megtalálható SIHR, Erdély I gyűjtemény (11 doboz), T3h14)

Braham, Randoph L.: *A népirtás politikája. Holocaust Magyarországon*. II kötet. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, 1997.

Carmilly-Weinberger, Moshe: *A Kolozsvári zsidóság emlékkönyve*. New York, Kiadja M. Carmilly-Weinberger. 1970.

Carmilly-Weinberger, Moshe: *A zsidóság története Erdélyben (1623-1944)*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, 1995.

Case, Holly: *Between States The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*. Standford, Stanford University Press, 2009.

Cohen, Asher: *The Halutz Resistance in Hungary, 1942-1944*. Colorado- New York, Boulder-Institute for Holocaust Studies of the City University of New York, 1986.

Cohen, Yitzchok Yosef: *Ha-hami Trannsilvania 1630-1944 I [Erdély bölcsei 1630-1944 I]*. Jeruzsálem, 1988.

Dieckhoff, Alain: *The Invention of a Nation. Zionist Thought and the Making of Modern Israel*. London, Hurst&Company, 1998.

Eisenstadt, Shemuel: *The transformation of Israeli society: an essay in interpretation*. Boulder (Colorado), Westview Press, 1985.

Faur, Antonio: *Un deceniu din existenţa evreilor bihoreni (1942-1952). Contribuţii istoriografice şi documentare*. Cluj-Napoca, Mega, 2012.

Féder Zoltán: *Izraeli könyvtárakban: két bibliográfia*. Tel-Aviv, Eked, 2004.

Feuerstein Emil: *Egy marék virág. A magyar ajkú zsidóság szellemi öröksége*. 2 kötet. Tel Aviv, a Szerző Kiadása, 1987.

Fleisz János: *Az erdélyi magyar sajtó története 1890-1940*. Budapest, Pannonia Kiadó, 2005.

Fodor János: *Bernády György. Politikai életrajz*. Marosvásárhely, Lector, 2017.

Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem: zsidó vallási irányzatok Magyarországon, 1868-1950*. Budapest, Balassi Kiadó, 2008.

Gelber, Yoav: The History of. Zionist Historiography. From Apologetics to Denial. In: Benny Morris (szerk.): *Making Israel*. Ann Arbor, University of Michigan Press, 2007. 47-80.

Genizi, Haim (et.al): *Duschinszky Mihály rákospalotai főrabbi válogatott beszédei*. Budapest, M. Zsidó Lvt, 2005.

Gidó Attila: *Két évtized. A kolozsvári zsidóság a két világháború között*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2016. 293.

Gidó, Attila: *Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică*. Cluj Napoca, ISPMN, 2014.

Gidó, Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918-1940)***.** Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 2009.

Giladi, David: *Pesti mérnökök - Izrael országépítői*. Budapest, Ex Libris-Múlt és Jövő Kiadó, 1992.

Glässer Norbert: *Találkozás a szent igazzal. A magyar nyelvű orthodox zsidó sajtó cádik-képe*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. 2014.

Gyemant, Ladislau: *Evreii din Transilvania. The Jews of Transylvania*. Cluj-Napoca, Institutul Cultural Roman, 2004.

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001.

Hacohen, Devora: *Immigrants in turmoil. Mass immigration to Israel and its repercussions in the 1950's and after*. New York, Syracus Unversity Press, 2003.

Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság - Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa Kiadó. 2018.

Hertzberg, Arthur: *The zionist idea* . New York, Atheneum, 1981.

Hillel, Kieval: *Languages of Community The Jewish Experience in the Czech Lands*. Berkeley, University of California Press, 2000.

Ioanid, Radu: *The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Gypsies Under the Antonescu Regime, 1940-1944*. Chicago, Ivan R. Dee, 2000.

Karády Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Replika Kör. Budapest.1997.

Karsai László – Molnár Judit: *The Kasztner Report: The Report of the Budapest Jewish Rescue Committee, 1942 – 1945*. Jerusalem, Yad Vashem, 2013.

Karsai László: *Holokauszt*. Budapest, Pannonica, 2001. 254-262; Michman, Dan: *Holokauszt és történetírás*. Budapest, Balassi Kiadó, 2008.

Karsai, László – Molnár, Judit: The Kasztner Report: the report of the Budapest Jewish Rescue Committee. Jerusalem, Yad Vashem, 2013.

Katz, Jacob: *Jewish Emancipation and Self-emancipation*. New York, Jerusalem, 1986.

Katz, Jacob: *Jewish Emancipation and Self-emancipation*. New York, Jerusalem, 1986.

Katz, Jakob: *Végzetes szakadás*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1999.

Katzburg, Nathaniel: *Fejezetek az újkori zsidó történelemből*. Budapest, Osiris, 1999.

Kelbert Krisztina: *Szemtől szemben: képek a szombathelyi zsidóság történetéből*. Szombathely, Yellow Design Ltd., 2016.

Kimmerling, Baruch: *The invention and decline of Israeliness: state, society, and the military*. Berkeley, University of California Press, 2001.

Koerner, András: *How They Lived. The Everyday Lives of Hungarian Jews, 1867-1940 (Volume 2)*. Budapest, CEU Press, 2016.

Kovács István: *Sipos Domokos*. Bukarest, Kriterion, 1990.

Kőbányai János: *Szétszálazás és újraszövés - A Múlt és Jövő, a Nyugat és a modern zsidó kultúra megteremtése*. Budapest, Osiris, 2014.

Körner András: *Hogyan éltek? A magyar zsidók hétköznapi élete 1867-1940*. Budapest, Corvina Kiadó, 2013; Hogyan éltek? 2. Budapest, Corvina Kiadó, 2015.

Kövér György: *A tiszaeszlári dráma*. Budapest, Osiris, 2011.

Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2014.

Laczó Ferenc: *Felvilágosult vallás és modern katasztrófa közt - Magyar zsidó gondolkodás a Horthy-korban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2014.

Laqueur, Walter: *The history of zionism*. The European Jewish Publicaation Society. 2003.

Löwinger Ábrahám Albert*: Vasi Zsidók. A vasi zsidók emlékére a mártírhalált szenvedett vasmegyei zsidóságnak*. Jeruzsálem, 1974.

Lőwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Kolozsvár, Koinónia Kiadó, 2005.

Mann, Rafi: *Benejn haomá vemaabak ál hamarhav hacifuri: hamemád hatksurti bageilut sel Ben-Gurion 1948-1963 (1948-1963 המימד התקשורתי בפעילותו של דוד בן-גוריון בניין האומה והמאבק על המרחב הציבורי:)* [A nemzet építése és harc a média tér megszerzéséért: Ben-Gurion tevékenységének média aspektusai 1948 és 1963 között]. Disszertáció. Tel-Aviv, Tel-Avivi Egyetem, 2010.

Melman, Josszi (et.al): *Igaz barátok*. Budapest, Osiris, 1997.

Mendelsohn, Ezra: *On Modern Jewish Politics*. Oxford University Press, 1993.

Miskolcy Ambrus: *A Vasgárda (1927-1937). Antiszemitizmus, mitológia, vallás*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör. 2019.

Morris, Benny: *1948. A History of the First Arab-Israeli War*. Yale University Press, 2008.

Moskovitz Cvi: *Jesivák Magyarországon. Adalékok a zsidó hitközségek 1944. áprilisi összeírásának történeti értékeléséhez*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1999.

Nachmani, Amikam: *Great Power Discord in Palestine: The Anglo-American Committee of Inquiry into the Problems of European Jewry and Palestine 1945-46*. London, Frank Cass, 2005.

Novák Attila − Shiri Zsuzsa: *Magyar emlékek Izraelben*. Budapest, Antall József Tudásközpont. 2019.

Novák Attila: *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon*. Budapest, Múlt és Jövő Alapítvány, 2000.

Novák Attila: *Theodor Herzl*. Budapest, Vince Kiadó, 2002.

Ofry, Dán: *Egy évszázad tanúja. A dr. Hermann Dezső-dosszié*. Budapest, Aranymetszés Kiadó, 2001.

Pietsch, Walter: *Reform és ortodoxia - A magyar zsidóság belépése a modern világba*. Budapest, Múlt és Jövő, Kiadó, 1999.

Porat, Dan: *Keserű számvetés - A náci kollaborációval vádolt holokauszt-túlélők ellen indított izraeli perek*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2020.

Porat, Dina: *The Blue and the Yellow Stars of David: The Zionist Leadership in Palestine and the Holocaust, 1939-1945*. Cambridge, Harvard University Press. 1990.

Rojanski, Rachel: *Yiddish in Israel: A History*. Bloomington, Indiana University Press, 2020.

Romsics Ignác: *Erdély elvesztése - 1918-1947*. Budapest, Helikon, 2018.

Sand, Shlomo: *Hogyan alkották meg a zsidó népet?* Budapest, Kairosz, 2010.

Sárándi Tamás: *Levezényelt visszacsatolás. A magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940*. Pro-Print, Csíkszereda, 2016.

Schmidt Mária: *Kollaboráció vagy kooperáció?* Minerva, Budapest, 1990.

Sebestyén Mihály: *Penelopé ruhája*. Marosvásárhely, Mentor Könyvkiadó, 2016.

Shapira, Anita: *Israel. A history*. Waltham, Brandeis University Press, 2012.

Shimoni, Gideon: Ideological Perspectives. Zionism in Transition. In: Moshe Davis (szerk): *Zionism in Transition*. New York, The Herzl Press. 1980.

Silló Sándor – Sebő Anna: *#Izrael70magyar*. Budapest, Corvina Kiadó, 2019;

Singer Zoltán (szerk.): *Volt egyszer egy Dés… Bethlen, Magyarlápos, Retteg, Nagyilonda és környéke*. Tel-Aviv, Kiadja a Dés és Vidékéről Elszármazottak Landsmannschaftja, 1970.

Spector, Shmuel (etl.al): *The Encyclopedia of Jewish Life Before and During the Holocaust: Seredina–Buda–Z*, NYU Press, 2001.

Szalai Anna: *Hagyománymentés és útkeresés. Zsidó vonatkozású magyar regények*. Budapest, Gondolat, 2018.

Szita Szabolcs: *Aki egy embert megment a világot menti meg*. Budapest, Corvina, 2005.

Tibori Szabó Zoltán: *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*. Kolozsvár, Koinónia, 2007.

Tibori Szabó Zoltán: *Élet és halál mezsgyéjén. Zsidók menekülése és mentése a magyar-román határon 1940-1944 között*. Kolozsvár, Minerva Művelődési Egyesület, 2001.

Turán, Tamás –Wilke, Carsten (ed.): *Modern Jewish scholarship in Hungary: the „Science of Judaism" between East and West*. Berlin – Boston, Walter de Gruyter, 2017.

Ursutiu, Claudai: *Senatori şi deputaţi evrei în Parlamentul României (1919–1931)*. Între reuşită şi eşec. Cuj, EFES. 2006.

Váczi Gergő: *In-Betweenness: Is Hungarian Aliyah a Migration Phenomenon?* Mester szintű disszertáció. Benyújtva: Central European University Department of Sociology and Anthropology, 2014

Vági, Zoltán –Csősz, László – Kádár, Gábor: *The Holocaust in Hungary Evolution of a Genocide*. AltaMira Press/US Holocaust Memorial Museum. 2013.

Zahavi, Zvi: *From the Hatam Sofer to Herzl: A history of "Love of Zion" and the Beginnings of Zionism in Hungary, Transylvania, Slovakia, Carpathian-Rus, Northern Yugoslavia and Burgenland, 1799–1904*. Jerusalem. 1972.

Cikkek, tanulmányok

Avineri, Shlomo: A cionizmus, mint forradalom. *Múlt és Jövő*, 1992. 2. sz. 9-14.

Bányai Viktória: Magyar ajkú zsidó közösségek a világban. In: Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 2008. 412–417.

Bar-On, Daniel: A socially and historically contextualised psychoanalytic perspective: Holocaust survival and suffering. In Prue, Chamberlayne – Joanna, Bornat – Apitzsch, Ursula (szerk.).*Biographical Methods and Professional Practice: An International Perspective*. Policy Press. 2004. 101-114.

Bernhardt Dániela: Schön Dezső. A HebraWiki-projekt keretében elkészült és publikált cikkek. (http://www.hebraisztika.hu/site/pageprocess.htm?id=527 letöltés 2019. október 22.)

Bernstein Béla: Emlékkönyv. *Történelmi és nemzetiségi folyóirat*, 1998. 4. sz. Szombathely, Partes populorum minores alienigenae.

Bialer, Uri: The Czech-Israeli arms deal revisited. *Journal of Strategic Studies*. 1985. 8 évf. 3. sz. 307-315.

Bilsky, Leora: Judging Evil in the Trial of Kastner. *Law and History Review*. 2001. 19. évf. 1. sz. 117-160.

Carlebach, Ezriel: Másek ha-itonim hájomámj.[A napilapok gazdasági mutatói]. *Szefer ha-sáná sel háitonájm [Újságok évkönyve]*, 1952. - Héber

Chioveanu, Mihai: The Paper Solution. Jewish Emigration from Romania during the Holocaust. Studia Politica. Romanian Political Science Review, 2009. 9. évf. 3. sz. 425-444.

Csengeri, Emeric: Political Essay on Zionism In Transylvania. *Studia Judaica*. 1993. 2. évf. 44-53.

Csíki Tamás: A kassai zsidóság a Holocaust idején. In: Veres László - Viga Gyula (szerk): *A Herman Ottó Múzeum évkönyve, 42*. Miskolc, 2003. 387-399.

Dankó Imre: *Dicsőszentmárton etnokulturális képe*. In: Ujvári Zoltán (szerk): *Történeti és néprajzi tanulmányok*, Debrecen 1994. 60-74.

Debreczeni Katalin: Erdélyi magyar zsidók az Ígéret földjén. *Korunk*, 1991. 3. évf. 8. sz., 1004-1006.

Dina Porat: Attitudes of the young state of Israel toward the Holocaust and its survivors: a debate over identity and values. In: Dina Porat (szerk): *Israeli society, the Holocaust and its survivors*. London; Portland, Vallentine Mitchell, 2008. 157-174.

Domán István: *A hagyományos zsidó oktatás Magyarországon. A Magyarországi talmudiskolák tanítási és nevelési módszerei*. Elhangzott a „Zsidó oktatás, nevelés - 125 éves az Országos Rabbiképző Intézet" konferenciáján (Budapest, 2002. december 17-18.) (http://www.or-zse.hu/resp/mtud2002-doman.htm 2017-08-31).

Domán István: A magyarországi jesivák növendékeinek szerepe a magyar nyelves kultúra megőrzésében – idegenben. In: Fejős Zoltán – Küllős Imola: *Vallásosság és népi kultúra a határoinkon túl*. Bp., Magyarságkutató Intézet, 1990.

Filep, Tamás Gusztáv: Hungarian Jews of Upper Hungary in Hungarian Public Life in Czechoslovakia (1918/19–1938). In: Novák, Attila –Hatos, Pál: *Between Minority and Majority: Hungarian and Jewish/Israeli Ethnical and Cultural Experiences in Recent Centuries*. Budapest, Balassi Intézet, 2013. 167-184.

Friling, Tuvia – Troen, Ilan: Proclaiming Independence: Five Days in May from Ben-Gurion's Diary. *Israel Studies*, 3. évf. 1. sz. 170-194.

Frojimovics Kinga: A „doktor rabbik" nagy nemzedéke Magyarországon: a neológ identitás kialakítása a történetíráson keresztül. In: Zsengellér József (szerk): *Széfer József. A tanítványok tanulmánykötete a tanítómester (Rabbi) Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére 80. születésnapja alkalmából*. Budapest, Open Art, 2002.

Frojimovics Kinga: Beilleszkedés vs. Kivándorlás. Az American Jewish Joint Distribution Committee (Joint) tevékenysége a holokausztot követő években Magyarországon. *Beszélő*. 2004. június, 9 évf. 6 sz. (http://beszelo.c3.hu/cikkek/beilleszkedes-vs-kivandorlas letöltve: 2020. február 25.)

Frojimovics, Kinga: Different Interpretation of Reconstruction: The American Jewish Joint Distribution Committee and the World Jewish Congress in Hungary after the Holocaust. In: David Bankier (szerk.): *The Jews Are Coming Back. The Return of the Jews to their Countries of Origin after WW II*. Jerusalem, Yad Vashem, 2005. 277–292.

Gáll Ernő: Kettős Kisebbségben. *Korunk*, 1991. 2. évf. 8. sz. 957-969.

Gazdik Gyula: Az izraeli pártrendszer fejlődésének főbb jellemzői. *Külügyi Szemle*, 2003. 2. évf. 1. sz. 3-33.

Gelber, Yoav: The Historical Role of the Central European Immigration to Israel. *The Leo Baeck Institute Yearbook*, 1993. 38. évf. 1. sz. 323–339.

Gelber, Yoav: The Historical Role of the Central European Immigration to Israel. In: *The Leo Baeck Institute Yearbook*, 1993. 38. évf. 1 sz. 323–339.

Gidó Attila: „Szabad haza és békés otthon," Az erdélyi zsidó nemzeti szövetség Palesztina-munkája 1918-1940. In: Nagyi Orsolya (szerk.): *Adalékok a kolozsvári zsidóság múltjához IV*. Mega Könyvkiadó, Kolozsvár, 2016. 37-57.

Gidó Attila: Az ideológiai utas. Kohn Hillel életpályája. Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Egyén és közösség. Tanulmányok*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012. 127-173.

Gidó Attila: Marton Ernő beszámolója az Észak-erdélyi zsidóság helyzetéről 1944 novemberében. *Pro Minoritate*, 2015. 25 évf. 2. sz. 24-44.

Giladi, David: A magyarországi zsidók és Erec Israel. In*: Szalai Anna (szerk.): Hágár országa. A magyarországi zsidóság: történelem, közösség, kultúra.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2009. 128-131.

Glässer Norbert – Zima András: „A világosság örök forrása" A hagyomány fogalma a zsidó felekezeti oktatás sajtóvitáiban. *Ethnographia*,120. évf. 4. sz. 333-354.

Glässer Norbert – Zima András: Ráció és vallás. Hagyományracionalizálás és tradicionalitásra való törekvés a 20. század első felének magyar nyelvű budapesti zsidó hetilapjaiban. *Korunk*, 2009. 3. évf. 7. sz. 89-96.

Glässer Norbert: Dinasztikus és nemzeti kultuszok a magyar nyelvű budapesti orthodox zsidó sajtóban (1892-1944). In: Glässer Norbert (szerk): *Mózes kőtáblái a hármashalmon: Zsidó hagyomány és szimbolikus politika határán*. Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2015. 17-26.

Glück Jenő: Az erdélyi zsidóság útja 1918-1923. *Századok*, 13 évf. 3. sz. 2001. 625-634.

Glück, Eugen: Jewish elementary education in Transylvania (1848–1918). *Studia Judaica*, 1993, 2 sz. 103-113.

Gondos, Andrea: Isaiah Tishby, Új Kelet (New East), and the Cultural Mediation of Zionism in Transylvania (1920–1930). *Contemporary Review of the Middle East*, 2019. 6. évf. 3-4. sz. 293–308.

Guy, Miron: Szemtől szemben a gonosszal. A magyarországi zsidó újságírás szemben az antiszemitizmussal a harmincas évek végétől 1944-ig. *Múlt és Jövő*, 2004. 1-2. sz. 184-194.

Gyáni Gábor Polgárosodás, mint zsidó identitás. *BUKSZ*, 1997. 9 évf. 3. sz. (http://epa.oszk.hu/00000/00015/00007/gyani.htm letöltve 2020. augusztus 5.)

Gyáni Gábor: Historical agency – a szubjektív cselekvő középpontba állítása a történettudományban. In: Vonyó József: *Személyiség és történelem - A történelmi személyiség - A történeti életrajz módszertani kérdései*. Budapest, Kronosz Kiadó, 2017. 46-56.

Gyáni Gábor: Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából. *Médiakutató*, 2006. 7. évf. 1. sz. (tavasz). 57-64.

Győrffy Gábor: A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Romániában 1918–1989 In: Apró István – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014. 97-142.

Haber, Peter: Pozsonytól Budapestig: a magyarországi cionizmus kezdetei 1897 és 1904 között. In: Bassa László (szerk.): *Otthonkeresők, otthonteremtők. Zsidó társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2001. 164-165.

Háberman Zoltán: Az Új Kelet megszűnése. *Mazsihisz*, 2015. október 15. (https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/haberman-zoltan-az-uj-kelet-megszunese letöltés: 2020. március 5.)

Haraszti György: "Cionizmus a Történelemtudományban." *Múlt és Jövő*, 1993, 4. sz. 101-106; Zima András: *A történetiség új rendje a budapesti magyar nyelvű neológ és cionista sajtóban 1882-1938*. Doktori értekezés. Budapest, OR-ZSE, 2013.30-34.

Hartman, Zvi: Jewish minority in a multiethnic society. During a change of governments: The Jews of Transylvania in the interwar period. *SHVUT. Jewish problems in the USSR and Eastern Europe*, 2000. 25. sz. 162–182.

Hartman, Zvi: Zionism in Transylvania between the world wars: From ideology to practice. *Studia Judaica*, 1996, 5. évf. 200–210.

Hegyi Ágnes: Információáramlás az információkorlátozás idején a holokauszt erdélyi dokumentumai alapján. In. Randolph L. Braham (szerk): *Tanulmányok a holokausztról. II*. Budapest, Balassi Kiadó, 2002. 155-202.

Heller, Joseph: The Anglo-American Commission of Inquiry on Palestine, 1945–46: the Zionists Reaction Reconsidered. In: Jehuda Reinharz – Anita Shapira (szerk): *Essential papers on Zionism*. New York, New York University Press, 1996. 689-726.

Horváth Sz. Ferenc: Népcsoport-politika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel. A holokauszt Észak-Erdélyben, *Múltunk*, 2006. 3. sz. 102-143.

Kádár, Gábor – Schmidt van der Zanden, Christine – Vági, Zoltán: Defying Genocide: Jewish Resistance and Self-Rescue in Hungary. In: Patrich Henry (szerk): *Jewish Resistance Against the Nazis*. University of America Press. 2014. 519-546.

Kahán Kálmán: Az erdélyi zsidó sajtó története. In: Carmilly-Weinberger Mózes (szerk): *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve*. New York, Sepher-Hermon Press, 1988. 192-196.

Kaposvári Gyula: Nehéz napok. Részletek egy 15 éves fiú 1944-es szolnoki naplójából. *Jászkunság*, 1975. 21. évf. 1-2. sz. 21-28.

Karády Viktor: Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy Hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá? *Századvég*, 1900. 2. sz. 8-30.

Karsai László – Molnár Judit: Kasztner Rezsőről. *Élet és Irodalom*. 64. évf. 4. sz. 2020. január 24. (https://www.es.hu/cikk/2008-10-02/karsai-laszlo-molnar-judit/kasztner-rezsorol.html letöltés: 2020. január 30.)

Karsai László: A holokausztról szóló információk a magyar sajtóban 1941-1944, *Századok*, 2014. 148. évf. 6. sz. 1365-1374.

Karsai László: Zsidósors Budapesten 1944-ben. *Kritika*, 1990. 11. sz. 23-24.

Katzburg, Nathaniel: A magyar zsidó történetírás problémái. Miért nem volt magyar Dubnov, zsidó Szekfű? *MTA Judaisztikai Kutatócsoport Értesítője,* 1995. 12. sz. július. (http://www.kisebbsegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/hungaricajudaica/Ertesito_1995_jul.pdf letöltve 2017-12-02).

Katzburg, Nathaniel: Hungarian Jewish Historiography: In: Moshe Carmilly Weinberger: *The Rabbinical seminary of Budapest 1877-1977*. Sepher Hermon, 1986. 217-230.

Kecskeméti Károly: Homályzónák: a zsidók közép-európai történetének néhány tisztázandó kérdése. *Aetas*, 2006. 21. évf. 1. sz. pp. 120-132.

Kelemen Miklós: Halmágyi Samu (1880-1962). In: *Unitárius Élet*, (http://tudastar.unitarius.hu/pantheon/pdf/halmagyisamu.pdf letöltve: 2017-08-28).

Komoróczy Szonja Ráhel: Jiddis, német vagy jüdisch Deutsch? A lakompaki Krausz Júda rabbi könyvei. Glässer Norbert – Zima András (szerk): *Zsidó hagyományok és modernitás*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2014. 76-87.

Konrád Miklós: A magyar zsidóság aranykorának árnyoldalai. Csalódott zsidók a dualizmus idején. *Múlt és Jövő*, 2018. 4. sz. 7-18.

Konrád Miklós: Asszimilációs elvárások és zsidó válaszok az emancipációig. *Századok*, 2020. 154. évf. 5. sz. 903-934.

Konrád Miklós: Zsidók és a magyar nemzet. A nemzeti múlt zsidó tudományos ábrázolása, különös tekintettel a kazárelméletre. *Századok*, 2016. 3. sz. 631-665.

Konrád, Miklós: The Social Integration of the Jewish Upper Bourgeoisie in the Hungarian Traditional Elites. A Survey of the Period from the Reform Era to World War I. *Hungarian Historical Review*, 2014. 3. évf. 4. sz. 818-849.

Kőbányai János: „A háború ellentéte nem a szerelem, hanem a béke.” Kőbányai János interjúja Ámosz Ozzal. *Múlt és Jövő*, 1. sz. 1992.

Kőváry Zoltán: A pszichobiográfiai módszer alkalmazhatósága az életrajzírásban. In: Vonyó József: *Személyiség és történelem - A történelmi személyiség - A történeti életrajz módszertani kérdései*. Budapest, Kronosz Kiadó, 2017. 57-91.

Kurz, Nathan: In the Shadow of Versailles: Jewish Minority Rights at the 1946 Paris Peace Conference. In: *Jahrbuch des Simon-Dubnow-Instituts/ Simon Dubnow Institute Yearbook*. Göttingen/Bristol, Vandenhoeck & Ruprecht, 2016. 15 sz. 187–210.

Laczó Ferenc: Magyar zsidó helyzetértékelések és tervek a második világháború idején. Politikai-eszmetörténeti elemzés az Ararát évkönyvek alapján. *Múltunk*, 2010. 4. sz. 148-165.

Lugosi Győző: Közel-keleti alternatívák – 1945. In: Feitl István – Földes György (szerk.): *1945 a világtörténelemben. Milyen jövőt képzelt magának a világ?* Budapest, Napvilág Kiadó. 2005. 158-176.

Mann, Rafi: Not Just a Language Barrier: Israel's Media and the Communication with the New Immigrants from Europe and the Middle East. In: F. Ouzan, M. Gerstenfeld (szerk): *Postwar Jewish Displacement and Rebirth, 1945-1967*. Leiden, Brill, 2014. 212–219.

Márton Lajos: 1944 - Kísérletek Bukarestben a deportált észak-erdélyi zsidók megmentésére. *Új Kelet*, 1966. december 9. 6.

Mendelsohn, Ezra: Zionist success and Zionist failure: the case of East Central Europe between the wars. In: Jehuda Reinharz – Anita Shapira (szerk): *Essential papers on Zionism*. New York, New York University Press, 1996. 171-190.

Meyers, Oren: Israeli Journalism during the State's Formative Era: Between Ideological Affiliation and Professional Consciousness. *Journalism History*, 2005. 31. évf. 2. sz. 88-97.

Middleton-Kaplan, Richard: The Myth of Jewish Passivity. In Patrick Henry (ed.): *Jewish Resistance Against the Nazis*. Washington, D.C.: Catholic University of America Press. 2014. 3-26.

Miller, Michael: Zionism in Hungary, review of Die Anfänge des Zionismus in Ungarn (1897–1904), by Peter Haber. *East European Jewish Affairs*, 2004. 34. évf. 2. sz. 180-182.

Miskolczy Ambrus: A Vasgárda születése. *Századok*, 2014. 4. sz. 845-874.

Molnár Judit: A Magyar Zsidók Központi Tanácsának megalakulása, működése (1944. március 20 - július 7). In: Molnár Judit *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből*. Szeged, Officina, 2000.

Nagyi Enikő Orsolya: Mit tudhatott az észak-erdélyi magyar lakosság a zsidóellenes intézkedésekről? A kolozsvári magyar sajtó (1940–1944) összehasonlító vizsgálata. Randolph L. Braham (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról VI*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2014. 113-162.

Norman, Rose: Weizmann, Ben-Gurion, and the 1946 Crisis in the Zionist Movement. *Studies in Zionism*, 1990. 11. évf. 1 sz. 25-44.

Novák Attila: A „szaloncionizmus”-tól a tömegmozgalomig. A magyarországi cionista mozgalom a második világháború első éveiben. In: Karsai László és Molnár

Judit (szerk): *Küzdelem az igazságért. Tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*. Budapest, Mazsihisz, 2002.

Novák Attila: Cionizmus érett korban. *Múlt és Jövő,* 1998. 2-3 sz. 89-106.

Novák Attila: Identitásváltások. Mozaikok a magyar zsidóság szellemi változásairól a második világháború évei alatt. *Századvég*, 2014. 19 évf. 74. sz. 69-95.

Novák Attila: Identitásváltások. Mozaikok a magyar zsidóság szellemi változásairól a második világháború évei alatt. *Századvég*, 2014. 19 évf. 74. sz. 69-95.

Olosz Levente: A cionizmus kezdetei Erdélyben (1900-1918). In: Gecsényi Lajos – Fazekas Csaba (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből*. Budapest, Milton Friedman Egyetem, 2019. 107-120.

Olosz Levente: A Demokrata Zsidó Komité kolozsvári tagozata. *Magyar Kisebbség*, 2011. 1-2. sz. 303-332.

Olosz Levente: A Kasztner per historiográfiája. In: Clio füzetek. (megjelenés alatt).

Olosz Levente: A magyar ajkú zsidóság helye az izraeli társadalomban. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Határhelyzetek VIII. Terek, intézmények, átmenetek.* Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2015.

Olosz Levente: Az Új Kelet megalapítása és első évei (1918–1920). In Bodó Barna − Szoták Szilvia (szerk.): *Diszciplínák találkozása – Nyelvek és kultúrák érintkezése*. Határhelyzetek XI. Budapest, Külgazdasági és Külügyminisztérium. 2018. 94–115.

Olosz Levente: Dicsőszentmárton várossá fejlődése. *Erdélyi Krónika*, 2018 (https://erdelyikronika.net/2018/10/dicsoszentmarton-varossa-fejlodese/ letöltés: 2020. május 18.)

Olosz Levente: Jámbor Ferenc, az Új Kelet egykori felelős szerkesztőjének öröksége. *Izraelinfo.com*, 2019. július 19. (https://izraelinfo.com/2019/07/19/jambor-ferenc-az-uj-kelet-egykori-felelos-szerkesztojenek-oroksege/ letöltés: 2020. május 8.)

Olosz Levente: Magyar ajkú zsidók szervezetei Palesztinában/Izraelben (1918-1960). Novák Attila: Többes kötésben: Magyar–zsidó múltak és égtájak. 2020. (megjelenés alatt).

Olosz Levente: Magyar nyelvű szervezetek. In: Szalai Anna: *A Kárpát-medencétől a Földközi-tengerig*. Budapest, Gondolat kiadó, 2020. (megjelenés alatt).

Olosz Levente: Ortodoxból cionista. Szempontok a dicsőszentmártoni zsidóság 1850 és 1919 közötti történetéhez. In: Romsics Ignác (szerk): *Közelítések: Tanulmányok Erdély 19-20. századi történetéhez*. Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2018. 37-68.

Prepuk Anikó: Evidence of residential mobility among the orthodox merchants of the Budapest Jewish community 1873-1895. *History and Society in Central Europe*, Hajnal István Kör. 1991. 1. évf. 1. sz. 87–98.

Raj Ferenc: Combating Two Enemies, the Anti-Semites and the Zionists: Assimilated Hungarian Jews' Struggle against Alienation. *Studia Judaica*, 2010. 18. sz. 212-228;

Ram, Uri: Zionist Historiography and the Invention of Modern Jewish Nationhood: The Case of Ben Zion Dinur. *History and Memory*, 1995. 7. évf. 1. sz. Israeli Historiography Revisited (Spring -Summer). 91-124.

Reichenthal, Eli: The Kasztner affair: A reappraisal. In: Randoplh Braham: The Auschwitz reports and the Holocaust in Hungary. New York, Rosenthal Inst. for Holocaust Studies, Graduate Center, Boulder, Social Science Monographs, Columbia Univ. Press, distrib., 2011. 216-248.

Sager, Samuel: Israel's provisional state council and government. *Middle Eastern Studies*. 1978. 14 évf. 1. sz. 91-101.

Sanders, Paul: The 'strange Mr Kastner' – Leadership ethics in Holocaust-era Hungary, in the light of grey zones and dirty hands. *Leadership*, 12 évf. 1 sz. 4–33.

Sárándi Tamás: „Zsidóbarátok és szabadkőművesek előnyben"? Egy erdélyi napilap esete a magyar katonai közigazgatással 1940-ben. *Médikautató: Médiaelméleti Folyóirat*, 2016, 16. évf. 1. sz., 47-57.

Sas Péter: Hetven éve hunyt el Gyárfás Elemér (1884–1945), az Erdélyi Római Katolikus Státus világi elnöke. *Egyháztörténeti Szemle*, 2015, 16. évf. 4. sz. 91-100.

Schweitzer Gábor: A hazai cionizmus hőskorszaka. Avagy miért nem kellett Herzl a magyar zsidóknak. In: Varga László (szerk): *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon: siker és válság*. Budapest, Pannonica, 2005. 180-194.

Schweitzer Gábor: A magyarországi zsidó történetírás önképe és fogadtatása 1945 előtt. Historiográfiai áttekintés. In: Czoma László – Frojimovics Kinga: *„Új idea, új cél keresésére szorítanak bennünket”. Tanulmányok a zsidó történetírásról.* Szeged, Universitas Kiadó - Judaica Alapítvány, 2005. 60-94.

Schweitzer Gábor: Mit tudhattak a magyar zsidók a holokausztról 1943-ban? *Szombat*, 2021. Január. 11-14.

Schweitzer, Gábor: Scholarship and Patriotism: Research on the History of Hungarian Jewry and the Rabbinical Seminary of Hungary - the first Decade. In: Tamás Turán – Carsten Wilke (ed.): Modern Jewish scholarship in Hungary: the „Science of Judaism” between East and West . Berlin – Boston, Walter de Gruyter, 2017. 99–107.

Seymour, Martin Lipset: The israeli dilemma. In: Michael Curtis – Mordecai S. Chertoff (szerk): *Israel: Social Structure and Change*. Transaction Publishers, 1973.

Shapira, Anita: Politics and Collective Memory: The Debate over the „New Historians” in Israel. *History and Memory.*1995. 7. évf. 1. sz. (Israeli Historiography Revisited) 9-40.

Shapira, Anita: Zionism in the Age of Revolution. *Modern Judaism*, 1998. 18. évf. 3. sz. 100 Years of Zionism and the 50th Anniversary of the State of Israel. 217-226.

Shimoni, Gideon: Ideological Perspectives. Zionism in Transition. Moshe Davis: *Zionism in Transition*. New York, The Herzl Press. 1980 3-42.Silber, Michael: Natonek József, egy korai cionista portréja. *Múlt és Jövő,* 2018. 2-3. sz. 14-29; ilber, Michael: Alliance of the Hebrews, 1863–1875: The diaspora roots of an ultra-Orthodox proto-Zionist utopia in Palestine. *The Journal of Israeli History*, 2008. 27. évf. 2 sz. 119–147.

Silber, Michael: Alliance of the Hebrews, 1863–1875: The diaspora roots of an ultra-Orthodox proto-Zionist utopia in Palestine. *The Journal of Israeli History*, 2008. 27. évf. 2 sz. 119–147.

Silber, Michael: Alliance of the Hebrews, 1863–1875: The diaspora roots of an ultra-Orthodox proto-Zionist utopia in Palestine. *The Journal of Israeli History*, 2008. 27. évf. 2 sz. 119–147.

Silber, Michael: Az ultraortodoxia keletkezése, avagy egy hagyomány kitalálása. In: Silber, Michael (szerk): *Magyar zsidó történelem - másképp - Jeruzsálemi antológia*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2008. 211-282.

Silber, Michael: Natonek József, egy korai cionista portréja. *Múlt és Jövő,* 2018. 2-3. sz. 14-29;

Szabó Csaba: Dokumentumok a zsidó kivándorlás történetéhez (1948–1953). *Levéltári Közlemények*, 2004. 75. évf. 1. sz. 155–232.

Szabó Csongor: Választások és parlamenti elit a két világháború közötti Székelyföldön. *Székelyföld*, 2018. 22. évf. 7. sz.

Szalai Anna: Elsüllyedt közösségek krónikása, Ujvári Péter. Pályavázlat. *Irodalomtörténeti Közlemény*, 2007. 111 évf. 1-3 sz. 76-100.

Szalai Anna: Volt egyszer egy magyar színház. Mozaikok Pásztor Béla izraeli magyar nyelvű társulatáról 1953-1957. *Regio*, 2017. 25. évf. 4. sz. 192-226.

Tibori Szabó Zoltán: Auschwitz-jegyzőkönyvek: Kikhez jutottak el és mikor? In: Braham, Randolph L. (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról V*. Budapest, Balassi Kiadó, 2011. 172-202.

Torontáli Judit: Stern Ignác, az elfeledett próféta, avagy Kaczér Illés életútja. *Yerusha*, 2014. 2. sz. (http://yerushaonline.com/content/?v=98kg30op letöltés: 2018–06–15).

Török Pál: Marton Ernő: A magyar zsidóság családfája. *Századok*, 1942. 485-487.

Ujvári László – Ujvári Imre: Ujvári Péter. In: Ujvári Péter: *A mécs mellett*. Ujvári Péter Művei Kiadóbizottsága. Budapest, 1932.

Újvári Mária: Új Kelet: a Source for the Study of Transylvanian Jewry. *Studia Judaica*, 1996. 5. sz. 211–218

Vágó Béla: Political and Diplomatic Activities for the Rescue of the Jews of Northern Transylvania (June 1944 – February 1945). *Yad Vashem Studies*, 1967. 155-173.

Vágó Béla: The Archives of the Late Dr. E. Marton: Their Contents and Value. *Yad Vashem Bulletin.* 1964. 15. sz. (augusztus). 60-62.

Vágó Béla: The destruction of the Jews of Transylvania. In: Randolph L. Braham: *Hungarian-Jewish studies*, New York, World Federation of Hungarian Jews, 1966. 171-221.

Vágo Béla: The Jewish vote in Romania between the two World Wars. *The Jewish Journal of Sociology*, 1972. 14. évf. 2. sz. 229-244.

Vago, Bela: The Ambiguity of Collaborationism: The Center of the Jews in Romania (1942–1944). In: Michael Marrus (szerk.): *The Nazi Holocaust: Historical Articles on the Destruction of European Jews. 6: The Victims of the Holocaust*. Volume 2., Westport & London: Meckler Publishing Corporation, 1989. 696–718.

Veszprémy László Bernát: Egy „holtig betári" – Szilágyi Dénes radikális cionista munkássága. *Múlt és Jövő*, 2018. 2-3. sz. 104-113.

Veszprémy László Bernát: Székely Béla, az *Új Kelet* lélekbúvár „igazgatója". *Új Kelet*, 2017. január 27. (https://ujkelet.live/2017/01/27/%EF%BB%BFszekely-bela-az-uj-kelet-lelekbuvar-igazgatoja/ letöltés 2018-06-16).

Volovici, Leon: Romanian Jewish intellectuals after World War I: Social and cultural trends. *SHVUT. Jewish problems in the USSR and Eastern Europe*, 1993. 16. sz. 313–323.

Weitz, Yechiam: The Herut Movement and the Kasztner Trial. *Holocaust and Genocide Studies*, 1994. 8. évf. 3. sz. 349–371.

Weitz, Yechiam: The Holocaust on Trial: The Impact of the Kasztner and Eichmann Trials on Israeli Society. *Israel Studies*, 1996, 1. évf. 2. sz.1-26.